Jan Burian
Bohumila Mouchová

misterioşii etrusci

Editura Meridiane

Jan Burian, Bohumila Mouchová
ZÁHADNÍ ETRUSKOVÉ
MLADÁ FRONTA, PRAHA, 1966

Jan Burian
Bohumila Mouchová

misterioşii etrusci

Traducere de
JEAN GROSSU

Prefaţă de
RADU FLORESCU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1973

Pe copertă:
Grifon de bronz. Secolul VII î.e.n.

PREFAȚĂ

Etruscologia este o disciplină, incontestabil, la modă. Sau mai bine-zis este din nou la modă. Pentru că în decursul istoriei științei europene sînt cunoscute și alte perioade în care etruscologia a format obiectul unor preocupări asidui. În ultimele decenii însă, după o relativă eclipsă, dominată și determinată de progresele unui scepticism aparent justificat, dar în fond datorat unei problematici incomplete sau chiar false, disciplina aceasta a cunoscut o renaștere spectaculoasă abordînd o nouă problematică și folosind cu succes noi tehnici de cercetare, al căror caracter modern, cu aspect cvasimiraculos i-au dat o alură insolită, care a contribuit în considerabilă măsură la trezirea curiozității publicului larg.

Pentru că ceea ce deosebește actuala perioadă de modă a etruscologiei de celelalte mai vechi prin care aceasta a trecut, este tocmai faptul că, de data aceasta, a trezit un interes amplu că a pătruns printre valorile vehiculate de mijloacele de comunicație de masă. Este aici un fapt semnificativ pentru civilizația contemporană, pentru sociologia ei, care merită să fie mai atent analizat, și mai ales mai atent folosit.

Massimo Pallotino, unul dintre cei mai însemnați etruscologi contemporani, a încercat în lucrarea sa fundamentală *Etruscologia* să dea o vedere de ansamblu asupra acestei discipline. El distinge în afară de o perioadă de reînviere a interesului pentru etrusci, în vremea renașterii și în secolul al XVI-lea, o perioadă de descoperire a Etruriei în secolul al XVIII-lea, cînd apar primele preocupări mai mult sau mai puțin sistematice pentru poporul etrusc și cultura lui poate nu fără legătură cu mişcarea născîndă de renaştere naţională a Italiei caracterizată de apariţia cîtorva mari compendii sau cataloage (T. Dempster, *De Etruria regali* — scrisă de altfel la începutul secolului al XVII-lea dar publicată abia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea; G. B. Passeri, *Picturae Etruscorum in vasculis,* 1767—1775; S. Maffei, *Reggionamente sopra gl'Itali primitivi,* 1727, *Osservazione letterarie,* i-vi, 1737—1740; A. F. Gori, *Museum Etruscum,* 1737—1743, *Musei Guarnacci antiqua monumenta,* 1744, *Museum Cortonense,* 1750; M. Guarnacci, Origini *italiche,* 1767—1772). Odată cu secolul al XIX-lea se deschide noua perioadă a cercetărilor etruscologice, marcată de amprenta din ce în ce mai puternică a pozitivismului şi a metodei critice, istorice, arheologice şi filozofice, în decursul căreia se constituie marile colecţii muzeale de antichităţi etrusce, consecinţă a unei prime faze de cercetări arheologice de teren, care chiar dacă au încă un caracter amatorist, nu sînt lipsite de intensitate şi de un început de metodă. Tot acum sînt publicate primele *corpora* de documente şi monumente precum şi primele încercări de sinteze istorice, arheologice şi lingvistice privind lumea etruscă.

Cea de a treia perioadă, corespunzînd secolului nostru, este caracterizată în prima sa parte, pînă la primul război mondial, de o orientare mai sistematică a săpăturilor arheologice şi de o accentuare a studiilor monografice, bază a unei viziuni mai sistematice, mai diferenţiate şi mai critice a istoriei şi culturii etruscilor. Dar această viziune nu vrea să se contureze decît abia după al doilea război mondial, cînd matematizarea disciplinelor umaniste, pătrunderea mijloacelor moderne de investigaţie în cadrul acestora, avea să aducă un spor de rigoare. De asemenea trecerea accentului preocupărilor de pe istoria pragmatică — preocupă de înserierea cauzală a evenimentelor — pe aceea culturală şi socială — urmărind mai ales structurile colectivităţilor istorice şi creaţia acestora — avea să modifice fundamental problematica istorică, această modificare fiind marcată în primul rînd de pătrunderea şi generalizarea metodei materialist-istorice. Paralel însă cu această evoluţie a studiilor etrusce, avea să se desemneze o evoluţie literar-artistică, mărturie a unui mod specific de reacţie al lumii moderne faţă de această civilizaţie şi comparabilă cu celelalte civilizații ale lumii clasice, dar mai puțin clar definită. Inițial, privite de adepții esteticii neoclasice drept niște curiozități ciudate, etruscheriile s-au integrat curînd atmosferei romantice, și începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea au oferit motive manufacturilor de faianță englezești, apoi literaturii, în care și-au făcut intrarea triumfală cu nuvela *La vase étrusque* a lui Prosper Merimée.

Începutul secolului al XX-lea, dominat de angoasele apocaliptice, consecință a instabilității și insecurității sociale și politice, care a răbufnit cu o violență nemaiîntîlnită în istoria omenirii în cele două conflagrații mondiale care l-au marcat, a făcut din lumea etruscă un motiv literar cu semnificație și valoare ambiguă — simbol al sfîrșitului, al implacabilului destin tragic la D'Anunnzio, model al unei omeniri genuine, natural descătușate la H. D. Lawrence și la Huxley.

Interesul afectiv al lumii moderne a crescut încă și mai mult, după al doilea război mondial, chiar dacă nu și-a găsit o nouă și adecvată expresie literară. Odată cu explozia vizualului din ultimele două decenii și cu difuzarea cunoștințelor și mai ales a imaginilor de pictură — și chiar în general de artă etruscă — omul contemporan a găsit încă o cale de comunicare, mai directă și predominant afectivă, cu enigmaticii creatori de acum două milenii și mai bine.

Odată însă cu literaturizarea etruscilor, a lumii și culturii lor, a prins să se contureze și o mitologie modernă avînd drept motiv principal tocmai pe acești îndepărtați locuitori ai Italiei centrale. Lipsa de cunoștințe precise, mai cu seamă asupra sistemului lor de valori, a permis să se atribuie creațiilor lor semnificații moderne și pe această cale societatea etruscă să fie expostulată fie ca model al celei contemporane, fie ca exemplu al unui destin tragic, potențat de conștiința profetică a lui. Dar mai mult decît atît, mitul etrusc a fost brodat în jurul enigmei originii etruscilor și a subitei izbucniri a civilizației lor. Misterul etrusc, paralelă a misterului grec, dar nerezolvat prin descoperirea unor precursori străluciți ca în cazul elenilor, a constituit și constituie motiv de fabulație, într-un context condiționat pe de o parte de afirmarea metodelor de investigație în cadrul disciplinelor umaniste, care se îndepărtează din ce în ce mai mult de tulpina tradiției literare, din care acestea s-au ramificat de-a lungul istoriei, iar pe de alta de înmulțirea și dezvoltarea mijloacelor de comunicație de masă, care difuzează extrem de repede și de larg orice informaţie nouă. În această constelaţie culturală, etruscii au devenit repede un bun public, dar totodată au constituit şi unul dintre motivele simbolice, mijloc de sublimare a unor impulsuri şi dorinţe colective. Astfel după ce plecînd de la premisa rolului pe care etruscii l-au judecat în geneza culturii europene, opinia publică s-a pasionat de căutarea unei origini — neomitice — unitare a poporului şi culturii sale, odată cu ipoteza nouă a unei etnogeneze — proces istoric cu componente multiple, de calitate şi de semnificaţie inegală — a apărut ideea, tot neomitică, a enigmei cvasipermanente a originilor poporului etrusc şi a culturii sale. Ambele formule, atîta vreme cît au rămas circumscrise la cercurile ştiinţifice, nu au avut mai multă importanţă decît orice altă ipoteză de lucru, cu care cercetarea operează curent fără ca niciodată să le acorde altă valoare decît aceea de instrument de cercetare. Iată însă că vehicularea largă a acestor ipoteze, pătrunderea lor în literatură şi mai ales în aceea de popularizarea ştiinţei, au dat întregii probleme alt aspect: acela de mitologie modernă. În adevăr ipoteza după care poporul etrusc, în calitatea sa de purtător al unei culturi superioare *trebuie* să vină de undeva ca atare, cu inventarul formelor de cultură principale gata constituit, este tributară unui adevărat mit modern, acela al originii alese. Cazuri similare — de rezolvare, am spune, neomitologică a unor probleme de origini istorice, de etnogeneză culturală — sînt destul de frecvent cunoscute mai ales în ştiinţa popularizată din ultimele decenii. Se pot aminti, cu titlul de exemplu, seria de articole publicate de un săptămînal bucureştean, care, reluînd binecunoscuta ipoteză a profesorului Densuşianu, încerca să atribuie dacilor o origine latină, sau cel puţin comună cu a romanilor; sau nenumăratele ipoteze de origine extraterestră a unor popoare — aztecii sau saharienii (?) — sau a unor creaţii culturale — ansamblul de la Baalbek, ieşite din comun prin anumite trăsături, sau mai ales prin lipsa noastră de cunoştinţe cu privire la geneza sau creaţia lor.

La rîndul ei afirmaţia că nu putem şti — cel puţin în actualul stadiu al ştiinţei — care sînt originile etruscilor face parte din şirul altor formule neomitologice, care absolutizînd o situaţie procesuală, expostulează ignoranţa, implicînd un factor miraculos, care scapă perspicacităţii investigaţiei ştiinţifice. Atît prima formulă, cît şi aceasta din urmă nu sînt de fapt decît ipostaze ştiinţific argumentate dar fundamental la fel de neştiinţifice, ale mitului originii divine, aşa cum el poate fi întîlnit în legendele genealogice ale multora dintre oraşele-cetăţi ale antichităţii clasice (originea gintei Iulia; Dorienii, descendenţi ai lui Heracles) sau în cronologiile dinastice ale Orientului şi Egiptului. În fond, toate acestea pot fi reduse la arhetipul legendei totemice. Un simptom tipic şi remarcabil al acestei mitizări a unei probleme ştiinţifice îl constituie tocmai marele număr de lucrări de popularizare şi iniţiere, apărute în ultima vreme şi referitoare la etrusci. Fără a le epuiza, şi fără a face o diferenţă prea riguroasă din punct de vedere al nivelului la care acestea se situează se pot aminti, printre cel mai importante: *Etruscologia* lui Massimo Pallotino, *Les Etrusques* de Allain Hus, *Les Etrusques, une civilisation retrouvée* de Atilio Gaudio, *La peinture etrusque* tot de Massimo Pallotino, Raymond Bloch, *Etruscii,* în sfîrşit catalogul marii expoziţii de artă şi cultură etruscă, lăsată să circule prin întreaga Europă.

În această largă serie se înscrie şi lucrarea pe care o oferă Editura Meridiane publicului român. Rezultat al colaborării dintre o istorică a antichităţii şi un binecunoscut scriitor de ştiinţă istorică popularizată, ea se întemeiază pe o vastă şi solidă documentaţie de specialitate, a cărei coloană vertebrală o formează tocmai manualul clasic al lui Massimo Pallotino, amintit mai sus. Operă de compilaţie, scrisă inteligent, într-un stil viu, adesea captivant, reuşeşte să transmită un volum important de cunoştinţe privind poporul etrusc şi cultura lui, să redea mentalitatea acestei străvechi civilizaţii italice, şi chiar să retraseze adesea deosebit de atractiv şi pasionant evoluţia acelei patetice aventuri spirituale a culturii noastre care a fost şi este redescoperirea etruscilor.

Dar dincolo de toate aceste calităţi, care vor reţine fără îndoială şi atenţia cititorilor români, lucrarea nu reuşeşte să evite pericolul mitizării problemelor fundamentale ale etruscologiei. Începînd cu titlul şi continuînd cu multe dintre procedeele literare adoptate de autori, accentul expunerii cade pe misterul care învăluie poporul etrusc, pe imposibilitatea în care se află ştiinţa modernă de a găsi răspuns la probleme adesea fundamentale ale etruscologiei, sau chiar pe resemnarea de a şti mai mult, cel puţin pentru moment.

Dar această tendinţă de mitizare se face simţită cel mai mult tocmai în atitudinea pe care autorii o iau faţă de problemele fundamentale ale etruscologiei, probleme mult discutate şi în parte încă conjectural soluţionate. Astfel în problema originii etruscilor este vizibilă, pe de o parte s-ar spune, nostalgia după ipoteza originii orientale a etruscilor, din nenumăratele rapeluri la originea orientală a unuia sau altuia dintre elementele culturii etrusce, iar pe de alta neînţelegerea corectă a conceperii originilor etruscilor ca pe o problemă de etnogeneză şi nu de colonizare pe loc gol. În adevăr însăşi formularea autorilor arată că aceştia au înţeles noul fel de a pune problema constînd din identificarea factorilor care participă la procesul de etnogeneză, precum şi a etapelor înseşi ale procesului, drept o parţială renunţare de a mai răspunde la întrebarea de unde vin etruscii. În realitate noul curent din etruscologie vede în această întrebare numai o pseudoproblemă, considerînd că poporul etrusc este de fapt rezultatul unui proces în care au intervenit factori componenţi şi dinamici de importanţă, calitate şi vîrstă diferite, ba chiar că, deşi sînt strîns legate, nu trebuie confundante procesul genezei poporului etrusc şi acela al civilizaţiei urbane etrusce, cele două procese neacoperindu-se complet nici ca factori determinanţi, nici ca arie geografică, nici ca durată. Faţă de această formă de problematizare, este evident că speranţa — exprimată de cei doi autori — de a se găsi într-un viitor, mai mult sau mai puţin apropiat, un răspuns întrebării „de unde vin etruscii?“ este numai o naivitate cu caracter neomitologic, pentru că cercetarea, de fapt refuză să se ocupe cu o asemenea investigaţie fără obiect real. Într-un mod asemănător abordează cei doi autori şi problema limbii etrusce. Astfel expunerea cuprinde mai puţin un bilanţ al cunoştinţelor noastre actuale cu privire la limba etruscă, aşa încît cititorul, la sfîrşitul lecturii, nu este în măsură să definească caracterele acestuia, în schimb insistă asupra narării diverselor încercări neizbutite de dezlegare a unor texte etrusce. Trebuie de asemenea remarcat că metoda bilingvistică, constînd din raportarea fiecărui text etrusc la un model matematic stabilit prin comparaţie cu textele similare din alte limbi italice vechi, care se pot traduce, este extrem de sumar şi de vag expusă. În sfîrşit, şi în acest caz, îşi face loc tendinţa neomitologică, în măsura în care autorii înţeleg să lase rezolvarea problemei limbii etrusce pe seama unei descoperiri miraculoase de inscripţie bilingvă, cît mai cuprinzătoare, neglijînd tocmai aspectul extrem de interesant care-şi face loc în ultima vreme în etruscologie, acela al cumulării rezultatelor. Cu alte cuvinte, trebuie spus că nu o asemenea descoperire senzaţională este de natură să rezolve problemele înţelegerii limbii etrusce — ea nu este de altfel decît foarte puţin probabilă — ci tocmai cumularea unei sume mari de rezultate, obţinute din ample şi sistematice investigaţii de teren, şi interpretate prin metode din ce în ce mai fine şi mai precise.

De altfel nu poate fi trecut cu vederea faptul că din lucrare lipseşte tocmai discuţia, clarificarea şi fixarea conceptului de etruscologie ca ştiinţă cu caracter interdisciplinar, comportînd un aspect arheologic, unul istoric şi al treilea lingvistic, precum şi o metodă proprie, care îmbină procedee şi tehnici de cercetare proprii tuturor acestor trei aspecte, dar foloseşte şi unele proprii, care nu-şi află aplicarea, cel puţin în formele particulare folosite de etruscologi decît în cadrul acestei ştiinţe. În acest sens ar trebui amintită tocmai forma specifică de prospecţie arheologică nedestructivă, care pentru mormintele etrusce capătă un aspect particular, ce nu mai este folosit întocmai în alte cazuri de depuneri arheologice.

Toate aceste consideraţii fac necesară o punere la punct a problemei, o demitizare a etruscilor şi a culturii şi istoriei lor, o circumscriere cît mai exactă a etruscologiei ca disciplină şi ca sumă de cunoştinţe pozitive, controlabile şi închegate într-un sistem raţional.

Încă din mijlocul perioadei interbelice, etruscologia s-a constituit ca ştiinţă istorică cu caracter interdisciplinar, vizînd cum spune Massimo Pallotino la „o viziune cuprinzătoare a istoriei şi civilizaţiei etruscilor". În acest scop s-au făcut eforturi de a întruni într-un singur şi unic cadru sistematic toate încercările de a clarifica unul sau altul dintre aspectele speciale ale istoriei şi culturii etrusce, aşa încît decurgînd dintr-o problematică unitară şi complexă, rezultatele să se lumineze reciproc, coroborîndu-se, şi contribuind la cucerirea de noi fapte sigure. Au apărut astfel tehnici şi procedee de investigaţie specifice, printre care se pot aminti sistemul de prospecţie nedestructivă al mormintelor etrusce, cu ajutorul fotografiei aeriene, al prospecţiei geofizice şi al sondei fotografice, precum şi metoda combinatorie și aceea bilingvistică în dezlegarea sensului inscripțiilor etrusce. Dar mai presus de orice au apărut forme de colaborare și cooperare științifică în cercetare. Astfel au apărut instituții consacrate etruscologiei: Museo Topografico dell'Etruria la Florența, apoi Comitetul permanent pentru Etruria (1927), Congresele Internaționale Etrusce (primul în 1928), Istituto di Studi Etruschi ed Italici (1932) și revista Studi Etruschi (1927), precum și catedre de etruscologie la cîteva mari universități italiene. În același timp s-au constituit echipe complexe, interdisciplinare de cercetători, s-au stabilit forme obișnuite de colaborare individuală interdisciplinară, în sfîrșit au apărut specialiști cu pluriformații, dintre care un exemplu ilustru îl constituie tocmai des citatul om de știință italian, Massimo Pallotino, a cărui pregătire și manifestări îl caracterizează atît ca filolog, cît și ca istoric, arheolog și istoric de artă.

Această știință interdisciplinară și-a constituit propriile sale baze teoretice, dintre care face în primul rînd parte problema etnogenezei etruscilor, și aceea a genezei culturii lor, așa cum aceasta ne este cunoscută istoric, adică avînd aspectul definitoriu de cultură urbană. Spre deosebire de toate celelalte ipoteze privind originea etruscilor, etruscologia modernă respinge *de plano* premisa unei colonizări determinante, atît pentru aspectul etno-lingvistic al noului popor cît și pentru apariția noii culturi urbane central-italice. Dimpotrivă ea consideră că sînt rezultatul unor îndelungi procese istorice, strîns legate între ele și parțial paralele, comportînd factori componenți și factori dinamici diferiți. Între factorii componenți, din punct de vedere etnic, se poate distinge un substrat preindoeuropean, adică o populație străveche — înrudită cu cele pelasgice, dunărene sau retice — peste care, începînd cu primele secole ale mileniului al doilea, adică cu prima perioadă a epocii bronzului, s-au așezat contingente mai mari sau mai mici de indoeuropeni, pătrunși în Italia die exteriorul peninsulei, fie dinspre nord — eventual nord-vest — fie dinspre vest, adică dinspre Marea Adriatică. Peste aceste elemente s-au adăugat un aport iliric — mai mult sau mai puțin însemnat — diferite aporturi italice, cu caracter local cel mai adesea, în sfîrșit un factor important oriental — atît grecesc cît și semit — pătruns de altfel, pe căi, din direcții și în forme diferite, și nu printr-o colonizare sistematică, printr-un transplant masiv de populație. În acest context, etruscii apar cu drept cuvînt drept un popor în plin proces de etnogeneză, de origine complexă și, pentru a anticipa cu privire la limba lor, prezentînd caractere de tranziție între vechile popoare ale bazinului Mediteranei și noii veniți indoeuropeni. La precipitarea procesului de etnogeneză au contribuit o serie de factori dinamici între care pot fi amintiți: mișcările de populații din interiorul peninsulei italice, curentele culturale ca generalizarea ritului incinerației către sfîrșitul epocii bronzului, procesele istorice de felul celui al apariției, constituirii și dezvoltării orașelor-cetăți etrusce și a culturii lor specifice, în sfîrșit, marile curente politice și economice cum ar fi colonizarea greacă, expansiunea etruscă și conflictul greco-cartaginez, fără a mai vorbi de dezvoltarea către forme urbane a popoarelor italiene neetrusce, și a conflictelor cu aceștia.

La rîndul său procesul genezei culturii urbane a etruscilor este un proces istoric complex care are la bază cultura Villanoviană caracteristică pentru epoca fierului și — implicată în prima — structura de stat-cetate a orașelor etrusce, proaspăt constituite. Factori dinamici de primă importanță au constituit fără îndoială zăcămintele de minereu de fier din teritoriile etrusce, și dezvoltarea exploatării lor și a metalurgiei fierului în aceleași zone, precum și antrenarea coastei etrusce a Mării Tireniană în marile circuite economice intermediteraneene, punic și grecesc. În sfîrșit, în procesul de dezvoltare a culturii etrusce o importanță reală a avut și procesul de expansiune teritorială a etruscilor, și forma specifică pe care acesta a îmbrăcat-o, și anume acela de roire, prin întemeiere de noi orașe-stat și nu prin anexiuni la același nucleu originar. Astfel s-au constituit statele cetăți etrusce, nu prea mari, dominate de aristocrați, relativ neunitare din punct de vedere etnic, avînd o viață socială marcată profund de ritualism, mai degrabă decît de religiozitate, și o cultură bazată atît pe producția proprie cît și pe intense schimburi cu estul Mediteranei și cu Europa centrală și de vest, și caracterizată de un aspect arhaic și orientalizant al formelor. În sfîrșit limba etruscilor, cunoscută lumii actuale prin numeroase inscripții de caracter diferit, ca și prin mărturii indirecte păstrate în autorii antici sau în glose, scrisă într-un alfabet derivat din cel grecesc și care poate fi citit și descifrat fără dificultăți, ne este parțial cunoscută și cunoașterea ei face progrese continui chiar dacă nu spectaculoase. Ne este cunoscut în primul rînd caracterul acestei limbi, care ni se înfăţişează drept un idiom „pelasgo-tirenian“ adică din aceeaşi familie cu acelea vorbite de populaţiile din Mediterana de est şi centrală înainte de pătrunderea popoarelor indoeuropene — ca aheii şi frigienii, sau hitiţii — dar în curs de indoeuropenizare progresivă. Este interesant de remarcat că inscripţiile ne dovedesc şi faptul important că aspectul sonor al cuvintelor cît şi formele gramaticale, uneori, au suferit modificări adesea importante din epoca arhaică şi pînă la romanizarea completă a Etruriei (sec. VII—I î.e.n.).

Gramatica acestei limbi este în bună parte cunoscută şi, anume, atît cît este necesar ca să ne dăm seama că unele forme nu-şi găsesc analogii în celelalte limbi antice cunoscute, şi că există destule forme gramaticale specifice limbii etrusce. În aproape toate cazurile, chiar dacă nu putem traduce precis o anumită formă gramaticală, ne dăm seama de funcţia ei şi de rolul ei în construcţia expresiei. În sfîrşit ne este cunoscut nu număr mare de termeni şi, ceea ce este mai important, un număr considerabil de rădăcini, cu semnificaţia lor generală, chiar dacă în multe cazuri acestea nu pot fi traduse precis. Stadiul cunoştinţelor noastre poate fi descris, în mod figurat, cel mai bine, cu cuvintele aceluiaşi Massimo Pallotino: „Să presupunem că cineva se află cu un ziar în mînă, tipărit cu caractere latine, dar într-o limbă care îi este necunoscută şi nici nu are vreo înrudire directă cu alte limbi pe care le ştie, de exemplu: în turcă sau ungară. Admiţînd că este vorba de o persoană cultă şi inteligentă, avînd oarecare pregătire generală lingvistică, este probabil că din cunoaşterea generală a faptelor şi a informaţiilor conţinute în jurnal, din numele proprii ale persoanelor şi locurilor, din termenii tehnici sau de circulaţie generală, din unele citaţii uşor de recunoscut din documente sau din autori cunoscuţi, eventual chiar cu ajutorul ilustraţiilor, eroul nostru reuşeşte mai mult sau mai puţin uşor să înţeleagă titlurile, să traducă unele informaţii scurte şi chiar să circumscrie sensul generic al articolelor mai lungi.“ În afară de aceste rezultate concrete însă, cea mai însemnată cucerire a lingvisticii etrusce este tocmai făurirea unei metode complexe, de tip modern, de reconstituire a limbii dispărute care se întemeiază, în principal, pe cele două metode devenite de acum clasice — aceea combinatorie şi aceea bilingvistică — şi care permite o treptată integrare a noilor fapte descoperite și o progresivă dezvoltare și perfecționare a cunoștințelor dobîndite anterior. Acestea fiind elementele cele mai importante ale noii discipline, elemente care ar fi trebuit să fie prezentate cititorului în adevărata lor lumină, fără o literaturizare de natură să le diminueze și să creeze un adevărat mit al misterioșilor etrusci, mai sînt de semnalat cîteva aspecte minore ale problematicii etruscologice, pe care cei doi autori le expun într-o interpretare personală și discutabilă.

Astfel trebuie din capul locului precizat că atît decăderea Etruriei cît și penuria de izvoare privind istoria și cultura acesteia au legături certe cu ascensiunea Romei și cu constituirea mai întîi a puterii italice a acesteia, apoi cu aceea a imperiului roman, dar nu se datoresc unei politici deliberat antietrusce a romanilor. Dimpotrivă, cel puțin în primele vremuri ale imperiului trebuie să semnalăm o adevărată simpatie intelectuală pentru etrusci și un viu interes pentru istoria și antichitățile lor, ilustrat între altele tocmai de cazul citat al împăratului Claudiu. În orice caz, după cucerirea și integrarea cetăților etrusce în imperiu, romanii nu au mai urmărit distrugerea puterii — de altfel anihilată — a acestora. În general trebuie remarcat că problematica noastră cu privire la istoria Etruriei este ușor falsificată de conceptul de națiune. Este sigur că etruscii nu aveau decît o vagă idee a unității lor etnice, avînd în primul rînd un suport religios, și că nu au înțeles să transforme această idee într-un suport pentru o politică comună de amploare italiană. Trebuie de altfel remarcat că nici romanii nu priveau pe etrusci ca pe o unitate politică integrală ci își modelau politica în funcție de raporturile și interesele pe care le aveau cu fiecare cetate etruscă în parte. Ba chiar s-ar putea spune că nu făceau nici o diferență între cetățile etrusce, luate fiecare pentru sine, și celelalte cetăți sau populații italice.

În termeni similari trebuie văzută și problema ligii etrusce grupată în jurul celebrului sanctuar al Volturnei. În realitate este anistoric să ne întrebăm de ce liga etruscă nu s-a transformat într-un stat etrusc unitar care să integreze toate cetățile, ci mai degrabă trebuie să punem problema ce transformări — și pe ce cale — s-au petrecut în structura statului-cetate roman, care au permis închegarea acelui stat mediteraneean — imperiul roman.

În sfîrșit o judecată similară trebuie admisă și în cazul problemei decadenței Etruriei. Etruria nu a format niciodată o unitate istorică cu destin istoric comun și unitar. Cetățile componente ale acesteia, ca și acelea din teritoriile colonizate — Campania și Etruria transpadană — au avut fiecare propria lor soartă, și se pot cel mult emite unele judecăți pe grupuri de cetăți. Înflorirea litoralului etrusc al mării Tireniene trebuie pus în legătură mai întîi cu dezvoltarea metalurgiei fierului și apoi cu dezvoltarea circuitului economic punic în vestul Mediteranei. Decăderea acestor cetăți trebuie pusă în raport atît cu doborîrea supremației punice cît și cu apariția altui epicentru economic al peninsulei italice, Roma, oraș de altfel întemeiat tot de etrusci, tocmai pentru a face față necesității unui centru continental în preajma gurii Tibrului. Este evident că imposibilitatea structurală de a depăși limitele statului-cetate, a determinat — indirect, și pe cale de consecință — cuprinderea orașelor etrusce în imperiul roman. Dar plecînd de aici, este fără îndoială excesiv, și de o îndoielnică dialectică, să adoptăm formularea *cauzele măririi, germenii decăderii.* În principiu de altfel, corecția de optică istorică pe care o formulam mai sus, conform căreia nu trebuie judecată soarta istorică a Etruriei în general, ci aceea a fiecărui stat-cetate etrusc, admite și altă corecțiune, compensatorie, și anume că Etruria a fost o parte a Italiei și că istoria sa constituie o parte integrantă din istoria Italiei antice.

Sfîrșite aceste puneri la punct, este necesar încă să arătăm că în textul lucrării s-au strecurat și cîteva inadvertențe de amănunt și anume: Jan Filip, unul dintre cei mai activi și mai importanți arheologi cehi în viață, nu poate fi numit etruscolog decît printr-o extensie cu totul literară a termenului. Tot așa Anaxilaos, tiranul Rhegionului, în cadrul conflictului greco-cartaginez a fost aliat cu cartaginezii nu cu grecii.

Legăturile istorico-culturale dintre Etruria și teritoriul Carpato-dunărean trebuie analizate și înțelese în spiritul și în lumina teoriei etnogenetice a etruscilor. Astfel se ridică în primul rînd problema legăturilor ancestrale la nivelul substratului neolitic. Cercetările nu sînt suficient de înaintate, sînt încă sumare, pentru anumite zone italiene ca și pentru anumite zone balcanice sau dunărene, așa încît este dificil să se stabilească cu precizie legături directe, dar se pare, încă de pe acum, că acestea nu sînt de exclus.

Epoca bronzului este și pentru Italia și pentru zona Carpato-dunăreană o vreme de profunde transformări tehnice, economice, sociale, etnice și culturale. În ambele zone, la începutul acestei epoci este datată pătrunderea indoeuropenilor. Ceea ce în mod sigur devine factor comun pentru ambele zone este însă un element cultural și anume ritul incinerării morților. Apărut în sud-vestul României la mijlocul epocii bronzului, și persistînd și în perioada de început a epocii fierului, acest rit pătrunde și în Italia către sfîrșitul epocii bronzului, pentru a se generaliza, devenind caracteristic pentru o bună parte a peninsulei ca și pentru așa-numita cultură Villanova. El va fi cunoscut și de Etrusci, generînd în cultura și arta lor manifestări specifice.

Asemănarea dintre urnele bitronconice hallstattiene din valea Dunării de jos, și formele corespunzătoare din cadrul culturii Villanova, semnalată încă de Vasile Pârvan, poate numai cu greu fi considerată un indiciu al înrudirii dintre cele două culturi. Dar analogia există, incontestabil. În aceeași ordine de idei la nivelul primei epoci a fierului între italici și iliri, pe de o parte, în zona Adriaticei, și între iliri și daci, pe de altă parte, în zona Dunării, se petrec schimburi intense și adesea importante. Se poate deci formula întrebarea în ce măsură nu există o anumită comunitate istorico-culturală, mediată și de marile curente de schimb și care să cuprindă zona Adriaticei, a Dunării mijlocii și de jos și din care atît Etruria cît și Dacia să facă parte într-o măsură mai mult sau mai puțin directă.

Dezvoltarea statului roman și marșul imperiului către Dunăre, vor modifica esențial datele problemei. Dar odată cu includerea Daciei în hotarele imperiului roman se restabilesc legăturile de tradiție străveche dintre nordul Italiei și spațiul Carpato-dunărean. Este prematur — în măsura în care încă nu s-au realizat studiile comparative necesare — să se stabilească legături de filiație iconografică între reprezentările etrusce ale dioscurilor sau ale eroului călăreț, și cavalerii danubieni spre exemplu, dar ele nu trebuie să fie excluse dintre posibilități, chiar dacă va trebui să admitem o cale de difuzare a arhetipurilor ceva mai ocolită. Oricum trebuie încă de pe acum să admitem, ca ipoteză de studiu cel puțin, existența unei componente sud-vestice, de tradiție etruscă în constituirea artei și culturii provinciale romane din Dacia.

Problema însă este susceptibilă de o formulare încă și mai generală. Dacă încercăm să definim poziția spațiului Carpato-dunărean, și a culturilor care l-au caracterizat, în contextul general al lumii antice, trebuie să spunem că acesta este situat la frontiera dintre zona afectată de influenţa estului Mediteranei, pentru care este specifică expresia în forme clar definite, şi aceea central şi vest europeană, pentru care sînt specifice formele fluente şi încărcate, expresie a unui anumit dinamism.

Între cele două zone au existat evident contacte şi împrumuturi, dintre care multe s-au realizat prin intermediul acestei zone de graniţă, într-un ritm inegal, care a cunoscut predominări ale fondului mediteranean-oriental sau ale influenţei central europene. În cadrul acesteia din urmă este necesar să se încerce identificarea elementelor etrusce, care de multe ori au jucat rolul unor elemente de vocabular artistic de largă circulaţie, servind drept model creaţiilor locale.

Din fapte, din interpretări, adesea din imagini, autorii acestei cărţi au încercat să reconstituie un tablou cît de cît complet şi semnificativ al etruscilor, al vieţii, culturii şi istoriei lor. Au încercat totodată să facă sensibil, chiar pentru cititorul neavizat, în cît de mare măsură acest tablou nu constituie o moştenire, care ne-a venit de-a gata din îndepărtatele timpuri ale antichităţii, ci este o cucerire a minţii şi strădaniei omului modern, interesat intelectual şi afectiv de cunoaşterea acestei lumi, dispărute cu milenii în urmă. Au căutat de asemenea să sugereze în ce măsură etruscii — misterioşi sau nu — sînt departaţi de noi, ca gusturi, credinţe şi idei, dar şi în ce măsură ne sînt apropiaţi, în ce măsură toate aceste gusturi, credinţe şi idei sînt reductibile la tipare general umane, pe care le înţelegem şi care ni-i fac familiari.

În sfîrşit au urmărit să ne schiţeze importanţa istorică a etruscilor, arătînd cît de mult cultura lor se află la temelia celei romane, care la rîndul ei constituie baza civilizaţiei europene. Ar mai fi de adăugat acea nostalgică ipoteză care revine ca un laitmotiv la aproape toţi etruscologii italieni, anume aceea a moştenirii directe a etruscilor de către toscani, a legăturii directe — în spirit, dacă nu materialmente istorică — între arta etruscă şi arta toscană.

RADU FLORESCU

CUM AU FOST UITAȚI ȘI REDESCOPERIȚI

Cine știe dacă etruscii ar mai fi fost învăluiți de atîta mister dacă din antichitate s-ar fi păstrat pînă în zilele noastre o singură operă, o singură scriere. A fost scrisă de Claudiu, împăratul romanilor — în anii 41—54 ai erei noastre — de acela care după unii era atît de deștept încît simula prostia, iar după alții un prost autentic întrucît, pretindeau ei, prostia nu poate fi de nimeni simulată. Ca stăpînitor Claudiu a fost, într-adevăr, un bărbat cu însușiri mediocre, în schimb — pe cîte se pare — îi plăcea să scrie și-l pasionau științele, îndeosebi istoria. Potrivit mărturiei biografului său, Suetoniu, a scris — în afară de altele — un tratat despre jocul cu zarurile, opt volume de memorii și o serie întreagă de lucrări cu caracter istoric. Dragostea față de trecut s-a manifestat la el încă din tinerețe și chiar de pe atunci Claudiu obișnuia să-și citească operele în adunări publice. A continuat să scrie și ca împărat, dar în această perioadă nu a mai apărut cu lucrările sale în public, ci a pus să fie citite de crainici.

Printre scrierile sale istorice au fost două cu care s-a mîndrit mai mult decît cu tot ce a creat; reiese acest lucru din faptul că le-a scris în limba greacă, a cărei cunoaștere o prețuia nu numai în ceea ce îl privea, ci și la ceilalți de-o vîrstă cu el. E vorba de Carhedoniaca, adică Istoria Cartaginei și Tyrhenica — Istoria tyrhenilor, sau, cum am spune azi, Istoria etruscilor. Ambele lucrări au fost destul de vaste. Carhedoniaca cuprindea opt tomuri, iar Tyrhenica douăzeci. Nu ştim dacă le-a scris în anii tinereţii sau abia mai tîrziu; un lucru însă e sigur, şi anume că în timpul domniei sale aceste opuri s-au bucurat de o mare cinstire. Aşa cum arată Suetoniu în biografia lui Claudiu „... vechiului muzeu din Alexandria i s-a alăturat sub numele lui (al lui Claudiu) un nou muzeu, şi s-a hotărît ca în fiecare an în unul din ele să fie citită în întregime Istoria Tyrhenilor, iar în celălalt Istoria Cartaginei, şi aceasta în anumite zile, ca într-o sală de cursuri, şi de fiecare dată de către alte persoane". La asta trebuie să adăugăm că muzeul din Alexandria egipteană s-a numărat printre aşezămintele culturale şi ştiinţifice de frunte ale antichităţii.

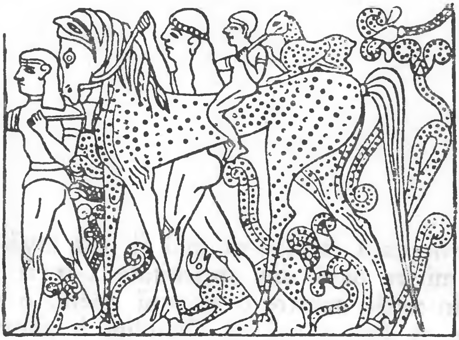

Ce l-o fi îndemnat pe Claudiu să se ocupe atît de temeinic tocmai de istoria acestor două popoare antice? Să fi fost oare vorba, într-adevăr, numai de un interes întîmplător pentru cartaginezi şi etrusci, sau de o pătrundere mai adîncă în acea perioadă a istoriei în care Roma se afla abia la începuturile modeste ale drumului ei istoric, cînd în Italia era nevoită să-şi cucerească poziţiile înfruntîndu-se cu etruscii şi grecii, iar în afara Italiei cu cartaginezii? Nu ştim; după cum nu putem decît să presupunem ce anume conţineau, de fapt, amintitele scrieri.

Căci nimic din cele scrise de Claudiu despre etrusci şi cartaginezi nu s-a păstrat. Se pare însă că, în ansamblul lor, cele douăzeci de tomuri despre etrusci — care ne interesează pe noi în lucrarea de faţă — au fost un fel de sinteză enciclopedică a cunoştinţelor antice despre acest popor. Iar numărul lor demonstrează că autorul n-a avut a se plînge de lipsa de informaţii.

În primul secol al erei noastre a mai avut încă la dispoziţie o serie de mărturii, care pînă în zilele noastre nu s-au păstrat; a putut să vadă numeroase monumente ale culturii etrusce, care mai tîrziu s-au risipit; a putut să asculte şi limba etruscilor care, ce-i drept, în epoca lui se vorbea din ce în ce mai puţin, dar totuşi mai era auzită prin oraşele etrusce; a putut sta de vorbă cu cetăţenii acestui popor nu numai în Etruria, ci şi direct la curtea imperială. Căci prima sa soţie Plautia Urgulanilla a fost de origine etruscă şi prin intermediul ei Claudiu a trebuit să vină în contact cu rudele ei, şi în felul acesta să aibă legături destul de strînse cu lumea etruscă din perioada respectivă.

Cît de aparte ni se pare acea bogăţie de informaţii uşor accesibile privind azi la inscripţiile etrusce lipsite de grai şi urmărind eforturile imense ce se depun pentru descifrarea lor!

Scrierea lui Claudiu a constituit însă chiar pe atunci un lucru ieşit din comun. El a tratat temeinic şi sistematic un material căruia pînă la acea vreme — atît cît ştim — nu i se consacrase nici o operă de sine stătătoare. Iar particularitatea ei mai consta şi în aceea că n-a fost elaborată de un membru al naţiunii etrusce ci de un roman. Şi faptul e cu atît mai demn de remarcat, cu cît în epoca imperială au trăit etrusci foarte instruiţi, ocupînd uneori chiar poziţii importante în stat, care, dacă ar fi fost interesaţi, ar fi avut posibilitatea să întocmească singuri o lucrare ca a împăratului Claudiu, dacă nu chiar mai bună.

De pildă un Gaius Cilnius Maecenas, om politic de seamă, sfetnic şi confident personal al împăratului Augustus! Numele lui devenise o noţiune generală, ştiut fiind că Maecenas îşi investea influenţa şi averea în favoarea poeţilor şi artiştilor talentaţi care aveau nevoie de sprijin moral şi material. Se număra printre aceştia pînă şi vestitul poet roman Horaţiu şi tocmai din versurile lui aflăm că străbunii lui Maecenas au fost de obîrşie regească. Nu ştim exact ce a vrut să spună poetul; dar dacă putem lua ad-literam afirmaţiile sale reiese că Maecenas se trăgea dintr-o veche familie de nobili cu o poziţie dominantă într-unul din importantele oraşe etrusce. Numele de familie Cilnius apare foarte frecvent mai cu seamă în oraşul Arretium din Etruria de Nord. De aceea, n-ar fi exclus ca predecesorii lui Maecenas să fi fost originari din acest loc.

Cu toate acestea, în ciuda faptului că a fost atît de apropiat de artă şi în ciuda faptului că era de obîrşie etruscă, nu s-a auzit despre el că s-ar fi ocupat vreodată de trecutul poporului din care se trăgea. Dimpotrivă, se pare că s-a dedicat mai mult problemelor pe care i le punea în faţă epoca lui.

La fel s-a întîmplat şi cu altă personalitate etruscă — poetul satiric Aulus Persius Flaccus, originar din oraşul etrusc Volterra. Şi acesta a manifestat mai mult interes pentru problemele *romane* ale vremii sale — a trăit în secolul I al erei noastre — decît pentru istoria poporului său. Versurile sale satirice, de nuanţă moralistă, sînt o reacţie la condiţiile societăţii romane.

O oarecare excepţie printre etruscii romanizaţi o constituia prietenul lui Cicero, Aulus Caecina, care s-a ocupat în amănunţime de ştiinţa etruscă referitoare la interpretarea prelegerilor. Se pare că lui i-a datorat Cicero cunoştinţele etrusce cu privire la prezicerea viitorului, pe care ilustrul om politic le expune în lucrarea sa despre profeţie. Caecina, urmaş autentic al etruscilor, a crezut cu fermitate în eficienţa practicilor seculare etrusce în ale căror taine a fost iniţiat de tatăl său.

Cînd, în anul 58 înaintea erei noastre, Cicero a fost silit să plece în exil, Caecina i-a prezis o înapoiere grabnică. Prezicerea lui s-a împlinit și curînd Cicero și-a făcut din nou apariția la Roma. Cu zece ani mai tîrziu însă, a ajuns în exil însuși Caecina. În războiul civil dintre Cezar și Pompei se dăduse de partea acestuia din urmă, și fusese chiar autorul unui pamflet la adresa celui dintîi. Cezar, triumfător în acest război, l-a pedepsit expediindu-l în exil. Lui Caecina nu i-au ajutat nici influentele legături ale prietenului său Cicero, nici propria sa carte „Bocete" (Tînguiri). Ultimele sale urme trec din Sicilia în Asia și acolo se risipesc.

Au rămas după el doar unele referințe vagi despre opera sa în lucrările lui Plinius cel Bătrîn, două-trei citate în „Problemele științelor naturii" ale lui Seneca și cîteva scrisori adresate lui Cicero.

Demn de remarcat e faptul că și interesul său s-a îndreptat exclusiv către arta profetică a etruscilor, cu alte cuvinte spre acel domeniu al vieții etrusce care s-a dovedit a fi cel mai trainic și care a continuat să existe și să se manifeste chiar și în timpurile în care etruscii au dispărut ca națiune.

Nici alți oameni de seamă de origine etruscă nu s-au uitat înapoi, spre trecutul poporului lor, și nu și-au declarat apartenența la națiunea al cărei rol istoric încetase de a mai exista.

E simptomul neînșelător al agoniei, al pieirii ireversibile.

Dezinteresul etruscilor instruiți a lăsat deci în seama istoricilor greci și romani sarcina de a aduna și a scrie ce se știa despre istoria poporului etrusc. Ei au avut însă destulă bătaie de cap cu întocmirea istoriei propriilor lor popoare pentru a neglija cercetarea sistematică și îndeosebi înregistrarea exactă a amănuntelor cu privire la evoluția istorică a etruscilor. Firește, în lucrările lor, ei vorbesc despre etrusci; altfel nici nu puteau. Istoricii greci și romani care au apucat declinul republicii romane și înfiriparea imperiului și care au tratat începuturile mitice ale istoriei romanilor n-au avut încotro și, vrînd-nevrînd, au trebuit măcar în treacăt să pomenească de existența etruscilor. Autorii descrierilor geografice ale Italiei n-au putut să ignore importanta regiune centrală a acestei țări, ocupată în trecut de națiunea etruscă. Dar informațiile lor despre etrusci sînt departe de o expunere sistematică. Ele se referă, în cea mai mare parte, la diferite evenimente luate în sine, la întîmplări legendare sau la aspecte parțiale ale culturii etrusce și, adeseori, ele nu se fac remarcate nici prin exactitatea dorită, nici prin amploarea necesară. Căci atenția acelora ce le-au scris a fost captivată întotdeauna de alte probleme și referirile la etrusci erau făcute numai în măsura în care aceștia au existat pentru ei, cu alte cuvinte numai în strînsă corelație cu națiunea romană și în umbra Romei care, potrivit opiniei lor, a deținut de la începutul existenței sale poziția dominantă în Italia.

Și vom mai vedea că această concepție era departe de realitatea istorică și, ceea ce-i mai grav, e că ea a constituit rețeaua prin care s-au strecurat toate datele cu privire la poporul etrusc și la rolul său în istoria Italiei și a Mării Mediteranene. În felul acesta multe lucruri au fost denaturate, iar învelișul uitării care se așezase mai de mult peste faptele trecutului s-a îngroșat cu un nou strat de basme și adevăruri înjumătățite.

Numai o ciudățenie răutăcioasă a destinului a făcut să nu fie păstrată pînă în zilele noastre lucrarea temeinică a lui Claudiu, ci numai cîteva din acele informații truncheate din care, de bună seamă, s-a inspirat și el.

Caracteristica generală cea mai largă a etruscilor este redată în opera istoricului de limbă greacă, Diodor, care a trăit în secolul întîi înaintea erei noastre. Datele înregistrate de el despre etrusci nu sînt rodul unor explorări proprii; au fost preluate — ca de altfel multe pasaje din opera sa — din scrierile mai vechiului istoric grec Poseidonius, care a trăit la hotarul dintre secolele II și I dinaintea erei noastre. Prelucrarea mai mult sau mai puțin textuală a unor capitole integrale nu constituia în antichitate un lucru neobişnuit şi fenomenul nu era deloc de natură să provoace indignarea cuiva. Iar Diodor, în măsura în care pe alocuri putem verifica, a extras din Poseidonius foarte nemijlocit şi pur şi simplu l-a parafrazat.

Şi iată ce spune despre etrusci Diodor sau, mai curînd, Poseidonius:

„S-au remarcat prin bărbăţie, au pus stăpînire pe un teritoriu întins şi au întemeiat multe cetăţi celebre... Au excelat de asemenea ca o puternică forţă maritimă şi multă vreme au dominat apele mării, astfel că, datorită lor, marea ce se învecinează cu Italia a căpătat denumirea de marea Tyrheniană...

La perfecţionarea armatei pedestre ei au contribuit printre altele şi prin descoperirea goarnei, instrument foarte folositor în ducerea războaielor şi care, după ei, se numeşte goarna tirhenă...

Comandanţilor supremi ai armatei li se consfinţea şi li se consolida autoritatea şi rangul prin aceea că li se atribuiau lictori, jilţuri de fildeş şi toge cu dungă roşie. Casele erau prevăzute cu peristiluri ingenioase, menite să amortizeze zgomotul provocat de numeroşii servitori aflaţi în slujba lor. Cele mai multe din aceste obiceiuri au fost preluate de romani, care le-au introdus în cetăţile lor şi le-au perfecţionat... S-au dedicat cu zel în primul rînd scrisului ştiinţelor naturii şi învăţăturii privind zeităţile, cei mai mulţi dintre ei s-au ocupat cu ştiinţa interpretării fulgerelor. De aceea, aproape toţi stăpînitorii îi admiră şi azi pe aceşti bărbaţi, folosindu-i ca interpreţi ai semnelor pe care zeii le dau prin intermediul fulgerelor... Întrucît locuiesc şi lucrează un pămînt ce dă de toate, ei se bucură de o bogăţie de roade menite nu numai unei hrane îndestulătoare, ci şi unei desfătări îmbelşugate, cu huzurul şi destrăbălarea cuvenită. De două ori pe zi poruncesc să li se pregătească ospeţe copioase şi alte lucruri obişnuite unei neasemuite goane după plăceri, îşi procură cearceafuri înflorate şi multe cupe de argint de tot soiul şi nu puţini sînt sclavii ce-i servesc la masă, dintre aceştia unii se remarcă prin frumuseţe, iar alţii sînt împodobiţi cu veşminte mai scumpe decît s-ar potrivi unui sclav. Şi tot felul de case personale au la ei nu numai servitorii, ci şi cei mai mulţi dintre cetăţenii liberi. Puterea, care din timpurile străvechi le-a atras invidia celor din jur, au pierdut-o cu desăvîrşire; şi e lesne de înţeles că gloria războinică a părinţilor lor s-a stins de tot, de vreme ce duc o viaţă de desfrîu, în beţii şi petreceri nebărbăteşti. La predilecţia lor pentru destrăbălare a contribuit, nu în cea mai mică măsură, tocmai acest pămînt fertil. Căci stăpînesc un pămînt ce dă toate roadele, un pămînt generos de pe care adună o recoltă îmbelşugată. Cu alte cuvinte Etruria este o regiune fertilă din toate punctele de vedere, cu mari întinderi agricole; e tăiată de coline abrupte, prielnice şi ele plugăritului. De umiditatea corespunzătoare dispune nu numai iarna, ci şi în timpul verii“ . . .

Informaţii cu privire la viaţa etruscilor pot fi întîlnite în multe alte locuri, în vasta lucrare a lui Diodor. Acesta se referă însă la evenimente istorice concrete, la numeroase conflicte armate, în care etruscii apăreau de obicei ca parte învinsă. Un caracter istoric concret au şi o serie de alte date, la alţi autori, atenţia acestora fiind captivată mai cu seamă de acele bătălii al căror rezultat a avut în antichitate o înrîurire importantă asupra evoluţiei evenimentelor; şi e uşor de înţeles că aceşti autori s-au referit la înfrîngerile suferite de străini şi la biruinţele părţii lor. O excepţie destul de frecventă o constituie informaţiile cu privire la viaţa religioasă a etruscilor; de bună seamă ea a trezit atenţia mai cu seamă prin arta profeţiei.

Despre etrusci vorbeşte în opera sa şi Titus Livius, strălucitul istoric roman de la începutul erei noastre, celebru prin lucrarea sa de mare amploare intitulată: „De la fondarea Romei“. Descrie în ea istoria Romei de la începuturile ei mitice şi pînă în timpurile trăite de el. Caracterizarea generală pe care Titus Livius o face etruscilor e însă mult mai săracă decît a lui Diodor.

„Pînă la nașterea Imperiului roman puterea etruscilor s-a întins departe pe mare și pe uscat. În ce măsură au stăpînit ei Marea de Jos (Tyrheniană) și cea de Sus (Adriatică), ce înconjurau Italia ca pe o insulă, stau mărturie înseși denumirile lor: una a fost botezată de triburile italiene «Marea etruscă» după numele generic dat acestei seminții, iar cealaltă «Hadriatica» după așezarea etruscă Hadria. Grecii le spuneau de asemenea Marea Tyrheniană și Marea Adriatică. Și, ajungînd pînă la țărmul celor două mări, au populat uscatul întotdeauna cu cîte douăsprezece cetăți; mai întîi de partea noastră a Apeninilor de-a lungul Mării de Jos, apoi dincolo de Apenini, trimițînd acolo tot atîtea colonii cîte erau și orașele lor de baștină; acestea cuprindeau toată întinderea de dincolo de Pad pînă în Alpi, cu excepția capului pe care în preajma golfului îl populează Venețienii."

Contemporani cu Livius au fost doi remarcabili autori de limbă greacă, geograful Strabo și istoricul Dionisie din Halicarnas, care au beneficiat de suficiente prilejuri spre a pomeni în studiile lor de etrusci — fiecare, firește, din alt unghi de vedere, determinat de orientarea generală a operei lor.

„Atîta timp cît etruscii s-au aflat uniți sub un singur conducător", spune Strabo „au fost foarte puternici, dar, cu trecerea vremii, se vede că organizarea lor s-a destrămat și ei au rămas dezmembrați în diferitele orașe, supunîndu-se presiunii exercitată asupra lor de populația învecinată; căci altfel n-ar fi renunțat ei la pămînturile fertile și nu s-ar fi năpustit după pradă pe mare, unii într-o parte, alții în cealaltă a apelor; se știe doar că ori de cîte ori s-au unit au fost în stare nu numai să-i respingă pe agresori, ci să-i și atace, ba să întreprindă chiar și expediții îndepărtate".

Dionisie din Halicarnas a scris o vastă operă istorică despre începuturile Romei. Materialul în sine oferea destule îndemnuri ca în paginile scrierii lui să apară cîte o expunere despre etrusci. Concepția lucrării lui Dionisie avea însă o orientare specială; autorul urmărind sistematic evenimentele sau fenomenele importante în domeniul dreptului statal. De aceea nu ne surprinde faptul că tocmai în opera lui citim:

„După cum povestesc unii, i se aduceau (regelui etrusc Tarquiniu, la Roma) și douăsprezece securi, cîte una din fiecare cetate etruscă. Pe cît se pare, e un obicei etrusc ca în fața fiecăruia dintre regii cetăților să pășească un lictor, care în afara mănunchiului de nuiele mai poartă în mînă și o secure; și ori de cîte ori cele douăsprezece cetăți porneau într-o expediție comună, depuneau cele douăsprezece securi în mîinile unuia dintre regi care, în felul acesta, era învestit cu puteri nelimitate în comanda oștilor."

Aici ne întîlnim deci pentru întîia oară cu descrierea originii istorice a simbolului puterii la funcționarii romani — mănunchiul de nuiele cu securea înfiptă între ele — care atesta dreptul lor de a aplica vinovaților nu numai pedeapsa corporală ci și pedeapsa decapitării.

În lucrările autorilor greci și romani, relatările cu privire la etrusci, la istoria și viața acestora, în unele locuri coincid, în altele se completează, iar în altele pur și simplu se contrazic; într-un caz, așa cum vom mai auzi, dinr-o asemenea contradicție a luat naștere o controversă și o mare problemă care dăinuie și în zilele noastre.

Putem trage însă concluzia că la începuturile Imperiului roman a existat o opinie generală despre însemnătatea etruscilor, despre cultura lor și despre diferitele cunoștințe de specialitate privind unele aspecte ale vieții etrusce, îndeosebi în măsura în care ele au supraviețuit epocii romane. Adeseori această cunoștință a civilizației etrusce pătrundea în amănunte relativ semnificative, și totuși pe atunci ea nu mai reflecta imaginea ei fidelă, completă și absolut obiectivă.

Așadar, în secolul întîi al erei noastre, cultura etruscă nu constituia nici un mister. Dar n-a durat mult și alte evenimente mai noi și mai stăruitoare au început s-o acopere, imaginea ei s-a întunecat și s-a șters din memoria oamenilor.

Începînd din secolul al doilea, era noastră, limba etruscilor încetează a mai fi o limbă vie. Asta este în afară de orice îndoială. Totodată scade și interesul scriitorilor antici față de etrusci, față de istoria și viața acestora. Fenomenul e cît se poate de explicabil: la sfîrșitul secolului al doilea, era noastră, se produce lenta dar inevitabila decădere a puterii romane și, în genere, epoca aceasta nu este prielnică înviorării interesului pentru etrusci, pentru înregistrarea datelor cu privire la istoria lor. De altfel, fenomenul nu se referea numai la etrusci. Întregul interes și toată atenția populației Imperiului roman erau captivate atunci de o serie de probleme arzătoare cu caracter social, economic, militar și de altă natură, și această situație nu prea era favorabilă cercetării istorice. Cu infime excepții, lucrările apărute în această perioadă sînt de un nivel foarte scăzut. În locul vastelor scrieri despre istoria Romei, încep să ia avînt scurtele imagini sinoptice, cuprinzînd evenimentele principale, adeseori în prescurtări neinteligibile sau greu de înțeles. De multe ori autorii lor nici n-au ținut seama de exactitatea istorică.

În astfel de tablouri sinoptice numai în cazuri excepționale pot fi găsite date și informații mai valoroase care să ducă la îmbogățirea cunoștințelor noastre despre etrusci. În înfățișări diferite, aceste scrieri repetă legendele cu privire la regii etrusci ce au stăpînit cîndva Roma și referirile la luptele la care au participat etruscii. Dar uneori chiar și datele din această categorie își au valoarea lor istorică. Mai cu seamă atunci cînd ele parafrazează un izvor ce nu s-a păstrat pînă în zilele noastre și cînd, fără ele, nici n-am fi aflat de existența anumitor evenimente.

Printre datele de acest gen se descoperă, de pildă, un eveniment ce a avut loc în anul 265 înaintea erei noastre în orașul etrusc Volsinii, și despre care ne informează, pe de o parte succintul extras din opera lui Titus Livius, făcut în secolul al doilea, era noastră, de către Iulius Florus, iar, pe de altă parte, opera intitulată „Împotriva păgînilor", scrisă la începutul secolului al cincilea, era noastră, de istoricul creştin Paulus Orosius.

Florus, de bună seamă, n-a consemnat evenimentul decît în linii mari:

„Războiul volsinilor. Ultimii dintre locuitorii Italiei care au intrat sub protecţie (a romanilor) au fost volsinii, cei mai bogaţi dintre etrusci, aceia ce cîndva ceruseră ajutor împotriva sclavilor lor; întorcînd împotriva stăpînilor libertatea pe care aceştia le-au oferit-o, foştii sclavi au pus mîna pe conducerea obştei comportîndu-se ca stăpîni. Dar pînă la urmă au fost şi ei pedepsiţi de conducătorul Fabius Gurges".

Orosius—cu aproape trei secole mai tîrziu—zugrăveşte acelaşi lucru mult mai pe larg.

„Pe vremea aceea, pînă şi volsinii, cei mai puternici dintre etrusci, decăzuseră din pricina desfrîului în asemenea hal încît se apropiaseră de prăpastia pierzaniei. Şi asta pentru că lipsa de griji devenise la ei o deprindere; împărţeau sclavilor libertatea în masă, îngroşau cu ei rîndul mesenilor la ospeţe şi le consfinţeau cununiile, cinstindu-le cu prezenţa lor; liberţii cărora le revenea o parte din putere, aveau gîndul ascuns de a o obţine în întregime, şi după ce scăpau de jugul sclaviei se aprindea în ei dorinţa de a stăpîni, blestemîndu-şi foştii stăpîni pe care îi iubiseră cu devoţiune atîta timp cît le fuseseră supuşi. Şi astfel, liberţii, porniţi pe calea conspiraţiei nelegiuite şi fiind atît de numeroşi cutezătoarea tentativă le-a reuşit fără să li se opună vreo rezistenţă din partea cuiva—au pus stăpînire pe cetate şi însuşindu-şi bunurile şi soţiile foştilor stăpîni i-au deposedat pe aceştia pînă şi de adăposturi şi i-au izgonit; sărmanii, surghiuniţi şi flămînzi, s-au refugiat la Roma plîngîndu-şi acolo soarta amărîtă în vaiete şi tînguiri. Romanii i-au răzbunat, ajutîndu-i să-şi redobîndească autoritatea fostei lor poziţii." Şi aşa cum aflăm de la Florus, în acelaşi timp au pus ei înşăşi stăpînire pe cetate.

Din păcate, la Titus Livius, a cărui operă a constituit fără îndoială unul din izvoarele principale ce au dus la cunoaşterea evenimentelor din

Volsinii, am căuta în zadar această informaţie. Cartea care a cuprins-o s-a pierdut. Nu s-a păstrat din ea decît un sumar mai mult decît succint, cu următoarea referire: „Cartea mai cuprinde descrierea luptelor victorioase — împotriva punilor şi volsinilor".

De aceea e greu de susţinut care dintre cei doi autori a surprins mai fidel relatările lui Titus Livius. Şi cu atît mai greu e să stabileşti cum anume s-au desfăşurat lucrurile în realitate. Căci din alte surse aflăm că Fabius Gurges care, după Florus, i-a îmblînzit pe răsculaţi, a fost rănit în acest război şi şi-a dat sfîrşitul înainte de a cădea cetatea. Triumful asupra volsinilor a fost sărbătorit de M. Fulvius Flaccus, în anul 264 înaintea erei noastre.

În epoca în care cultura etruscă şi cunoaşterea ei începe să decadă, apar în afara istoricilor şi alţii care se referă la problemele etrusce: autorii creştini. Aceştia atacă superstiţiile şi îndeosebi arta etruscilor de a prevesti viitorul, care continuă să-şi mai găsească destui adepţi. Despre etrusci în sine, aceşti autori nu comunică în genere nimic nou; afirmaţiile lor constituie doar o importantă mărturie a tenacităţii unor reprezentări religioase etrusce care pe ici pe colo s-au menţinut înfruntînd chiar concurenţa altor culte şi a creştinismului în curs de răspîndire şi multă vreme au supravieţuit culturii din care s-au născut.

Dar majoritatea zdrobitoare a scriitorilor de mai tîrziu — fie creştini, fie păgîni — au despre etrusci o imagine ştearsă şi uneori chiar confuză. Etruscii-tyrhenieni sînt amestecaţi cu iberii, locuitorii Hispaniei, iar referinţele la istoria etruscilor se reduc din ce în ce mai mult la nişte sinteze teziste a unor imagini dintr-o epocă mai veche. Însăşi noţiunea de Etruria capătă la aceşti scriitori un conţinut mai mult geografic.

Şi totuşi a apărut şi printre autorii antici de mai tîrziu unul care şi-a aflat pasiunea în cercetarea şi descoperirea de date cu privire la etrusci. Acesta a fost Servius, gramatic din secolul al patrulea, era noastră.

Impulsul i-a fost dat de un comentariu pe care-l întocmea la opera celebrului poet roman Vergiliu. Vergiliu s-a numărat printre adepţii devotaţi ai împăratului Augustus şi, la fel ca şi Horaţiu, s-a bucurat şi el de sprijinul lui Maecena. Nu e de mirare deci că principala operă poetică a lui Vergiliu, Eneida, e străbătută de ideea de a-l proslăvi pe Augustus şi pe cei din dinastia acestuia şi de strădania de a demonstra că venirea la putere a lui August constituie o desăvîrşire logică a începuturilor istoriei romane, iar această evoluţie n-a fost guvernată de întîmplare ci de însăşi voinţa zeilor. În zugrăvirea începutului legendar al Romei, Vergiliu pomeneşte în multe locuri de etrusci. Şi astfel, interpretînd opera lui Vergiliu, Servius s-a văzut silit să se oprească adeseori asupra unuia sau altuia dintre amănuntele privitoare la viaţa publică şi privată a etruscilor.

Observaţiile lui Servius făcute la versurile lui Vergiliu au rareori o semnificaţie fundamentală, cele mai multe sînt foarte scurte,aşa cum se întîmplă de obicei în comentarii, dar uneori îşi au valoarea lor documentară. E vorba desigur de acele extrase succinte din nişte informaţii mai largi cu privire la etrusci.

În cartea a opta a Eneidei, de pildă, Vergiliu o înfăţişează pe zeiţa Venus dîndu-i semn fiului său Eneas.

...un răcnet strident răsuna spre ceruri din goarnele etrusce...

Şi Servius comentează: „Sunetul de trompetă e denumit (de Vergiliu) etrusc pentru că e ştiut că trompeta e o descoperire a tuscilor..."

Ceva mai detaliat şi totuşi destul de sumar şi inegal sînt prezentate de Servius originea etruscilor în comentariul la versurile ce urmează:

Nu prea departe de-aicea, zidită pe-o stîncă străveche,
Este cetatea Agila şi-ntr-însa, pe dealuri etrusce,
Se statoriră alt-dat' lidienii, războinica gintă.
Infloritoare cetate mulţi ani, o ţinu sub puterea-i

Mîndră, cu cruntele-i arme, Mezenţiu, în
vremea din urmă.
Să pomenesc de omoruri grozave? de fapte de fiară
Ale tiranului? Zeii le-ndrepte spre-ai lui,
spre el însuşi!
*Ce vrei mai mult? el pe morţi îi lega de cei vii. . .**

Şi Servius explică:

Agylla se numeşte azi Caere. Mai înainte am spus că Lydia e o provincie. Cînd cei doi fraţi Lydus şi Tyrhenus n-au mai putut să suporte viaţa pe o întindere atît de mică, Tyrhenus, potrivit sorţilor, a plecat în fruntea unui număr mare de oameni şi, ocupînd Italia, i-a dat numele de Tyrhenia. Multă vreme s-au îndeletnicit cu pirateria, aşa cum scrie şi Cicero în Hortensiu, iar prizonierilor le-au aplicat un nou gen de pedeapsă, legîndu-i de cadavrele celor ucişi în bătălie. Vergiliu îi atribuie acest lucru şi lui Mezentius, deoarece a fost rege al Tyrhenilor. Pe vremea aceea li se spunea tyrheni, iar mai tîrziu tusci. . ."

Servius e ultimul din şirul de scriitori antici în ale căror lucrări s-au păstrat date mai semnificative despre etrusci. Perioada aceasta se încheie şi, odată cu ea, seacă definitiv şi izvoarele de informaţii cu privire la civilizaţia etruscă. Creşterea cantitativă a ştirilor încetează; din acest moment ansamblul lor însumează toate cunoştinţele de care dispune omenirea în legătură cu etruscii. Nimic nu li se mai adaugă, mai curînd se poate pierde cîte ceva.

Şi această situaţie dăinuie multă vreme, mai exact, peste o mie de ani.

În decursul acestor secole au existat desigur şi importante mărturii lăsate în urma lor de etruscii înşişi. Ruine de clădiri, resturi de oraşe, de canale, cimitire de mari proporţii, picturi şi statui, urne cu chipuri de oameni, nenumărate cantităţi de unelte lucrate cu mare iscusinţă, precum și alte obiecte din cele mai diferite. Cîteodată se pot zări pe ele litere, de cele mai multe ori însă neinteligibile, ca și limba lor scrisă, ca și toate documentele rămase de pe urma unor oameni de demult. Și în măsura în care au fost cunoscute, cui au spus ele ceva? Pe cine au interesat? Cine le-a acordat vreo importanță?

---

* Vergiliu, *Eneida*, în româneşte de D. Murăraşu, E.S.P.L.A., 1956, p. 200

Poate, ba cu siguranță, de multe ori s-a întîmplat ca oamenii să dea peste un mormînt etrusc, să găsească o urnă sau o vază, să ia în mînă un obiect de origine etruscă și, cu lipsă de interes și de înțelegere sau cu teama superstiției, să-l pună la loc sau chiar să-l distrugă. Cîte din acele rămășițe ale unei civilizații nu s-au pierdut în acest fel și cîte n-au fost nimicite de timp.

În privința aceasta e inutil să mergem pe firul fanteziei. Fapt e că nici măcar un monument etrusc de o asemenea splendoare cum e Lupoaica Capitolină, aflată încă din secolul al zecelea în colecția palatului Lateran din Roma, n-a trezit un ecou mai deosebit. După cum n-au trezit ecou nici descoperirile de vase etrusce făcute în secolul al treisprezecelea în orașul Arezzo. Putem deduce doar că unele cripte etrusce l-au inspirat pe Dante în zugrăvirea Infernului și că picturile lor nu i-au fost necunoscute nici mai tînărului Michelangelo. Într-unul din desenele sale e interesant un cap acoperit cu o piele de lup, cap ce se aseamănă leit cu capul zeului infernului, Aita, ilustrat pe peretele unei cripte din orașul Tarquinia.

Dar acestea nu sînt decît ecouri neclare și nu întotdeauna pe deplin verificate ale faptului că în Evul Mediu și în evul modern timpuriu, cunoștințele despre cultura etruscă și despre creatorii ei nu se stinseseră cu desăvîrșire. Desigur, fenomenul se limita însă la un cerc restrîns, de numai cîțiva oameni.

Unul dintre ei a fost și dominicanul Annio de Viterbo, care în anul 1498 a editat o lucrare intitulată „Șaptesprezece tomuri despre diferite obiecte antice, adnotate de Fr. Ioan Annio de Viterbo". E vorba de o colecție de frînturi din operele unor autori antici cum ar fi Cato, Fabius Pictor şi alţii, însoţite de amintitele adnotări ale lui Annio. Se vorbeşte în aceste fragmente despre triburile italiene, şi aici sînt pomeniţi şi etruscii. Una din inscripţiile latine publicate în această colecţie scoate chiar în evidenţă cetatea Viterbo, locul natal al lui Annio, ca centru şi punct de plecare al puterii etrusce. Annio a fost cel dintîi care, în afara informaţiilor scrise în limba latină, a mai adunat şi unele inscripţii etrusce, încercînd să le dea o interpretare cu ajutorul ebraicei, considerată pe atunci mama tuturor limbilor. Misterul limbii etrusce începea chiar de aici; dar e greu de presupus că Annio ar fi fost conştient de acest lucru. Şi cu atît mai puţin altul decît el.

Curînd însă s-a descoperit că Annio nu este numai comentatorul fragmentelor din operele istoricilor romani pe care le-a editat, ci în multe cazuri însuşi făuritorul lor. Adversarii lui au dat în vileag că pînă şi inscripţia latină celebrînd oraşul Viterbo constituie o contrafacere. Sărmanul Annio, care din dragoste pentru oraşul natal săvîrşise un fals, a fost urmărit şi persecutat multă vreme de către criticii săi nemiloşi.

Etruscii înşişi n-au avut decît de păgubit cu acest prilej, întrucît după aceea nu s-a mai apucat nimeni să se intereseze de ei.

Cu o jumătate de secol mai tîrziu, în anii 1553 sau 1554, la Arezzo e descoperită Himera, iar în 1556, la Sanguineto, statuia Oratorului, două strălucite creaţii ale sculpturii etrusce; dar pînă aici nu se întîmplă nimic şi nu poate fi consemnată nici o mişcare de interes mai durabil.

Un început timid de interes mai susţinut pentru etrusci, o dată cu primii germeni ai etruscologiei, înregistrează abia opera cărturarului scoţian, baronul Thomas Dempster, profesor la Universitatea din Pisa şi mai tîrziu la Bologna, care în anul 1616 a început să scrie cele „Şapte tomuri despre regatul Etruriei"; terminate în 1619, ele cuprind toate referinţele autorilor antici despre etrusci, despre istoria, mitologia şi cultura acestora. Şi el a acordat o atenţie deosebită limbii etrusce. A socotit însă greşit că în această limbă au fost scrise inscripţii pe monumente de cu totul altă origine, neştiind încă să distingă textele etrusce de ale umbrilor. Demster a fost şi primul cercetător care a cules cuvinte etrusce a căror semnificaţie o cunoscuseră şi o consemnaseră scriitorii greci şi romani. În entuziasmul său însă, el le-a atribuit etruscilor mai mult decît ar fi trebuit.

Lucrarea lui a fost editată abia după o sută de ani, ceea ce dovedeşte de la sine că reînvierea deplină a interesului pentru etrusci nu se produsese încă pe vremea sa.

O cotitură în acest sens a avut loc abia în secolul al XVIII-lea, care pentru redescoperirea etruscilor a însemnat cam tot atît cît a însemnat secolul al XVI-lea pentru renaşterea romană şi secolul XIX pentru renaşterea greacă. Noile monumente descoperite au stîrnit admiraţie şi au impus oamenilor să reflecteze asupra epocii în care au luat naştere. Pe măsură ce era identificată originea lor etruscă, ele îmbogăţeau cunoştinţele concrete despre etrusci, dar în acelaşi timp deschideau şi noi probleme cu care reapăreau şi cele mai vechi, încă neclarificate. Căci imaginea ce poate fi alcătuită despre etrusci potrivit mărturiilor antice conţine multe elemente necunoscute, neclare şi controversate; ea aminteşte de un vast mozaic de pe care în multe locuri a căzut o bună parte din pietricelele componente. Iar pînă acum n-a fost obiceiul să li se facă o apreciere critică, totul în ele avînd încă valoarea de monedă în circulaţie.

Înainte de toate au început primele săpături arheologice în cimitirele etrusce din apropierea oraşului etrusc Velathri, astăzi Velletri. În anul 1739 a fost descoperit aici bogatul mormînt al celebrei familii a Caecinilor (*Ceicna*), în etruscă familia care a condus multă vreme destinele oraşului. Pe Aulus Caecina, membru al acestei distinse familii, l-am cunoscut: Cicero îl considera drept unul dintre cei mai instruiţi etrusci din timpurile sale. În mormîntul ramificatei familii a Caecinilor au fost găsite patruzeci de urne de alabastru.

Cu patruzeci de ani mai tîrziu a fost descoperit un nou mormînt aparţinînd aceloraşi Caecini, conţinînd de asemenea patruzeci de urne, iar al treilea a aşteptat să fie dezvăluit pînă în anul 1810. Urmaşii acestui neam aproape nepieritor au mai

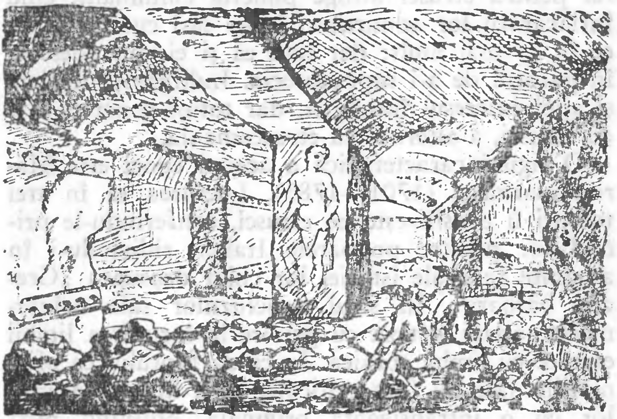

Fig. 2. DESCOPERIREA MORMÎNTULUI LUI TYFON DE LA TARQUINIA. GRAVURĂ DIN SEC. XVIII

trăit şi în secolul al 18-lea. Ultimul dintre ei, episcopul Caecina, a murit în anul 1765.

Obiectele găsite în mormintele Caecinilor au fost depuse la muzeul Velletri, unul dintre primele şi totodată dintre cele mai bogate muzee locale din Toscana. Florentinul Francesco Gori simte îndemnul de a scrie despre monumentele etrusce din Velletri un referat pe care l-a introdus în lucrarea sa mai amplă despre creaţiile artei etrusce, lucrare însoţită de o serie întreagă de reproduceri. Dar Gori a greşit şi el prin aceea că a inclus printre monumentele etrusce şi numeroase opere ale artei greceşti şi romane.

A deosebi creaţiile etrusce de cele romane şi mai cu seamă de cele greceşti a constituit din vremurile cele mai vechi o întreprindere dificilă, şi lucrurile s-au îndreptat abia cu înaintarea timpului cînd au fost studiate şi cunoscute mai bine trăsăturile caracteristice ale artei greceşti şi romane, pe de o parte, şi ale celei etrusce pe de altă parte.

Activitatea lui Gori coincide cu perioada în care renaşterea entuziasmului spontan al interesului pentru etrusci atinge punctul culminant, cînd înflăcăraţii lor admiratori încep să-i cunoască din ce în ce mai mult; dar iată că şi ei cad adeseori în păcatul de a-i supraaprecia. Indiferenţa iniţială şi apoi interesul însufleţit, dar totuşi concret, faţă de etrusci, a alternat cu etruscomania.

O figură caracteristică a acestei epoci este Maro Guarnacci (1701—1785). Lucrarea sa în trei tomuri îi proslăveşte pe etrusci, conferindu-le primul loc printre popoarele Italiei, ridicîndu-i în anumite faze ale istoriei lor chiar deasupra „Greciei barbare". În şirul concluziilor sale neîntemeiate apare şi teza cu privire la înrudirea limbii etrusce cu limba ebraică. În ciuda faptului că afirmaţiile sale au fost criticate, el a insistat asupra lor cu o intransigenţă originală, obţinînd pînă şi condamnarea unuia dintre criticii săi.

Tot în secolul al optsprezecelea îşi începe activitatea şi prima societate ştiinţifică de etruscologie — Academia etruscă, înfiinţată la Cortona în anul 1726. Alcătuită din circa 140 de membri, dintre care patruzeci cetăţeni ai Cortonei, iar ceilalţi proveniţi din alte localităţi, Academia organiza cu regularitate sesiuni în cadrul cărora se făceau comunicări despre descoperirea de noi monumente etrusce, se purtau discuţii cu privire la problemele alfabetului, ale religiei şi ale istoriei etruscilor . . . Membrii Academiei au avut un merit deosebit în organizarea unei colecţii de obiecte etrusce şi în înzestrarea unei biblioteci de mari proporţii. Mărturie a activităţii lor susţinute stau cele cîteva volume de comunicări ce au fost publicate de-a lungul a peste cincizeci de ani.

Studiile etruscologice ale secolului al XVIII-lea culminează cu lucrările lui Luigi Lanzi (1732—1810), arheolog şi filolog, care în opera sa se ocupă de noile descoperiri arheologice şi de comunicările autorilor antici cu privire la Etruria şi istoria ei. La rîndul său, atinge şi el problema controversată a limbii etrusce. Concluziile lui reflectă situaţia generală a cercetărilor în domeniul etruscologiei la sfîrşitul secolului XVIII: cunoştinţele despre civilizaţia etruscă s-au lărgit, dar interpretarea lor pendulează între adevăr şi fantezie.

Secolul al XIX-lea mai înaintat din punct de vedere ştiinţific, aduce o imagine mai lucidă şi asupra problemei etrusce: cercetătorii încep să adopte o atitudine mai critică în legătură cu informaţiile privitoare la etrusci. Această tendinţă se manifestă pregnant în opera de sinteză a lui Karl Ottfried Müller, *Istoria Etruscilor,* apărută în anul 1828, operă despre care vom avea prilejul să mai discutăm.

Ceva mai tîrziu, în 1848, George Dennis publică la Londra un volum cu note de călătorie descriind monumentele oraşelor şi necropolele etrusce într-un mod atît de cuprinzător şi de captivant, încît la lucrarea lui mai fac apel şi oamenii de ştiinţă din zilele noastre.

În acelaşi an se consemnează în opera lui Martha prima încercare a unei priviri de sinteză asupra artei etrusce . . .

Totodată ia avînt studierea problemei limbii etrusce, care atrage atenţia unor filologi de cele mai diferite naţionalităţi.

Dar, mai cu seamă de la începutul secolului XIX, se întreprind acţiuni de săpături mai mari şi mai vaste în necropolele etrusce. Unul din îndemnuri la explorări mai intensive, dar nici pe departe încă la o cercetare ştiinţifică şi sistematică, a fost dat de întîmplare.

În anul 1828, un plugar ara în preajma oraşului antic Vulci, pe un ogor aparţinînd lui L. Bonaparte. La un moment dat, boul cu plug cu tot a dispărut în pămînt. Ţăranul înspăimîntat îşi dă seama că animalul a căzut într-o groapă adîncă şi încăpătoare, plină cu tot felul de obiecte. Cercetările ulterioare au dovedit că era vorba de mormîntul unor etrusci bogaţi. Descoperirea lui i-a adus plugarului o recompensă cuvenită, iar lui L. Bonaparte o avere imensă. Numai bietul animal — adevăratul descoperitor al criptei — a ieşit din povestea asta păgubaş, plătind descoperirea sa cu viaţa.

Bogăţia acestei cripte a avut darul să stîrnească un interes fără precedent pentru cimitirele etrusce. În foarte scurt timp au fost descoperite, şi adeseori prădate, numeroase morminte din preajma oraşelor Tarquinia, Cerveteri, Chiusi şi din alte părţi... Numai că, obiectele găsite n-au mai fost atît de strălucite ca cele descoperite la Vulci.

Norocul le-a surîs cel mai mult ducelui Regolini şi generalului Galassi, care, în anul 1830, au izbutit să găsească în regiunea din apropierea oraşului Cerveteri intrarea într-o criptă a cărei bogăţie a întrecut orice aşteptări; asupra ei vom mai reveni de cîteva ori în decursul expunerii noastre.

Cele mai multe dintre săpăturile amintite au fost întreprinse însă din alte motive decît cele ştiinţifice. Organizarea lor se află în importantă măsură în mîinile proprietarilor de pămînturi, îndeobşte nobili, care — cu cîteva excepţii — nu erau interesaţi decît în obţinerea obiectelor de valoare. În afara acestora, descoperitori ai etruscilor deveneau în această perioadă oameni de cele mai diferite profesiuni; astfel putea fi întîlnit un canonic alături de un ofiţer, un capelan alături de cafegiul Piparello care, în anii 1850—1860, a întreprins o mare acţiune de săpături arheologice în oraşul Chiusi.

După febra aurului au urmat la cuvînt cei ce manifestau într-adevăr interes pentru creaţiile etruscilor. Printre aceştia se numără şi toscanul François, descoperitorul unui mormînt la Vulci, mormînt ce-i poartă numele şi în zilele noastre. (Mormîntul lui François.)

Acest mormînt, datînd din perioada ulterioară anului 150 dinaintea erei noastre, a făcut să reînvie interesul pentru legendele despre domnia regilor etrusci la Roma. Aşa cum vom vedea mai încolo, potrivit unora dintre legende, romanii îl identificau pe semilegendarul rege etrusc Servius Tullius cu Mastarna, erou de asemenea semilegendar din cetatea etruscă Vulci. Legenda spune că Mastarna — respectiv Servius Tullius — a devenit regele Romei în urma unei victorii repurtată în luptă asupra predecesorului său, regele Romei Tarquinius Prisco.

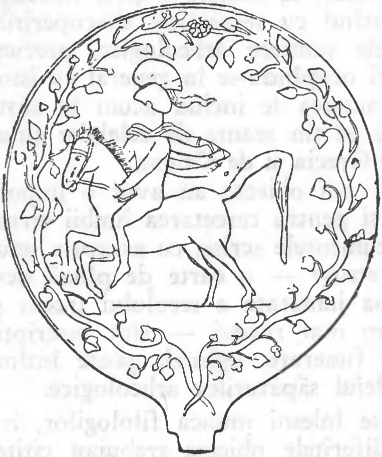

Fig. 3. OGLINDA ETRUSCĂ. LUPTĂTOR CĂLARE

Una din frescele aflate în cripta lui François înfățișează o bătălie între romani și etrusci în care, printre aceștia din urmă, apare și Mastarna; numele lui e menționat în dreptul unuia dintre luptători. Descoperirea demonstrează că existența regilor etrusci care au domnit cîndva la Roma, era cunoscută și în rîndurile etruscilor, menținîndu-se prezentă în conștiința lor vreme îndelungată. De aceea, fresca din mormîntul lui François în care apare figura semilegendarului Mastarna a devenit un component indispensabil al tuturor tratatelor și studiilor ce se ocupă de începuturile istoriei romanilor.

O importantă piatră de hotar în istoria etruscologiei îl constituie sfîrșitul secolului XIX și îndeosebi începutul secolului XX. Înainte de toate, în această perioadă sînt perfecționate metodele acelor științe ce se ocupă de diferitele aspecte, în parte, ale culturii etrusce. Numărul localităților în care specialiștii — arheologii — încep de-acum încolo să descopere, sistematic și pe baze științifice, rămășițele civilizației etruscilor antici, crește considerabil. Explorării cimitirelor, i se alătură, mai întîi cu timiditate, și cercetarea unor orașe cum ar fi de pildă Marzabotto și Tarquinia. În legătură cu aceste cercetări ia naștere o serie întreagă de monografii tratînd cu temeinicie descoperirile făcute pe diferitele șantiere arheologice, precum și un șir de lucrări ocupîndu-se în general cu istoria etruscilor; și acestea se includ acum în niște corelații mai largi ce țin seama de celelalte ținuturi ale Italiei, de Grecia și de Orient.

Descoperirile de noi obiecte au avut o importanță nemijlocită și pentru cercetarea limbii etrusce. Căci toate documentele scrise, cu excepția unui singur manuscris etrusc — o carte de pînză descoperită în a doua jumătate a secolului trecut și asupra căreia vom mai reveni — sînt inscripții pe obiecte, pietre funerare, oglinzi, găsite întîmplător sau cu prilejul săpăturilor arheologice.

Dar pentru a se înlesni munca filologilor, inscripțiile de pe diferitele obiecte trebuiau citite, copiate și publicate. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, și începutul secolului al XX-lea, un grup de oameni de știință și-a asumat această misiune, începînd să dea treptat publicității toate inscripțiile etrusce și punînd astfel bazele unei colecții în esență absolut indispensabilă pentru orice cercetător în domeniul etruscologiei.

Avîntul pe care-l capătă în această perioadă studiile etruscologice nu poate fi exprimat printr-o simplă linie: el este rezultatul activității unei întregi pleiade de etruscologi, fiecare remarcîndu-se într-un domeniu sau altul. E greu de stabilit cine anume dintre acești cercetători și-a cucerit mai multe merite. Operele lor au o unică trăsătură comună: pe concluziile lor etruscologia se bizuie pînă în zilele noastre.

În momentul de față mulți cercetători de seamă se luptă cu misterele dispărutei lumi etrusce. Ei activează într-un șir întreg de universități ca și la muzee — cum ar fi Muzeul arheologic din Florenţa, Muzeul Gregorian de la Vatican, muzeul Villa Giulia din Roma — importante centre de cercetări etruscologice în care sînt depuse cele mai cunoscute colecţii etrusce. Etruscologia a devenit astăzi o disciplină ştiinţifică ce nu se mai poate plînge de lipsa de interes. Dispune de o revistă proprie *„Studi Etruschi"*, care apare la Florenţa, începînd din anul 1927, şi în ale cărei pagini sînt oglindite toate succesele şi toate dificultăţile pe care le întîmpină. Eforturile ei au fost aprofundate şi ramificate în mod neobişnuit, vechile metode devin mai delicate şi treptat sînt înlocuite cu altele noi. Şi, totuşi, lucrurile apar ca şi cînd eforturile imense, ale unor generaţii întregi de oameni de ştiinţă harnici şi talentaţi ar fi împins cunoaşterea noastră foarte puţin înainte şi aceasta mai curînd în sensul că în faţa noastră problema etruscă se prezintă cu mult mai multă limpezime şi mai plastic decît însăşi lumea etruscă.

Din şirul de chestiuni neclarificate ce ating toate ramurile etruscologiei, se disting îndeosebi două, şi anume: originea etruscilor şi limba acestora.

Dacă pe talerul unui cîntar fictiv am pune toată literatura scrisă în legătură cu aceste probleme, iar pe celălalt tabloul sinoptic a tot ceea ce este rezultatul pozitiv şi sigur al unui studiu complex şi complicat, am fi martorii acestei situaţii neobişnuite: în chestiunea limbii, în faţa unor maldăre uriaşe de cărţi, broşuri şi nenumărate articole, studii sau tratate, ar zăcea cîteva file tipărite, cu date sigure privind gramatica etruscă şi cu un sumar de cuvinte etrusce a căror semnificaţie e cunoscută cu certitudine sau cel puţin cu o mare probabilitate. Iar în ceea ce priveşte originea etruscilor, rezultatul ar fi poate şi mai sărac!

Nu e de mirare deci, că oamenii de ştiinţă revin mereu la acea mărturie depusă despre ei de înşişi etruscii, încercînd să descopere în ea noi dovezi, noi nume şi noi obiecte, care să arunce o nouă lumină asupra civilizaţiei etrusce.

Explorarea cimitirelor continuă să fie perfecţionată, iar în ultima vreme încep să fie folosite metodele cunoscute şi verificate în domeniul ştiinţelor naturii şi mai cu seamă în geofizică. Înainte de a deschide un şantier de săpături arheologice, cercetătorii constată cu precizie locul unde, aproape de suprafaţa pămîntului se află o criptă de piatră, măsurînd cu o sondă electrică specială rezistenţa pe care o opun straturile terestre de compoziţie diferită. Datele obţinute sînt înregistrate pe o sondă grafică de pe care se poate citi operativ locul unde se află ascuns obiectivul căutat.

Primul care a aplicat această metodă în arheologie a fost englezul R. I. C. Atkinson din Edinbourgh. Pionierul ei în Italia a devenit o echipă de tehnicieni din Milano, condusă de inginerul Carlo Maurilio Lerici. Lerici a scris o carte despre noile metode ale cercetării arheologice folosite în acţiunile de descoperire a unor civilizaţii dispărute, şi o serie întreagă de alte publicaţii cu caracter asemănător; el a perfecţionat şi sondarea electrică, folosind-o la explorarea cimitirelor etrusce. De altfel, tocmai aceste cimitire oferă condiţii deosebit de avantajoase pentru utilizarea celor mai variate procedee tehnice.

La Tarquinia a mai fost aplicată şi metoda aşa-numită seismică, constînd în trimiterea sub scoarţă a unor unde elastice care, fie că se reflectă fie că se refractă atunci cînd în calea lor se izbesc de un obiect ascuns, şi în felul acesta îi dezvăluie prezenţa.

De îndată ce poziţia camerei de piatră a criptei e depistată, aparatul electric forează plafonul deschizînd de regulă un orificiu larg de circa zece centimetri. Prin acest orificiu se poate introduce în criptă pe de o parte un periscop pentru constatarea prealabilă a situaţiei, iar pe de altă parte o sondă fotografică pentru obţinerea unor imagini, înainte de începerea cercetării propriu-zise. Procedeul e foarte indicat în special în ceea ce priveşte criptele etrusce — adeseori bogat înzestrate şi împodobite cu fresce unice — deoarece pe această cale se obţine o documentare temeinică înaintea începerii cercetărilor propriu-zise. În continuare se stabileşte cu precizie locul intrării în criptă și se grăbesc lucrările pentru descoperirea lui. Acest procedeu merită a fi folosit chiar și la acele cripte lipsite de orice interes, datorită fie faptului că au fost prădate cu desăvîrșire, fie faptului că se află într-un asemenea hal de părăginire, încît deschiderea lor n-ar mai avea nici un rost.

Merite deosebite în aplicarea cu succes a acestor metode moderne la cercetările arheologice din Etruria meridională au Administrația locală pentru protecția monumentelor (Soprintendenza alle Antichità dell'Etruria Meridionale) și Fundația Lerici de pe lîngă politehnica din Milano, instituție tehnico-științifică unică, fără analogie în Italia, și pe cît se pare în întreaga lume; ea își dă o contribuție substanțială la cercetarea monumentelor antice nu numai în Etruria, ci și în Italia de miazăzi. A întreprins explorări la cimitirele din Caere, Vulci, Tarquinia și din alte localități ale Italiei.

Să vedem cum se prezintă cercetările arheologice la cimitirele din împrejurimile Tarquiniei. Necropolele aici sînt vaste, ocupînd o întindere de circa o sută de hectare. Se înțelege că din această uriașă suprafață a fost aleasă pentru explorare doar o porțiune, și anume unul din cimitirele principale, denumit azi Monterozzi, întrucît aici au fost descoperite în trecut cripte bogat împodobite. În afară de asta, solul acestei regiuni are o foarte variată structură geologică și merită să se verifice dacă și în aceste condiții anevoioase rentează folosirea metodelor geofizice în cercetările arheologice. Condiții analoge oferă tot litoralul mării Tireniene astfel că verificarea acestor metode la Tarquinia a prezentat o importanță considerabilă.

Cercetările la Tarquinia au fost eșalonate în cîteva faze. Lucrărilor principale, din anul 1958, le-au precedat scurtele operațiuni experimentale din anii 1955 și 1957, în decursul cărora în afară de altele, au fost încercate și perfecționate aparaturile necesare: sonda electrică și fotografică, periscopul etc.

Accentul principal s-a pus aici pe caracterul complex și integral al cercetărilor. De aceea au fost folosite toate mijloacele menite să grăbească sau să perfecționeze lucrările de cercetare. De pildă, fotografierea din aer a terenului. Prima încercare în acest sens au făcut-o arheologii încă din anul 1911, cînd dintr-un balon au fotografiat albia inițială a Tibrului în regiunea portului antic Ostia. Dar abia din anul 1922 ei au început să folosească mai frecvent fotografierea din avion. Fotografiile obținute pe această cale au avut darul să ușureze de asemenea lucrările de cercetare pe unele șantiere arheologice etrusce și, în primul rînd, așa cum vom mai vedea, în orașul Spina, din Etruria septentrională. La fel s-a procedat și înainte de a se începe săpăturile de la Tarquinia, studiindu-se în prealabil fotografiile „aeriene" ale regiunii, care au fost executate înaintea celui de al doilea război mondial, în timpul războiului și după război. N-a contat prea mult faptul că inițial fotografiile au fost făcute în alt scop; important este că într-o anumită măsură ele au putut fi de folos arheologilor. Rezultatele n-au fost însă deosebit de îmbucurătoare. Singurul profit pe care l-au adus fotografiile a constat doar în stabilirea întinderii cimitirului și în descoperirea punctelor în care se afla o criptă sau alta. Acestea erau însă, în cea mai mare parte, morminte vizibile și fără fotografie aeriană, în timp ce prezența mormintelor cavou, aflate la o adîncime mai mare, n-a fost dezvăluită de fotografii, în ciuda faptului că tocmai pe acestea urmărea să le descopere în primul rînd echipa lui Lerici.

Un alt element important al pregătirilor a fost investigarea geologică a situației. Nu era vorba aici doar de a se alege aparatele convenabile pentru lucrările arheologice, ci și de a se lămuri cauzele pentru care în criptele din împrejurimile Tarquiniei frescele murale sînt supuse unei deteriorări treptate.

S-a constatat că în împrejurimile Tarquiniei straturile superioare ale solului sînt calcaroase. Sub ele urmează un strat impermeabil de argilă. Abia în adîncul acestui strat își săpau etruscii criptele subterane, pentru ca apa de la suprafață să nu poată pătrunde în ele. Fără îndoială, etruscii cunoșteau bine compoziția straturilor terestre și în funcție de această compoziție s-au și orientat, căci din totalul criptelor subterane explorate (516), nici una nu conținea apă provenită din straturile superioare ale solului.

Alta trebuia deci să fie cauza distrugerii frescelor și a descompunerii mormintelor. Și iată că Lerici a ajuns la concluzia că deteriorării sînt supuse numai mormintele deschise fie în decursul investigațiilor, fie în timpul jefuirii lor, și ale căror intrări n-au fost bine asigurate; sau în care a rămas neastupat orificiul de sondaj pe unde pot pătrunde influențele atmosferice. Multe cripte se deteriorează deoarece construcția lor a fost afectată de cutremure sau de deplasări de teren, iar prin fisurile pereților răzbate apa, pricinuind pagube ireparabile.

Aceste informații sînt cu atît mai neliniștitoare cu cît unele hipogee importante, descoperite anterior, s-au „pierdut", iar un număr mare de hipogee nu mai pot fi regăsite, existînd primejdia ca picturile lor murale să dispară fără urmă. Un grup de cercetători de la Fundația Lerici a dat într-adevăr de cîteva cripte în care dintr-o ornamentație ce părea a fi nespus de originală n-au mai rămas decît niște urme abia perceptibile.

Inginerul Lerici recomandă folosirea metodelor sale în primul rînd pentru că ele permit explorarea într-un timp foarte scurt a unor vaste cimitire, cunoașterea stării lor și intervenția operativă acolo unde se simte nevoia. După constatările făcute în necropola Monterrozzi de la Tarquinia, Lerici stimulează grăbirea cercetărilor pentru a se salva tot ce se mai poate salva. Căci — așa cum subliniază el — există destule motive de temere ca necropola din Tarquinia să se transforme

într-un adevărat cimitir care, în niște cripte de valoare, să adăpostească doar nişte ruine lipsite de orice semnificaţie.

Metoda inginerului Lerici nu este acceptată însă de toţi etruscologii cu acelaşi entuziasm cu care este însuşită de creatorul ei şi de colaboratorii acestuia. Se obiectează faptul că folosirea ei poate duce uşor la deteriorarea criptelor. Lerici, dimpotrivă, insistă asupra operativităţii care, după el, în momentul de faţă este indispensabilă pentru salvarea monumentelor etrusce ameninţate de distrugere. Argumentul lui cel mai categoric sînt datele concrete rezultate pînă acum din folosirea metodei sale. Printre zecile de morminte, recent descoperite, se numără şi cîteva cu picturi murale, dintre care se remarcă „Cripta jocurilor Olimpice“ şi „Cripta cu corabie“. Această simplă constatare e cu atît mai însemnată cu cît, din anul 1894, aşa cum arată Lerici, n-a fost descoperită, cu ajutorul metodelor tradiţionale, nici o criptă cu picturi murale.

În fosta Etrurie se desfăşoară cu succes şi alte cercetări arheologice cum sînt cele de la Santa Severa, şi din portul etrusc Pygri, cercetări întreprinse de Institutul de etruscologie de pe lîngă Universitatea din Roma. În ultima vreme, a stîrnit un viu ecou descoperirea pe acest şantier a trei plăcuţe de aur, două cu inscripţii etrusce şi una cu o inscripţie punică, despre care vom avea prilejul să mai vorbim.

La acţiunea de depistare şi de descoperire a monumentelor etrusce îşi dau concursul şi alte ţări, în special arheologii din Franţa şi Suedia. Expediţiei franceze, condusă de ani în şir de către profesorul Raymond Bloch, i s-a încredinţat explorarea regiunii din împrejurimile Bolsenei de azi — Volsinia etruscă — în timp ce membrii Institutului suedez consacră, începînd din anul 1956, o atenţie susţinută împrejurimilor oraşului San Giovenal, nu departe de Viterbo, Etruria meridională.

Dar a sosit, credem, momentul să spunem care sînt rezultatele acestor strădanii, în ce măsură s-a izbutit reconstituirea imaginii vechii civilizații etrusce — aceasta fie din datele rămase de la romani și greci, fie din monumentele descoperite, fie din textele etrusce propriu-zise — și ce știm noi azi despre această civilizație.

Acesta va fi obiectul capitolelor următoare.

ETRURIA,
MARE PUTERE A ANTICHITĂŢII

Pînă n-a existat Imperiul Roman puterea etruscilor s-a întins departe de tot, pe uscat şi pe mare.

LIVIUS

În secolul al II-lea, înaintea erei noastre, Italia era încă un ţinut destul de neînsemnat pe meleagurile din jurul mării Mediterane. Imaginea pe care o oferă în zorii istoriei şi aceea cu care şi-a făcut intrarea în istorie, nu prezentau cîtuşi de puţin un indiciu că ea avea să devină centrul unuia dintre cele mai puternice şi mai întinse imperii, cunoscute vreodată de istoria omenirii. Despre populaţia ei cea mai veche nu ştim mai nimic — în afară de faptul că a existat şi că a folosit unelte de piatră rudimentare.

Prin jurul anului 1800 î.e.n. au sosit în Italia venind de la miazănoapte noi imigranţi. Aceştia cunoşteau deja bronzul şi practicau agricultura primitivă. Îşi clădeau colibele pe pari de lemn, locuinţele lacustre constituind una din trăsăturile caracteristice ale civilizaţiei ce s-a dezvoltat în regiunile fertile ale Italiei septentrionale.

La sfîrşitul celui de al doilea mileniu pătrunde în Italia un nou val de imigranţi, aflaţi pe o treaptă de cultură mai înaltă decît populaţia băştinaşă şi decît cei sosiţi înaintea lor. Noii veniţi se pricepeau să prelucreze fierul din care se puteau confecţiona arme eficiente, unelte practice şi alte obiecte folositoare nevoilor cotidiene. Cunoşteau şi roata de olărit. Bijuteriile şi variatele obiecte găsite, confecţionate după cele mai exigente procedee, dovedesc nu numai modul de viaţă înaintat ci şi diferenţierea socială progresivă, existentă între purtătorii acestei culturi.

Centrul ei era teritoriul din apropierea aşezării italiene de azi Villa Nova, nu departe de Bologna. După aşezarea amintită, această cultură poartă numele de cultura Villanoveză. Urme ale purtătorilor ei au fost descoperite însă şi în alte regiuni ale Italiei şi, ceea ce este mai important, practic ele au fost găsite în toate localităţile în care ulterior s-au extins importante centre etrusce.

Dar în ciuda faptului că populaţia Italiei din această epocă timpurie făcea anumite progrese în evoluţia ei culturală, nivelul ei rămînea totuşi scăzut. La sfîrşitul mileniului al doilea şi la începutul primului mileniu, înaintea erei noastre, ea trăia în nişte cătune rudimentare, alcătuite de regulă din cîteva colibe simple de formă circulară, avînd acoperişul înclinat, şi acoperit cu papură sau cu paie. O imagine aproximativă despre aceste cocioabe primite ne putem forma după urnele de argilă care imitau înfăţişarea lor. Se pare că purtătorii culturii vilanoveze îşi strămutau, din timp în timp, cătunele în locuri noi, dar în decursul veacurilor se pare că a fost promovată tendinţa unei aşezări permanente. Sursa de trai a acestor oameni primitivi a fost agricultura şi creşterea vitelor.

În epoca aceea, ţările orientale — Egiptul, Mesopotamia, Asia mică şi alte ţinuturi — parcurseseră nu puţine din paginile glorioase ale istoriei lor. Încă din mileniul al treilea î.e.n. egiptenii începuseră să înalţe de-a lungul Nilului piramidele uriaşe, socotite chiar din antichitate drept una din minunile lumii. În anii 1728—1686 î.e.n. peste vechiul imperiu babilonian domnea regele Hamurabi, uraganul celor patru puncte cardinale, cum obişnuia singur să se denumească, regele care a făurit cel dintîi cod de legi de largă interpretare din istoria omenirii. În anul 1296 î.e.n. a fost încheiat primul tratat de pace din istoria lumii, consfinţind victoria faraonului egiptean Ramses al II-lea obţinută asupra puternicului imperiu al Hitiţilor. În epoca în care populaţia Italiei nu ştia încă să citească și să scrie, existau în cercul statelor orientale numeroase documente scrise. Între ceea ce obținuse omenirea în Orient și între culturile primitive de pe teritoriul Italiei a mai survenit, la începutul primului mileniu înaintea erei noastre, o cotitură adîncă.

Dar abia în secolul al VIII-lea, înaintea erei noastre, imaginea începe să se schimbe. În Peninsula Apenină apar primele orașe, așezări cu o adevărată civilizație înaintată; viața în ele pulsează mai viu, luînd forme din ce în ce mai impetuoase și punînd în mișcare toată acea periferie rurală străveche, pe care o reprezentase pînă atunci întreaga Italie.

La începutul acestei evoluții au stat în primul rînd grecii. În secolele VIII—VI î.e.n., aceștia vin aici într-un număr relativ mare, întemeind pe litoralul din sudul Italiei colonii care curînd devin porturi și centre economice importante. Unul din țelurile colonizatoare grecești îl constituie de asemenea apropiata Sicilie.

Al doilea focar de transformări substanțiale pe pămîntul Italiei este Toscana. Și aci încep să ia avînt orașele ce iau ființă în unele localități în care fusese concentrată încă dinainte cultura villanoveză; dar purtătorii acestei civilizații citadine sînt etruscii; aici apar ei pentru întîia oară pe scena istoriei, pornind de la tradițiile culturii villanoveze pe care o ridică însă pe o nouă treaptă, superioară. Un efect aproape simbolic are obiectul descoperit la Tarquinia, regiunea Etruriei meridionale, obiect provenind din secolul al optulea î.e.n. Este vorba de o urnă de argilă de tip villanovez, acoperită cu un coif etrusc confecționat din bronz. Ca înfățișare, urna și coiful alcătuiesc un tot organic. Și e limpede că, la fel de organic, etruscii au înnodat firul artei lor de ceea ce au făurit în epoca precedentă purtătorii culturii villanoveze. Și totuși, în documentele arheologice, fenomenul apare ca un salt mare înainte.

Transformarea rudimentarelor așezări villanoveze, prelucrarea pe scară largă a metalelor, dezvoltarea meseriilor, a comerțului și a navigației

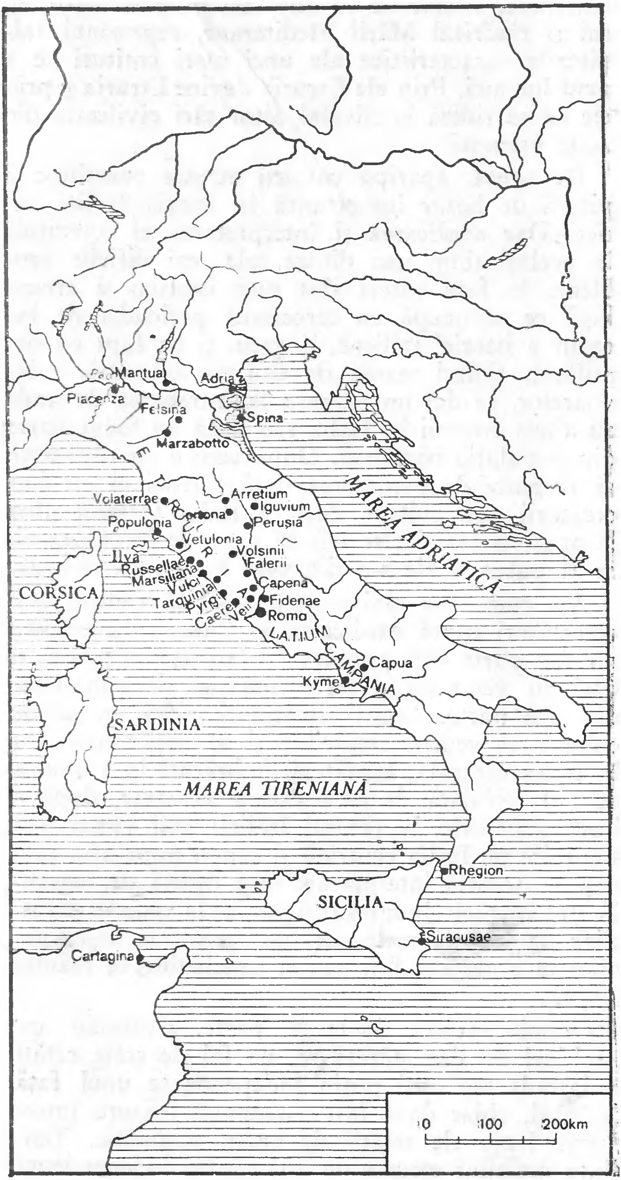
Mantua
Adria
Piacenza
Felsina
Spina
Marzabotto
ETRURIA
Volaterrae
Arretium
Iguvium
Cortona
Perusia
Populonia
Vetulonia
Volsinii
Ilva
Russellae
Falerii
Marsiliana
Vulci
Capena
Tarquinia
Pyrgi
Fidenae
Caere
Veii
Roma
LATIUM
CAMPANIA
Capua
Kyme
CORSICA
SARDINIA
MAREA ADRIATICĂ
MAREA TIRENIANĂ
Rhegion
SICILIA
Siracusae
Cartagina
0
100
200km

maritime, contactele cu alte țări riverane din apusul și răsăritul Mării Mediterane, reprezintă trăsăturile caracteristice ale unei mari cotituri ce a avut loc aici. Prin ele Etruria devine Etruria și prin ele ea se ridică la nivelul altor țări civilizate din acele vremuri.

De aceea, apariția culturii etrusce constituie o piatră de hotar importantă în istoria Italiei antice. Dar explicarea și interpretarea ei constituie în același timp una dintre cele mai dificile probleme în fața căreia sînt puși istoricii și arheologii ce se ocupă cu cercetarea perioadei de început a istoriei italiene. E greu, și de fapt cu neputință, ținînd seama de situația existentă a izvoarelor, să dai un răspuns la întrebarea de unde au ajuns etruscii în Italia sau dacă au făcut parte din populația băștinașă. După cum e cu neputință să răspunzi la întrebarea dacă tocmai ei au fost creatorii noii culturi, deși în Italia trăiseră pînă la apariția lor și alte triburi care, de bună seamă, ar fi putut și ele s-o dezvolte în aceeași măsură.

Așa cum vom mai avea prilejul să vedem, unii cercetători caută explicația în ipoteza că etruscii nu fac parte din populația băștinașă a Italiei și deci au venit cu o serie întreagă de cunoștințe din altă parte. Acești cercetători oferă un tablou colorat al venirii etruscilor și al expansiunii lor în Italia centrală; luptători, îmbrăcați în veșminte de fier, coboară de pe corăbiile acostate, după o lungă călătorie, la țărmul Italiei; noii veniți pun stăpînire pe Italia centrală și supun populația băștinașă. Această interpretare nu-i lipsită de sugestivitate; întrucît însă teza cu privire la venirea etruscilor de pe alte meleaguri nu constituie unica explicație a originii lor, cad și concluziile ce rezultă din ea.

Orașele etrusce, luate în parte, alcătuiau ansambluri de sine stătătoare, un fel de state cetăți mai mult sau mai puțin independente unul față de altul, chiar dacă într-o anumită măsură întrețineau între ele relații de ordin economic. Tendința cetăților etrusce de a-și păstra independența era favorizată și de condițiile naționale ale Etruriei unde, din punct de vedere geografic, nu exista nici un centru natural spre care să graviteze viaţa economică sau politică a ţării.

Istoricul grec Strabo, după cum ne amintim, a încercat să explice puterea etruscă prin unitatea oraşelor. „Atîta timp cît s-au aflat sub un singur stăpînitor, au fost foarte puternici..." În realitate însă, între cetăţile etrusce nu s-a produs nici o unificare economică sau politico-militară mai profundă sau de mai lungă durată. Pe teritoriul Etruriei n-a luat fiinţă niciodată o formă de stat unitară.

Doar douăsprezece oraşe s-au unit într-un fel de federaţie liberă, fără însă a avea o bază religioasă. Nu ştim exact care dintre cetăţi au aparţinut acestei federaţii, se presupune însă că ar fi fost următoarele: Veii, Caere, Tarquinia Vulci, Muselly, Vetulonia, Velletri, Arretium, Cartona, Perusia, Volsinii şi Clusium. Întemeierea unor astfel de federaţii sau asemănătoare nu constituia în antichitate un fapt neobişnuit, ele fiind fundamentate şi cu mărturii din alte zone geografice, ca de pildă din Grecia.

Amintitele oraşe etrusce erau legate între ele de cultul zeiţei Voltumna. Pentru cinstirea ei a fost instituit un sanctuar comun aflat, după toate probabilităţile, în apropierea Volsinii (Bolsena de azi). Aici se adunau o dată pe an căpeteniile diferitelor oraşe şi locuitorii acestora pentru a organiza jocuri festive în cinstea zeiţei Voltumna. Se pare că membrii ligii etrusce aveau cu acest prilej posibilitatea de a-şi spune cuvîntul în legătură cu activitatea dusă de căpeteniile oraşelor. Menirea cea mai înaltă a acestor adunări era alegerea regelui, care era însă doar un reprezentant formal al federaţiei etrusce. Şi chiar dacă s-a întîmplat ca unele cetăţi etrusce să lupte împreună împotriva vreunui inamic comun fiecare oaste a avut în fruntea sa un comandant de sine stătător.

Oraşele etrusce erau dominate de familii aristocratice. Membrii de frunte ai acestor familii, aşa-numiţii lucomoni, îşi exercitau influenţa în cele mai diferite domenii ale administrării oraşului.

Interesele lor le permiteau să ocrotească și persoane ce nu aparţineau familiilor nobiliare, dar care prin activitatea lor depindeau de aristocraţie. În antichitate acestora li se spunea clienţi. Ei primeau de la patronii lor ajutor economic pentru care erau obligaţi, la rîndul lor, să le facă tot felul de servicii.

În ceea ce priveşte administraţia oraşelor etrusce, cunoştinţele noastre sînt extrem de sărace. Iniţial în fruntea fiecăruia se afla un rege; mai tîrziu ele s-au transformat într-un fel de republici orăşeneşti cu caracter artistocratic. În fruntea lor se afla mai curînd un colegiu de funcţionari, purtînd denumirea de *zilath*. Unii membri ai colegiului aveau îndatoriri speciale, alţii erau fără funcţii deosebite. Numărul funcţionarilor ce administrau treburile oraşului era relativ mare. Deocamdată însă, o expunere mai exactă sau cel puţin ceva mai temeinică despre activitatea fiecărui funcţionar și despre aportul administrativ în genere, nu poate fi furnizată.

La sfîrșitul secolului al VII-lea î. e. n., oraşele etrusce erau atît de dezvoltate și de puternice încît ele încep să ducă o politică de mare putere și de expansiune pe teritoriul Italiei. Coloniști porniţi din aceste oraşe se îndreaptă spre ţinuturile aflate la nord și sud de Etruria propriu-zisă și întemeiază aici noi așezări și oraşe.

Pe meleagurile Italiei septentrionale etruscii au pătruns cel mai masiv în secolul al VI-lea înaintea erei noastre. Coloniştii, care și-au părăsit oraşele natale mai curînd din pricina lipsei unor surse suficiente de trai, au venit aici îndeosebi din Perusia, Clusium, Volsinii, Velletri și din alte cîteva oraşe etrusce. Aşezările întemeiate aici, la fel ca și cele din Etruria propriu-zisă, s-au dezvoltat transformîndu-se în centre înfloritoare ale producţiei meşteşugăreşti înaintate și ale comerţului. Se numără printre ele cel mai de seamă dintre oraşele etrusce ale Italiei septentrionale Felsina (Bologna de azi), apoi Mantua, Spina, Atria și altele. Prin intermediul coloniilor, etruscii aveau

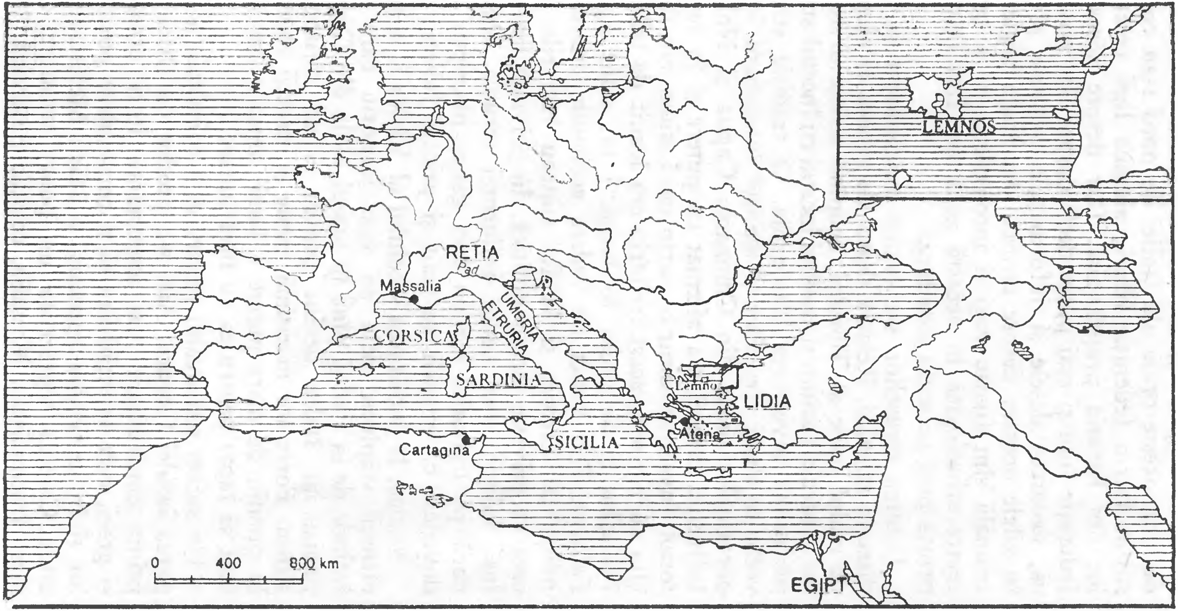
LEMNOS
RETIA
Pad
Massalia
UMBRIA
ETRURIA
CORSICA
SARDINIA
SICILIA
Cartagina
Lemno
LIDIA
Atena
EGIPT
0
400
800 km

controlul asupra regiunii fertile a Padului. La rîndul lor, aceste orașe ale Italiei de nord s-au constituit într-o federație liberă, aidoma ligii cetăților din Etruria propriu-zisă. Dar despre această federație știm și mai puțin decît despre liga etruscă, deoarece datele și informațiile păstrate pînă în zilele noastre despre etruscii din Italia septentrională sînt foarte vagi și incomplete, iar o cercetare arheologică în această zonă n-a fost întreprinsă încă pe scară mai largă.

Puterea etruscilor s-a extins concomitent și în direcția miazăzi. Relativ destul de repede ei ajung pe malul sudic al Tibrului, ocupînd teritoriul Italiei centrale Latium și punînd încetul cu încetul stăpînire pe învecinata Campania. O tradiție străveche atribuia etruscilor și meritul întemeierii importantelor orașe din Campania Capua și Nola. Influența etruscă s-a afirmat cu putere și în teritoriul învecinat dintr-o parte cu Latium iar din alta cu Etruria; acest teritoriu era locuit de tribul Faliscilor și de aceea în latină i se spune *ager Faliscus*. Din punct de vedere economic era dominat de Etruria și la fel stăteau lucrurile în ceea ce privește latura politică. În privința limbii însă faliscii n-au cedat influenței etrusce, chiar dacă pe teritoriul lor au fost găsite inscripții ce dovedesc că etruscii au trăit și printre falisci.

Așadar, la jumătatea secolului al VI-lea î. e. n., etruscii stăpînesc deja un vast teritoriu care se întinde de la Pad și pînă în orașul Nola din Campania, iar Italia devine pentru ei un teritoriu strîmt. Forța lor maritimă crește și etruscii aspiră la poziția de mare putere a lumii antice. Trebuie însă să lupte pentru ea cu înverșunare.

Un succes remarcabil pentru ei îl constituie ocuparea insulei Corsica. Aici s-a produs de altfel și prima confruntare mai importantă între etrusci și greci, care se străduiau să-și consolideze poziția lor și în jumătatea apuseană a Mării Mediterane, unde Corsica reprezenta un punct strategic de mare însemnătate. Massalia, colonie puternică, întemeiată în anul 600 înaintea erei noastre de către focai*, devine, sau cel puţin trebuia să devină, punctul de plecare al influenţei greceşti în acele zone ale Mediteranei care încă nu-i aparţineau. E limpede deci că grecii erau firesc interesaţi ca şi Corsica să fie pe deplin sub stăpînirea lor, deoarece această insulă le permitea un contact mai sigur cu lumea greacă, fiind totodată pentru ei o bază şi un punct de plecare în comerţul cu zona apuseană a Mediteranei. Tensiunea dintre greci şi etrusci produsă de intenţiile la început calme, dar curînd de efortul deschis al ambelor părţi de a obţine dominaţie asupra Corsicii, a avut darul să trezească în acelaşi timp şi atenţia nu prea îndepărtatei Cartagine, de ţărmul nord-african.

Această colonie, iniţial de o importanţă nu prea mare, întemeiată, potrivit legendei, în anul 814 de neguţătorii fenicieni care navigau cu corăbiile din îndepărtata lor patrie, aflată pe coasta Mediteranei răsăritene, tot mai departe spre Apus, s-a dezvoltat relativ repede, devenind curînd portul comercial cu un trafic important în negoţul pe mare din zona apuseană a Mării Mediterane. De aceea cartaginezilor nu le putea fi indiferentă situaţia ce se crea pe ţărmul european. Ei vedeau, pe bună dreptate, principalul lor rival şi concurent în grecii care stăpîneau importante oraşe portuare pe litoralul sudic al Italiei şi în Sicilia.

Aşadar, o dată cu apariţia încordării dintre etrusci şi greci în problema corsicană, cartaginezii s-au dat de partea etruscilor. Aici, pentru întîia oară, se stabileşte alianţa Cartaginei cu Etruria, împotriva rivalului comun care, prin însăşi existenţa sa, era de natură să limiteze expansiunea etruscă şi cartagineză. În anul 540 sau 538 î.e.n., flota grecească s-a înfruntat cu etruscii şi cartaginezii. Herodot, care ne-a păstrat descrierea bătăliei, spune:

---

* Focaiu — importantă colonie greacă în Asia Mică. Locuitorii ei se ocupau cu comerţul pe mare, iar la sfîrşitul secolului al VII-lea î.e.n. au început să pătrundă şi în jumătatea apuseană a Mării Mediterane.

„Cînd au ajuns focaii în Corsica, ei au sălăşluit împreună cu acei ce veniseră cu vreo douăzeci şi cinci de ani înaintea lor şi clădiseră acolo un sanctuar. Şi fiindcă se dedau la expediţii de pradă împotriva tuturor vecinilor se înţeleseră, tirenieni şi cartaginezi, să-i înfrunte împreună şi astfel şi unii şi ceilalţi porniră peste ei cu şaizeci de corăbii. Şi îşi înzestrară şi focaii corăbiile lor, în număr tot de şaizeci, şi navigară în întîmpinarea lor pînă în aşa-numita mare Sardinia (la apus de Sardinia). În bătălia navală focaii dobîndiră o aşa numită biruinţă cadmeică*. Din corăbiile lor fură nimicite patruzeci, iar cele rămase, în număr de douăzeci, nu le mai făceau trebuinţă: aveau ciocurile îndoite. Navigară deci spre Alaia (colonia focailor de pe Corsica), îşi lăsară acolo copiii şi femeile, precum şi bunurile pe care le-au mai putut duce corăbiile apoi, părăsind Corsica, se îndreptară spre Rhegia."

Aşa se face că deşi biruinţa în bătălie a fost obţinută de greci, roadele victoriei au fost recoltate de duşmanii lor. Etruscii au pus stăpînire pe insulă, unde — potrivit cuvintelor lui Diodor — „adunau de la băştinaşi drept biruri răşină, ceară şi miere, pentru că toate acestea erau pe insulă din belşug".

Atunci, în secolul al VI-lea î.e.n., puterea etruscilor atinge punctul culminant. Influenţa lor pe uscat şi pe mare poate fi măsurată, fără teamă de exagerare, cu aceea a grecilor şi a cartaginezilor şi, în epoca respectivă, acest trio determină istoria desfăşurării politice în jumătatea apuseană a Mării Mediterane. Relaţiile prieteneşti dintre etrusci şi cartaginezi şi alianţa lor împotriva grecilor nu constituie doar o chestiune de moment; multă vreme a depins de ele echilibrul de forţe în această zonă a lumii antice. Mezalianţa dintre etrusci şi cartaginezi şi-a îndeplinit într-adevăr misiunea: cu excepţia de onoare a Massaliei nu vom găsi în Mediterana apuseană o colonie grecească mai de seamă, iar în Italia o colonizare grecească cu adevărat avansată, decît pînă în momentul în care începe să se manifeste influența etruscă.

---

* Aluzie la o poveste din mitologia greacă, în care Eteocles şi Polyneicos din neamul Cadmeilor au căzut în luptă ca adversari.

Însemnătatea etruscilor în epoca lor de avînt depășea deci cadrul restrîns al Italiei antice; însăși Italia, datorită lor și grecilor, începe pentru prima dată în istoria ei să joace un rol important în lupta politică și economică din Mediterană.

Cartaginezii, etruscii și grecii — nici pomeneală încă de poziția de mare putere a Romei — care ajunge la măreție abia cu cîteva secole ulterior. Cetatea eternă, cetatea lui Romulus, căruia potrivit închipuirilor încrezute ale romanilor de mai tîrziu i-a fost hărăzită chiar de la nașterea sa cununa de stăpîn al lumii, nici nu exista pe vremea cînd de-a lungul țărmului nord-vestic al Africii acostau corăbiile navigatorilor fenicieni, cînd în Etruria își trăiau viața din plin marile orașe, iar în așezările grecești din Italia meridională înflorea o cultură înaintată ce-și trăgea seva din bogatele izvoare ale civilizației grecești.

Așa cum știm, în timp ce forțele lor erau în plin avînt, etruscii au pătruns pe malul stîng al Tibrului punînd stăpînire pe regiunea așa-numită Latium. Aici au dat peste o populație puțin numeroasă și destul de primitivă, avînd ca mijloace de existență pămîntul și cirezile de vite. În locurile unde mai tîrziu a luat ființă Roma, pe colinele ce se înalță deasupra Tibrului, se aflau niște așezări de proporții reduse și printre ele se întindeau vaste terenuri mlăștinoase ce îngreunau trecerea de la o colină la cealaltă. Cătunele de păstori, rudimentare, erau în felul acesta despărțite între ele, formînd mai mult sau mai puțin niște comune închise, izolate. Fără îndoială că anumite contacte se produceau între ele, dar acestea n-au ajuns niciodată pînă la încercarea unei unificări organizatorice. Singura legătură mai trainică era practicarea aceluiași cult. Azi ne putem pune totuși întrebarea cam cît ar fi durat și cîte ar fi trebuit să se schimbe în viața acestor cătune, pînă să se nască în aceste locuri un oraş, fără intervenţia din afară.

Fireşte, cînd au ocupat aceste meleaguri, etruscii nu au fost unicii lor locuitori. Legenda spune că printre cei mai vechi locuitori ai Romei, în afara etruscilor, au mai fost şi membri ai altor triburi — latinii şi sabinii. Se pare că aceste legende pot conţine în ele un miez istoric, chiar dacă e greu să-i demonstrezi autenticitatea. Dar nu încape nici o îndoială că etruscii au fost acei care din nişte cătune fărîmiţate au creat un adevărat oraş, dîndu-i o formă arhitectonică şi administrativă fermă şi stabilă.

Tocmai acolo unde era sortit să răsară Roma, stăpîna lumii, etruscii au avut prilejul să-şi afirme excepţionala lor iscusinţă de arhitecţi şi meşteşugari. Au construit un uriaş canal — romanii îl vor numi *cloaca maxima* — prin care apa de pe terenurile mlăştinoase s-a scurs în Tibru, desecîndu-se şi asanîndu-se astfel întinderile de pămînt dintre aşezările pomenite. Azi ne putem imagina numai în parte importanţa şi măreţia acestei construcţii. Un lucru însă e sigur, şi anume că Plinius Senior, scriitor roman din secolul I al erei noastre, şi-a manifestat admiraţia faţă de canalele săpate sub temeliile Romei, dintre care, precum bine ştia, o parte fuseseră construite încă din epoca ertuscă.

„Curg pe sub ea (Roma) — spune Plinius — şapte rîuri, adunate într-unul, şi acestea, silite de un curent sălbatic ca pîraiele de munte, smulg şi cară totul din calea lor, şi dacă mai sînt şi gonite de aversele de ploaie, atunci fac să se scuture albia şi pereţii ei; uneori Tibrul se varsă înapoi şi atunci în felurite chipuri apele se ciocnesc şi se învolbură înăuntru, dar pînă la urmă construcţia trainică şi tenace rezistă cu încăpăţînare. Deasupra sînt transportate încărcături imense, dar bolţile construcţiei nu cedează; se prăbuşesc peste ele ruinele caselor năruite de la sine sau doborîte de incendii; pămîntul se zguduie de cutremur, şi totuşi ele rezistă de şapte sute de ani, de pe vremea lui Tarquinius Priscus (rege etrusc) şi sînt aproape indestructibile; această pildă strălucitoare nu poate fi trecută sub tăcere, atît mai mult, cu cît ea a fost dată uitării de cei mai celebri scriitori.“

Şi Plinius adaugă un amănut interesant:

„Cînd Tarquinius Priscus construia această operă şi nu se ştia dacă lucrarea va fi prea anevoioasă sau de prea lungă durată, şi cînd romanii din dezgust evitau munca prin repetate sinucideri, găsi acel rege împotriva acestei stări un mijloc de nimeni gîndit pînă la el şi nici după el: porunci ca trupurile celor ce muriră astfel să fie răstignite pe cruce în văzul poporului şi lăsate la bunul plac al păsărilor de pradă. Şi iată că ruşinea, acea ruşine atît de proprie poporului roman, care adeseori în bătălii a avut darul să salveze o cauză pierdută, veni şi atunci întru ajutor, numai că atunci ea intră în acţiune pentru ceea ce avea să fie în viaţa de mai tîrziu, deoarece se ruşinau de vii pentru ceea ce ar fi trebuit să se ruşineze după moarte. Şi, cum se menţionează, prin voinţa lui construcţia cu boltă fu înfăptuită în asemenea proporţii, încît prin ea să poată trece un car cu fîn bine încărcat.“

Că etruscii obligau pe scară largă populaţia locală să muncească la construcţiile întreprinse de ei la Roma, reiese şi din cele spuse de istoricul Titus Livius. Potrivit relatărilor sale aceşti oameni munceau la edificarea „unui mare şanţ, subteran, a unui canal colector pentru toate zoaiele oraşului . . .“

Datorită etruscilor, aşadar, a luat fiinţă pe locurile mlaştinilor de odinioară centrul unui nou oraş: aici s-au născut *forum Romanum*, vestita piaţă romană, mai întîi inima Romei propriuzise, apoi a Italiei şi în cele din urmă punctul central al imperiului ce stăpînea cea mai mare parte a lumii din acele vremuri. Pe colina Capitoliului arhitecţii etrusci au înălţat un templu închinat zeilor Jupiter, Junonei şi Minervei, punînd noul oraş sub ocrotirea acestor trei zeităţi: Noua cetate, măruntă şi încă puţin însemnată, au împrejmuit-o cu un zid gros, ca să-i apere pe cei ce sălăşluiau în ea împotriva atacurilor din afară.

Aşa a luat naştere noul oraş din vechile aşezări locale, în care au mai venit apoi şi alţi locuitori din Etruria — îndeosebi neguţători şi meşteşugari. Un document al şederii populaţiei etrusce în Roma îl constituie denumirea unei străzi, Vicus Tuscu, Strada etruscilor, care s-a menţinut foarte multă vreme. Se pare că însăşi numele de Roma, dat oraşului nou întemeiat, este de origine etruscă.

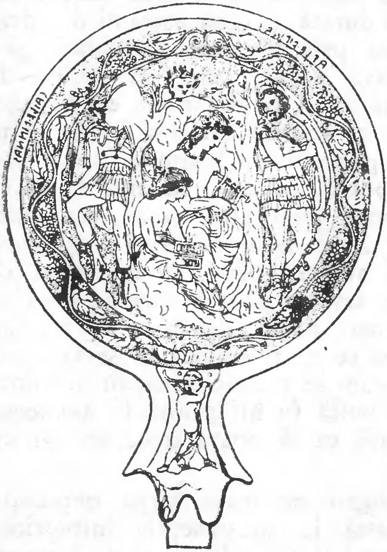

Fig. 4. OGLINDĂ ETRUSCĂ
CU INSCRIPŢIILE:
AVIE VIPINAS,
CAILE VIPINAS
CACU, ARTILE

De bună seamă nici administraţia Romei, în faza ei cea mai veche, nu se deosebea prea mult de alte oraşe etrusce. Putem deduce acest lucru printre altele şi din faptul că tocmai de la etrusci au preluat romanii o serie de elemente din viaţa lor publică: jilţul de fildeş, ţinînd de blazonul funcţionarilor romani, toga tivită cu purpură, mănunchiul de nuiele cu o secure introdusă la mijloc, simbolizînd puterea anumitor funcţionari, lictorii ce-i însoţesc pe funcţionari — aşa cum am putut afla din amintitele frînturi din textele antice.

În fruntea Romei s-au aflat regi etrusci. Potrivit legendelor romane aceştia au fost Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Tarquinius Superbus...

Oraşul etrusc Tarquinia constituie sursa din care legendele au dedus originea acestei dinastii: Tarquinius Priscus se spune că ar fi fost fiul unui grec pe nume Demaratos din Corint, care şi-ar fi părăsit oraşul de baştină, stabilindu-se în Targuinia. Acolo i s-au născut doi fii, Lucumo şi Arruns. Arruns muri curînd şi Lucumo deveni moştenitorul unic al tuturor bunurilor părinteşti. Cu toate acestea el nu era mulţumit de poziţia sa în Tarquinia, deoarece ca imigrant populaţia oraşului îl dispreţuia. De aceea urmînd sfatul soţiei sale Tanaquil înfăţişată de legendă ca o femeie energică şi ambiţioasă, Lucumo pleacă la Roma unde primi numele de Tarquinius Priscus, şi în cele din urmă deveni rege roman.

Interpretarea acestei legende e dificilă. Nu-i exclus ca ea să aibă fundamentare istorică, întrucît Tarquinius apare ca nume propriu şi pe monumentele etrusce sub forme de Tarchunies. Pe de altă parte însă, s-ar putea ca denumirea dinastiei Tarquine să fi fost menţionată mecanic în legătură cu numele oraşului Tarquinia, însemnat centru în capătul de miazăzi al Etruriei.

Un amestec de legende zugrăvea de asemenea şi sfîrşitul domniei lui Tarquinius Priscus. Potrivit uneia din ele s-ar fi ajuns la un conflict între romani şi fraţii Caile şi Aule Vibennas, căpeteniile oraşului etrusc Vulci, conflict în care Caile Vibennas ar fi căzut în captivitate romană. A fost însă eliberat de aventurierul etrusc Masterna care, răsturnîndu-l pe Tarquinius Priscus, a devenit el însuşi regele Romei.

Legenda despre Masterna şi prietenii săi Aule şi Caile Vibennas constituie un important component al imaginii legendare a istoriei etruscilor şi a antichităţii romane. Mărturie stă faptul că aceşti eroi apar şi în alte izvoare care ni-i prezintă în diferite situaţii şi împrejurări.

O problemă greu de deslușit ne oferă o imagine gravată pe o oglindă etruscă descoperită în zona orașului Volsinii (Bolsena de azi).

În centrul gravurii e înfățișat tînărul Cacu, cîntînd din liră. În fața lui un băiat pe nume Artile ținînd în mînă două tăblițe cu inscripții. Din fund la adăpostul unor copaci, se apropie doi bărbați înarmați: din dreapta Aule Vibennas, din stînga Caile Vibennas. Scena e urmărită de zeul Silvanus — ascuns în spatele unei stînci, de unde i se vede numai capul.

O interpretare exactă a acestei scene care, în variante diferite, se repetă și în cîteva reliefuri păstrate pe urnele etrusce, n-a fost dată pînă acum. Mitologia greco-romană cunoaște totuși figura lui Cacu; Cacu — mai precis Cacus — apare însă aici în cu totul alte împrejurări: se povestește despre el că i-ar fi furat lui Hercule, în timp ce acesta dormea, o turmă de vite, drept care, mai tîrziu, Hercule l-a pedepsit. Pe oglinda etruscă situația e cu totul alta: Cacu apare aici în chip de profet, aducînd ca înfățișare exterioară mai curînd cu zeul Apollo decît cu un hoț de vite, așa cum l-a degradat mitologia greco-romană. Dacă în gravură Cacu apare într-adevăr în chip de profet, e lesne să interpretăm plăcuțele ținute în mînă de prietenul său Artile drept textul profeției. Perechea Cacu-Artile lasă impresia că s-ar odihni, după un drum istovitor. Frații Vibennas, ilustrați la marginile oglinzii, nu se apropie de cei doi tineri cu gînduri prietenești; acest lucru reiese limpede din ținuta lor războinică: echipamentul de luptă și sabia scoasă din teacă în mîna lui Caile Vibennas. Se pare că în intenția lor e să-i captureze pe cei doi ce se odihnesc.

Scena aceasta nu este de natură să ne ajute în clarificarea existenței istorice reale a celor doi Vibennas; ne pierdem aici în lumea labirintică a narației legendare. De aceea, sîntem nevoiți să explorăm alte izvoare.

Un asemenea izvor ne oferă un fragment dintr-o cuvîntare rostită în fața senatului roman, de către cunoscutul nostru împărat Claudius în anul

48 al erei noastre. Asta s-a întîmplat cu prilejul unui eveniment ieşit din comun. Locuitorilor Galiei li s-a acordat atunci dreptul de a deţine funcţii importante în cetatea Romei, prin aceasta constituindu-se de fapt şi dreptul provincialilor de a deveni membri ai senatului roman. Cezarul se aştepta la rezistenţă din partea aristocraţiei romane şi italiene faţă de această măsură; şi, pentru a răsturna eventualele obiecţiuni a ţinut un discurs în care demonstra că multe dintre personalităţile marcante ale Romei au fost în trecut de origină străină. Printre acestea l-a pomenit pe Tarquinius Priscus, fiul lui Demaratos şi de la el a trecut la succesorul său:

„După Tarquinius Priscus... a urmat Servius Tullius, fiul prizonierei Ocresia, potrivit, cel puţin, surselor noastre; potrivit celor etrusce a fost cîndva prietenul cel mai credincios al lui Caelius Vibennas, fiind alături de el în cele mai mari nenorociri, iar de îndată ce capriciile Fortunei l-au izgonit, el s-a retras din Etruria cu rămăşiţele armatei lui Caelius şi ocupînd colina Caelius*, i-a dat numele comandantului său; el însuşi şi-a schimbat numele — în etruscă îl chema Masterna — şi căpătînd numele amintit a obţinut apoi, spre binele suprem al statului, domnia regală."

Punctul important al acestei informaţii îl constituie identificarea textuală a etruscului Masterna cu cel de al doilea rege etrusc al Romei, Servius Tullius.

Cînd s-a descoperit la Vulci cripta lui François, datînd cu aproximaţie de pe la jumătatea secoluli al doilea, era noastră, s-a găsit în ea, precum ştim, o pictură murală cu cîteva scene de luptă. Într-una din ele Masterna îl scapă din lanţuri pe prietenul său Caile Vibennas, în alta e înfăţişat Tarquinius din Roma — *Cneve Tarchunies Rumach* — prins în lupta cu unul din adepţii lui Masterna. Aceste picturi descoperite într-o criptă etruscă tîrzie, demonstrează că legendele despre luptele dintre Tarquinius Priscus şi Masterna erau

---

* Una din colinele Romei.

cunoscute și în mediul etrusc, și că ele s-au menținut aici vreme îndelungată. Nu-i exclus ca aceste motive, ilustrate în epoca în care expansiunea romană punea capăt definitiv gloriei etrusce, să fi avut rolul unei reminiscențe mute a vremurilor în care destinul Romei atîrna de rezultatul luptelor dintre cele două grupuri etrusce vrăjmașe.

Reflecțiile asupra semnificației istorice ce se poate atribui datele cu privire la Masterna au fost din nou impulsionate de descoperirea făcută de remarcabilul etruscologi italian Massimo Pallottino cu prilejul săpăturilor întreprinse într-un sanctuar din Veie. El a reușit să găsească un ciob de vază pe care s-a păstrat, scris în etruscă și cu rezonanța etruscă, numele de Avile Vipiennas. De bună seamă, a fost vorba aici de un dar închinat zeităților, numele de pe vază fiind al aceluia care închina această vază. După această descoperire, Pallottino e dispus să recunoască existența istorică a fraților Aule și Caile Vibennas, căci inscripția de pe vază poate fi datată la mijlocul secolului al VI-lea î.e.n., adică în perioade care — potrivit tradiției și potrivit părerilor istoricilor — corespunde domniei regilor etrusci la Roma.

În această lumină se poate recunoaște oare existența istorică a lui Masterna sau — cum îi spuneau romanii — Servius Tullius? Răspunsul la această întrebare e foarte dificil.

În primul rînd nu-i exclus ca termenul etrusc *mastarno* să fi fost un nume propriu, ci pur și simplu o denumire a unui anumit rang în societate; acest cuvînt etrusc e legat de cele mai multe ori de cuvîntul latin *magister*, care desemna pe cineva mai mare în rang decît ceilalți (în latină *magis*). În cazul de față cuvîntul *magister* s-ar traduce cel mai bine prin *fruntaș*, *căpetenie* sau ceva asemănător.

În afară de aceasta, legenda care spune că Masterna-Servius Tullius ar fi devenit rege al Romei printr-un act de violență nu este unica versiune a acestui eveniment. Mai există și alte legende — despre acestea vom mai avea prilejul să auzim și în alte împrejurări — care arată că Servius Tullius a ajuns rege pe de-o parte pe cale paşnică, iar pe alta cu ştiinţa şi încuviinţarea lui Tarquinius Priscus. O legendă romană afirmă chiar că Servius Tullius s-a născut în palatul lui Tarquinius, mama lui fiind sclava Ocresia — la care se referea şi împăratul Claudius în cuvîntarea sa— iar tatăl idolul casei Lar.

Din cele arătate mai sus reiese limpede, sperăm, cît de greu e să smulgem de sub vălul legendelor personalităţi istorice reale. Adeseori în această direcţie nu ajută nici mărturiile păstrate pînă în zilele noastre în legătură cu anumite persoane. Dimpotrivă, se pare că ele n-au decît darul să încurce şi să întunece lucrurile.

Dar indiferent la ce rezultate va duce strădania pentru clarificarea istorică a legendelor cu privire la regii etrusci ai Romei, ele nu vor fi de natură să schimbe cu nimic realitatea că Roma a devenit Roma, datorită etruscilor, că ea a intrat de fapt în istorie ca unul dintre oraşele etrusce şi că mulţumită acestei situaţii a putut chiar de la începuturile ei să cunoască şi să beneficieze de toate elementele care făcuseră şi din celelalte oraşe etrusce centre importante pe teritoriul Italiei.

Ascensiunea Romei s-a datorat şi faptului că etruscii au construit-o conştient ca pe un punct de sprijin pentru posesiunile lor din Latium şi în acelaşi timp pentru extinderea cu succes a influenţei lor în învecinata Campanie. De bună seamă, nu bănuiau că oraşul pe care-l ajutaseră să pătrundă în istorie avea să-şi asume partea leului în distrugerea poziţiilor lor dominante în Italia.

Şi nu numai atît. Etruscii nu puteau să ştie că, prin opera lor, Romanii vor face ca informaţiile şi documentele despre puterea etruscă de odinioară să fie date uitării sau temeinic modificate, că meritele etruscilor în întemeierea şi dezvoltarea Romei vor fi învăluite într-un păienjeniş de mituri, în care generaţiile de mai tîrziu, numai cu preţul unor eforturi maxime, aveau să caute şi să descopere un sîmbure de adevăr istoric.

În mîndria lor națională, romanii nu puteau să accepte ideea ca începutul drumului istoric al orașului stăpînitor al lumii să fie marcat de grăsani, așa cum îi denumeau ei cîndva, disprețuitor, pe etrusci. În loc de asta ei se lăsau furați de basme ce amestecau într-un context sugestiv adevărul cu semiadevărul sau pur și simplu cu ficțiunea, în care nu era loc pentru aprecierea obiectivă a însemnătății istorice a etruscilor. În felul acesta s-a creat mitul cu privire la glorioasa origine a Romei, care de la înființare a fost egală tuturor vecinilor ei și destinată să stăpînească, în viitor, întreaga lume. Mitul a fost preluat ca adevăr istoric și, într-o înfățișare obiectivizată, el a fost trecut în lucrările istorice pentru a fi transmis apoi mai departe, de la un istoric la altul.

Narațiunea legendară avea în antichitate un aspect semnificativ: mitul îl prezenta pe individ, familia sau o națiune întreagă în corelație cu lumea legendară a eroilor sau a zeilor înșiși. Și îndeosebi romanii țineau mult la basmele și miturile ce proslăveau nașterea Romei, subliniind că *Urbs aeterna* (orașul etern) a fost întemeiat de oameni ce se trăgeau din zei și care, prin destinul lor, au intervenit direct în trecutul legendar al grecilor, mai cu seamă în evenimentele ce au avut loc în timpul expediției grecești împotriva cetății Troia din Asia Mică. Căci pe această cale, cel puțin, romanii voiau să le fie egali anticilor greci, care în vechime erau considerați din multe puncte de vedere o pildă a maturității culturale.

De aceea a fost menținută la Roma cu atîta îndîrjire legenda potrivit căreia strămoșul poporului roman ar fi fost eroul troian Aeneas, fiul zeiței Venus, care, după căderea Troiei, a ajuns, la capătul unor îndelungate aventuri și peripeții, pe țărmurile Italiei. În ochii romanilor, întemeietorul Romei a devenit Romulus, descendent din neamul lui Aeneus și fiu al lui Marte, zeul războiului. Astfel, prin mijlocirea lui Aeneus și Romulus, la obîrșia Romei ar sta zeii înșiși.

O ironie a soartei a vrut ca romanii, care-l cîntau pe Aeneus ca pe străbunul poporului roman, să preia legenda lui şi de la etrusci. Mărturie stau descoperirile arheologice şi faptul e confirmat şi de alte cercetări mai noi.

Cu toate acestea mitul şi-a atins ţelul: încă din antichitate devenise cu neputinţă să deslușești unde se termină lumea fantezie şi unde începe realitatea istorică. Drept urmare istoria avîntului puterii etrusce ne-a rămas aproape necunoscută. Pînă şi determinarea cronologică a unor evenimente importante ne creează dificultăţi. De pildă însăşi întemeierea Romei. Potrivit celor mai răspîndite tradiţii, oraşul a luat fiinţă în anul 753 î.e.n. Data aceasta însă e legată de Romulus cu toate problemele ce-l înconjoară. Arheologul suedez E. Gjerstad, care se ocupă de perioada începuturilor istorice romane, e mult mai realist şi plasează întemeierea Romei în jurul anului 575 î.e.n., cînd la putere se afla dinastia etruscă. Dar părerea lui Gjerstad nu e primită nici ea fără obiecţii şi scepticism.

Istoria decăderii etrusce este în schimb mai bogată în date concrete şi îndeosebi în ceea ce priveşte epoca tîrzie.

Ruinele păstrate pînă în zilele noastre din faza cea mai veche a istoriei etruscilor, ne oferă concluzia că avîntul culminant al puterii etrusce a fost de scurtă durată, constituind în acelaşi timp şi începutul decăderii ei treptate. În prima jumătate a secolului al cincilea înaintea erei noastre (cel mai tîrziu) se produce prima slăbire a puterii etrusce, slăbire oglindită în legende prin expulzarea din Roma a lui Tarquinius Superbus, ultimul rege roman. Împotriva lui a izbucnit ura întregii populaţii şi deci izgonirea lui a fost însoţită de un mare entuziasm. În felul acesta Roma a scăpat de dominaţia etruscă.

Potrivit legendei asta s-a petrecut în anul 510, înaintea erei noastre. Dar antichitatea istorică a acestei date e îndoielnică. Căci în anul 510 au fost izgoniţi tiranii din Atena şi e foarte posibil ca istoriografii romani să fi transpus această dată în epoca legendară a începuturilor romane, legînd-o de răsturnarea dinastiei etrusce. Gjerstad socotește că etruscii au fost izgoniți din Roma pe la jumătatea secolului al cincilea, înaintea erei noastre.

Pierderea Romei a constituit prima manifestare gravă a slăbiciunii lumii etrusce. În mitologia romană s-a păstrat un șir întreg de legende ce se îmbină cu niște întorsături vertiginoase. E vorba de legendele referitoare la luptele eroice ale romanilor împotriva detronatului Tarquinius Superbus care a încercat cu ajutorul lui Porseno, regele cetății etrusce Clusius, să reinstaureze domnia etruscă la Roma.

Se numără printre legendele amintite și povestea lui Horatius Coclitus, care, singur împotriva superiorității numerice a dușmanului agresor, a apărat un pod de lemn peste Tibru sau aceea a tinerei eroine Ceoclia, eliberatoarea unui grup de fete aflate ca ostatece în captivitatea etruscă.

Cea mai cunoscută pare însă a fi povestea viteazului Mucius Scaevola care ar fi avut meritele cele mai mari în încheierea conflictului în favoarea romanilor.

Roma, împresurată de etruscii conduși de Porsena, se afla într-o situație critică întrucît încercuirea dura de multă vreme și cetatea începea să ducă lipsă de provizii. Se părea că Roma avea să cadă. În această stare de lucruri tînărul roman Gaius Mucius a trecut în taină în tabăra etruscă pentru a-l ucide pe Porsena și în felul acesta să salveze Roma de la înfrîngere.

Întîmplarea a făcut ca el să ajungă în tabăra vrăjmașă tocmai în momentul în care ostașilor li se plătea solda. Porsena ședea lîngă scriptologul său, înconjurat de o ceată de soldați. Mucius s-a strecurat printre ei, asigurîndu-și astfel o poziție avantajoasă. Fără să mai șovăie a pornit la atac; victimă i-a căzut însă scribul regelui, îmbrăcat la fel ca și stăpînul său. Cu pumnalul însîngerat în mînă, Mucius încearcă să fugă, dar e prins și adus în fața regelui.

Titus Livius, în a cărui operă s-a păstrat legenda, a pus în gura lui Mucius aceste cuvinte adresate lui Porsena:

„Sînt cetăţean al Romei, mă numesc Gaius Mucius. Am vrut să-l ucid pe duşman ca duşman şi sînt gata să înfrunt moartea aşa cum am fost gata să omor; e o virtute a romanilor să acţioneze bărbăteşte şi bărbăteşte să sufere. Iar acest gînd faţă de tine nu-i împărtăşit numai de mine: în spatele meu se află un şir lung de oameni gata să se bată pentru aceeaşi glorie. De aceea, pregăteşte-te — dacă asta te poate bucura — pentru primejdia de a lupta ceas de ceas pentru capul tău, de a fi pîndit de duşmanul înarmat în anticamera propriei reşedinţe regale. Acesta-i războiul pe care ţi-l declarăm noi, tineretul Romei. Nu trebuie să-ţi fie teamă nici de formaţiile de luptă, nici de bătălie: te vei lupta singur, cu fiecare în parte."

Şi Livius continuă:

„Regele, mînios şi totodată înspăimîntat de primejdie, porunceşte să se aprindă de jur împrejur un cerc de foc ameninţîndu-l să-l treacă prin el, dacă nu-i dezvăluie pe loc capcanele cu care l-a ameninţat în spusele sale. Fără să pregete Mucius îşi bagă singur mîna în focul aprins pentru jertfă şi rosteşte: «Priveşte, ca să-ţi dai seama ce lipsit de preţ e trupul pentru cei ce se străduiesc să atingă o glorie măreaţă!»" . . .

Şi în timp ce ţinea mîna în foc, de parcă n-ar fi simţit nici o durere, regele sări ca ars din jilţul său uluit de această minune, şi poruncind oştenilor să-l tragă pe tînăr de lîngă altar rosti:

„Du-te, căci te-ai încumetat la o faptă mai duşmănoasă împotriva ta decît împotriva mea. Aş fi dat poruncă să fie preamărită vitejia ta, dacă ai fi închinat-o patriei mele; acum, în virtutea legii războiului, te pun în libertate neînfrînt şi nevătămat."

Şi Mucius îi răspunse, răsplătindu-i parcă mărinimia:

„Văd că cinsteşti vitejia; pentru asta vei afla de la mine, în schimbul mărinimiei tale, ceea ce n-ai izbutit prin amenințări: ei, bine, printr-un jurămînt solemn, trei sute de tineri fruntași ai Romei am făcut legămînt să venim să te înfruntăm pe această cale. Eu am fost primul la rînd; ceilalți vor veni fiecare la timpul său, orice i s-ar întîmpla predecesorului său, și asta, pînă cînd Fortuna nu te va da pe mîinile noastre".

După care Mucius fu pus în libertate. Impresionat de această întîmplare, Porsena ceru pace cu romanii; și astfel, în ciuda tuturor strădaniilor, intenția lui Tarquinius și Porsena a rămas doar o dorință neîmplinită.

Dar și după pierderea Romei, puterea etruscă a continuat să fie unul din factorii cei mai importanți în evoluția evenimentelor pe teritoriul Italiei. Etruscii și-au păstrat influența în Campania și în Italia septentrională, iar flota lor și-a păstrat mai departe un rol de seamă în comerțul din zona apuseană a Mării Mediterane. Cu toate acestea măreției etrusce îi era sortită de-acum încolo o viață de scurtă durată: însuși punctul ei culminant trebuie să-i apară istoricului de mai tîrziu ca un monument scurt, însemnat de umbrele pe care avea să le îngroașe viitorul. Destinul etruscilor începuse de fapt să fie hotărît și în alte ținuturi ale Italiei decît în Etruria propriu-zisă. Roma, după ce răsturnase domnia etruscă, își lărgise sfera de influență în Latium, iar tradiția se referă la niște conflicte ascuțite ale romanilor cu cetatea etruscă Veii, izbucnite încă în prima jumătate a secolului al cincilea înaintea erei noastre. De ce tocmai cu această cetate, e limpede. Bogata și înfloritoarea Veii, oraș plin de viață, cunoscut și din punct de vedere cultural ca locul unde au luat naștere operele de frunte ale sculpturii etrusce era, pe toate planurile, concurentul firesc al Romei. Romanii nu puteau considera poziția lor destul de sigură, atîta timp cît în vecinătatea „Cetății eterne" înflorea o așezare capabilă să atragă asupra ei o glorie destinată, potrivit închipuirii romanilor, numai Romei. Se povestește chiar că trei sute de membri ai vestitei dinastii romane Fabius s-ar fi hotărît să întreprindă —

împotriva Veii — o expediţie de sine stătătoare, spre a salva Roma de primejdia ce o ameninţa din partea acestui oraş. Gestul eroic al Fabilor nu şi-a atins însă ţelul propus: în loc de victorie ei şi-au aflat în lupta cu etruscii moartea.

> „Într-o zi Fabius pe toţi şi i-a trimis într-un
> război glorios şi toţi în bătălie fură nimiciţi
> într-o singură zi",

spune poetul roman Ovidiu într-un poem, cîntînd actul lor eroic. Cu toate acestea cu trecerea timpului romanii izbutiră să ajungă cel puţin parteneri egali ai Veiei. Momentul decisiv al măsurării forţelor între Veie şi Roma fu lăsat pentru o perioadă ulterioară.

Alături de romani, la limitarea puterii etrusce au contribuit adversarii ei de demult — grecii, şi mai cu seamă acei stabiliţi în Italia. Căci grecii sicilieni îşi făcuseră o puternică flotă şi nu voiau să se împace cu gîndul că ar trebui să împartă cu etruscii puterea maritimă şi profiturile provenite din comerţul pe mare.

Poziţia etruscilor pe mare nu era întemeiată însă numai pe forţa flotei lor; o armă la fel de puternică era pentru ei şi alianţa cu Cartagina. Numai că nici cartaginezii nu erau invincibili: punctul lor vulnerabil era războiul terestru, în care nu erau nici pe departe atît de siguri ca în confruntările pe mare.

Grecii stabiliţi în Sicilia erau îndreptăţiţi să urmărească temători atitudinea Cartaginei, deoarece partea apuseană a insulei se afla în mîinile cartaginezilor, care pătrunseseră acolo încă din secolul al VIII-lea î.e.n.; în felul acesta s-a creat o nouă sursă permanentă de încordare între Cartagina şi grecii sicilieni.

Cînd, în anul 480, flota cartagineză a acostat în Sicilia, aducînd cu corăbiile ei, potrivit datelor antice, o armată de 300 000 de bărbaţi cartaginezi, s-au înfruntat în bătălia de lîngă Himera cu grecii sicilieni conduşi de autocratul (despotul) Siracuzei, Gelon. Biruitoare a ieşit armata grecească în ciuda faptului că a fost mai slabă numericeşte. În felul acesta au scăzut speranţele cartaginezilor de a deveni stăpînii absoluţi ai Siciliei şi de a controla ţinuturile învecinate din Marea Mediterană. Înfrîngerea suferită de cartaginezi a slăbit în mod necesar şi poziţia pe mare a etruscilor, sprijinul oferit pînă atunci de imperiul Cartaginei devenind de acum încolo instabil şi nesigur.

Încă în anul 482, Anaxilas, stăpînitorul oraşelor sud-italiene, Rhegia şi Zankle, a închis strîmtoarea Mesina pentru corăbiile etrusce; de bună seamă şi-a putut permite acest lucru. În felul ăsta a lovit sensibil în influentul concurent al grecilor care pe vremea aceea avea de înfruntat serioase dificultăţi pe uscat şi pe mare. Pretextul unei noi intervenţii le-a fost oferit grecilor de evenimentele din însăşi inima Italiei, ceea ce demonstrează de la sine, creşterea influenţei greceşti în zona italiană. Pe scurt, etruscii ameninţau aşezarea grecească Kymé (Cume) (în apropierea portului Neapole de azi), şi aceasta s-a adresat lui Hieron I, stăpînitorul Siracuzei, cerîndu-i ajutor. Flota lui Hieron, întărită de cea cumeză, s-a ciocnit în anul 474, nu departe de Cume, cu forţele maritime etrusce, pricinuindu-le acestora o înfrîngere zdrobitoare.

Bătălia navală de lîngă Cume a însemnat, prin consecinţele ei, sfîrşitul poziţiei de mare putere a Etruriei în Marea Mediterană, după consumarea acestui eveniment ea rămînînd doar o umbră a unei glorii apuse. Iar decăderea forţei navale a etruscilor a început să se manifeste foarte curînd chiar pe teritoriul ţării lor. În anii 453—452, flota etruscă n-a fost în stare să-i împiedice pe siracuzani să devasteze ţărmul Corsicei, şi nici măcar pe cel al Etruriei. În perioada aceea, etruscii au pierdut şi Insula Ilva (Elba de azi), centru de o neobişnuită însemnătate economică, bogată sursă de minereu de fier.

Poziţia etruscilor pe teritoriul Italiei fusese lovită dinainte de puternice zguduiri, avînd darul să slăbească dominaţia lor mai cu seamă în Italia centrală. Creşterea puterii romane în Latium, regiune vecină cu Etruria meridională, are urmări considerabile: Campania, stăpînită încă de etrusci, se trezeşte pe neaşteptate izolată de restul teritoriului etrusc. În anul 506, etruscii încearcă să atace oraşul Arici din Latium, pentru a-şi consolida acolo influenţa, dar incursiunea lor se încheie cu un eşec. Stăpînitorul coloniei greceşti Cuma, îi învinge pe etrusci, cîştigîndu-şi în felul acesta merite importante în distrugerea puterii etrusce pe teritoriul italian.

După această înfrîngere era cît se poate de limpede că dominaţia etruscă în Campania era sortită pieirii. Cu toate acestea a mai durat destulă vreme pînă cînd etruscii au părăsit această regiune. În anul 420 a izbucnit aici o răscoală antietruscă, iar în jurul anului 420 ea se încheie cu victoria răsculaţilor. Astfel s-a stins domnia etruscă în Campania, Capua devenind în 424 un oraş de sine stătător.

După eşecurile suferite în Latium, în Campania şi pe mare, sîmburele puterii etrusce a continuat să rămînă Etruria propriu-zisă. De asemenea, în Italia septentrională se mai aflau sub stăpînirea etruscilor unele ţinuturi importante, avînd pentru ei o mare însemnătate strategică şi economică. Dar şi aci se vor produce foarte repede evenimente catastrofale.

De mai multă vreme etruscii se înfruntau cu romanii în zonele în care influenţa lor atingea nemijlocit sfera de interese a Romei. Luptele se desfăşurau la o mică distanţă de Roma, iar motivul nemijlocit al acestor conflicte erau repetatele ciocniri de interese între oraşele Romei şi Veii. Poziţiile Veii erau consolidate prin aceea că de partea ei se afla şi influentul oraş latin Fidena.

Războiul s-a declanşat în anul 438, î.e.n., şi nici una din taberele vrăjmaşe nu ştia ce-i îndurarea. Fidenii au ucis patru emisari romani, trimişi la ei să negocieze, iar ofiţerul roman Gaius Cornelius Cassus l-a omorît la rîndul său pe regele Veiei, Tollunius; armura lui a fost jertfită de romani zeului Joe Capitolinul. Într-o anumită fază a luptelor, trupele etrusce au izbutit să răzbată pînă la Roma; au fost însă izgonite, şi pînă și fidenii au fost biruiți de unitățile romane. Răscoala organizată de fideni împotriva romanilor și în timpul căreia au fost asasinați coloniștii romani din Fidena, s-a încheiat cu o nouă victorie a romanilor și cu devastarea întregului oraș. În anul 426, după doisprezece ani de lupte crîncene, conflictul dintre Veia și Roma a fost aplanat temporar, adversarii încheind atunci o pace pe un termen de doisprezece ani.

Raportul de forțe a evoluat însă în defavoarea Veiei, care, prin zdrobirea Fidenei, a pierdut un aliat credincios și de nădejde.

În anul 406 a avut loc cea din urmă măsurare a forțelor între Veii și Roma. Atunci romanii au împresurat cetatea inamică asediind-o, se spune, timp de zece ani. Conflictul cu Veia, era considerat la Roma unul din războaiele cele mai importante care, în felul lor, au avut o importanță covîrșitoare pentru viitorul imperiului roman. Poate tocmai de aceea tradiția romană a păstrat zugrăvirea unor scene semilegendare din perioada acestui conflict, ridicînd în slăvi și faptele războinice ale lui Marcus Furius Camillus, cuceritorul cetății Veii.

Romanii i-au făcut pe locuitorii orașului învins să simtă cumplit drepturile învingătorilor. Cetățenii Veii au fost uciși sau vînduți ca sclavi; soarta lor avea, de bună seamă, menirea unui avertisment pentru celelalte orașe etrusce, care trebuiau să înțeleagă la ce consecințe poate duce rezistența extremă împotriva Romei. Soarta Veii a fost pecetluită prin aceea că pămîntul ei a fost împărțit cetățenilor Romei.

Căderea Veiei le-a deschis romanilor drumul spre Etruria. Și romanii, oameni ai faptei, n-au lăsat multă vreme nefolosită această posibilitate: în anul 395 orașul Capena, sprijinitoarea Veii a căzut pradă cuceritorilor. Roma a început atacul împotriva ținutului căruia îi datora prima sa ascensiune.

Nici nu s-au terminat bine acțiunile de luptă din sudul Etruriei și etruscii au fost nevoiți să înfrunte asaltul triburilor celtice, sau galice, cum le spuneau romanii, triburi care încă de pe la sfîrşitul secolului al V-lea pătrunseseră în partea de nord a Italiei, de unde, la începutul secolului al 4-lea, au întreprins atacuri violente spre sud. Prima victimă a cuceritorilor celţi a devenit colonia etruscă Melpum, aflat la răsărit de actualul Milano; apoi, în mîinile lor au căzut unul cîte unul alte oraşe din Italia septentrională. A fost o invazie distrugătoare, şi aci ar putea fi găsită, poate, explicaţia de ce documentele legate de dominaţia etruscă în Italia sînt mai puţin numeroase decît ne-am fi aşteptat. La jumătatea secolului al IV-lea î.e.n., regiunea nordică a Italiei e stăpînită de celţi.

Dar şi mai înainte, cam prin anul 390, celţii au întreprins atacuri împotriva Etruriei propriu-zise, reuşind să ocupe oraşul Clusium din zona centrală a ţării, de unde au pătruns apoi mai departe spre sud, pînă în ţinuturile din sfera de influenţă romană. La 18 iulie, anul 387 î.e.n, ei s-au ciocnit în imediata apropiere a Romei cu armata romană pe care au dat-o peste cap. Roma, înfumurata Romă, pînă atunci agresoarea împrejurimilor ei, a devenit deodată ea însăşi pradă atacului unor armate străine. Ba, mai mult: oraşul cotropit a fost incendiat de celţi şi n-a fost salvat decît centrul sacru de pe colina Capitoliului, ai cărui apărători, aşa cum spune legenda, au fost treziţi din somn în momentul critic de strigătul gîştelor sacre.

Invazia celtă i-a lovit atunci la fel de greu şi pe etrusci. Aceştia, ameninţaţi aproape simultan din două părţi de către un inamic primejdios de la care nu puteau aştepta îndurarea, au izbutit de data aceasta să se descurce cu succes; căci celţii care pătrunseseră cu o iuţeală de necrezut pînă în inima Italiei, au împiedicat armata romană să profite de dificultăţile pricinuite Etruriei de incursiunea lor nimicitoare în bazinul Padului.

Dar iată că romanii au ştiut să-şi vindece repede rănile provocate de celţi, după ce au plătit preţul mare al răscumpărării şi celţii s-au retras din cetate, Roma și-a redobîndit încetul cu încetul puterea dinainte.

Cu totul altfel s-au petrecut însă lucrurile cu etruscii. Ce-i drept s-au mai salvat încă, dar forța lor era înfrîntă pentru totdeauna, și împreună cu alte triburi italiene au mai încercat să atace teritoriul Romei, în timp ce aceasta era slăbită de dezastrul celtic. Tentativa lor nu s-a dovedit însă a fi de natură să zguduie în mod deosebit puterea romană. Iar în acest timp etruscii s-au trezit în fața unor noi dificultăți: în anul 384, tiranul Siracusei, Dionisie I a întrepris o expediție pe mare împotriva litoralului italian, devastînd orașul Pygri, principalul port al centrului Caere din Etruria meridională. Flota greacă, însumînd șaizeci de corăbii și condusă de însuși Dionisie, a făcut lumea etruscă să-i simtă din nou forța.

Drept urmare, etruscii, slăbiți din ce în ce mai mult, pierd influența asupra insulei Corsica.

Iar între timp și-au revenit romanii: în anul 383 ei înființează în Etruria de sud colonia Sutrium, iar cu zece ani mai tîrziu o altă colonie, Nepete, care aveau să devină bazele puterii romane pe teritoriul Etruriei propriu-zise.

La sfîrșitul primei jumătăți a secolului al IV-lea î.e.n., puterea romană, s-a ciocnit și cu unul din cele mai puternice orașe ale Etruriei meridionale — Tarquinia. Mărturie a încrîncenatei bătălii stau următoarele evenimente: în anul 358 î.e.n., tarquinezii au jertfit întru cinstirea zeilor 307 prizonieri romani, iar cu patru ani mai tîrziu romanii s-au revanșat la fel de cumplit. Zugrăvind acest eveniment, Titus Livius scria în preajma anului 354 înaintea erei noastre:

„Romanii i-au tratat pe tarquinezi cu o cruzime nemiloasă. Cu toate că mulți oameni au căzut în bătălie, ei au ales din imensul număr al prizonierilor 357 de nobili pentru a-i trimite la Roma, restul mulțimii fiind nimicit. Dar poporul roman n-a manifestat mai multă indulgență față de prizonierii trimiși la Roma: aceștia au fost biciuiți în plin forum, apoi executați prin decapitare cu securea.“

Ca urmare a acestor evenimente, în anul 351 î.e.n., Tarquinia a încheiat cu romanii o pace de 40 de ani, iar gloria pierdută nu şi-a mai redobîndit-o niciodată.

Aşadar, în secolul al IV-lea î.e.n., se înregistrează o decădere şi o slăbire neîntreruptă a puterii etrusce. Oraşele cad, unul după altul, sub stăpînirea romană, iar revoltele ce izbucnesc în ele împotriva dominaţiei romane, amintesc doar de sforţările omului care-şi scutură lanţurile, dar nu e în stare să scape de ele. Şi totuşi, la sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n., etruscii mai sînt, cel puţin aparent, o putere de sine stătătoare, ducînd o politică proprie. Atunci se naşte de altfel şi o situaţie paradoxală: în condiţiile fără ieşire în care sînt puşi de expansiunea romană şi cu conştiinţa propriei neputinţe ei caută calea împăcării cu duşmanii de altă dată şi pornesc împreună cu aceştia împotriva aliaţilor cei mai apropiaţi de odinioară. Astfel încearcă să cîştige bunăvoinţa lui Agathohle, despotul Siracuzei. În anul 307, î.e.n., flota etruscă soseşte la Siracuza pentru a-i sprijinii pe greci în lupta lor împotriva cartaginezilor. Dar această tentativă etruscă de a cuceri simpatia grecilor sicilieni s-a încheiat cu un eşec, şi altfel nici nu se putea. În felul acesta etruscii, din ce în ce mai slabi, pierd favoarea cartaginezilor fără însă a o cîştiga pe aceea a grecilor sicilieni. Rămîn singuri cu probleme lor, părăsiţi de lumea înconjurătoare, care se arată indiferentă faţă de dificultăţile lor.

Acţiunea de ajutorare a Siracuzei a constituit ultima întreprindere mai de seamă a flotei etrusce şi ea a avut darul să rupă pentru totdeauna vechea alianţă dintre etrusci şi cartaginezi.

Şi pe uscat etruscii au fost loviţi de alte eşecuri. În anul 309, romanii i-au înfrînt în bătălia de lîngă lacul Vadimona, aflat la graniţa de nord a capului sudic al Etruriei. Astfel — din dezastru în dezastru — se sfîrşeşte pentru etrusci secolul al patrulea.

La începutul secolului al III-lea î.e.n., împreună cu celţii, samniţii, lucanii şi cu alte triburi ce populează Italia, ei mai încearcă o dată să pună stavilă influenţei romane în plin avînt. Aceasta a fost însă ultima lor încercare. În anul 295 sînt înfrînţi alături de celţi în bătălia de lîngă Sentin, iar în anul 283 din nou lîngă lacul Vadimona. Cu asta s-au sfîrşit de altfel şi visurile celţilor şi ale etruscilor de dominare a Italiei centrale, care a devenit treptat o pradă sigură a puterii romanilor.

Dintre oraşele etrusce, Volsinii şi-a menţinut cel mai mult independenţa, a căzut în mîinile romanilor abia în anul 265 î.e.n., în felul pe care îl cunoaştem. Cu acest eveniment, glorioasa istorie a etruscilor se îndrepta spre un apus lipsit de glorie.

După înfrîngerea oraşelor etrusce, influenţa romană s-a răspîndit repede pe teritoriul subjugat, înlăturînd încetul cu încetul elementul local. Romanizarea Etruriei a început de fapt încă în secolul al IV-lea î.e.n. După pătrunderea în ţară a coloniştilor romani, oraşele etrusce au devenit, la început aparent, iar cu înaintarea timpului chiar şi în esenţa lor, oraşe romane. Pînă în mediul rural al Toscanei a început să fie răspîndită limba latină. Reţeaua de drumuri pe care romanii o constituiseră în Etruria servea acum din plin necesităţilor lor strategice şi economice. Etruria, şi o dată cu ea şi etruscii încep să se piardă într-o lume al cărui cadru îl formează Italia dominată de romani.

Înfrînţi fără drept de apel, etruscii se împacă pînă la urmă cu gîndul de a nu mai fi stăpîni la ei acasă. Respectul lor faţă de puterea romană a mers pînă acolo încît, de la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. romanii au încetat să se mai îndoiască de loialitatea unor supuşi involuntari. Nici în vremurile cînd Roma a avut de înfruntat crizele sale interne sau să depăşească dificultăţile în politica externă, etruscii nu au adoptat faţă de ea o atitudine duşmănoasă. I-au fost credincioşi în timpul primejdioasei invazii în Italia a cartaginezilor conduşi de Hannibal în cel de al doilea război punic (218—201 î.e.n.) şi, cu atît mai mult, cu un secol mai tîrziu, în anii 91—88 î.e.n. cînd o mare parte din triburile italice s-au răsculat şi numai cu mare efort romanii au izbutit să înăbuşe răscoala lor.

Pentru atitudinea lor etruscii au fost răsplătiţi prin aceea că li s-a acordat pe scară largă cetăţenia romană. Această înaltă cinstire s-a întors însă pînă la urmă împotriva lor. Căci odată cu dreptul la cetăţenia romană ei şi-au însuşit şi obiceiurile de viaţă ale romanilor, folosind din ce în ce mai mult latina în locul limbii proprii şi pierzîndu-şi astfel încetul cu încetul conştiinţa originalităţii limbii proprii.

În felul acesta, pierderea independenţei politice a contribuit pînă la urmă la înăbuşirea şi la uitarea limbii etrusce şi într-o anumită măsură şi a culturii făurite de etrusci. Măreţia lor a continuat şi în secolele următoare să fie umbrită de gloria Romei. Romanizarea Etruriei şi transformare centrelor istorice ale etruscilor într-un component indispensabil al Italiei romane, au încheiat istoria unui popor pentru care nu era valabil principiul că sfîrşitul încununează începutul.

MISTERUL ORIGINII

„. . .trecînd pe lîngă multe popoare au ajuns în Umbria; acolo au înălţat oraşe şi-acolo sălăşluiesc pînă în zilele noastre.“

HERODOT

„. . .mi se pare că mai aproape de adevăr sînt acei ce-i socotesc populaţie băştinaşă, şi nicidecum imigranţi.“

DIONISIE DIN HALICARNAS

Problema era neclară chiar din antichitate. În secolul al V-lea î.e.n. cînd gloria etruscă nu era încă de domeniul trecutului ce nu se mai întoarce, istoricul grec Herodot, cunoscut pentru onestitatea sa sub denumirea de părinte al istoriei, consemna un lucru demn de remarcat. În opera sa, el înfăţişa, în primul rînd, conflictul dintre greci şi perşi din prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n.; surprinzînd însă şi numeroase date interesante despre viaţa altor popoare din acea vreme, şi printre ele şi a lidilor din Asia Mică. În această corelaţie el a înregistrat o informaţie care, singură, i-ar fi asigurat celebritatea în secolele următoare, chiar dacă nimic altceva nu s-ar fi păstrat din opera sa.

„Pe timpul domniei regelui Atys, fiul lui Maneus, se spune că în toată Lydia s-ar fi produs o lipsă cumplită de grîne. La început se spune că lidienii ar fi îndurat-o, pe urmă, însă, văzînd că lipsa stăruie, au început să caute împotriva ei tot felul de mijloace, fiecare născocind altceva. În felul acesta ar fi fost inventate zarurile şi mingea şi alte jocuri de tot soiul cu excepţia jocului de dame a cărui descoperire lidienii nu şi-o însuşesc. Şi cum toate acestea au fost scornite împotriva foamei, se spune că lidienii ar fi procedat astfel: o zi, de dimineaţă pînă seara jucau, ca să uite de hrană, iar a doua zi lăsau jocurile și mîncau. Așa, cică ar fi trăit timp de optsprezece ani. Cum însă nici după aceea nenorocirea n-a încetat ci, dimpotrivă, s-a înăsprit și mai mult, se spune că regele i-ar fi împărțit pe toți în două tabere, apoi ar fi tras la sorți care din ele avea să rămînă și care să părăsească țara; taberei ce trebuia să rămînă i s-a desemnat el drept rege, iar celei ce urma să plece l-a desemnat pe fiul său Tyrhenos. Se spune că acei sortiți să părăsească ar fi plecat la Smirna unde după ce și-au construit corăbii și au încărcat pe ele toate lucrurile trebuincioase, au pornit pe mare spre a-și căuta existența și o țară, și au navigat așa, trecînd pe lîngă multe popoare, pînă cînd, în cele din urmă, au ajuns în Umbria; acolo au înălțat orașe și acolo sălășluiesc pînă în zilele noastre. Și-au schimbat numele după fiul regelui care i-a condus din patrie și, luînd deci numele lui, și-au spus tyrheneni."

Așa sună din gura unui istoric antic cea mai veche și cea mai coerentă realitate despre originea etruscilor. Potrivit părerii sale, etruscii n-au aparținut populației italice băștinașe; totodată el explică și numele de *Tyrhenoi,* cu care grecii i-au botezat pe etrusci.

Faptul că Herodot vorbește despre originea etruscilor nu constituie în sine nimic extraordinar și nici nu trebuie luat ca o fundamentare a veridicității istorice a informației pe care o furnizează. Căci în antichitate se obișnuia ca oamenii să întrebe de originea și începuturile celor mai diverse lucruri. Îi interesa cine le-a întemeiat cetatea, cine a fost străbunul neamului lor, cine a înființat cutare sau cutare instituție socială. Și dacă nu dădeau de străbun sau de întemeietor, atunci ori născoceau eroi legendari ori îi căutau în lumea zeilor.

Alta e întrebarea: de unde a obținut Herodot această informație, al cărui izvor el însuși nu-l menționează. S-ar putea să fi parafrazat doar o interpretare răspîndită pe vremea lui, dar nu putem afirma nimic mai detaliat în legătură cu această problemă.

Ideea că etruscii au apărut în Italia venind din Răsărit, a fost acceptată multă vreme în antichitate ca un adevăr istoric. Mărturie stau referirile pe care practic le întîlnim în toată antichitatea în lucrările multor autori, şi care, cu devieri mai mici sau mai mari în ceea ce priveşte amănuntele, exprimă în linii mari aceeaşi părere. Citind măcar unele dintre ele ne dăm seama că sursa directă sau indirectă a fost întotdeauna acelaşi Herodot.

„Căci după cum popoarele etrusce, care trăiesc pe ţărmul mării toscane, au venit din Lidia, tot aşa şi învinsa Troie i-a trimis sub comanda lui Antenor pe Veneţi, pe care-i ştim ca locuitori ai ţărmului Adriaticei" scrie Justinus (secolul al III-lea e.n.) în prelucrarea Istoriei universale a lui Trogus (Pompeius Trogus a fost unul dintre istoricii de seamă în perioada lui Cezar).

„Pe vremea aceea stăpîni în Lydia erau doi fraţi — Lydus şi Tyrhenus; iar aceştia, împinşi de secetă, au tras la sorţi care din ei să părăsească patria cu o parte din popor. Sorţii au căzut pe Tyrhenus. Acesta a acostat pe ţărmul Italiei dînd ţării, populaţiei şi mării numele său, cunoscut din vechime şi menţinut şi în zilele noastre" menţionează Velleius Paterculus, un istoric mai puţin cunoscut şi mai puţin important, din timpul domniei împăratului Tiberius (14—37 e.n.).

Că afirmaţia cu privire la originea răsăriteană a etruscilor era prezentată în epoca romanilor şi ca un argument în chestiunile practice, reiese din mărturia celui mai cunoscut istoric al Romei, Cornelius Tacitus (sfîrşitul secolului I şi începutul secolului al II-lea e.n.). Într-un capitol al Cronicii sale referitoare la domnia împăratului Tiberius, Tacitus spune:

„Împăratul însă, pentru a abate în altă direcţie atenţia opiniei publice, veni de urgenţă în Senat spre a asculta timp de mai multe zile disputa emisarilor din Asia Mică, în legătură cu localitatea în care urma să fie înălţat un lăcaş al său. Unsprezece oraşe se întreceau, în aceeaşi măsură de ambiţioase, dar nu la fel de puternice."

În continuare, Tacitus dezvoltă argumentele cu care, fiecare oraş în parte, se străduia să-şi cîştige înalta cinste. În cele din urmă în concurs n-au mai rămas decît două oraşe demne a fi luate în consideraţie — Sardi şi Smirna.

„Sardinii au dat citire cu glas tare unui document întru susţinerea înrudirii lor cu etruscii, în care se spune că Tyrhenus şi Lidus, fii regelui Atys, ar fi împărţit neamul în două din pricina suprapopulării; Lidus a rămas să sălăşluiască pe meleagurile natale, în timp ce lui Tyrhenus i s-a încredinţat misiunea de a întemeia noi aşezări; apoi, potrivit numelor purtate de aceşti doi conducători, ar fi fost denumiţi unii, în Asia, lidieni, iar ceilalţi în Italia, tyrheni."

Smirnenii au amintit de glorioasa origine a oraşului lor, dar au şi înfăţişat în amănunt „serviciile aduse poporului roman". Senatul, judecînd disputa din punct de vedere practic, a dat cîştig smirnenilor. Aşadar, mulţumită lui Tacitus, ne-a rămas — şi desigur nu lipsită de interes în contextul nostru — una dintre parafrazările însemnării lui Herodot, care se deosebeşte de a acestuia într-un punct esenţial: aşa cum ne amintim, Herodot considera locul probabil de adunare a lidienilor, înainte de a naviga spre Italia, Smirna şi nicidecum Sardi.

Printre istoricii antici s-a găsit—pe cîte ştim—unul singur care să se îndoiască de veridicitatea spuselor lui Herodot; şi nu numai că s-a îndoit, dar a şi adoptat faţă de el o atitudine foarte critică şi lipsită de compromis.

Acesta a fost Dionyse, originar din Halicarnas oraş în Asia Mică. Şi-a scris operele în amurgul secolului I î.e.n. la Roma, şi, în calitate de reprezentant al unei influente grupări literare, a intervenit şi în viaţa literară a vremii sale. S-a ocupat în primul rînd de probleme variate ale artei oratorice, dar a scris şi o lucrare cu caracter istoric intitulată „Antichităţi romane", tratînd faza cea mai veche a istoriei romanilor, de la începuturile Romei şi pînă la prima ei ciocnire cu Cartagina cînd statul roman a apărut pentru întîia oară în arena internaţională ca un serios pretendent la hegemonia jumătăţi apusene a Mării Mediteranene.

În opera sa, Dionysie din Halicarnas s-a ocupat în amănunţime şi de perioada mitică a începuturilor romane, vrînd să demonstreze că originea poporului roman trebuie căutată direct la greci. De aceea, şi în lucrarea sa interesul pentru etrusci e subordonat interesului pentru lumea greacă şi romană, îndeosebi pentru paralelele ce puteau fi surprinse în viaţa lor internă. Cu toate acestea, locurile care se referă la etrusci, nu şi-au pierdut nici pînă azi din semnificaţia lor. Se numără printre ele şi părerea cu privire la originea etruscilor.

Dionysios respinge categoric tradiţia consemnată de Herodot. Căci, după spusele lui, etruscii nu au comun cu lidienii, nici limba, nici zeii, nici legile, nici obiceiurile. „De aceea—continuă el—mi se pare a fi mai aproape de adevăr acei ce-i socotesc populaţie băştinaşă şi nicidecum imigranţi."

În polemica sa cu Herodot, Dionisie l-a invocat şi pe Xanthos, contemporanul lui Herodot, care în cele patru tomuri ale Istoriei lidienilor, nu pomeneşte de loc de o imaginare a acestora în Italia. În descrierea lui Xanthos, fiul regelui Atys se numeşte Torhebos, şi nu Tyrhenos; iar acest Torhebos a rămas în Asia Mică, unde a guvernat o parte din regatul tatălui său. Se spune că după el locuitorii acestei părţi ar fi căpătat numele de torhebi iar unui oraş din Asia Mică s-ar fi dat denumirea de Torhebos.

Mărturia lui Dionisie are mai multă vigoare prin aceea că el a putut să-i mai cunoască pe etrusci în Italia, să le audă limba ca să nu mai vorbim de faptul că el însuşi se trăgea din regiunea considerată drept patria primitivă a etruscilor.

Azi putem să ne punem cel mult întrebarea la cine s-a gîndit el vorbind despre acei ce-i socotesc populaţie băştinaşă şi nicidecum „imigranţi". Am fi bucuroşi să ştim cu ce argumente l-au contrazis pe Herodot şi cu ce elemente şi-au fundamentat ei teoria lor. Din păcate însă la această întrebare nu vom mai căpăta nici un răspuns.

Unii cercetători moderni l-au denumit pe Dionisie din Halicarnas pur și simplu creatorul așazisei probleme etrusce. Dar chiar dacă, întîmplător, pasajul citat din opera lui Dionysie s-ar fi pierdut de-a lungul secolelor, problema etruscă, pe cît se pare tot ar fi luat naștere. Căci caracterul aparte al limbii etrusce, arta și întreaga civilizație etruscă impun de la sine întrebarea unde trebuiesc căutate începuturile ei.

În epoca modernă, cînd au început să fie adunate și deslușite toate datele autorilor antici, în măsură să lămurească originea etruscilor, atenția cercetătorilor a fost captivată de un anumit pasaj din vasta operă a lui Titus Livius, din care se poate desprinde concluzia că în antichitate ar mai fi existat încă o presupunere. Să-i dăm cuvîntul lui Titus Livius.

„Pînă și triburile alpice sînt fără îndoială de origine etruscă, îndeosebi Raeții care, însă, datorită efectului naturii însăși s-au sălbăticit în asemenea măsură încît din vechile deprinderi nu și-au păstrat nimic în afară de limbă, și nici pe aceasta nealterată."

Livius se referă aici la populația anticei Raetia, regiune ce se întinde între lacul Bodam și Dunăre, și care ar cuprinde în linii mari Tirolul de azi și partea învecinată a Elveției. În ceea ce privește originea etruscilor, pasajul citat din Livius nu este, din păcate, suficient de clar, și el poate da naștere la interpretări diferite. Una din explicațiile posibile ar fi ipoteza că încă din antichitate exista opinia că etruscii au pătruns în Italia venind dinspre Nord pe uscat și că Raetia a fost în drumul lor o oprire tranzitorie. Dar — spre deosebire de teoriile anterioare — aceasta este mai curînd o combinație fantezistă a cercetătorilor moderni.

Așadar, în antichitate nu exista o imagine exactă și unitară din care să reiasă dacă etruscii au venit în Italia, și de unde au venit. Dezlegarea acestui mister e lăsată în seama vremurilor de mai tîrziu.

După cum știm, s-a scurs însă un șir îndelungat de veacuri pînă cînd lumea a început să-i redescopere pe etrusci, iar misterul n-a cunoscut prin artă o mai mare clarificare. Ba, dimpotrivă. Cînd în epoca modernă admiratorii culturii etrusce au încercat să lămurească și controversata problemă a creatorilor ei, datorită unui concurs de împrejurări s-a întîmplat ca încrederea cea mai mare să fie trezită la unii dintre ei de teoria, sau mai bine-zis de propunerea că etruscii au venit de la Nord.

În secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, cînd această problemă a fost reluată pentru întîia oară și soluționată, cunoștințele despre etrusci nu erau încă deosebit de largi și nici deosebit de profunde. Oamenii de știință, care au vrut să dezvăluie originea poporului etrusc, au pornit în esență de acolo de unde au terminat Herodot, Dionysie și Livius. Critica lui Dionysie la adresa însemnării lui Herodot li s-a părut destul de categorică pentru a zdruncina încrederea în veridicitatea ei istorică, dar n-a fost găsită chiar atît de convingătoare, încît părerea lui Dionysie să devină o autoritate și să excludă orice alte îndoieli. Așa se face că principalul punct de pornire pentru căutarea patriei etruscilor a rămas Titus Livius.

Două amănunte au avut o semnificație fundamentală pentru adepții acestei ipoteze: asemănarea dintre Raetia și Rasenna — așa cum se denumeau singuri etruscii — și faptul că în regiunea subdunăreană a Raetiei au fost descoperite inscripții scrise cu literă etruscă și a căror limbă se aseamănă cu etrusca, iar potrivit părerii anumitor cercetători ar coincide chiar. În felul acesta autoritatea lui Livius a crescut și mai mult, și originea septentrională a etruscilor părea a fi un fapt verificat.

Dar asta n-a fost decît o părere. Această soluție a problemei n-a fost nici pe departe definitivă, de altfel nici n-a avut parte de o viață prea lungă. De fapt ea fusese dinainte răsturnată de datele furnizate de un alt autor antic, acesta nefiind nimeni altul decît Plinius senior care scrie că Raeții sînt etruscii alungați din bazinul Padului, în secolul al IV-lea î.e.n., de năvălirea celților. Faptul în sine oferea de asemenea o explicație foarte acceptabilă descoperirii documentelor etrusce în zona subdunăreană.

Adepții ipotezei cu privire la originea nordică n-au fost însă înfrînți de această teorie. Unul dintre cei mai de seamă, istoricul german B. S. Niebuhr (1776—1831), care a avut de altfel merite considerabile în adîncirea cunoștințelor noastre despre istoria cea mai veche a Italiei și a Romei, a respins mărturiile lui Plinius, considerîndu-le neîntemeiate. El a socotit că regiunile din care etruscii ar fi fost respinși de asaltul galilor n-au fost de loc populate în vremea respectivă. De aceea, potrivit teoriei lui Niebuhr, etruscii n-au venit din Italia în Raetia, ci, dimpotrivă, Raetia a fost pentru ei o trambulină pentru marșul lor, peste Alpi, în Italia.

Dar noile descoperiri n-au dat cîștig de cauză acestei presupuneri. Căci s-a dovedit că inscripțiile etruscoide, descoperite în zona Raetia, provin dintr-o perioadă relativ tîrzie — din secolul al II-lea î.e.n., — astfel că ele nu pot fi considerate în nici un caz mărturie a originii nordice a etruscilor.

Chiar dacă ipoteza că etruscii au ajuns în Italia venind de la Nord nu și-a cucerit mulți susținători în ultima vreme — spre ea înclină doar cîțiva, — totuși, nu de mult, s-au exprimat în favoarea ei remarcabilii cercetători italieni Gaetano de Sanctis și Luigi Pareti.

De Sanctis îi vedea pe etrusci în triburile venite pe meleagurile Italiei de la Nord, prin jurul anului 1800 î.e.n., și care — așa am văzut în altă corelație — se remarcau prin aceea că-și construiau locuințe lacustre.

Pareti a editat în 1926 o vastă lucrare, în care demonstrează că etruscii se identificau cu imigranții care, pe la sfîrșitul mileniului al doilea î.e.n., au pătruns în Italia, venind de la Nord, făurind aici așa-numita cultură villanova.

Dar identificarea etruscilor cu purtătorii unor culturi arheologice mai vechi nu este întemeiată pe argumente convingătoare, astfel că originea nordică a etruscilor rămîne cea mai nefundamentală și cea mai neatrăgătoare teorie pentru etruscologii ce se străduiesc — în limitele posibilităților oferite de materialul existent — să opereze cît mai puțin în considerațiile lor cu elemente necunoscute.

Etruscologul sovietic N. N. Zaleski, care în ultima vreme s-a ocupat cel mai sistematic cu studierea etruscilor în zona Italiei septentrionale, a comparat însemnările păstrate ale autorilor antici cu ceea ce cunoaștem din izvoarele arheologice și cu acest prilej a făcut constatarea că acest teritoriu a fost colonizat de etruscii din sud și nicidecum invers. A ajuns chiar la concluzia că etruscii n-au stăpînit Italia septentrională ca pe un teritoriu integral. Centrele lor de influență în această zonă au fost diferite orașe care cu Etruria propriu-zisă n-au menținut relații deosebit de strînse și în care, în afară de etrusci, mai trăiau și membri ai altor triburi.

Tradiția consemnată de Herodot și-a cucerit se pare cei mai mulți adepți în lumea savantă și îndeosebi în rîndurile cercetătorilor germani. La asta au contribuit și cîteva cunoștințe noi care, la prima vedere, veneau să-i confirme cu certitudine, veridicitatea; noile descoperiri erau parcă menite să-l ajute pe Herodot să-și recîștige reputația pierdută.

Un nou punct de captare în acest sens a fost oferit de egiptologi. Pe inscripțiile egiptene din secolul al XII-lea înaintea erei noastre se vorbește de niște agresori ce veneau pe mare și amenințau imperiul egiptean din acea vreme. Agresorii erau așa-numitele „popoare maritime“ și se credea că locul lor de baștină ar fi fost niște insule aflate în Marea Egee sau chiar Asia Mică. Făcînd constatarea că printre ele era pomenit și un popor cu numele de Tursa, etruscologii au acordat amănuntului o semnificație neașteptată: ei au legat nemijlocit numele Tursa, provenit din izvoarele egiptene, de denumirea Tyrhenoi dată etruscilor de către greci, iar pe seama navigatorilor etrusci au pus încercarea neizbutită de a invada Egiptul.

În anul 1885 a fost făcută o descoperire importantă pe insula Lemnos din Marea Egee. Doi arheologi francezi, Cousin şi Dürrbach au găsit în apropierea satului Caminio o stelă funerară pe care, în linii simple, era înfăţişat un războinic ţinînd în mînă o suliţă şi un scut de formă circulară. Alături de această imagine în stelă era cioplită o inscripţie scrisă, ce-i drept, cu literă greacă, dar într-o limbă cu totul diferită decît ar fi fost de aşteptat pe o insulă cu populaţie grecească. Textul a fost comparat cu inscripţiile de pe monumentele etrusce şi astfel s-a constatat că el a fost scris într-o limbă avînd unele trăsături comune cu limba etruscă, sau care pur şi simplu se confundă cu ea.

Ca şi etrusca însăşi, inscripţia din Lemnos se opune cu îndărătnicie efortului asiduu al oamenilor de ştiinţă pentru desluşirea ei. Stéla din Lemnos a putut fi considerată foarte uşor un monument avînd o anumită legătură cu etruscii, şi de aici n-a fost decît un mic pas spre o altă presupunere, anume că etruscii au trăit un anumit timp pe această insulă. În continuare, a trebuit trasă concluzia necesară că etruscii au ajuns în Italia venind de pe mare; insula Lemnos a fost socotită apoi fie o oprire temporară a etruscilor în călătoria lor dinspre Răsărit spre Apus, fie punctul direct de plecare al unei coloane de navigatori etrusci.

Părerea că etruscii au venit de undeva din Asia Mică, s-a bucurat apoi de un sprijin, atunci cînd s-a descopert că între unele nume din Asia Mică şi etrusce există o potrivire de-a dreptul surprinzătoare. Şi au pledat pentru ea şi elementele orientale ce pot fi desluşite cu uşurinţă în arta plastică arhaică a etruscilor; acestea au fost interpretate ca o influenţă a patriei primitive orientale a etruscilor, ca o reminiscenţă a trecutului tyrhenilor din Asia Mică şi a universului lor spiritual.

Se părea că aceste date riguroase şi lapidare veneau să confirme justeţea informaţiei furnizată de Herodotos. O constatare putea fi uşor legată de alta, aceasta era atestată de o a treia, şi astfel unii oameni de ştiinţă s-au încumetat să treacă la alte probleme dificile punîndu-şi întrebarea: cînd anume au imigrat Tyrhenii în Italia, şi cum s-a petrecut acest fenomen.

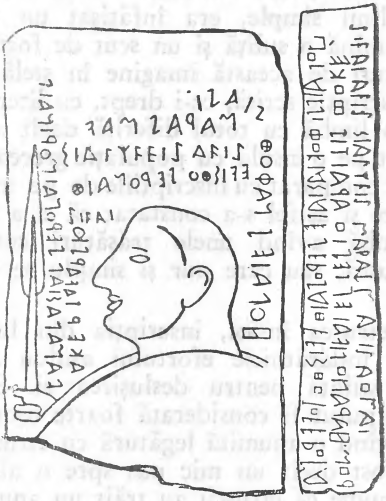

Fig. 5. STELA FUNERARĂ DIN LEMNOS

Întrebările puse cu îndrăzneală duc în ştiinţă la descoperiri senzaţionale sau la ipoteze riscante. Variatele descrieri ale venirii etruscilor în Italia, care pînă acum au fost fictive, ţin totuşi mai curînd de categoria a doua, cu toate că făuritorii lor au depus, în cea mai mare parte, multă energie şi spiritualitate pentru ca ficţiunea lor să pară cît mai verosimilă şi cît mai concludentă.

Ipotezele lor ne introduc în ultimele secole ale celui de al doilea mileniu î.e.n.: atunci în partea de răsărit a Mării Mediterane s-au petrecut nişte schimbări radicale ce aveau să determine ascensiunea şi gloria Europei, populată în vremea aceea de triburi primitive care încă nu foloseau uneltele de piatră şi nu cunoşteau civilizaţia citadină. E vorba de epoca rămasă pentru noi ca un amestec de mituri, presupuneri şi istorie, chiar dacă cercetările arheologice duc spre noi descoperiri menite să ajute la dezvoltarea unor legături nebănuite între continente. O importanță excepțională au căpătat atunci meleagurile răsăritene ale Greciei de azi, insulele aflate între Grecia și Turcia, Creta și Țărmul apusean al Turciei, cu alte cuvinte regiunea însemnată în literatura de specialitate cu numele de Egee. Întocmai ca și toată jumătatea răsăriteană a Mării Mediterane, regiunea Egee a fost în ultima treime a mileniului al doilea î.e.n., teatrul unor evenimente complicate și neclare, în care un rol de seamă l-au jucat cele mai puternice centre ale epocii — Egiptul, Imperiul Hitiților și Mykeni din Peloponez. În timp ce puterea Imperiului Hitit și al Mykei slăbea, Egiptul a reușit, datorită poziției sale geografice, să-și mențină o poziție relativ sigură. Dar și el a fost amenințat între secolele XIV și XII î.e.n. de atacurile unor popoare venind pe mare din zonele răsăritene și îndreptîndu-se spre Apus.

Popoarele maritime, așa cum le denumesc unele izvoare, au băgat spaima în populația ținuturilor riverane. Dar invaziile lor prădalnice inaugurau totodată o nouă epocă în istoria regiunii egee. Pe ruinele vechilor culturi a luat naștere în perioadele următoare o nouă civilizație, care a atins, mai cu seamă în Grecia, un înalt nivel. De aceste puternice mișcări și de schimbările radicale survenite în regiunea egee a fost legată, fără îndoială, și pătrunderea în Italia, între secolele al XII-lea și al X-lea î.e.n. a unor noi triburi — purtătoare ale amintitei culturi Villanova — venite pe uscat de la Nord, care vorbeau graiuri indoeuropene și se deosebeau de populația italică mai veche prin aceea că se pricepeau în producerea și prelucrarea fierului.

Adepții teoriei cu privire la originea răsăriteană a etruscilor consideră trecerea lor din Asia Mică în Italia drept un component al acestei așa-numite strămutări egeice. Cei mai mulți sînt de părere că Etruscii n-au venit în Italia deodată, ci au ajuns în noua lor patrie treptat, în grupări mai mici; de pildă cercetătorul vienez F. Schachermeyer socotește că etruscii au ocupat Italia în două valuri mai mari.

Dacă ținem seamă de posibilitățile de navigație în primele secole ale mileniului întîi î.e.n. cu greu putem admite ideia că etruscii ar fi pătruns în Italia într-un singur val. În măsura în care într-adevăr au întreprins această îndepărtată călătorie, ei au trebuit să se constituie în grupări de emigranți care, în drumul lor, s-au oprit în locuri convenabile de unde, după o întrerupere de mai lungă sau de mai scurtă durată au pornit mai departe.

Perioada sosirii etruscilor în Italia e apreciată diferit. Actualii susținători ai teoriei originii lor răsăritene se opun unei datări prea timpurii; predomină părerea că ocuparea Umbriei de către etrusci s-a produs în prima treime a mileniului unu înaintea erei noastre. După unii evenimentul s-ar fi produs în secolul IX sau VIII, după Schachermeyer primul val ar fi sosit la începutul primului mileniu înaintea erei noastre, iar al doilea în secolul VIII înaintea erei noastre.

Cu toate acestea, teoria originii răsăritene a etruscilor n-a fost acceptată însă de toți cercetătorii. Scepticii i-au măcinat ingenioasa construcție, au descoperit în ea fisuri și spărturi prin care a răzbătut din nou incertitudinea și umbra a căzut peste tot ceea ce se considerase a fi sigur sau cel puțin foarte probabil. Și astfel, ipotezele, lipsite de sprijinul lor fundamental, au redevenit ceea ce de fapt mai fuseseră nu o dată de la însăși emiterea lor: cuvinte și fraze, exprimînd doar închipuirile celor ce le-au făurit.

De o interpretare sceptică n-a fost cruțat în epoca modernă nici măcar Herodot. Informația sa cu privire la imigrarea Tyrhenilor în Italia, informație în care adepții teoriei „răsăritene“ au văzut sîmburele unei realități istorice e considerată de adversarii acestei teorii drept o simplă legendă, al cărei autor „a explicat“ asemănarea dintre Tyrha din Asia Mică și numele tyrhenilor italici (etruscii).

Şi atunci, cum rămîne cu documentele care, potrivit părerii anumitor cercetători, fundamentează atît de categoric veridicitatea însemnării lui Herodot?

Critica le-a atacat foarte puternic.

Într-adevăr, nu-i obligatoriu ca denumirile Tursa şi Tyrhenoi să indice unul şi acelaşi popor; cel puţin acest lucru n-a fost încă stabilit cu certitudine; în acest caz însă, orice altă concluzie e lipsită de temei. În afară de asta, nicăieri nu se spune textual că acei pe care egiptenii îi denumeau astfel, proveneau într-adevăr din Orient. În situaţiile complicate existente în zona Mediteranei răsăritene pe vremea aşa-numitei strămutări egeice, poporul Tursa putea să provină foarte bine şi din Apus şi de aici să fi ameninţat securitatea imperiului egiptean.

Descoperirea stelei din Lemnos, considerată ca una din cele mai puternice dovezi a justeţei teoriei „răsăritene“, e trecută, în general, sub tăcere de adversarii amintitei teorii. Interpretarea istorică a acestei descoperiri într-adevăr valoroase ar presupune mai întîi elucidarea unui şir întreg de probleme complicate. Asta ar însemna să demonstrezi, înainte de toate, că limba inscripţiei este, într-adevăr, limba etruscă. Pînă acum nu s-a izbutit acest lucru, astfel că e prematur să tragem concluzii mai adînci şi mai vaste — căci, de fapt, nu ştim încă exact despre ce-i vorba. Un lucru, mai cu seamă, îndeamnă la prudenţă: cercetările arheologice pe insula Lemnos şi în alte locuri din zona Mediteranei răsăritene n-au dus la nici o descoperire care ar putea fi cu certitudine legată de etrusci şi care să dovedească întemeiat străvechea lor existenţă în Asia Mică. În măsura în care adversarii teoriei cu privire la originea răsăriteană a etruscilor sînt puşi în faţa necesităţii de a-şi exprima părerea în legătură cu stéla din Lemnos ei răspund, în genere, evaziv, afirmînd că nu poate fi vorba decît de o manifestare izolată a faptului că regiunile egeice şi tyrhene au fost populate cîndva, în vechime, de neamuri apropiate ca limbă, sau un document al înrudirii între teritoriul populat de etrusci și Lemnos, înrudire condiționată de strămutările survenite încă în epoca preistorică. La fel explică ei și coincidențele în care unii oameni de știință au văzut o mărturie a înrudirii lingvistice între unele regiuni ale Asiei Mici și Etruria.

Împotriva tezei referitoare la originea răsăriteană a etruscilor a fost prezentată în cele din urmă pînă și această argumentație. Dacă etruscii au ajuns în Italia venind din Răsărit, și încă pe mare, cum se explică faptul că orașele lor din Italia au fost întemeiate aproape exclusiv în interiorul țării și nu pe litoral, așa cum ar fi fost de așteptat, și pe bună dreptate, din partea unui popor de orientare maritimă?

Firește e mai ușor să arăți lipsurile altuia decît să aduni mărturii de necontestat întru susținerea propriei tale opinii. Lipsurile și neajunsurile altora sînt întotdeauna mai clare. Dar în lumea rece a științei, care nu recunoaște decît argumentele strict concrete și logice, aceasta nu constituie o scuză. Nu ne rămîne deci decît să conchidem prin a recunoaște că nici teoria cu privire la originea răsăriteană a etruscilor nu e scutită de puncte vulnerabile și că adepții ei nu sînt nici pe departe pe o poziție atît de puternică și de solidă încît să poată respinge cu un gest al mîinii obiecțiile ce se ridică împotriva ei.

Nici a treia teorie, aceea cu privire la originea italiană a etruscilor, nu stă cu mult mai bine.

Susținătorii ei — printre care se numără de pildă cunoscuții cercetători italieni Alfredo Trombetti și Giacomé Devoto — își extrag argumentul principal pentru fundamentarea tezei lor din domeniul lingvisticii, punînd accentul pe faptul că etrusca nu face parte dn gruparea de limbi indoeuropene vorbită de imigranții sosiți în Grecia și Italia în cel de al doilea mileniu î.e.n. Populația care a trăit în Italia înaintea venirii lor vorbea cu totul altă limbă, iar etrusca poate fi considerată o moștenire a ei. Cel puțin așa presupun acești cercetători și de aici se deduce în mod necesar că etruscii sînt nu numai de origine italică băştinaşă, dar că se şi numără printre cele mai vechi componente ale populaţiei italice.

Dar, dacă etruscii au aparţinut într-adevăr populaţiei autohtone din străvechea Italie, cum explicăm faptul că în descoperirile arheologice ei apar într-o perioadă relativ tîrzie, adică abia în secolul al VIII-lea sau, în cel mai bun caz, la sfîrşitul secolului al IX-lea î.e.n.? Şi, mai departe, cum explicau că limba componentelor băştinaşe ale populaţiei italice a fost atît de viabilă, constituind o bază a limbii etrusce, cînd, în rest, despre autohtonii italici nu ştim nimic precis?

Şi iată că astfel pînă şi teoria cu privire la originea italică a etruscilor îşi are punctele sale slabe, iar argumentele ce o susţin nu sînt nici ele întru totul convingătoare.

Desigur, nu e prea încurajatoare pentru un cercetător amara constatare că în esenţă eforturile multor savanţi celebri n-au avut drept rezultat altceva decît noi şi noi ipoteze, adeseori, ce-i drept spirituale şi mai mult sau mai puţin probabile, dar totuşi neîntemeiate pe noţiuni concrete şi sigure — ipoteze de o construcţie fragilă, în spatele cărora îl recunoaştem cu tot mai multă claritate pe acelaşi Herodot sau Dionysie din Halicarnas.

Şi astfel, unii au căzut pradă scepticismului, punîndu-şi întrebarea dacă originea etruscilor poate fi măcar dezvăluită; alţii se întreabă dacă în situaţia dată există raţiunea de a se mai face vreo încercare în această direcţie. De aceea, unii oameni de ştiinţă — ca de pildă cunoscuta cercetătoare italiană Luisa Banti — îşi concentrează în mod conştient eforturile asupra studierii acelor date care sînt absolut palpabile; prin analizarea şi descrierea monumentelor arheologice ei se străduiesc să redea o imagine cît mai întregită şi mai sugestivă a civilizaţiei etrusce, a cărei măreţie, după opinia lor, nu poate fi modificată cu nimic, nici măcar de eventuala lămurire a originii etruscilor.

Dar nici cercetarea cea mai adîncă şi mai amănunţită, care în esenţă se limitează la analiza monumentelor arheologice păstrate, nu e în stare să ducă la o cunoaştere desăvîrşită a etruscilor şi a culturii acestora. Căci problema complicată a originii etruscilor constituie — în afară de altele — un component indivizibil al actualului punct de vedere asupra întregii civilizaţii etrusce. Fără îndoială că altfel am aprecia toată faza timpurie a istoriei italice şi romane, dacă s-ar dovedi că etruscii au aparţinut într-adevăr populaţiei autohtone a Italiei. Sau cu cît mai concret am putea noi surprinde influenţa lumii răsăritene asupra începuturilor istoriei europene, dacă am izbuti să demonstrăm că patria etruscilor a fost, cu adevărat, Asia Mică!

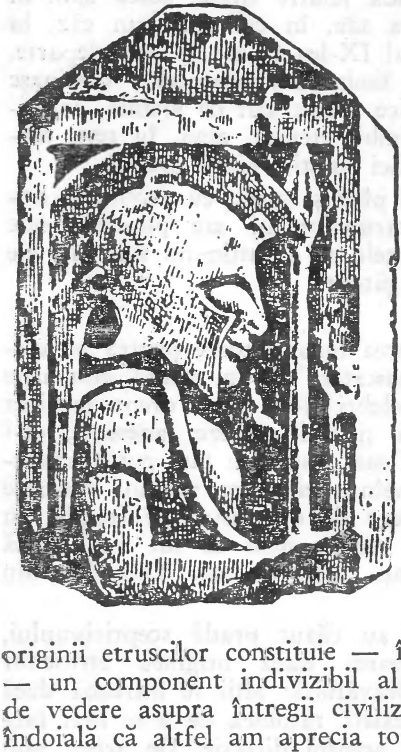

Fig. 6. CIP DIN VOLSINII CU CHIP DE LUPTĂTOR

Şi, în afară de asta, problemele despre care se afirmă că nu sînt probleme, sau care sînt soluţionate prin aceea că se închid ochii în faţa lor, nu dispar de pe lume. Ele pot fi uitate, sau temporar împinse pe planul al doilea, dar după un timp ele reapar și se impun de la sine atenției cercetătorilor.

Așadar, problema dăinuie și, întrucît ipotezele de pînă acum n-au dus la țelul dorit, unii cercetători încearcă să-l atingă de pe altă poziție: nu prin speculații și prin căutarea unor elemente sigure.

Dar unde să le caute?

Unde în altă parte, decît în Etruria, obișnuiesc ei să spună. Căci locul adevăratei înfloriri a civilizației etrusce este Etruria și tot acolo etruscii au evoluat, devenind acea puternică națiune a antichității. De aceea — argumentează de pildă unul dintre cei mai de seamă și cei mai multilaterali etruscologi italieni, Massimo Pallottino — nu interesează prea mult dacă și de unde au venit etruscii în Italia, ci cum s-a născut poporul etrusc pe pămîntul Italiei, din cine și cum s-a format el. Dionysie din Halicarnas s-ar bucura probabil auzind această opinie: căci în felul acesta problema se transferă din nou cu exclusivitate pe teritoriul Italiei, chiar dacă într-o formă oarecum modificată și mai temeinic elaborată.

Pallottino pornește, în esență, de la constatarea că existența etruscilor în Italia este stabilită și verificată, cu certitudine, începînd din secolul al VIII-lea î.e.n. și din această perioadă se poate urmări și descrie procesul de dezvoltare a națiunii etrusce și al făuririi culturii sale.

Pe bună dreptate Pallottino apreciază că nașterea națiunii etrusce n-a avut loc într-un vid: aici a concurat nu numai ambianța istorică a Italiei din acea vreme — contactul etruscilor cu triburile italice învecinate, îndeosebi cu purtătorii așa-numitei culturi Villanova — ci și lumea înconjurătoare, mai cu seamă Grecia și zona răsăriteană a Mării Mediterane. Legăturile maritime dintre Etruria și alte țări riverane, și pătrunderea imigranților străini în așezările etrusce au făcut ca etruscii care abia deveneau ei înșiși, să fie marcați de puternica influență a culturii grecești și orientale. În felul acesta s-a putut naște impresia, că evoluata cultură etruscă ar constitui un component genetic al civilizației răsăritene.

O părere apropiată în multe privințe de opinia italianului Pallottino a fost emisă și de istoricul german F. Altheim care, în opera sa, a acordat o atenție apreciabilă fazei timpurii a istoriei italice. Și el îi consideră pe etrusci o națiune care a apărut, a trăit și și-a făurit istoria pe teritoriul Italiei; după el, națiunea etruscă a fost un fenomen de esență pur italică.

Încercînd să reconstituie situația etnică a orașelor etrusce, Altheim a cercetat însemnările autorilor antici, verificînd astfel că aceste orașe n-au avut un net caracter etrusc. În felul ăsta el a ajuns la concluzia că națiunea etruscă, așa cum ne-o imaginăm noi astăzi prin aceste cuvinte, a luat naștere din amestecul și contopirea cîtorva elemente etnice, inițial de sine stătătoare. Acest proces, în care o nouă formație națională apare prin fuzionarea cîtorva factori — își continuă Altheim reflecțiile sale — nu este un fenomen cîtuși de puțin unic în antica Italie, așa că în privința aceasta etruscii nu constituie nici o excepție.

Se poate însă oare explica specificul civilizației etrusce numai prin aceea că o națiune care abia se constituia ca națiune a acceptat și și-a însușit ceva de la unii și ceva de la alții? N-a trebuit oare să adauge multe de la ea, pentru ca din amestecul unor elemente, inițial neomogene, să se făurească o cultură, admirată nu numai de către mulți dintre contemporanii ei, dar în fața căreia să rămînă uimită pînă și lumea din zilele noastre? Pallottino atribuie o mare importanță influenței lumii orientale asupra evoluției etruscilor, în timp ce Altheim subliniază mai curînd influența greacă. În realitate, nici una din aceste opinii nu poate fi contestată. Dar cum răspundem la întrebarea de ce dintre toate triburile italice tocmai etruscii au fost atît de receptivi la influența greacă și orientală? Și a fost oare influența lumii orientale într-adevăr atît de puternică încît să imprime o pecete de neșters în cultura unei națiuni în curs de formare tocmai în îndepărtata

Italie a cărei viitoare glorie istorică nu putea fi pe atunci nici măcar bănuită? N-a fost vorba totuşi aici de vreo legătură mai strînsă între Răsărit şi Etruria, legătură ce ar argumenta mai convingător existenţa elementelor orientale în cultura etruscă?

Iată, aşadar, că nici teoriile bine chibzuite şi cu orientare realistă nu sînt scutite de probleme îndoielnice, care apar sugestiv acolo unde argumentele sau îmbinarea lor nu excelează prin fermitate şi trăinicie autentică.

Porţile grele ce străjuiesc misterul etruscilor n-au fost încă deschise. Statuile etrusce, ce-şi aţintesc privirile cu o severă rigiditate în gol sau îşi confundă zîmbetul visător în ele însele, dezvăluie cu ostentaţie că n-au nimic de spus lumii de azi. Inscripţiile etrusce îşi tăinuiesc şi acum conţinutul, de parcă ar vrea să demonstreze că sînt destinate altcuiva decît creatorilor lor care, oricum, nu vor mai apuca să vorbească vreodată.

Şi chiar dacă aceste inscripţii ar depune mărturia lor, ar arunca oare asta o lumină revoluţionară şi orbitoare asupra istoriei şi civilizaţiei acestui popor?

Dezlegarea limbii etrusce ar avea, se pare, consecinţe istorice considerabile, căci ea ar dezvălui, de bună seamă, relaţii mai concrete ale etruscilor cu restul lumii, şi în felul acesta şi ceva despre originea lor. N-ar fi însă exclus că nici această reuşită să nu ducă la concluzii istorice neaşteptate. Căci dezlegarea limbii etrusce n-ar face altceva decît să confirme cu mai mare probabilitate una dintre teoriile existente, care au fost cîntărite şi considerate din punct de vedere istoric. Uşa scîrţîitoare care, cine ştie, am izbuti vreodată s-o deschidem, ar putea să dea într-o încăpere pustie.

Afirmaţia confuză cum că etruscii ar fi mai curînd autohtoni „în măsura în care ei n-au venit în Italia din Răsărit", înglobează astăzi opiniile cu privire la această problemă complicată. Şi, cu toate că rezultatul nu-i răsplăteşte pe cercetători aşa cum s-ar cuveni, eforturile lor extraordinare îşi au totuşi şi părţile lor pozitive: în discuţii se arată care argumente și care puncte de vedere se dovedesc a fi mai trainice și care sînt mai slabe sau nu se mențin.

În ciuda sărăciei unor rezultate pozitive, nu există nici un motiv de scepticism excesiv. Au mai fost pînă acum destule mistere ce păreau de nedezlegat și totuși pînă la urmă au fost deslușite. Și n-ar fi exclus ca, datorită unei noi descoperiri neașteptate, sau unui cercetător genial, sau pur și simplu întîmplării, să aflăm odată ceva mai mult și despre originea etruscilor.

MISTERUL LIMBII

„Cu a nici unui alt popor nu se aseamănă limba lor“.

DIONISIE DIN HALICARNAS

Printre limbile vorbite odinioară pe teritoriul Italiei etrusca ocupa un loc de seamă. Ea era vorbită nu numai în Etruria propriu-zisă, dar şi în ţinuturile stăpînite de etrusci în nordul şi centrul Italiei (Latium), precum şi în Campania. Datorită marinarilor etrusci, limba lor se făcea auzită şi în oraşele portuare din jumătatea apuseană a Mării Mediterane. Şi fiindcă în această zonă etruscii s-au întîlnit — şi s-au ciocnit — secole în şir cu grecii şi cartagnezii, e foarte probabil ca, în antichitate, cunoaşterea limbii etrusce să nu se fi limitat numai la etrusci. Şi, totuşi, limba lor constituie azi cea mai mare bătaie de cap a etruscologilor.

Se presupune că etrusca a fost vorbită din secolul I î.e.n. Dar încă din secolele precedente ea începuse să fie îndepărtată şi înlocuită de limba latină pe care romanii o răspîndeau, irezistibil, odată cu puterea lor politică. Aşa se face că în secolul I al erei noastre puţini mai erau acei ce vorbeau etrusca. Puţin timp după aceea limba etruscă a căzut pradă uitării — unei uitări atît de adînci, încît generaţii întregi de oameni de ştiinţă depun eforturi într-adevăr incomensurabile pentru a dezvălui sensul cuvintelor şi frazelor etrusce.

De citit sînt în stare să le citească, şi relativ destul de uşor, deoarece alfabetul etrusc s-a născut din vechiul alfabet grecesc. Nici unui laic cu puţină strădanie nu-i sînt cu totul indescifrabile literele etrusce, întrucît din alfabetul etrusc a derivat cîndva, de mult, alfabetul latin, folosit pînă în zilele noastre. Şi totuşi, în ciuda faptului că izbuteşte să citească un text etrusc, etruscologul se află cam în aceeaşi situaţie cu cel ce nu cunoaşte maghiara şi se trezeşte în mînă cu o carte în această limbă. Cunoaşte litera, poate citi cuvinte şi fraze întregi, dar sensul lor îi scapă cu desăvîrşire.

Cercetătorul limbii etrusce se poate mîngîia doar cu faptul că nu are de biruit toate greutăţile ce au stat în calea acelora ce au avut de desluşit alte limbi moarte. Aceştia au fost adeseori nevoiţi să rezolve ecuaţii cu două necunoscute: înainte de toate au trebuit să descifreze textul, ca abia apoi să poată trece la analizarea limbii propriuzise. Etruscologii sînt capabili să urmărească pînă şi evoluţia alfabetului etrusc, deoarece pe diferite obiecte etrusce ce au fost descoperite se află şi cîteva tabele de litere, ale aşa-numitului abecedar, din diferite epoci.

Unul din ele a fost găsit de etruscologul italian A. Minto în timpul săpăturilor pe întinsul cimitir din apropierea oraşului numit astăzi Marsiliana d'Albegna. Printre multe altele, Minto a deschis şi un mormînt de formă circulară, cu un diametru de 18 metri; în mijlocul lui era o groapă adîncă, dreptunghiulară, în care se aflau trei schelete omeneşti şi, lîngă ele, un cazan de bronz cu obiecte de aur şi fildeş. Atenţia cercetătorului a fost captivată în mod deosebit de o tăbliţă de scris, confecţionată din fildeş, o plăcuţă mică de tot avînd dimensiunile de circa 9×5 cm. Mai rămăseseră pe ea urme din ceară în care se scria cu stilul. Pe una din marginile tăbliţei sînt gravate cele 26 de litere ale alfabetului etrusc din secolul al VIII-lea î.e.n. Dimensiunile reduse ale tăbliţei nu demonstrează că ea ar fi fost folosită în mod curent pentru scris. De aceea, cercetătorii presupun că ar fi vorba de un abecedar model, folositor acelora ce învăţau alfabetul. Potrivit opiniei altor oameni de ştiinţă, plăcuţa putea să aibă și altă destinație; aceștia afirmă că ea simboliza instruirea proprietarului ei care se deosebea de ceilalți prin cunoașterea scrisului ce devenise notorie pe vremea aceea în Marsiliana, acesta fiind și motivul pentru care ea l-a însoțit pe răposat pînă în mormînt.

Și la Cerveteri (anticul Caere), în cunoscuta criptă Regolini-Galassi, despre care vom mai avea prilejul să vorbim, a fost descoperit un alfabet etrusc, imprimat pe marginea de jos a unei sticle folosită, se pare, drept călimară. Alfabetul acesta e însă de o dată mai recentă decît cel precedent, apreciindu-se că ar aparține secolului al VII-lea î.e.n.; semnele ambelor alfabete sînt însă foarte apropiate. Pe peretele aceloraşi sticle se mai află imprimat și alfabetul silabic: *ci ca cu ce vi va vu ve zi za ze hi ha hu he* ș.a.m.d.; alfabete asemănătoare sînt cunoscute și din alte părți astfel că el nu constituie unicul document de acest gen.

Îndeobște despre alfabete se socotește că serveau ca material auxiliar pentru cei ce voiau să învețe să citească și să scrie. Dar faptul că ele sînt găsite pe niște obiecte depuse în morminte și pe peretele unei cripte etrusce, l-a făcut pe etruscologul francez J. Henergon să emită opinia că alfabetele n-au avut doar un scop pedagogic.

Henergon pornește de la ideea că popoarele antice atribuiau scrisului o putere nemăsurată, aproape magică, și își pune întrebarea de ce tocmai etruscii ar trebui să constituie printre ele o excepție. E foarte posibil, își continuă reflecțiile sale etruscologul francez, ca etruscii să fi introdus abecedarele în cripte pentru că atribuiau scrisului acea forță în stare să-l elibereze pe om de dominația timpului legînd scrierea de noțiunea durabilității sau chiar de însăși eternitatea. Henergon, care se numără printre cei mai de seamă etruscologi francezi contemporani, lansează aici o opinie care, fără îndoială, captivează atenția prin originalitatea ei; se pune însă întrebarea dacă în concluzia sa n-a mers prea departe și dacă n-a căutat să găsească o explicație într-o ipoteză îndrăzneață și complicată.

Despre alfabetul etrusc, îndeosebi despre apariția lui, ca de altfel despre tot ceea ce se referă la etrusci, există numeroase interpretări. S-a ajuns pînă acolo încît o singură literă, *8*, asemănătoare, uneori mai mult, alteori mai puțin cu cifra noastră opt — adică semnul pentru consoana *f* — să declanșeze chiar aprige polemici științifice. Semnul acesta nu are corespondent în nici unul dintre alfabetele cunoscute, cu excepția alfabetului lidienilor din Asia Mică. După toate cîte s-au spus despre originea etruscilor nu ne mai surprinde faptul că în rîndurile etruscologilor s-au făcut auzite glasuri, potrivit cărora etruscii ar fi venit cu această literă din patria lor inițială, adică din Asia Mică. Nu au lipsit însă și nu lipseau nici acum obiecțiuni la această afirmație. Autorii lor subliniază că semnul *8=f* nu apare în cele mai vechi alfabete cunoscute, iar în cele de dată mai recentă el se află abia pe ultimul loc, de unde se desprinde în mod firesc că a fost adăugat ulterior. Și, totuși, avem aici o complicație: deși nu apare printre semnele celor mai vechi alfabete, litera *8* poate fi totuși citită pe unele inscripții datînd încă din secolul al VII-lea î.e.n. Faptul ar contribui desigur în considerabilă măsură la susținerea opiniei că *8=f* e legat de Asia Mică, dacă cele mai vechi inscripții ce cuprind semnul 8 nu s-ar limita exclusiv la Vetulonia.

Etruscologul M. Hammarström soluționează însă această problemă din nou în favoarea acelora ce reflectează asupra originii micasiatice a semnului 8. După opinia lui, cheia pentru dezlegarea problemei ne este oferită de teoria lui Schachermeyer cu privire la venirea etruscilor în Italia — din Asia Mică. Unul din valuri — după Hammarström tocmai acela care a ocupat Vetulonia — a adus cu sine din Asia Mică semnul 8, folosindu-l la început singur, ca apoi, mai tîrziu, să fie preluat și de ceilalți etrusci. Ipoteza lui Hammarström nu este însă în acest sens unică și unanim recunoscută.

Oricine vrea să se ocupe de problema scrisului sau graiului etrusc trebuie de bună seamă să se familiarizeze cu obiectele pe care se aflau înscrise sau gravate cuvinte etrusce. Laicul sau cercetătorul de profesie dispune în felul acesta de un şir întreg de inscripţii ce apar pe pietrele funerare, pe urne, statui sau pe cărămizi, numeroase inscripţii pot fi cercetate de asemenea pe vase, pe vasele mai mari sau mai mici, precum şi pe oglinzile de provenienţă etruscă.

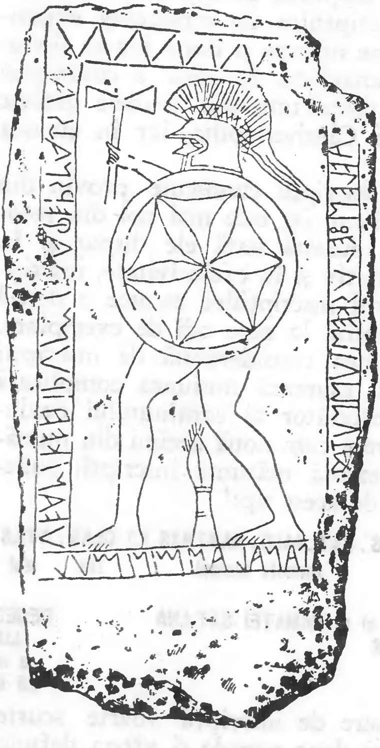

Fig. 7. STELA FUNERARĂ A LUI AULE FELUSUKE DIN VETULONIA, SEC. VII Î.E.N.

Cele mai multe sînt originare din Etruria propriu-zisă, restul, în număr mai restrîns, provenind din ţinuturile aflate la sudul şi nordul Etruriei. Au fost găsite însă şi inscripţii izolate, în afara teritoriului italian. Printre obiectele de acest fel se numără de pildă o plăcuţă de fildeş cu inscripţii etrusce, descoperită în Cartagina nordafricană.

Nu-i ușor de stabilit din ce secol provin obiectele și inscripțiile amintite. Cronologic, etruscologii epigrafi le încadrează potrivit unor criterii diferite: după obiectele în care sînt gravate inscripțiile și după alte obiecte descoperite în același timp cu ele, de pildă după monezile datate. În determinarea cronologiei inscripțiilor un etruscolog experimentat se poate bine orienta și după forma literelor și chiar după imaginea fonetică a cuvîntului scris. Astfel, în etrusca timpurie, numele grecesc Klytaimnestra sună Cluthmusptha, iar în etrusca tîrzie Clutmsta.

Cele mai vechi inscripții cunoscute provin din secolul al VII-lea î e.n, iar cele mai noi din secolul I î.e.n. De la această dată ele dispar și în locul lor apar, definitiv și în exclusivitate, inscripțiile latine. Numărul inscripțiilor etrusce e destul de mare, fiind apreciat la zece mii de exemplare.

Și totuși, cantitatea considerabilă de inscripții etrusce păstrate nu ușurează misiunea complicată a etruscologului cercetător al conținutului cuvintelor etrusce, deoarece cam nouă zecimi din numărul lor total reprezintă mărunte inscripții funerare, ca, de pildă, de acest tip:*

PARTUNUS. VEL.	**VELTHURUS .**	**ṠATLNALC . RAMTHAS [.]**	**CLAN .**	**AVILS XXII**
numele defunctului	**numele tatălui**	**numele mamei**	**fiu**	**ani vîrsta**
VEL PARTVNV	**fiul lui VELTHURUS**	**și al RAMATEI SAT LNA**		**DECEDAT LA LUPU** **a murit 28 de ANI**

E vorba în genere de inscripții foarte scurte, cuprinzînd adeseori doar numele și vîrsta defunctului, și numai rareori și cîteva date lapidare cu privire la demnitățile deținute de defunct. Alt exemplu:

(AL)ETHNAS : ARNTH :	**LARISAL :**	**ZILATH :**	**TARCHNALTNI :**	**AMCE**
numele defunctului	**numele tatălui**	**demnitatea**	**denumirea orașului**	**a fost**

ARNTH ALETHNA FIUL LUI LARIS A FOST ZILATH ÎN TARQUINIA

---

* Punctul sau două puncte despart în unele inscripții etrusce diferitele cuvinte. Parantezele unghiulare [ ] arată că autorul inscripției completează într-un fel un spațiu gol din text.

Şi tocmai acest stereotip al inscripţiilor, care în acelaşi timp limitează considerabil bagajul lexical, face ca etruscologul să nu poată conta pe cele mai multe dintre inscripţii, în efortul său de dezlegare a limbii etrusce. Chiar dacă înţelege sensul unui şir întreg de inscripţii, el înţelege totuşi în permanenţă acelaşi număr restrîns de expresii şi nimic altceva.

Din păcate, această situaţie nu s-a schimbat cu nimic nici prin descoperirea cu totul întîmplătoare a fragmentelor unui text etrusc mai amplu, cel mai mare dintre documentele etrusce manuscripte, denumit în mod curent de specialişti cu termenul latin *liber linteus*, cu alte cuvinte cartea de pînză. De pînză, fiindcă a fost scrisă pe pînză. Ciudată e întîmplarea ca dintre cărţile de pînză antice, s-a păstrat numai cea etruscă, deşi, după referinţele scriitorilor antici, cărţile de acest gen apăreau frecvent, şi înainte de toate la Roma. Tot din aceste referiri aflăm că la Roma ele aveau un caracter fie oficial, fie religios.

Împrejurările în care a fost descoperit acest unic document etrusc, constituie un lanţ al aventurii, al întîmplării şi al surprizelor.

Pe la jumătatea veacului trecut, un turist croat a întreprins o călătorie în Egipt. Colecţionar entuziast şi pasionat, turistul acesta a cumpărat acolo o mumie de femeie pe care a adus-o la Viena unde a devenit mîndria colecţiei sale particulare de obiecte vechi. După moartea lui, un frate, neştiind să se descurce cu mumia, a donat-o muzeului din Zagreb. Abia acolo, experţii şi-au dat seama că pe fâşiile de pînză ce înfăşurau mumia erau nişte urme de scris, şi din clipa aceea învelişul şi mumia propriu-zisă au început să se bucure de atenţia cuvenită. Şi totuşi nimeni nu realiza că era vorba de un text etrusc. Iniţial s-a considerat că înscrierea ar fi de origine arabă sau etiopiană, şi abia mai tîrziu, etruscologul vienez J. Krall a recunoscut în ea un document etrusc. De altfel, acest cercetător a fost şi primul care a publicat textul cărţii de pînză, în anul 1892.

Liber linteus, de pe învelişul mumiei din Zagreb, avusese iniţial forma unui sul mare, lat de circa 35—40 cm. Lungimea lui iniţială atinsese cîţiva metri. Textul sulului a fost scris pe mai multe coloane, dintre care s-au păstrat doar douăsprezece; dar nici acestea intacte — pe cîteva benzi longitudinale de dimensiuni diferite, variind între 30 de centimetri şi 3 metri.

Despre modul în care un text etrusc a ajuns pe învelişul unei mumii datînd, cu aproximaţie, din perioada anilor 150—30 î.e.n. există nenumărate ipoteze pe marginea cărora s-au făcut speculaţii din cele mai variate: A fost femeia aceasta fiica sau soţia unui etrusc venit şi stabilit în Egipt, unde şi-a înmormîntat rubedenia potrivit tradiţiei egiptene, fără însă să fi uitat de religia lui, şi punînd astfel în învelişul mumiei un text religios etrusc? Să fi fost oare tatăl sau soţul defunctei femei, mercenar angajat în Egipt? Sau să fi fost mai curînd un interpret egiptean al semnelor religioase? Să aibă oare această carte etruscă vreo legătură cu defuncta? Astfel de întrebări şi altele asemănătoare îşi pun mulţi cercetători, fără însă să fie în stare să dea un răspuns suficient de fundamentat. Toate aceste prezumţii sînt posibile dar, pe cît se pare, nici una din ele nu va fi atestată vreodată atît de clar şi de neîndoielnic precum simplul fapt că defuncta măsoară 162 cm.

De la Krall încoace mulţi etruscologi remarcabili au consacrat şi consacră o deosebită atenţie acestui document. Cu toate acestea s-au făcut doar puţine constatări pe care toţi să le considere sigure în acelaşi fel.

Mai există însă şi multe alte documente cu inscripţii etrusce, a căror semnificaţie au încercat s-o surprindă filologii. Au ales în acest scop metode variate pentru a ajunge la ţinta dorită, aceea de a desluşi un text neînţeles. Cum au procedat, şi, mai cu seamă, ce rezultate au obţinut?

Unii cercetători şi-au pus toate speranţele în metoda aşa-numită etimologică, afirmată şi verificată în procesul de dezlegare a altor limbi moarte. Aceasta constă în interpretarea unei limbi necunoscute cu ajutorul altei limbi, cu condiția absolut necesară ca cele două limbi comparate să fie înrudite.

Printre cuvintele etrusce apar din cînd în cînd și expresii care în forma lor fonetică apar în latină și greacă, sau în alte limbi cunoscute. Într-adevăr aceste cuvinte au putut fi preluate de etrusci din latină ori greacă, sau viceversa. În textele etrusce citim nu rareori cuvîntul *vinum*, el nefiind nimic altceva decît latinescul *vinum* și vinul nostru. Sau expresia *qutun*, provenind din grecescul *kóthón*, adică denumirea unui vas de o formă specială.

Alături de un șir întreg de asemenea cuvinte mai există însă în etruscă și cuvinte ce se aseamănă cu cuvintele altor limbi în mod cu totul întîmplător, probabil cam tot așa precum expresia japoneză *oi ciotto matte* (=bună ziua) frazei slovace *oj, co to mate* (vai, ce mai faceți). Și totuși mulți etruscologi își trag din această coincidență convingerea că avem de a face cu niște cuvinte exprimînd aceeași semnificație, ba, mai mult, le consideră chiar ca o mărturie a înrudirii limbii etrusce cu limba respectivă. Și în funcție de asta încearcă apoi să determine sensul altor cuvinte și să traducă textele etrusce.

Un exemplu clasic de om de știință care s-a lăsat atras de această orientare în cercetările etruscologice este latinistul german W. Corssen, apărătorul teoriei că limba etruscă ține de limbile indoeuropene, avînd strînse legături cu latina.

Acest merituos cercetător în ceea ce privește limba latină, și-a consacrat mulți ani studierii limbii etrusce, editînd apoi în anii 1874 și 1875, ca rod al muncii sale neobosite, o vastă operă în două tomuri intitulată „Limba etruscilor". Dar iată că în anul 1874 chiar apare o simplă broșurică, al cărei autor Wilhelm Deecke, de asemenea cercetător german, arată în cele 39 de pagini polemice eroarea lui Corssen, demonstrînd că în activitatea sa de cercetător al limbii etrusce, acesta a căzut pradă unei iluzii, pentru a prezenta niște lucrări absolut imposibile. În afara multor alte născociri fantastice Corssen a săvîrşit o gravă eroare considerînd unul din numeralele etrusce *mach*, asupra căruia vom mai reveni, drept pronume, avînd după opinia sa forma originară *Machus*, ceea ce ar fi trebuit să corespundă în continuare prenumelui latin *Magus*. Pînă şi cuvîntul etrusc *avil* era considerat de Corssen drept un nume de persoană. Expresiile *avil* apar însă adeseori pe inscripţiile etrusce cît se poate de limpede cu semnificaţia an, deoarece foarte des urmaşii adaugă după ele vîrsta defunctului, ca de pildă:

AVILS. LXX. LUPU — AVILS. LX. LUPUCE
A murit la 70 de ani — a murit la 60 ani

AVILS. SEMPHŠ LUPUCE
a murit la 7(?) ani

Tocmai cazul acesta constituie un concludent model al felului în care o presupunere greşită duce în mod necesar la o serie de alte ipoteze neîntemeiate. Căci Corssen considerînd cuvîntul *avil* nume propriu, era firesc să şi explice de unde o asemenea abundenţă de Avili pe inscripţiile etrusce. Şi astfel a născocit că ar fi vorba de o serie întreagă de pietrari şi sculptori care şi-au eternizat numele pe operele lor. De aici a derivat altă opoteză, datorită interpretării cuvîntului etrusc *lupu*, eventual *lupuce* (=a murit) care de asenea apare din belşug pe inscripţiile funerare în imediata apropiere a *avililor*, după cuvîntul grec *eglypse* (=dăltuit, cioplit). De altfel, Corssen a fost ispitit adeseori de asemănarea exterioară dintre cuvintele etrusce şi cele greceşti: el a comparat nu numai *lupu* cu *eglypse*, ci şi turce (=a dat) cu etoreuse (=a gravat) etc. Procedeul acesta l-a împins într-un vast labirint de cumplite erori, din care n-a mai fost în stare să iasă cu propriile sale puteri. Şi astfel zelul inimaginabil al unui savant de seamă a fost de fapt zadarnic datorită numai şi numai nealegerii unei metode potrivite în activitatea sa.

După Corssen, mulţi cercetători au continuat şi mai continuă în tentativa lor de a dezlega limba etruscă pe calea acestui procedeu. Unii o traduc prin intermediul elinei, alţii opinează pentru înrudirea ei cu limba latină. Alţii apreciază că o cheie pentru desluşirea ei ne oferă limba hitită, albaneză, armeana, limbile germanice sau cele slave. Ba mai sînt şi din acei care nu se mulţumesc doar cu limbile indoeuropene şi leagă etrusca de limbile semitice, caucaziene, turca, micasiatice, cu limbile continentului american şi chiar cu chineza.

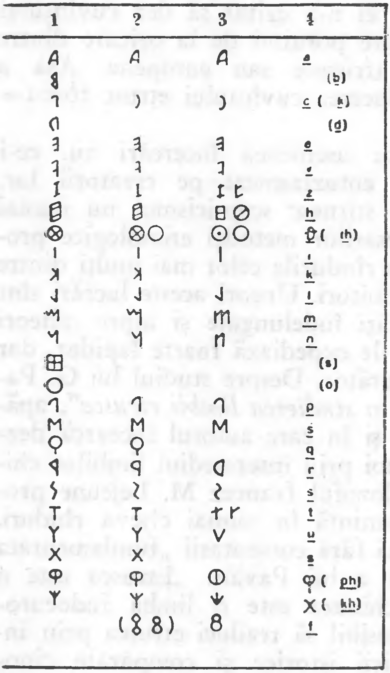
1
2
3
4
a
(b)
c (k)
(d)
e
v
z
h
θ (th)
i
k
l
m
n
(s)
(o)
p
ś
q
r
s
t
u
s
φ (ph)
χ (kh)
f

Fig. 8. ALFABETUL ETRUSC:
liana d'Albegue cuprinzînd încă unele semne
I. Alfabetul din Marsi-
pe care inscripţiile arhaice şi mai timpurii nu le au; de pildă semnele pentru consoanele sonore b, d, şi semnul o.
II. Alfabet după unele inscripţii arhaice din secolele VII-V î.e.n.
III. Alfabet după unele inscripţii mai timpurii datînd din secolele IV-I î.e.n.
IV. Transcrierea de azi şi valoarea semnelor

În anul 1928 remarcabilul savant italian Alfredo Trombetti, vedea în expresia etruscă *thaclthi* — după el ar fi vorba de cazul locativ al cuvîntului *thaca* — un cuvînt înrudit cu latinescul *tego*=înveliş, *toga*=*toga*, cu grecescul *stege*=acoperiş, casă cu sanscritul *sthágati* înveliş, cu *teg* sau *tech* din irlandeza veche (=casă) dar şi cu arabul *dag*=a acoperi şi cu *thchauw*=acoperiş în limba cecenilor. Un cuvînt asemănător vede și în limbile africane: în limba bari *lo-dek*=acoperiș etc. Trombetti avea convingerea că nici o limbă nu este complet izolată, că în fiecare dintre ele sînt cuvinte care — în formă asemănătoare și cu aceeași semnificație — apar în multe alte limbi, și de aceea el n-a ezitat să dea cuvîntului etrusc o interpretare pornind de la oricare dintre limbile asiatice, africane sau europene. Așa a ajuns el și la traducerea cuvîntului etrusc *thaca*= =acoperiș.

Rezultatele unor asemenea încercări au, ce-i drept, darul să-i entuziasmeze pe creatorii lor, dar de obicei ele stîrnesc scepticismul nu numai în rîndurile adversarilor metodei etimologice propriu-zise, dar și în rîndurile celor mai mulți dintre cercetătorii nepărtinitori. Uneori aceste lucrări sînt supuse unei judecăți îndelungate și aspre, alteori oamenii de știință le expediază foarte lapidar, dar cu atît mai neîndurător. Despre studiul lui G. Pavan *„Introducere în studierea limbii etrusce“*, apărut în anul 1959, și în care autorul încearcă dezlegarea acestei limbi prin intermediul limbilor chineză și greacă, filozoful francez M. Lejeune pronunță o scurtă sentință în numai cîteva rînduri. Mai întîi el rezumă fără comentarii „fundamentata și originala“ teză a lui Pavan: „Etrusca este o limbă preelină; chineza este o limbă indoeuropeană; e foarte posibil să traduci etrusca prin intermediul gramaticii istorice și comparate cinoelină“. La care Lejeune adaugă lapidar: „E inutil să mai comentăm rezultatele!“

Insuccesul unui șir întreg de cercetători care încearcă să descifreze limba etruscă prin intermediul altei limbi nu se datorează lipsei lor de vocație, de talent, de sîrguință sau de cunoștințe. Dacă trecem peste cîțiva îndrăzneți fantaști și diletanți, e vorba de foarte multe ori de oameni dotați cu bogate însușiri pentru activitatea științifică. Piatra de încercare în această activitate o constituie metoda aleasă — metodă foarte rodnică pentru deslușirea altor limbi, dar nepotrivită pentru deslușirea limbii etrusce. Dacă ar aplica-o pînă la ultimele consecințe, s-ar vedea ei singuri siliți să tragă concluzia că nu le este cîtuși de puțin folositoare. Numai datorită faptului că studiile lor sînt marcate de o doză de inconsecvență, inadmisibilă, acestor cercetători li se pare că metoda etimologiei dă într-adevăr, rezultate. Cînd se demonstrează însă înrudirea dintre două limbi sau între o limbă și un grup întreg de alte limbi, este absolut necesar să se respecte cu toată grija și strictețea anumite reguli, să se verifice sistematic coincidențele, să se constate abaterile de la reguli și să se găsească pentru ele o motivare. Aci insuccesul e garantat pentru toți cei ce vor admite cele mai variate excepții fără a le motiva și fundamenta așa cum se cuvine. Cînd cineva afirmă că numeralul etrusc *thu* e corespondentul latinului *duo* (=doi) și că acesta coincide și ca semnificație, el este obligat să demonstreze, cel puțin, în ce împrejurări (situații) consoana etruscă *th* corespunde consoanei latine *d*. Și asta nu e nici pe departe o sarcină ușoară, așa cum s-ar părea, pentru că mulți au fost acei ce au susținut amintita opinie, dar nici unul n-a izbutit s-o fundamenteze.

Cel mai frecvent păcat al cercetătorilor etimologi constă în aceea că ei enunță niște ipoteze pe care apoi — pasionați de ideea lor — le consideră în alte pasaje ale lucrării drept fapte gata verificate. Acest lucru l-am văzut de pildă la Corssen. E firesc ca după aceea, toate socotelile să le iasă așa cum doresc, bineînțeles numai în aparență, întrucît ei nici nu-și mai dau seama că sînt dispuși să trateze cuvintele etrusce așa cum le convine în momentul respectiv. În cea mai mare parte, acești cercetători sînt animați de dorința și strădania de a descifra limba etruscă dintr-o dată și fără nici o rămășiță. Nu sînt în stare să tragă învățămintele necesare din faptul că pe calea metodei etimologice limba etruscă a mai fost dezlegată și chiar de multe ori, de fiecare dată însă cu totul diferit, dar întotdeauna, fără îndoială eronat.

În rîndurile reprezentanţilor de frunte ai etruscologiei, domneşte de multă vreme părerea că metoda etimologică nu are în domeniul lor vreo speranţă de succes, întrucît limba etruscilor nu-şi găseşte un analog printre limbile cunoscute. E adevărat că limba textului de pe stéla descoperită pe insula Lemnos se apropie de limba etruscă sau chiar se identifică cu ea. Dar interpretarea inscripţiei de pe stéla se află şi acum — după atîţia ani, în faza de început, astfel că ea nu sprijină cu nimic dezlegarea limbii etrusce.

În genere, caracterul izolat al acestei limbi, constituie de fapt, una din cele mai mari piedici în calea dezvăluirii sensului cuvintelor etrusce. Şi tocmai această situaţie i-a obligat încă mai de mult pe etruscologi să caute alte căi şi să folosească alte metode decît cea etimologică. E vorba îndeosebi de metoda combinativă care a dus şi duce la rezultate relativ mai sigure.

În ce constă metoda combinativă? Principiul ei este de a nu lua pentru explicarea limbii etrusce altă limbă, ci de a te ţine strict numai de textele etrusce păstrate — căci crezul adepţilor ei este că etruscii au vorbit o limbă absolut diferită de a altor popoare. Aşa a spus, cu aproape 2000 de ani în urmă, Dionysie din Halicarnas. Alt punct de sprijin al acestei metode este presupunerea că inscripţia are o anumită legătură cu obiectul pe care a fost gravată sau scrisă. Aşadar, cercetătorii compară inscripţiile scurte, caută pe ele cuvintele identice, analizează forma lexicală, încearcă să determine corelaţiile dintre cuvinte să le surprindă semnificaţia sau sensul întregii inscripţii. Astfel, ei au reuşit să stabilească, în mod sigur, de pildă expresiile ce indică anumite legături de rudenie: *clan*=fiu, *seche*=fiică, *ati*=mamă, *puia*=femeie-soţie. Dar nici acest rezultat modest n-a fost obţinut cu uşurinţă; şi asta reiese cît se poate de limpede din simplul fapt, că nici pînă azi n-au izbutit să determine expresia etruscă pentru tată.

În etruscologie, metoda combinativă şi cea etimologică sînt aproape le fel de vechi. Unul dintre primii etruscologi, italianul Luigi Lanzi (†1810) a obţinut cu ajutorul celei dintîi cîteva rezultate care-şi menţin valabilitatea pînă în zilele noastre. El a folosit însă, din belşug, şi metoda etimologică, astfel că întemeietorii propriu-zişi ai metodei combinative sînt consideraţi abia Wilhelm Deecke (1831—1897) şi Karl Eugen Pauli (1839—1901).

În viaţa acestor doi cercetători germani, la început buni prieteni iar mai tîrziu mari adversari, întîlnim unele trăsături comune şi apoi schimbări hotărîtoare, tipice de altfel şi pentru evoluţia ştiinţifică a unui şir întreg de alţi etruscologi.

Deecke, ceva mai în vîrstă decît Pauli, şi-a cucerit un nume în domeniul etruscologiei datorită riguroasei sale respingeri a metodei etimologice în opera lui Corssen. Poziţia lui constituie în etruscologie o piatră de hotar atît de importantă, încît Deecke e desemnat uneori drept întemeietorul cercetării ştiinţifice în ceea ce priveşte limba etruscă. El a aplicat noua metodă, combinativă, în cele patru tomuri ale lucrării sale intitulate *Studii etrusce*, apărută în anii 1875—1876. Cînd i s-a încredinţat misiunea de a prelucra şi pregăti pentru o nouă ediţie opera clasică a lui K. O. Müller despre istoria etruscilor, apărută întîia oară în anul 1828, Deecke s-a achitat de misiunea sa atît de bine, introducînd în lucrare atîtea cunoştinţe şi opinii proprii, încît şi-a cîştigat o nouă recunoaştere generală.

Printre acei ce l-au felicitat pe Deecke pentru izbutita critică adusă metodei etruscologice s-a numărat şi Karl E. Pauli, pe atunci în vîrstă de treizeci de ani, ale cărui prime studii etruscologice au apărut la cîţiva ani după aceea, în 1879—1880.

Cu toate acestea, din motive greu de înţeles pentru noi, Wilhelm Deecke a părăsit drumul său iniţial, pornind exact în direcţia pe care cu atîta înverşunare şi fără rezerve i-o reproşa lui Corssen. Numeroasele sale studii ulterioare şi mai cu seamă interpretarea inscripţiei de pe plăcuţa din Magliana poate fi o învăţătură şi un avertisment pentru toţi acei ce tratează un text etrusc la modul arbitrar şi fără o disciplină ştiinţifică.

Plăcuţa din Magliana, aflată azi în muzeul din Florenţa, e escrisă pe ambele părţi cu literă etruscă. Interpretarea textului a întîmpinat şi întîmpină şi în zilele noastre dificultăţi considerabile. Deecke l-a tradus astfel (prezentăm numai începutul inscripţiei):

CAUTHAS-TUTHIU — AVILS. LXXX.EZ.
(zeului) Cauthas în tot anul 180

CHIMTHM. CASTHIALTH. LACTH. HEVN.
jertfe în lapte, oi

În încercările sale de a traduce din etruscă, el s-a servit mult, precum se vede, de limba latină. Astfel a legat etruscul *tuthiu* de latinescul *totus* = tot; în etruscul *chimthm* el a văzut latinescul *centum*, iar cuvîntul etrusc *lacth* l-a identificat cu *lac* = lapte în latină. Folosind acest procedeu el a tradus inscripţia de pe plăcuţa din Magliana cît se poate de lesne şi fără probleme deosebite. De bună seamă, faptul l-a umplut de încrederea de sine cu care a scris despre această plăcuţă în încheierea articolului său: „Astfel, pentru întîia oară, s-a izbutit dezlegarea în linii mari a unei inscripţii etrusce mai ample. Cred că după aceste scurte concluzii nu mai poate fi pus la îndoială faptul că etrusca — în ciuda faptului că are multe şi strînse legături cu elina — ţine totuşi de ramura italiană a limbilor indoeuropene."

Curînd însă, s-a găsit un cercetător pe care această legare cu totul arbitrară a cuvintelor latine de cele etrusce ce sună întîmplător la fel sau asemănător, l-a îndemnat pur şi simplu să parodieze metoda lui Deecke. Acest cercetător nu era nimeni altul decît Karl E. Pauli, cel ce odinioară urmărise cu bucurie succesele obţinute de Deecke, dar care n-a fost în stare să-i ierte nici prietenului nişte interpretări greşite şi aberante, ridiculizîndu-l prin folosirea identică a procedeului Deecke. A căutat şi el printre cuvintele etrusce de pe plăcuţa de la Maglina, cuvinte asemănătoare celor latine şi greceşti, şi le-a găsit jucîndu-se. Dar traducerea textului etrusc făcută de el suna cu totul altfel decît a colegului său: „Este incinerat octogenarul Tuticus, şi cenuşa lui este înmormîntată într-un loc sacru“. La fel de arbitrar, ca şi Deecke, Pauli compară expresia *cauthas* cu grecescul *kaio*= =ard, *ez* cu verbul latin *est*=este, *lacth* cu substantivul latin *locus*=loc etc. Pentru aprecierea întregii probleme e bine să mai adăugăm că pînă azi nu se poate spune despre plăcuţa de la Magliana nimic mai mult decît atît că textul ei are un caracter sacru, mărturie stînd numele zeilor Cautha, Maris, Tiu, ce apar pe ici pe colo în sumedenia de cuvinte neinteligibile.

În această perioadă a activităţii lui Deecke au avut loc alte grave contradicţii şi polemici neînduplecate între el şi Pauli. Autorul necrologului pentru Karl E. Pauli, remarcabilul etruscolog G. Herbig, se referă la anii neînţelegerilor dintre Deecke şi Pauli, ca la un interval de timp întristător, în istoria şi aşa neîmbucurătoare a etruscologiei.

În ceea ce priveşte latura concretă a lucrurilor, dreptate a avut, desigur, Pauli, dar felul său de a polemiza a mers prea departe. În afara faptului că pe Deecke l-a atacat direct, el a mai supus unei aspre critici şi studiile elevului şi colaboratorului acestuia, S. Bugge. În felul acesta profesorul a devenit o ţintă de atac şi prin intermediul discipolului său. Bugge, credincios metodei etruscologice, a interpretat şi explicat una din inscripţiile etrusce, cu ajutorul limbilor italice. Labilitatea şi netemeinicia interpretării sale a fost dovedită de Pauli prin descifrarea aceleiaşi inscripţii cu ajutorul limbii lituaniene, fără însă a considera valabilă această traducere — întocmai ca în cazul plăcuţei de la Magliana. A vrut doar să demonstreze că mergînd pe calea lui Bugge şi beneficiind de o anumită doză de fantezie neştiinţifică, el poate găsi într-o inscripţie etruscă exact ceea ce vrea să găsească şi ceea ce convine adevărului său dinainte construit.

Pauli nu s-a ocupat însă numai cu critica. A reflectat şi el asupra metodelor de cercetare a limbii etrusce, metode pe care în anul 1885 le abordează într-un scurt articol intitulat *Metoda justă și metoda greșită în descifrarea inscripțiilor etrusce.* În perioada în care Wilhelm Deecke căzuse pradă cu totul principiului etimologizării, proclamînd etrusca drept o limbă indoeuropeană, Karl E. Pauli se declara categoric în favoarea metodei combinative, îndemnînd la folosirea cu răbdare a unui procedeu care să evite concluziile pripite și care să ducă încet dar sigur spre ținta dorită.

Sună aproape incredibil afirmația că însuși Karl E. Pauli a căzut mai tîrziu în mrejele metodei etimologice. I s-a întîmplat să lege cu toată seriozitatea denumirea de *Tu(r)sci* dată etruscilor și cea greacă *Tyrsenoi*, de presupusa denumire *Tróyres* troieni — adică locuitorii vechii Troia. Și iată că nici Pauli n-a mai rezistat în ochii remarcabilului etruscolog G. Herbig, care i-a caracterizat afirmația drept nefundamentată și îndoielnică.

Norocul lui Pauli a fost că în ultimii ani de viață s-a orientat exclusiv spre activitatea de editare a textelor etrusce renunțînd la încercările de a interpreta textele etrusce pe calea etimologizării. Prin intenția sa de a alcătui o culegere de inscripții etrusce păstrate în bună stare, pentru a cărei realizare nu și-a precupețit nici timpul nici strădania, Pauli și-a cucerit un loc de cinste în istoria etruscologiei. A fost vorba însă de o muncă exigentă și un om singur cu greu ar fi putut s-o stăpînească. Karl E. Pauli și-a găsit sprijinitori entuziaști nu numai în rîndurile propriei familii ci și printre oamenii de știință care apoi i-au dus munca mai departe. Primul volum al culegerii de inscripții etrusce a apărut abia la un an după moartea lui Pauli și el a devenit un document trainic al activității sale științifice.

Atît Pauli, cît și Deecke au obținut rezultate pozitive în deslușirea limbii etrusce numai atunci cînd au folosit ca metodă de lucru metoda combinativă. Toate insuccesele lor au aceeași rădăcină: metoda etimologică.

Dar și metoda combinativă își are limitele ei. A existat chiar o perioadă cînd unii etruscologi se gîndeau că posibilitățile pe care această metodă le oferă au fost epuizate. Cu timpul, ce-i drept, aceste voci hipercritice s-au mai stins; cu toate acestea nici un etruscolog nu-și face azi vreo iluzie că metoda combinativă ar fi scutită de slăbiciuni. Prin intermediul ei, de pildă, nu poate fi dezvăluită semnificația exactă a unui anumit cuvînt. Ca ilustrare a acestei afirmații poate servi expresia etruscă *turce.* Ea apare pe multe obiecte sub forma *turce, turuce,* sau *turice* și se traduce prin *a dat.* E posibil însă că ea să însemne a dat în dar, a donat sau a dedicat, dar toate aceste nuanțe nu poate încă să le surprindă cercetătorul ce se sprijină în activitatea sa pe metoda combinativă.

Ca exemplu cunoscut și adeseori prezentat pentru ilustrarea modului de folosire a acestei metode sînt numeralele etrusce.

În anul 1848, frații Campanari au descoperit în Toscania de azi (străvechea Tuscanie), două zaruri de joc pe ale căror fețe se află înscrise șase cuvinte: *mach, thu, zal, buth, ci, śa.* În afara acestor două exemplare, s-a mai păstrat un șir întreg de zaruri etrusce, pe care se văd în loc de cuvinte, punctele ce determină valoarea cifrică. Aproape toți cercetătorii au căzut de acord asupra faptului că amintitele cuvinte înscrise pe zaruri exprimă cifrele respective. Numai Corssen a socotit că aceste cuvinte alcătuiesc o frază coerentă, pe care a citit-o în felul următor: *Mach thuzal huth cisa*, și a tradus-o în latină: *Majus donarium hoc cisorio dedit*=Magus a cioplit și a donat. Și-a închipuit că un sculptor în lemn pe nume Magus a crestat zarurile și le-a dedicat cu inscripția respectivă, probabil unui zeu oarecare. Această propunere de interpretare, ce-i drept originală și totodată fantastică a fost primită cu stupefacție, iar Wilhelm Deecke a răsturnat-o numaidecît cu argumente convingătoare.

După Corssen s-au mai luptat cu numeralele etrusce cel puțin zece etruscologi recunoscuți și apreciați, care s-au străduit să afle ce valori cifrice corespund cuvintelor *mach, thu, zal, buth, ci, śa.*

Au căutat explicația la zarurile de joc marcate cu puncte în loc de cuvinte.

Din păcate însă, s-au convins că pe această cale nu vor ajunge departe. Punctele pe zarurile etrusce sînt plasate în mai multe feluri: pe unele în așa fel, încît totalitatea punctelor de pe fețele opuse însumează cifra șapte (1:6; 2:5; 3:4); pe alte zaruri pot fi găsite față în față punctele 1:4; 2:5; 3:6 sau 1:6; 2:4; 5:3. Și astfel în locul unei dezlegări, cercetătorii s-au trezit față în față cu o altă problemă: care anume dintre aceste sisteme, e aplicat pe zarurile din Tuscania.

Iată de ce ei și-au îndreptat atenția într-acolo unde apar mai ales datele cifrice, adică spre inscripțiile funerare și spre textele dedicate jertfelor. În urma unei comparări amănunțite au ajuns la concluzia că zecile etrusce au în cea mai mare parte terminația — *alch:* de la numeralul *sa* au dedus zecimea *séalch,* de la *mach muvalch,* și altele asemănătoare. Continuînd cercetările au mai constatat că etruscii legau, probabil, unele unități de zeci, întocmai ca romanii, și deci oarecum altfel decît noi. În latină numeralul 29 se exprimă prin 30 fără 1, iar 28 prin 30 fără 2. Același lucru este valabil și pentru numeralele 38 și 39, și așa mai departe pînă la 88 și 89. Ceva analog presupun etruscologii, ar exista și în limba etruscă. Deosebirea o văd numai în faptul că aici se scad cifrele de la unu la trei, *thu, zal, ci,* astfel că, de pildă numeralul 27 era exprimat de etrusci prin 30 fără trei; 37 prin 40 fără 3 și așa mai departe. Dar și așa rămîne neclar care cuvînt ține de cutare sau cutare numeral.

Cum reflectează cercetătorii în continuare? Nu cunosc zecea numeralului *thu,* și deci merg pe presupunerea că *thu* redă valoarea cifrică 1. E cunoscut faptul că expresia lexicală pentru cifra zece nu are nimic comun cu exprimarea cifrei unu. Dar nici zecea numeralului *huth* nu e cunoscută pînă acum, astfel ca și *huth* poate fi expresia etruscă pentru exprimarea cifrei unu. Din noianul acestor dificultăți etruscologii încearcă să se strecoare prin noi combinații. În textele pe care le consideră că ar cuprinde datele zilelor dintr-o lună, ei văd numeralul *huth* legat de *zathrum* (presupus 20, zecea lui *zal*), dar niciodată de numeralul *cialch,* zecea lui *ci.* Întrucît calendarul nu poate depăşi data de 31, oamenii de ştiinţă se gîndesc că *huth,* care apare lîngă numeralul *zathrum* (=20) ar fi patru, *cialch*=30 şi deci *ci*=3.

Aceste consideraţii au însă numeroase puncte vulnerabile, deoarece ele izvorăsc din unele presupuneri ce pot fi deopotrivă veridice şi eronate. S-ar părea că etruscologii nu mai pot continua cercetările mergînd pe această cale. Şi totuşi ei încearcă, în ciuda faptului că astfel adună mereu alte şi alte ipoteze.

Etruscologul german Hans Stoltenberg a întocmit statistici privind inscripţiile funerare, ce cuprind în ele date referitoare la vîrsta defunctului, exprimate în cifre. Astfel, a putut constata că linia frîntă de pe graficul ce indică mortalitatea populaţiei etrusce atinge în punctul său cel mai înalt vîrsta de cincizeci de ani. În chip asemănător Stoltenberg a prelucrat apoi date statistice culese de pe inscripţiile în care vîrsta defunctului este trecută în litere. Rezultatul? Cel mai frecvent apare aici cuvîntul *muvalch.* După opinia lui Stoltenberg, nu poate fi vorba aici decît de numeralul cincizeci, respectiva unitate *mach* exprimînd, deci, cifra 5. Alte oscilaţii pe linia graficului indică vîrsta de şaizeci de ani, şi, după Stoltenberg, acestora le-ar corespunde frecventa apariţie a cuvîntului séalch; aşadar numeralul de bază respectiv, *śa,* înseamnă şase. *Huth,* ar avea după Stoltenberg valoarea cifrei patru.

Deşi admirăm strădania şi inventivitatea creatorului german, nu putem totuşi să ne stăpînim temerea că această metodă şi combinaţia de care s-a ajutat n-ar fi în multe locuri nesigure. Chiar dacă se foloseşte în elaborările sale de toate inscripţiile ce s-au păstrat trebuie să ţinem seama că totuşi el nu dispune de o parte din totalitatea inscripţiilor de odinioară şi astfel constatările sale statistice nu trebuie să aibă o valabilitate generală, obligatorie.

Există cercetători care după ce au cîntărit bine toate aceste rezultate, pun, pe bună dreptate, semnul întrebării la traducerea *thu*=1 şi *mach*=5, iar în privinţa numeralelor *huth* şi *śa* nu se pot decide căruia dintre ele îi atribuie valoarea patru şi căruia valoarea cinci.

Inscripţia recent descoperită în cripta Charonilor din Tarquinia, a trezit speranţa că în sfîrşit va fi determinată valoarea numeralului *huth*. Foarte curînd însă, această scînteie s-a stins sub o avalanşă de argumente sceptice.

În criptă, pictorul a plasat de fiecare dată pe doi dintre pereţi, cîte două portrete de Charoni ce stau alăturate lîngă o uşă desenată. Al treilea perete a rămas gol, dar se presupune că şi aici ar fi fost planificată o altă pereche de Charoni. Inscripţia aflată în dreptul ultimului dintre cei patru Charoni — *charum huts* — poate fi lesne interpretată şi tradusă prin al patrulea Charon. Dar dacă ne gîndim la următorii doi luntraşi însoţitori ai sufletelor spre infern, constatăm că batem din nou pasul pe loc şi ne punem întrebarea: *huth*=4 sau 6?

Reflectînd asupra totalităţii acestor combinaţii ce au avut menirea să dezvăluie semnificaţia a şase scurte cuvinte etrusce (şi trebuie adăugat faptul că n-am prezentat aci decît opiniile cîtorva dintre etruscologi), ne vedem obligaţi să înclinăm spre opinia lui G. Herbig care, în anul 1907, scria: „... zarurile din Tuscania continuă să fie şi acum cel mai întristător document al necunoaşterii noastre; discuţiile în această problemă arată, din păcate, cu o claritate înspăimîntătoare, că inventia matematică cea mai strălucitoare dă greş în chestiunile lingvistice, atunci cînd datele şi faptele sînt prea puţine."

De un oarecare ajutor pentru etruscologul ce foloseşte în activitatea sa metoda combinativă, sînt inscripţiile bilingve latino-etrusce. Pe aceste inscripţii bilingve, care au constituit un sprijin substanţial în descifrarea scrisului hieroglific egiptean sau a scrisului silabic cipriot, materialul etrusc e însă foarte sărac, şi mai cu seamă foarte scurt. De la descoperirea unei autentice şi vaste *bilingve* unii etruscologi aşteaptă multe, iar alţii îşi pun în ea toate speranţele; dar şi unii şi alţii nu fac deocamdată decît să aştepte o descoperire de acest gen. Cercetătorii cu dispoziţie optimistă se mîngîie cu credinţa că o dată şi o dată se vor putea executa săpături arheologice nu numai în cimitire — aşa cum se întîmplă pînă acum, în cele mai multe cazuri — ci şi în locurile unde s-a desfăşurat viaţa etruscilor, locuri care, din păcate, zac în marea lor majoritate sub suprafeţele clădite ale oraşelor italiene de azi. Unii cercetători sînt, dimpotrivă, sceptici şi nu cred în descoperirea viitoare a unor altfel de inscripţii bilingve decît cele cunoscute pînă în zilele noastre. E greu de spus ce se potriveşte mai bine în această chestiune: credinţa sau scepticismul; viitorul îşi va spune cuvîntul.

Credinţa etruscologilor în reuşita descoperirii unor noi inscripţii bilingve îşi are temeinicia ei. În definitiv, de ce nu s-ar putea găsi o inscripţie latino-etruscă de dimensiuni mai mari, din perioada în care etrusca era îngăduită de limba latină şi cînd pe teritoriul etrusc se vorbeau deopotrivă etrusca şi latina?

O întîmplare tulburătoare în legătură cu o misterioasă inscripţie bilingvă e povestită de arheologul şi etruscologul francez Raymond Bloch. În timpul unor cercetări arheologice — pe un şantier cu monumente etrusce el a întîlnit un plugar toscan care i-a spus că a găsit o piatră scrisă atît cu o literă pe care a ştiut s-o citească numaidecît (probabil scrisă în alfabetul latin), cît şi cu o literă absolut necunoscută. Întrucît Bloch bănuia că putea fi vorba de o mult căutată inscripţie bilingvă latino-etruscă, s-a apucat să sape în locul unde plugarul pretindea că ar fi reîngropat piatra încriminată. Desigur, ne putem imagina dezamăgirea arheologului cînd n-a dat de urma pietrei. Nici azi nu e sigur dacă vorbăreţul italian n-a născocit întreaga poveste, sau dacă n-a deteriorat sau chiar n-a distrus această piatră atît de mult rîvnită.

Deşi credinţa etruscologilor în descifrarea limbii etrusce a fost înşelată pînă acum de atîtea ori, fiecare nouă descoperire a unei inscripţii bilingve stîrneşte în sufletul lor o nouă speranţă. În ultima vreme, un viu interes în rîndurile oamenilor de ştiinţă şi ale opiniei publice largi a fost trezit de descoperirile făcute în actuala aşezare Santa Severa, străvechiul Pygri, aflat odinioară la circa 50 km nord de capitala Imperiului Roman.

În decursul celei de-a şaptea campanii, desfăşurată între 18 iunie şi 6 august 1964, arheologii au descoperit în zona dintre temeliile a două temple, trei tăbliţe din care două, aşa cum s-a constatat nemijlocit imediat după descoperire, erau scrise în limba etruscă. Datorită cercetătoarei italiene E. Colonna, locul preţioasei descoperiri a fost desenat pe o schiţă de plan şi fotografiat; după aceea asistenţii lucrărilor de cercetări au transmis informaţia telefonic profesorului M. Pallotini, conducătorul şantierului.

La început, profesorul a primit ştirea cu neîncredere. Dar, aşa cum relatează el însuşi în scrierile sale, în aceeaşi zi plăcuţele găsite s-au şi aflat pe masa lui de lucru. Cu toate că nu erau încă îndreptate, Pallotini a izbutit totuşi să citească pe două dintre ele diferite cuvinte etrusce (de pildă *avil* an), iar pe a treia să desluşească litere punice şi să descifreze numele zeiţei Astarté.

Un îndrumător preţios pentru o analiză mai riguroasă a tăbliţelor a devenit numărul orificiilor cu care fuseseră ele prevăzute. Astfel, s-a constatat că plăcuţa cu inscripţia etruscă mai mare, avea, întocmai ca şi plăcuţa acoperită cu textul punic, zece orificii pentru cuie de dimensiuni mai mari, în timp ce în plăcuţa cu textul etrusc mai scurt, erau douăsprezece orificii pentru cuie de dimensiuni mai mici. De aici — şi după alte cîteva indicii — cercetătorii au dedus că primele două texte — punic şi cel etrusc de dimensiuni mai mari — au fost, după toate probabilităţile, alcătuite şi bătute în perete, în acelaşi timp. De aici însă, n-a fost decît un singur pas spre o nouă ipoteză cu privire la legătura directă dintre conţinutul celor două tăbliţe.

Cercetarea propriu-zisă a tăbliţelor a fost preluată de specialistul în limbi semitice Giovani Garbini care a studiat tăbliţa cu inscripţia punică, şi de M. Pallottino, care a descifrat inscripţiile etrusce. Datorită eforturilor susţinute ale acestor doi oameni de ştiinţă, primele rezultate s-au arătat după o perioadă de timp relativ scurtă. Deşi nu sînt încă nici pe departe definitive, aşa cum declară ambii cercetători, ele ajută totuşi la clarificarea unui şir întreg de aspecte legate de această descoperire senzaţională.

Să privim mai întîi tăbliţa cu inscripţie punică. Textul ei este tradus de Garbini — în prealabil — astfel:

Stăpîna Astarté. Acest sfînt locaş
a fost ctitorit şi închinat
de Thefarie Velinas, rege
al Caere, în luna Z B II
Ş M Ş ca dar pentru templu şi pentru
sacrul sector (?); căci Astarté l-a ajutat (?)
la trei ani de domnie, în luna KRR, în ziua înhumării
zeităţii (divinităţii). Iar anii statuii divinităţii
în templul ei (sînt atîţi) cît stelele acestea.

Textul punic se împarte în trei părţi. Prima cuprinde o dedicaţie către zeiţa Astarté — nu reiese limpede cui anume este adresată — sanctuarului, templului sau statuii. În a doua parte e prezentat motivul pentru care e oferit darul. Aceste prime două părţi sînt, în ciuda unor dificultăţi evidente, destul de inteligibile. În schimb a treia parte rămîne în continuare foarte neclară, chiar dacă se fac încercări foarte serioase pentru lămurirea ei.

O structură asemănătoare prezintă şi inscripţia etruscă de dimensiuni mai mari, a cărei parafrazare aproximativă în interpretarea lui Pallotino, sună astfel:

Acesta este templul (sau sanctuarul) şi acesta este locul statuii?, consacrată Uni-Astarte:

Thefarie Velinas (sau cineva legat de el, sau împreună cu Th. V. le-a dăruit;

ţinînd seama de ceea ce se referă la fiecare dintre locuri (sau cine are legătură cu fiecare dintre aceste locuri)?? jertfă pentru că a fost înscăunat?? pe trei ani. . .(şi) jertfa pentru (e vorba de ceva comun cu oficiantul templului sau cu reşedinţa oficiantului suprem??). . . Urmează date în legătură cu statuia?? şi ani (referitori la cineva?). . .

Pallottino şi Garbini socotesc că inscripţia punică a fost plasată împreună cu textul etrusc într-un sanctuar sau într-un templu şi au fost întocmite cu un prilej în care i s-a închinat zeiţei Uni-Astarté o statuie sau un sanctuar sau chiar un templu.

În interpretarea inscripţiei etrusce mai scurte, Pallottino a trebuit să procedeze de sine stătător, căci în cazul acesta nu s-a putut găsi în inscripţia punică nici măcar un sprijin parţial. Şi în acest text apare personalitatea lui Thefarie Velinas. Potrivit interpretării prealabile a profesorului Pallottino e vorba aci de o prevedere cu privire la oficierea jertfelor şi ritualurilor într-un loc închinat de Thefarie Velinas pentru cinstirea divinităţii.

Din cercetările de pînă acum reiese că plăcuţa de aur cu inscripţia etruscă de dimensiuni mai mari e legată mai strîns de textul punic decît plăcuţa cu inscripţia mai scurtă, şi totuşi puncte comune există şi între cele două inscripţii etrusce. Dificultăţile ce stau în calea interpretării lor nu sînt puţine. Ele nu sînt legate de lectura textului, acesta fiind foarte lizibil şi aproape intact, ci de descifrarea limbii etrusce. Pentru viitorul studiu lingvistic o importanţă covîrşitoare o are constatarea că inscripţia etruscă de mai mari dimensiuni şi inscripţia punică nu sînt identice, astfel că în cazul de faţă nu se poate vorbi de o inscripţie bilingvă autentică. De aceea, în interpretarea sa dată inscripţiei etrusce, profesorul M. Pallottino nu a avut posibilitatea să se sprijine întotdeauna pe interpretarea textului punic.

În condiţiile date, Pallottino s-a concentrat pe o analiză detaliată a textului etrusc. Porţiune cu porţiune el cercetează în ce măsură cuvîntul de pe tăbliţă apare pe altă inscripţie etruscă, confruntă cuvintele etrusce cu cele punice şi încearcă să le definească semnificaţia.

Pentru a cunoaşte metoda de lucru a profesorului Pallottino să urmărim interpretarea dată de el cuvintelor *unialstres*. Iată ce scrie Pallottino: „Această grupare cuprinde fără îndoială numele zeiţei la care se referă donaţia. La prima vedere, e limpede că fracţiunea *unial* — binecunoscută din epigrafia etruscă şi, aşa cum mai ştim, adeverită şi la Pygri — este genitivul lui Uni (=Héra, Juno). Se pune însă aici problema cum să faci de sine stătătoare această fracţiune şi ca atare cum s-o desprinzi ca un cuvînt de sine stătător, de vreme ce ştim sigur că înaintea cuvintelor ce urmează lipseşte semnul despărţitor. Teoretic s-ar mai putea presupune că este vorba de un cuvînt cu sufixele genitivale cum ar fi la cuvintele *śpurestreś*, *sacnicśtreś* ş.a.m.d. (care, de altfel ţin de etrusca tîrzie); în realitate mi se pare mult mai simplu şi mai acceptabil procedeul de a desprinde fracţiunea *astrus*, în care n-aş ezita să văd transcripţia etruscă a numelui zeiţei Astarté, în text fără sufixul punic pentru substantivele de gen feminin, ci cu terminaţia genitivului etrusc în *-s*. În felul acesta am avea alăturate două nume de zeităţi: *unial şi astres*... În cazul în care aceste nume ar sta despărţite, unul lîngă altul, această poziţie ar putea să exprime deopotrivă asimilarea şi îmbinarea zeiţei etrusce cu cea punică, aşa cum reiese (dacă nu vrem să ne sprijinim pe identitatea asté=*Astarté*) din faptul că Uni şi Astarté sînt menţionate atît pe tăbliţa etruscă cît şi pe cea punică, drept zeiţele cărora le-a fost destinat un dar. Această asimilare e confirmată de asemenea şi de izvoarele inscriptict şi literare. Omiterea semnului de despărţire între două nume arată strînsa legătură dintre ele, care face din cuvîntul citat aproape un cuvînt compus ce denumeşte o existenţă divină unică... Din punctul de vedere al paralelelor dintre plăcuţa etruscă şi cea punică putem spune că *unial* —

astres poate fi. . . pus în corelaţie cu formula introductivă de donaţiune din iscripţia punică."

În chip asemănător explică Pallottino şi alte cuvinte sau, grupări de cuvinte, dar rezultatele obţinute nu sînt întotdeauna aceleaşi ca în cazul de faţă. Interpretarea anumitor fragmente din inscripţiile punică şi etruscă, rămîne, în ciuda marii erudiţii a celor doi iluştri specialişti indescifrare foarte nedefinită. Va mai dura desigur multă vreme pînă cînd se va găsi o interpretare care să satisfacă în ansamblu. Inscripţiile sînt însă importante într-o asemenea măsură, încît e de aşteptat ca într-un viitor apropiat să apară o revărsare de studii în care etruscologii îşi vor investi toată inventivitatea pentru descifrarea lor.

Dar chiar şi ceea ce ştim pînă acum, dovedeşte că plăcuţele de aur de la Pyrgi sînt documente extrem de preţioase pentru cunoaşterea unor aspecte diferite ale civilizaţiei etrusce. Spre deosebire de alte inscripţii etrusce păstrate, în cea mai mare parte cu caracter religios sau funerar, aici avem de a face cu un document ce se referă — chiar dacă nu în mod direct — de istoria etruscilor. Pentru prima dată ne întîlnim aici cu personalitatea istorică a lui Thefarie Velianas, textul punic îl indică drept căpetenie a cetăţii Caere, căruia oraşul portuar Pygri îi mijlocea legătura cu Marea Tyrheniană. Nu se poate afla, ce-i drept, dacă Thefarie Velianas a fost rege cu puteri supreme sau un funcţionar municipal ales (sau poate chiar numai un simplu oficiant preoţesc), dar este cea dintîi personalitate din viaţa publică atestată de un document oficial etrusc, în timp ce alte personalităţi nu le cunoaştem decît din literatura latină sau greacă sau de pe inscripţii cu caracter neoficial. Astfel, din relatarea lui Titus Livius aflăm despre faptele lui Larso Porsenna iar din Eneida lui Vergilius despre Mezenta, regele cetăţii Caere; e greu însă de spus în ce măsură acestea au fost personalităţi istorice sau personaje fictive.

Plăcuţele mai au şi altă semnificaţie. Ele sînt o mărturie a relaţiilor strînse între Cartagina şi Etruria. Se pare că elementul punic a jucat un rol destul de important în împrejurimile orașelor Pygri și Caere. Despre Pygri se știe că n-a fost un oraș în exclusivitate etrusc; însuși numele orașului este de origine greacă (Pyrgoi), iar izvoarele antice pomenesc și de existența aici a unui sanctuar grecesc. Se poate admite cu ușurință că în portul care mijlocea etruscilor legătura cu diversele zone ale lumii mediteraneene, să fi fost venerate și alte zeități, ca de pildă cele punice.

În această corelație crește importanța faptului că pe o hartă geografică de la sfîrșitul secolului al II-lea, era noastră, pe așa-numită Tabula Peutingeriana, e consemnată, pe locul actualei Santa Marinello (Circa 10 km de Pygri) așezarea Punicum. Chiar dacă valoarea acestui document este discutabilă în ceea ce privește multe alte locuri, nu este totuși exclus ca el să amintească de existența unei așezări cartagineze de odinioară, în împrejurimile orașului Caere, ai cărui locuitori puteau să aibă în Pygri un sanctuar sau cel puțin o statuie a unei zeități punice.

Ținînd seama de însemnătatea și valoarea documentară a plăcuțelor o importanță deosebită s-a acordat datării lor. Pentru încadrarea lor cronologică au fost folosite toate mijloacele accesibile. Potrivit criteriilor arheologice, cercetătorul Giovanni Colonna atribuie ansamblul descoperirilor, de care țin și plăcuțele de aur, anilor 500—480, înaintea erei noastre. Semitologul G. Garbini s-a folosit în cercetările sale de criteriile paleografice. Comparînd tipul de literă de pe inscripția punică din Pygri cu alte inscripții punice, el opinează pentru încadrarea ei în prima jumătate a secolului al V-lea î. e. n. Profesorul M. Pallottino a acordat de asemenea o mare atenție datării plăcuțelor, folosindu-se și el, ca bază de pornire, de principiile paleografice. Pallottino constată că alfabetul inscripțiilor se deosebește de cele mai vechi alfabete etrusce, și deci nu poate data din epoca arhaică. Pe inscripțiile descoperite de Pygri apare semnul *8* pentru *f*, dar lipsește semnul *k*, în locul căruia e folosit *c*, și așa mai departe — ceea ce constituie fenomene tipice pentru alfabetul din ultimele decenii ale secolului al VI-lea î. e. n. În afară de aceasta, alfabetul etrusc al inscripţiei din Pygri are anumite trăsături caracteristice pentru obiectele şi documentele inscriptice din oraşul Caere şi împrejurimile sale, ca de pildă forma aparte a literei *s*. Elemente asemănătoare cu ale alfabetului plăcuţelor de aur din Pygri, apar şi pe vazele attice din cripta vazelor greceşti de la cimitirul Banditaccia din Caere; ele sînt datate în intervalul dintre anii 510—460 î. e. n. Mai mult, inscripţiile de la Pygri pot fi comparate din punct de vedere paleografic, şi cu obiectele descoperite la sfîrşitul secolului al V-lea şi începutul secolului al IV-lea î. e. n., şi putem ajunge la concluzia că trăsăturile alfabetului de pe aceste inscripţii (de exemplu formele colţuroase ale literelor *f*, — *th*, în locul formelor rotunjite) le-am găsi cu greu pe inscripţiile din Pygri, astfel că, la datarea lor, sfîrşitul secolului al V-lea î. e. n. nici nu mai poate fi luat în consideraţie.

Pentru datarea plăcuţelor de la Caere importantă este şi imaginea fonetică a cuvintelor ce alcătuiesc inscripţiile. Tipice pentru aceste plăcuţe de aur sînt cuvintele cu vocalele în poziţie neaccentuate, în timp ce în cuvintele etrusce tîrzii aceste vocale sînt sincopate; de pildă *thefarie*, *turuce*, *thamuce* — în etrusca tîrzie sună *thefri*, *turce*, *thamce* etc. Această constatare conduce de asemenea spre concluzia că inscripţiile etrusce de pe plăcuţele de aur de la Pyrgi, datează dintr-o perioadă nu prea îndepărtată de sfîrşitul secolului al VI-lea, cam între anii 500—490 î. e. n.

Interpretarea inscripţiilor descoperite la Pyrgi nu este încă nici pe departe definitivă. E de aşteptat ca în cursul unor noi cercetări să se ajungă la noi descoperiri nu numai de ordin istoric, ci şi lingvistic chiar dacă nu dispunem de un text bilingv, aşa s-a crezut la început.

Inscripţiile bilingve autentice sînt foarte rare şi lipsite de o importanţă mai deosebită. În cea mai mare parte ele cuprind doar numele defunctului şi datele cele mai stricte în legătură cu persoana lui.

Cercetătorii au acordat dintotdeauna o mare atenţie inscripţiilor bilingve de origine etruscă. Un exemplar interesant provine din Pesaro, localitate aflată pe ţărmul răsăritean al Italiei centrale. Se pot citi pe ea într-o frumoasă caligrafie latină cuvinte, printre care remarcăm, de pildă, aceste două: *Haruspe* [x] *fulguriator* (=Haruspex şi interpret al fulgerelor). În textul etrusc acestei expresii îi corespund trei cuvinte scrise cu literă măruntă şi nearătoasă: *netśvis . trutnvt . frontac.* Sîntem însă nevoiţi, cu părere de rău, să adăugăm că nici pînă azi nu s-a putut stabili care cuvînt etrusc corespunde celui latin şi viceversa.

O altă inscripţie bilingvă, nu mai puţin interesantă, a fost găsită pe o urnă de marmură avînd forma unui sanctuar şi care a fost descoperită în marea criptă a Volumnilor, între Perusia şi Assissi. Inscripţia principală, scrisă cu majuscule, este în limba latină:

P. VOLUMNIUS. A. F. VIOLENS/CAFATIA
NATUS

Textul etrusc e scris cu literă măruntă, a cărei formă indică o epocă mai tîrzie:

PUP—VELIMNA AU CAHATIAL

Latinescul P. constituie prescurtarea pronumelui Publius — în etruscă Puplie — iar pe inscripţia etruscă figurează sub prescurtarea *Pup.* Publius Volumnius, în etruscă Puplie Velimna, indică deci numele unuia dintre membrii distinsei familii a Volumnilor. Alte date de pe inscripţie se referă la originea lui. Literele A. f. sînt prescurtări ale cuvintelor *Auli filius*=fiul lui Aulus. În etruscă, acestor expresii latine le corespund doar literele *Au*, interpretate ca o prescurtare a cuvîntului Aules, adică genitivului singular al frecventului pronume etrusc Aule, în latină Aulus. *Aules* are aceeaşi semnificaţie cu fiul lui Aulus sau cu născut din Aulus. Cuvîntul latin *violens*=iute, spontan, violent, sălbatic, lipseşte în textul etrusc; în felul acesta sîntem săraciţi, din păcate, de o expresie etruscă a cărei semnificaţie am cunoaşte-o. În ambele inscripţii este indicată şi originea defunctului după mamă. Locuţiunea latină *Cafatia natus* = născut din Cafatia, fiul Cafatiei, corespunde cuvîntului etrusc *Cahatial*. Terminaţia *al* este atribuită cazului al 2-lea (genitiv singular) care exprimă întocmai latinescul *Cafatia natus*.

Deoarece inscripţiile etrusco-latine sînt într-adevăr puţine la număr, etruscologii s-au gîndit la o compensare a acestui neajuns. Şi iată că etruscologul german Karl Olzscha, cunoscut nu numai datorită tablourilor sale sinoptice cu privire la cercetările etruscologice, dar şi pentru interpretările proprii în legătură cu cartea de pînză de la Zagreb, a venit cu o idee originală: dacă nu dispunem de suficiente inscripţii bilingve autentice, e absolut necesar să creăm inscripţii artificiale care să îndeplinească aceeaşi funcţie cu cele autentice.

Teoria şi metoda lui Olzscha (denumită metoda textelor paralele sau metoda bilingvă) se întemeiază pe ipoteza că etruscii n-au trăit în peninsula Apenină izolaţi. Îndelungata convieţuire alături de alte triburi italice, îndeosebi cu umbrii, apoi cu romanii şi alţii a dus, după opinia sa, la o apropiere între etrusci şi aceste triburi, şi la stabilirea unor relaţii multilaterale — în primul rînd comerciale, dar şi politice şi culturale. Urme ale acestor relaţii şi apropierii trebuie găsite deci, în mod necesar, şi în unele documente etrusce.

Cu această convingere a pornit Olzscha la interpretarea textului de pe învelişul mumiei de la Zagreb. Din rezultatele cercetărilor precedente ştia că se află în faţa unui document cu caracter religios. Şi-a propus deci sarcina de a constata cum anume se împart propoziţiile textului conservat. Şi a reuşit, într-adevăr, să delimiteze părţile închinate cîtorva zei: e vorba de zeul Crap, identificat cu zeul umbrilor Grabovius, de zeul Nethuns, care nu poate fi altul decît Neptunus, şi de zeii mai puţin cunoscuţi *sic seuc*.

Olzscha a comparat apoi aceste părţi între ele şi din nou le-a analizat structura. În felul acesta a ajuns la convingerea că are în fața sa textul unui ritual referitor la cîteva zeități. Pentru a înțelege însă ordinea lui interioară a consultat izvoarele latine și mai cu seamă documentele religioase ale umbrilor, denumite *Tabulae Iguvinae* (prescurtat T i), considerîndu-le pe toate creații de același gen, chiar dacă sînt scrise în limbi diferite.

Olzscha e încredințat că obiectele și documentele religioase sînt foarte potrivite comparației pe care o întreprinde deoarece vocabularul lor e limitat, sui generis, iar limba lor e presărată de formule ce se repetă adeseori.

Rezultatele cercetărilor sale le-a concentrat în opinia sa fermă că amintita carte de pînză de la Zagreb este un fel de calendar, conținînd pe de-o parte rugile și rugăciunile adresate unui zeu concret, pentru binele și fericirea unui oraș (nu se știe care), iar pe de altă parte, data la care trebuie aduse mulțumiri zeului pentru îndeplinirea dorinței și apoi indicații cu privire la felul jertfei ce trebuie înălțată acestui zeu.

Olzscha se numără printre etruscologii recunoscuți și apreciați. Și cu toate că în expunerea interpretării sale e destul de circumspect, n-a scăpat totuși de critica altor cercetători. Omul de știință ceh Karel Janáček, profesor de filozofie clasică la Universitatea Carolină din Praga, autor al unor tablouri sinoptice critice și informative cu privire la studiul cercetărilor etruscologice, scrie în anul 1953: „La meritele lui Olzscha în ceea ce privește analiza și completarea textului *l. l.* (prescurtarea lui *lĭber linteus*) mă voi referi mai tîrziu. Aici e necesar însă să pronunțăm un cuvînt critic. E lung drumul de la recunoașterea paralelismului pînă la coincidențele doveditoare. Pe de-o parte, Olzscha pornește de la un punct nesigur . . ., pe de alta e nevoit să lege o ipoteză de alta, și totuși să riște consecințele . . ."

La zece ani după aceea, în 1963, austriacul A. J. Pfiffig îi reproșează și el lui Olzscha supraaprecierea înrudirii dintre textele religioase umbrice și cartea de pînză etruscă. După opinia lui trebuie de asemenea demonstrat dacă, prin ce și mai cu seamă în ce măsură, sînt cele două texte similare. Pfiffig îndeamnă la o prudență specială în compararea documentelor scrise ale diferitelor triburi din peninsula apenină, cu inscripțiile etrusce. Acest scepticism este motivat la el de o mărturie importantă, căci Dionysie din Halicarnas declară că etruscii aveau nu numai obiceiuri cu totul diferite, ci și un mod de viață cu totul diferit de al tuturor popoarelor înconjurătoare.

Cu toate că și Pfiffig recunoaște înrudirea umbricilor *Tabulae Iguvinae* și cartea de pînză etruscă, el o consideră totuși, spre deosebire de opinia apărată de Olzscha, drept parțială și foarte superficială.

Cel mai mare document manuscript etrusc continuă deci să provoace încă multe dezacorduri și neînțelegeri științifice. Și nu numai el, nici alte inscripții etrusce de dimensiuni mai mari nu sînt interpretate unanim. Dacă privim principalele documente manuscripte etrusce, constatăm mereu că interpretarea textelor etrusce rămîne veșnic nesigură și litigioasă.

Demnă de amintit este inscripția pe cărămidă descoperită în anul 1889 în orașul Capua din Campania și încadrată din punct de vedere cronologic în secolul al V-lea î. e. n. Textul ei, relativ vast, e deteriorat aproape pe jumătate și în asemenea măsură încît nu poate fi citit. Inscripția e scrisă astfel: pe un rînd litera merge de la dreapta la stînga, iar în următorul continuă de la stînga la dreapta. Ținîndu-se seama de faptul că ea cuprinde numeroase nume de zei, se socotește că avem din nou a face cu un document cu caracter religios. În afară de numele zeilor au mai fost citite pe ea cuvintele *an pilie* și *acale*, care au avut darul să le pricinuiască etruscologilor măcar un pic de bucurie. Căci ele se numără printre acele puține expresii a căror semnificație o cunoaștem datorită faptului că au fost consemnate într-un dicționar latin din secolul al VIII-lea, era noastră, în care citim că luna mai era denumită de etrusci *Ampiles*, iar iunie *Aclus*. Denumirile lunilor constituie de asemenea o fundamentare a ipotezei că inscripţia pe cărămidă de la Capua este, la fel ca şi textul de pe fîşiile învelişului mumiei din Zagreb, un fel de calendar religios.

Nu mai mici au fost neclarităţile în legătură cu un alt document, denumit *Cippus Perusinus*= =coloana cu patru muchii, descoperită la Perusia. Acest document cuprinde mai puţine cuvinte decît cărămida de la Capua şi este, indiscutabil, de dată mai recentă. Unii cercetători apreciază că inscripţia de pe coloană ar fi un text juridic, alţii — în cea mai mare parte jurişti — îl consideră un text religios. Mai aproape de adevăr par însă a fi acei etruscologi care opinează pentru caracterul juridic al textului. Căci inscripţia nu conţine nume de zei, ceea ce la un text religios a constituit totuşi o curiozitate. Ea este explicată ca o înţelegere între două familii, Apuna şi Velthina, cu privire la folosirea criptei. Desigur nu este unica interpretare, lucru devenit de altfel o regulă în interpretarea inscripţiilor etrusce.

O grupare importantă de inscripţii etrusce sînt cele de pe sarcofage. Dintre acestea cea mai mare este inscripţia lui Pulena, descoperită la Tarquinia. Pe capacul sarcofagului stă lungit un bărbat mai în vîrstă, după opinia unor cercetători mai vechi un funcţionar, după a celor actuali un preot. E sprijinit în cotul stîng, priveşte, sigur de el, înainte, iar cu mîna dreaptă desfăşoară un sul pe care-l ţine în mîna stîngă. Inscripţia gravată în sul începe cu numele, originea şi funcţiile defunctului:

LRIS. PULENAS. LARCES. CLAN. LARTHAL.
PAPACS. VELTHURUS. NEFTS. PRUMTS.
PULES. LARISAL. CREICES . . .

Danielsson a citit în loc de *papacs ratacs*, iar Trombetti, în 1929, a socotit că *ratac* aminteşte de cuvîntul umbric *fratrecs*, echivalent cu latinescul *fratricus*. Şi, poate, operativ, chiar dacă neîntemeiat, s-a grăbit să tragă semnul egalităţii între expresia etruscă inexistentă *ratacs* şi cuvîntul latin *frater*=*frate*. Numai că alţi epigrafi, printre care şi G. Buonamici, autorul unei lucrări despre epigrafia etruscă, n-au citit pe inscripţie cuvîntul *ratacs*, ci *patacs*. În cele din urmă Buonamici a propus chiar versiunea *papacs*, recunoscută în momentul de faţă de cei mai mulţi dintre cercetători. Din acest unic exemplu reiese limpede cît de importantă este exactitatea şi precizia în acţiunea de citire şi transcriere a inscripţiilor etrusce.

Cu toate acestea, citirea şi transcrierea corectă a inscripţiei nu sînt de natură să pună capăt dificultăţilor, ci dimpotrivă. Ce înseamnă fiecare cuvînt în parte, ce legături de rudenie exprimă ele?

E. Vetter traduce primele două rînduri din inscripţia lui Pulena, astfel: „Laris Pulena, fiul lui Larces, din partea tatei nepotul lui Larthes, din partea mamei, nepotul lui Velthurus, strănepotul lui Laris Pule Creice". Dar această interpretare nu se bucură de o recunoaştere unanimă. În micul dicţionar de expresii etrusce întocmit de Pallottino, găsim la litera *p* doar o foarte nesigură şi vagă traducere a cuvîntului *papacs!* „Papa — tata? sau bunic? *papacs*, *papaes*, *papalś*, (*papals-er*), alte termene indicînd gradele de rudenie, dar al căror sens constituie mai curînd contrariul expresiei *nefts* (nepot)?"

Însăşi cantitatea de cuvinte etrusce, a căror semnificaţie a putut fi constatată, este, deocamdată, foarte nesatisfăcătoare. Ca să nu mai vorbim de faptul că sensurile anumitor cuvinte etrusce le cunoaştem de fapt din lucrările antice. De pildă, comentatorul roman Servius scrie că etruscii denumeau maimuţa *arimus;* această afirmaţie este confirmată şi de autorul grec Strabo. În biografia împăratului Augustus, alcătuită de Suetonius, există un episod din care aflăm, chiar dacă nu cu toată exactitatea, semnificaţia cuvîntului etrusc *ais*, cu pluralul *aiser*. Suetonius povesteşte că înaintea morţii împăratul Augustus un fulger a izbit în statuia lui, făcînd să cadă de pe cuvîntul Caesar — parte componentă a numelui împăratului — litera C. Tălmăcitorii semnelor au declarat că Augustus mai avea de trăit doar o sută de zile, deoarece cu litera C romanii menţionau numeralul o sută, iar după moarte avea să devină zeu, întrucît *aesar* (partea rămasă din Caesar pe inscripție) înseamnă în limba etruscă zeu.

Dar nici asemenea cazuri nu sînt prea multe, astfel că îmbogățirea pe această cale a cunoștințelor noastre în ceea ce privește vocabularul etrusc

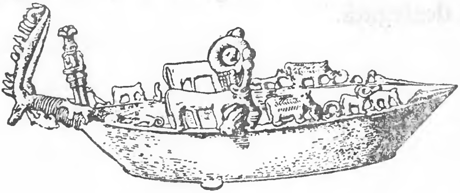

Fig. 9.

constituie un fenomen mai mult sau mai puțin întîmplător. Nu ne rămîne deci decît să căutăm, cu sîrguință și răbdare, să dezvăluim încetul cu încetul semnificația cuvintelor etrusce.

Așadar, după o muncă de mai bine de un secol, nu putem spune că etrusca ar fi fost dezlegată. Toate rezultatele obținute pînă acum demonstrează că este vorba de o limbă ce ocupă un loc aparte printre limbile deja cunoscute, și că ea nu poate fi temeinic interpretată cu ajutorul vreunei limbi pe care o înțelegem. De aceea, metoda etimologică a dat aici întotdeauna greș; de asemenea au eșuat și toate încercările menite de a-i da o dezlegare rapidă și definitivă.

N-ar fi însă dreaptă nici afirmația că n-am cunoaște din această limbă absolut nimic. Etruscologii pot determina astăzi sensul anumitor cuvinte, dispun de cunoștințe simple și mai complexe despre gramatica etruscă, atît în ceea ce privește sintaxa cît și morfologia, și au totuși posibilitatea să definească în anumite trăsături caracterul documentelor etrusce scrise. Iar etruscologul italian de renume mondial Massimo Pallottino în lucrarea sa *Etruscologia*, spune chiar: „Totul ne obligă la presupunerea că rezultatele vor fi obținute treptat și de acum înainte, și că ele vor fi condiționate de cantitatea mică de izvoare dacă nu vor interveni factori importanţi — de pildă, dacă nu se va ajunge la descoperirea unei inscripţii etrusco-latine de dimensiuni mai mari. Esenţa problemei constă deci mai curînd în aspectul ei cantitativ decît calitativ. Nu e cazul să ne întrebăm dacă etrusca a fost dezlegată, ci în ce măsură a fost ea dezlegată.“

BAZELE PUTERII, CAUZELE DECĂDERII

„. . .locuiesc şi lucrează un pămînt roditor, care dă de toate."

DIODORO

Cui datorau de fapt etruscii ascensiunea lor, poziţia lor importantă dobîndită în peninsula apenină şi în toată zona Mării Mediterane? Poziţiei favorabile a aşezărilor lor, condiţiilor climaterice binefăcătoare sau pămîntului fertil şi bogatelor zăcăminte de minereuri feroase? Talentului ieşit din comun al unui popor cu meşteşugari, constructori, neguţători şi corăbieri iscusiţi? Abilităţii diplomatice a căpeteniilor fiecărei cetăţi în parte, sau norocului şi curajului în războaie?

Din nou ne izbim aici de multe necunoscute şi, înainte de toate, de taina originii etruscilor.

Un lucru e sigur, şi anume că o contribuţie de seamă la înflorirea surprinzător de rapidă, aproape spontană, a culturii etrusce, a avut-o şi marea receptivitate a etruscilor la îndemnurile şi impulsurile venite din diversele zone ale lumii din acele vremuri.

În perioada de debut a ascensiunii lor, dar şi în perioadele ulterioare, vecinii cei mai apropiaţi, chiar pe teritoriul Italiei — alături de triburile italice puţin evoluate — le-au fost grecii. Între oraşele greceşti şi etrusce raporturile nu erau din cele mai prieteneşti. Îşi pricinuiau reciproc tot felul de neajunsuri şi totuşi tensiunea dintre ele nu excludea relaţiile culturale şi chiar economice.

Relativ repede etruscii au aflat de la greci arta scrisului şi au deprins-o cu uşurinţă. Cunoşteau zeii greci și mitologia greacă — de pildă ciclul de legende despre cucerirea Troiei — și această cunoaștere a avut o puternică influență asupra propriei lor imaginații mitologice.

Cunoșteau și arta greacă.

În Etruria soseau din orașele grecești ale Italiei meridionale și din Grecia propriu-zisă, diferite mărfuri. Pe toate șantierele arheologice de cercetări etruscologice sînt descoperite în mari cantități vase de argilă grecești, acestea dovedind intensitatea importului; asemenea produse erau de bună seamă îndrăgite și apreciate. De la sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. apar în Etruria vasele grecești. Unul dintre principalii furnizori era cunoscutul oraș Corint, aflat pe istmul ce unește Peloponesul de Grecia continentală. Și maeștrii atenieni furnizau creațiile lor aristocraților etrusci. Nu întîmplător, una dintre cele mai vestite vaze grecești, vaza lui François, a fost descoperită în Etruria. Ea datează din perioada anului 570 î.e.n. și este capodopera olarului atenian Ergotinos și a pictorului Klitios, care a împodobit-o cu motive din mitologia greacă.

Dar lumea greacă n-a avut înrîurire asupra Etruriei doar prin exemplul și îndemnul produselor sale. În ciuda relațiilor politice relativ glaciale dintre cetățile etrusce și lumea elină, în unele centre etrusce s-au mutat numeroși meșteșugari greci, astfel că producătorii locali au avut prilejul favorabil de a învăța și deprinde arta arătată de profesorii lor elini. Legenda despre Lukumo, al cărui tată a emigrat din Corint în Tarquinia, oglindește în felul ei această imigrație greacă și mai e caracteristică și în alt sens: nemulțumit de starea lucrurilor în Tarquinia, Lukumo s-a mutat la Roma. Grecia-Etruria-Roma: dacă vrem, putem vedea aici, exprimată simbolic, calea ce a dus de la etrusci spre Roma și de aici spre Imperiul roman de mai tîrziu.

Oricum, din secolul al VIII-lea î.e.n., sînt documentate relațiile Etruriei cu fenicienii, vestiți negutători și corăbieri. Încă din perioada aceea, cînd începuseră să se înfiripe premisele avîntului puterii etrusce, fenicienii aduceau în Etruria mărfuri din diverse țări răsăritene. Mai tîrziu, influența economică feniciană în orașele etrusce a fost treptat eliminată de influența grecească. Dar, din punct de vedere politic, așa cum știm, etruscii au început să colaboreze cu colonia feniciană, Cartagina. Cartaginezii erau în primul rînd marinari și buni negustori, și astfel, în afara alianței cu ei împotriva grecilor, pentru etrusci avea o importanță deosebită iscusința fenicienilor de a obține, pentru clienții lor, mărfurile solicitate. Datorită cartaginezilor, etruscii dispuneau, în cantități suficiente, pînă și de acele produse și materii prime, pe care nu puteau să și le procure singuri. Se numărau printre aceștia obiectele de sticlă decorativă și fildeșul. Dar și vasele de metal constituiau un component important al importului din sfera cartagineză, cu toate că, mai tîrziu, etruscii înșiși au devenit adevărați maeștrii în prelucrarea metalelor.

Contactele cu țările străine îmbogățeau viața Etruriei și-i stimulau pe lucrătorii locali în strădania lor de a-i egala pe colegii lor din depărtări. În același timp, unele piese speciale, necesare pentru confecționarea produselor proprii, erau importate de etrusci chiar și din țări foarte îndepărtate. De pildă, din Urart tocmai le veneau atașele pentru cazane.

Dar toate astea nu erau decît imbolduri, ceea ce făceau din ele etruscii și completările aduse, constituiau contribuția creatoare proprie. De altfel e știut că importul de mărfuri străine nu poate pune singur temeliile bunăstării; trebuie să și dai ceva în schimb. Astfel că sursa bogăției etrusce — a gloriei și puterii lor — trebuie căutată înainte de toate în însăși dezvoltarea orașelor etrusce. Căci expresia măreției, dar și a limitării, și, în felul ei, și a slăbiciunii civilizației etrusce a fost tocmai orașul înaintat.

Cea mai mare înflorire a orașelor etrusce coincide într-adevăr, cu perioada celui mai puternic avînt al puterii etrusce în Italia. În secolele al VII-lea și al VI-lea, și în unele cazuri și în secolul al V-lea î.e.n., iar uneori chiar și mai tîrziu, orașele etrusce erau centre înfloritoare, a căror influență se făcea puternic simțită în întreaga Etrurie.

E greu de spus care dintre orașele etrusce a fost mai important; căci nici unul nu s-a ridicat peste celelalte și dimpotrivă fiecare în parte și-a menținut în cadrul lumii etrusce particularitatea, originalitatea și importanța sa, întemeiată pe independența economică și puterea proprie.

Să aruncăm asupra lor măcar o scurtă privire:

În capul meridional al Etruriei (Harta din pag. 35) se aflau trei orașe cunoscute ce s-au înscris, poate, în modul cel mai expresiv în istoria societății etrusce: Veie, Caere, Tarquinia. Ținînd seama de poziția lor geografică, aceste așezări au jucat un rol important în răspîndirea influenței etrusce spre miazăzi, și astfel, destul de curînd, ele s-au ciocnit cu puterea Romei în ascensiune.

Conflictele îndelungate dintre Veii și Roma, dovedesc că Veie a fost un oraș bogat și puternic. Această afirmație e confirmată și de numeroasele necropole descoperite în împrejurimile sale; cîndva, aici a pulsat, de bună seamă, o viață intensă. Despre relațiile cu restul lumii vorbesc descoperirile de vase grecești, aduse desigur în oraș prin intermediu străin, întrucît Veie nu dispunea de un port al său. Alături de vase sînt găsite însă și produse locale, îndeosebi vase de argilă, lucrate ce-i drept perfect din punct de vedere tehnic, dar mediocru în ceea ce privește latura artistică. În istoria culturii etrusce, Veii ocupă o poziție aparte, ca reședință a celebrei școli de sculptură a lui Vulcas, din care a ieșt și o adevărată bijuterie a sculpturii etrusce: statuia de teracotă a zeului Apollo.

În epoca în care Roma se mai afla încă sub dominație etruscă, arhitecții și artiștii din Veje au fost cei care au contribuit în mod deosebit la înfrumusețarea Orașului etern, în plină dezvoltare. Sanctuarul de pe Capitoliu își datorează existența meșteșugarilor și artiștilor etrusci din Veii.

Caere (Cuveteri de azi), oraş în Etruria de miazăzi, era denumit de etrusci Cisra, iar de greci Agylla. În apropierea lui se întindea un teritoriu cu bogate zăcăminte în minereuri de fier. Oraşul propriu-zis se întindea la o mică distanţă de ţărmul mării, unde, cu timpul, a luat fiinţă portul maritim Pyrgi, mic ca proporţii dar foarte animat. Această aşezare iniţial grecească a avut o contribuţie substanţială la grabnica dezvoltare a oraşului Caere.

Prin intermediul portului Pyrgi, locuitorii cetăţii Caere aveau legături cu regiunile cele mai diferite ale lumii antice. În oraş soseau produse atît din ţările apropiate, cît şi din cele mai îndepărtate. Se numărau printre aceste produse amintitele vase din Corint, dar şi ceramica grecească din Atica, şi vasele de aur şi argint din Siria, Fenicia şi Cipru şi giuvaerurile scumpe, şi fildeşul aduse din alte ţări ale Orientului, toate acestea arată în mod concludent viaţa înfloritoare a unui oraş locuit şi de numeroşi străini, îndeosebi de greci. Aşa cum demonstrează descoperirile, Caere nu păstra această bogăţie doar pentru sine, ci mijlocea importul de mărfuri străine şi în ţinuturile învecinate.

Caere însuşi a devenit pe la jumătatea secolului al VII-lea î.e.n. un important centru de producţie, unde se prelucrau îndeosebi metalele extrase din împrejurimile sale. De la jumătatea secolului al VI-lea î.e.n. a început să se dezvolte aici producţia vaselor de argilă, a aşa-numitelor hidrii care se fac remarcate printr-o ornamentaţie specifică: producătorii lor au adoptat motivele obişnuite în pictura grecească pe vase la ambianţa etruscă. De bună seamă, aceste vase erau confecţionate de grecii stabiliţi în Caere, care, deşi se familiarizaseră cu noul mediu, nu uitaseră totuşi de cultura lumii din care proveneau.

Caere avea, pentru vremea lui, un caracter cu adevărat internaţional. O imagine despre plenitudinea vieţii, de care beneficiau mai cu seamă fruntaşii înstăriţi ai oraşului, ne putem face după criptele bogate înzestrate, din împrejurimile oraşului.

Celebrul oraş Tarquinia, pe care etruscii îl denumeau mai curînd Tarchno, era de asemenea un important centru al producţiei meşteşugăreşti. Se dezvoltase aici producţia obiectelor din bronz care, pînă la jumătatea secolului al VII-lea î.e.n., nu cunoscuse în Etruria o concurenţă serioasă. Abia din a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., Tarquinia începe să fie umbrită din punct de vedere economic de oraşul vecin Caere. Ca şi la Caere, au fost descoperite în Tarquinia numeroase cripte a căror ornamentaţie se numără printre cele mai preţioase creaţii artistice ale lumii antice. Nu e desigur întîmplător faptul că tocmai acest oraş este pomenit în mitologie ca locul natal al primului rege roman de obîrşie etruscă: Tarquinius Priscus.

Printre oraşele Etruriei meridionale, a căror importanţă a dăinuit peste întreaga perioadă de înflorire generală a puterii etrusce se numără şi Vulci: acest oraş a cunoscut cel mai mare avînt în secolele al VI-lea şi al V-lea î.e.n Şi aici se dezvoltase promiţător producţia obiectelor de bronz, exportate nu numai în alte regiuni ale Italiei, ci şi în afara ei. Se pare că tot aici se confecţionau, începînd din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., vestitele vase împodobite cu figuri negre considerate iniţial de specialişti a fi originare din ţinuturile Ponţiului. O analiză mai amănunţită a avut însă darul să constate că nu este vorba de nişte produse străine, ci de creaţii artistice ale meşterilor greci stabiliţi într-unul din oraşele Etruriei. Se pare că acest oraş a fost, sau cel puţin putea să fie Vulci. În favoarea acestei opinii stă mărturie coincidenţa anumitor motive plastice de pe aceste vase şi de pe alte produse artistice, originare incontestabil din Vulci.

În împrejurimile acestui oraş au fost de asemenea descoperite, bineînţeles în epoca modernă, cripte bogate, printre care şi una dintre cele mai celebre cripte etrusce, cunoscută sub numele de cripta lui François.

În Etruria centrală, spre deosebire de regiunile din sudul şi nordul ţării, n-a existat nici un centru economic mai important. Volsinia, în etruscă Velzna, s-a făcut renumită mai curînd ca un centat sanctuarul Voltumnir, despre care se ştie că cercetători înclină spre opinia că aici trebuie căutat sanctuarul Voltumnir, despre care se şi ştie că a fost centrul de cult al ligii celor douăsprezece oraşe etrusce.

În schimb, în Etruria septentrională pot fi numărate oraşe mult mai cunoscute. Unul din ele era Populonia, în etruscă Pupluna sau Fufluna, unicul oraş etrusc aflat direct pe ţărmul mării. Aici a existat unul din principalele centre de producţie şi prelucrare a metalelor în antichitate. Celebritatea lui s-a întemeiat iniţial pe prelucrarea bronzului, iar mai tîrziu pe cea a fierului. Desigur, un merit la această glorie l-au avut şi apropiatele zăcăminte bogate în minereu de cupru (în Campiglia de azi) şi minereu de fier (pe insula Ilva-Elba). E interesant faptul că producerea şi prelucrarea fierului datează în Populonia dintr-o perioadă relativ tîrzie — pe scară mare dezvoltîndu-se abia în secolul al IV-lea î.e.n., cînd în Etruria Meridională începuse să se facă simţită puterea mereu crescîndă a Romei.

De asemenea Volaterry, în etruscă Velathri, a cunoscut în secolul al IV-lea î.e.n., o perioadă de prosperitate. Mormintele bogate dovedesc, cu prisosinţă, starea de înavuţire a populaţiei din acest oraş. Dintre produsele locale, au devenit celebre vasele de argilă împodobite cu figuri negre şi bineînţeles abia în lumea modernă urnele de dimensiuni reduse, pe a căror capac se află statuia defunctului. Volaterry a avut o importanţă considerabilă pentru extinderea influenţei etrusce spre nord, pînă în valea rîului Arno, care de altfel trasa frontiera septentrională a Etruriei propriu-zise.

Cu prelucrarea metalelor se îndeletniceau şi locuitorii oraşului Vetulonia (Vetluna, Vatluna), vestite fiind aici mai cu seamă obiectele confecţionate din aur. Giuvaierurile ieşite din atelierele aurarilor vetuloni se remarcau printr-o execuţie desăvîrşită şi se numărau printre cele mai bune şi mai preţioase produse ale creaţiei meşteşugăreşti din Etruria; ele trezeau interes şi în alte oraşe etrusce ca de pildă în Clusium şi Flesina. Dar relaţiile comericiale ale Vertuloniei n-au fost, potrivit mărturiilor arheologice, atît de intense, aşa cum s-ar putea judeca după înaltul nivel al artei sale meşteşugăreşti.

Clusium (Chiusi de azi), căruia etruscii îi spuneau probabil Clevsiu sau Camars, e cunoscut în primul rînd din legenda regelui Porsenna, acel ce zadarnic s-a străduit să-l ajute pe Tarquinius Superbus să-şi redobîndească tronul pierdut la Roma. La sfîrșitul secolului al VII-lea şi la începutul secolului al VI-lea, Clusium a devenit însă un oraş într-adevăr înfloritor. Documente în legătură cu prosperitatea acestui oraş ne-au fost furnizate şi aici de vastele cimitire. Urnele lucrate în formă de trup omenesc demonstrează iscusinţa artistică şi inventivitatea olarilor din Clusium.

Cortona, Arretium şi Perusia, sînt alte aşezări etrusce cunoscute în Etruria septentrională, dintre acestea cea mai mare atenţie în rîndurile autorilor antici se pare că ar fi stîrnit-o Arretium (Arezzo de azi). Diferitele obiecte descoperite în zonele lor oferă deocamdată doar o mică imagine a poziţiei pe care aceste oraşe au ocupat-o în perioada lor de înflorire, iar cunoaşterea ei mai detaliată rămîne încă doar o năzuinţă neîmplinită a istoricilor şi arheologilor.

Şi în cunoaşterea producţiei meşteşugăreşti a etruscilor mai există încă o serie de lucruri neclare şi întunecate. Despre poziţia meşteşugarilor etrusci nu ştim mai nimic. În general însă, sîntem îndreptăţiţi să credem că în oraşele etrusce au existat, cu precădere, mici ateliere meşteşugăreşti şi că nu s-a ajuns la vreo concentrare mai mare a producţiei meşteşugăreşti. În aceste ateliere lucrau mai curînd înşişi proprietarii lor, care se şi ocupau cu desfacerea directă a produselor. E foarte posibil ca aceşti meşteşugari să fi folosit într-o măsură mai mică şi munca sclavilor. Dar, făuritorii principali ai gloriei meşteşugului etrusc au fost în primul rînd micii producători, a căror iscusinţă şi îndemînare este dovedită de obiectele ieşite din mîna lor şi conservate pînă în zilele noastre.

Inventivitatea neobişnuită care a făcut să le meargă faima de maeştri în specialitatea lor, s-a manifestat la etrusci mai cu seamă în prelucrarea metalelor.

Producţia mai largă a fost condiţionată desigur de existenţa unor suficiente cantităţi de minereuri. Italia nu era bogată în asemenea zăcăminte; dar în măsura în care se extrăgeau aici metalele, aceasta se întîmpla, cu precădere, tocmai pe teritoriul stăpînit de etrusci. În primul rînd fierul, care se scotea în cantităţi mai substanţiale din zona muntoasă dintre Populonia şi Russellae, şi mai cu seamă din insula Ilva, amintită mai înainte; în imediata ei apropiere se afla Populonia. Relativ productive erau şi zăcămintele de cupru din împrejurimile oraşelor Populonio, Volaterry, Vetulonia şi Rusele. Nu departe de Populonio etruscii extrăgeau de asemenea cositorul şi argintul şi se pare că beneficiau şi de zăcămintele de argint din Sardinia. În aluviunile rîului Pad apăreau mici cantităţi de aur, şi nu-i exclus ca etruscii să fi ştiut acest lucru.

Unii cercetători sînt dispuşi să admită că zvonul despre zăcămintele de minereuri din Italia centrală i-ar fi ademenit pe etrusci să întreprindă îndelungata lor călătorie din Asia Mică pînă în Italia. Cum însă originea micasiatică a etruscilor n-a putut fi dovedită, această opinie rămîne şi ea doar o simplă supoziţie.

Tehnica extragerii şi topirii metalelor era, în toată lumea antică, şi deci şi în Etruria, foarte primitivă în comparaţie cu zilele noastre. Cu toate acestea, etruscii nu se limitau numai la extracţia minereului din minele de suprafaţă. Descoperirile făcute în zonele minere ale Etruriei, nu oferă o imagine prea concretă asupra condiţiilor de lucru în minele etrusce. Un anumit îndreptar în această direcţie ne poate fi însă starea de lucruri pe care o cunoaştem din perioadele greacă şi romană, căci tehnica mineritului în antichitate era îndeobşte destul de simplă. Ciocanele, cazmalele, tîrnăcoapele şi lopeţile, constituiau uneltele de bază ale minerilor care tăiau minereul şi înlăturau sterilul. În unele cazuri, atunci cînd roca era destul de moale, sterilul se înlătura direct cu mîna.

Grămezile de deşeuri, rămase de pe urma prelucrării minereului în împrejurimile Populoniei, stau mărturie faptului că extracţia şi prelucrarea minereului s-au desfăşurat în această zonă vreme îndelungată şi pe o scară largă.

După triere, minereul extras era topit în cuptoare de dimensiuni reduse. Rămăşiţele acestora s-au păstrat cu deosebire în împrejurimile oraşelor etrusce Vetulonia, Volaterra şi Populonia.

Fireşte, în antichitate, oamenii puteau să scoată prin topire doar o mică parte din conţinutul metalic al minereurilor, astfel că în trecutul nu prea îndepărtat s-a dovedit a fi rentabile prelucrarea metalurgică a deşeurilor provenite din minele etrusce. Dacă în epoca înfloririi sale Etruria era una dintre cele mai mari producătoare de metale a vremurilor de atunci, înseamnă că acolo au trebuit să fie prelucrate cantităţi foarte mari de minereu. Iar acea relativ puternică producţie de metale, a constituit desigur factorul care i-a asigurat o poziţie aparte în toată zona Mării Mediterane.

În acelaşi timp nevoia de metale era în Etruria atît de mare, încît propriile surse de pe teritoriul Italiei nu-i putea face faţă. În unele cazuri a fost necesar să se facă uz şi de importuri. Astfel, în afară aurului şi argintului se mai importa şi cositorul necesar producţiei bronzului; principalul furnizor era, în antichitate, Britania, de unde cositorul era adus în Etruria pe uscat prin Galia.

Arama, bronzul, plumbul, argintul şi înainte de toate fierul: din ele confecţionau meşteşugarii etrusci cele mai variate unelte, arme, vase, accesorii metalice, după cum din aur şi argint articole de lux şi giuvaeruri, la a căror valoare adeseori contribuia mai mult prelucrarea fină şi ingenioasă decît materialul folosit. Pentru etrusci renta și importul de fildeș pe care meșteșugarii lor îl prelucrau artistic, ca și importul de chihlimbar pe care îl obțineau nu numai din Sicilia, ci și de la Marea Baltică, trecînd prin actualul teritoriu al țării noastre (Cehoslovacia). Așadar de la mari depărtări, dacă ținem seamă de posibilitățile de atunci ale transportului prin întreaga Europă.

Cu aceeași iscusință mînuiau etruscii și un material mult mai comun, oferit din belșug și de o bună calitate de propria lor țară. Din lemn își construiau corăbiile pe care se sprijinea puterea lor maritimă și comercială. Se pricepeau să cioplească piatra pentru cele mai diferite necesități în domeniul construcțiilor. Ruinele clădirilor etrusce demonstrează la ce nivel de cunoștințe și posibilități tehnice ajunseseră pietrarii și arhitecții etrusci în perioada cînd populația italică din împrejurimi trăia încă în cocioabe primitive și în așezări de tip rural.

Un material folosit foarte mult în orașele etrusce era argila. Din ea se făceau nu numai obiecte curente de uz cotidian, ci și lucrări de artă, unice în felul lor. La început, articolele confecționate din argilă erau aduse în Etruria din Grecia. Dar meșterii olari etrusci, desigur adeseori cu ajutorul meșterilor greci, au început curînd să dezvolte producția proprie, care, deși inițial imita modelele grecești, s-a maturizat totuși, ajungînd în multe cazuri la mijloace proprii de manifestare tehnică și stilistică. Un produs tipic al olăritului etrusc sînt vasele de argilă neagră cu fața lucioasă, avînd formele cele mai variate. Culoarea neagră ca a tușului, de pe fața vaselor era obținută pe de-o parte prin alegerea argilei, iar pe de alta prin tehnica arsului. Aceste vase sînt împodobite cu motive plastice în relief; literatura de specialitate le menționează cu termenul italian, *bucchero*. Producătorii lor s-au străduit de bună seamă să le dea o înfățișare cît mai apropiată de aceea a vaselor de metal. Și trebuie să recunoaștem că în cea mai mare parte au izbutit.

Alături de vasele elegante și ușoare, cu pereții subţiri, apar şi vase masive cu pereţii groşi, dar nici acestea nu sînt lipsite de originalitate şi perfecţiune exterioară. Aceste aşa numite *bucchero* grele erau confecţionate, îndeosebi la Clusium, poate chiar de pe la jumătatea secolului al VII-lea î.e.n.

Printre produsele etrusce, a căror calitate era renumită şi în afara teritoriului etrusc, se mai numărau şi ţesăturile de lînă.

Cantităţile de produse variate şi de foarte bună calitate, oferite de meşteşugarii etrusci, au constituit apoi o premisă a comerţului intens — atît în interiorul Etruriei, cît şi cu întreaga lume din acea vreme. Se practica de bună seamă, cu precădere, forma schimbului pentru mărfurile exportate obţinîndu-se contravaloarea în alte mărfuri.

În perioada înfloririi puterii lor, etruscii, s-au îndeletnicit îndeosebi cu comerţul pe mare; dar făceau comerţ şi pe uscat. Şi nu numai cu articole de lux; exportau şi obiecte obişnuite de uz cotidian, cum ar fi cuţite, securi, chei, ciubere, aşa cum reiese din descoperirile făcute în multe regiuni. Unele produse etrusce, mai cu seamă cele metalice, se bucurau de o faimă bună chiar şi într-o ţară înaintată cum era Grecia. Şi, în general, mărfurile etrusce îşi găseau cumpărători şi în ţări îndepărtate ale Africei, Asiei Mici şi chiar şi în Rusia Meridională.

După înfrîngerea puterii maritime, etruscii au fost nevoiţi să-şi caute noi pieţe de desfacere pentru produsele lor. La lămurirea acestei realităţi, o contribuţie de seamă a avut în ultima vreme etruscologul maghiar J. Gy. Szilágyi, care a arătat că schimbarea survenită în orientarea comerţului etrusc a avut şi un substrat internaţional: întărirea poziţiei grecilor sicilieni şi interesul Cartaginei pentru o politică vădit expansionistă în zona Mării Mediterane, n-au mai lăsat loc pentru activitatea comercială a etruscilor. Faptul că aceştia au fost siliţi să-şi caute cumpărători pentru produsele lor în alte regiuni, constituie în sine unul din primele simptome ale unei apropiate decăderi. Bineînţeles, această decădere n-a avut de la început un caracter acut și vizibil. Și totuși trebuie să ținem seama și să ne amintim de evoluția în ansamblu a puterii economice etrusce, tocmai acum cînd ne referim la faptul că în secolul al V-lea î.e.n., obiectele de metal etrusce încep să apară pe diferite meleaguri ale continentului european, ca de pildă în Anglia, Danemarca și Suedia. Cănile metalice cu gîtul alungit în forma ciocului de pasăre, confecționate după toate probabilitățile în orașul etrusc Vulci, pot fi aflate pe Valea Rinului și în unele ținuturi ale bazinului dunărean occidental. Au fost găsite și în țările cehe, în schimb ele nu apar pe nicăieri în Ungaria, în Stiria sau în Carintia. Cea mai cunoscută descoperire pe teritoriul țării noastre este aceea din localitatea Hradiște lîngă Pisek, unde, alături de o cană cu gîtul în formă de cioc, s-a mai găsit și o pereche de cercei de aur în formă de bărcuțe. Etruscologul J. Filip caracterizează astfel exportul de mărfuri etrusce în ținuturile populate pe atunci de celți: „Cănile cu gîtul în formă de cioc constituie de bună seamă numai unul din componentele obișnuite ale unui comerț intens și bogat. În esență era vorba de servicii complete de masă, în primul rînd de servicii de vin destinate cercurilor conducătoare, așa cum putem desprinde din descoperirile făcute în unele morminte; odată cu acest import era adus spre nord și vinul, probabil în cantități considerabile!“ În lumea celtică, produsele etrusce au constituit și un model pentru meșteșugarii locali, mărturie fiind imitațiile indigene după mărfurile etrusce importate.

Dezvoltarea comerțului, schimbul multilateral de mărfuri, a impus în Etruria folosirea banilor. Monezile etrusce propriu-zise încep însă să apară abia într-o perioadă relativ tîrzie, pe la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea î.e.n. cînd, așa cum bine știm, s-a produs o cotitură în poziția de mare putere a etruscilor.

Și totuși etruscii au cunoscut moneda mai dinainte. E vorba de moneda greacă, provenită îndeosebi din Focaia și din alte orașe grecești din Asia Mică. Paralel cu aceasta erau folosite ca formă de plată bucăţi de metal neprelucrate, în special de aramă, a căror valoare se stabilea de la caz la caz prin cîntărire. Acest procedeu a fost socotit însă prea lent şi incomod. Neajunsurile din timpul cîntăritului şi a divizării bucăţilor de metal neprelucrat aveau desigur drept scop să înlăture folosirea discurilor netede de aur şi argint, care în greutate şi dimensiuni mai mici exprimau totuşi o valoare mai mare; prezenţa acestora este consemnată în Etruria înaintea apariţiei monedei bătute.

E greu de înţeles faptul că etruscii, familiarizaţi atît de perfect cu tehnica prelucrări metalelor, au avut o monedă relativ simplă şi nu prea desăvîrşită din punct de vedere formal. Fiecare oraş îşi bătea moneda singur, nu însă într-o cantitate deosebit de mare, aşa cum ar fi fost de aşteptat la un popor pentru care producţia meşteşugărească şi comerţul constituiau temelia sa economică. Tocmai de aici putem trage concluzia că în Etruria s-au menţinut multă vreme formele comerţului primitiv, în cadrul cărora o anumită categorie de mărfuri se schimba direct cu alte produse.

Moneda etruscă propriu-zisă este bătută fie din bronz, fie din metale preţioase—respectiv din aur şi argint.

Monezile de bronz, eventual de aramă, aveau la început, în cele mai frecvente cazuri, forma unor plăcuţe metalice cu patru muchii, avînd pe ele un anumit semn sau o imagine simbolică. Probabil din Clusium provin plăcuţele pe care e înfăţişat un taur ... Monezile de bronz în sensul propriu-zis al cuvîntului erau însemnate cu numele oraşului care le-a emis. Cunoscute sînt, îndeosebi, monezilor din Populonia, Vetulnia, Clusium şi Volterra.

Ca monezi de bronz e cunoscută o serie de tipuri de diferite valori.

Monezile de aur au fost bătute iniţial sub influenţa monezilor greceşti care ajungeau în Etruria din Asia Mică, iar mai tîrziu sub influenţa remarcabilelor monetării din Campania.

Cam pe la jumătatea secolului al V-lea î.e.n. etruscii au bătut monezi proprii de argint... Printre acestea o grupare aparte o alcătuieşte seria care înfăţişează chipul fiinţei mitologice Gorgona; se pare că aceste monezi provin din oraşul Populonia (Etruria septentrională).

În secolul al III-lea î.e.n. monezile etrusce încetează a mai fi emise şi, în locul lor, apar monezile romane.

Demn de remarcat e faptul că în exportul etrusc apăreau şi produse agricole.

În ciuda opiniei lui Diodor citată de noi, etruscii nu populau un pămînt foarte generos care să le fi rodit totul din belşug. Cel puţin nu rodea de la sine. Etruria era în bună parte o ţară muntoasă, în multe locuri pămîntul era acoperit de mlaştini şi mocirle; numai o muncă ingenioasă l-a putut face să dea roade. Iar aceasta presupunea chiar şi anumite cunoştinţe şi intervenţii inginereşti; acolo unde existau cît de cît condiţii favorabile, inginerii etruscii făceau măsurători, delimitau terenurile şi stabileau direcţiile pe unde urmau a fi trase canalele de irigare; în alte părţi determinau locurile prielnice şi avantajoase care, prin asigurarea umidităţii necesare, puteau fi transformate din pîrloage în cîmpuri fertile, şi trasau şi linia digurilor de piatră pentru asigurarea terenurilor de coastă împotriva năruirii şi a alunecării. Desecarea mlaştinilor nu era importantă doar pentru agricultură: se îmbunătăţeau astfel şi condiţiile sanitare ale populaţiei, căci în cel puţin cîteva cazuri au fast înlăturate focarele de malarie care în multe locuri era o adevărată pacoste.

Nu încape îndoială că delimitarea terenurilor şi executarea lucrărilor de desecare şi irigare le-a impus etruscilor stăpînirea unor cunoştinţe tehnice desăvîrşite şi a unei serii întregi de probleme teoretice. Pe bună dreptate putem vorbi aici de adevărata artă inginerească a acelora ce au planificat şi au condus aceste lucrări. Rămînem datori însă cu răspunsul la întrebarea de unde şi-au însuşit etruscii aceste cunoştinţe. Au venit cu ele din patria lor răsăriteană — în măsura în care, într-adevăr, au venit din Orient — ori le-au cîştigat în Italia sub influenţa mediului în care au trăit?

În acelaşi timp, uneltele folosite de etrusci în agricultură nu erau nici măcar pentru acele vremuri, deosebit de perfecţionate. Ştim de pildă, că dispuneau de un plug obişnuit tras de o pereche de vite şi de unelte simple pentru prăşit, că grînele recoltate le treierau primitiv, împrăştiindu-le pe arie şi gonind apoi peste ele vitele etc. Cunoşteau însă teascul de vin.

Cine erau de fapt agricultorii etrusci? Printre locuitorii satului etrusc se aflau, fără îndoială, şi numeroşii membri ai altor triburi italice. La drept vorbind, nici oraşele etrusce nu erau unitare din punct de vedere etnic. Etruscii deţineau în ele hegemonie, dar nu erau nici pe departe unicul element etrusc. În oraşele etrusce septentrionale trăiau alături de ei ligurii, în Etruria propriu-zisă umbrii, pe alocuri erau stabiliţi grecii şi membrii ai altor triburi italice — latinii, sabinii ş.a. În mediul rural, elementul neetrusc era, de bună seamă, şi mai numeros.

Despre nivelul de trai al plugarului etrusc, cu greu ne putem face o imagine. Unii cercetători sînt de părere că majoritatea terenurilor agricole din Etruria, sau cel puţin cele mai fertile dintre ele, erau proprietatea aristocraţilor etrusci. Această ipoteză poate să pară la prima privire logică, dar dacă ar fi s-o acceptăm, ar trebui să ne punem pe loc alte întrebări şi mai cu seamă următoarea: Cine anume a muncit pe acele presupuse latifundii?

Răspunsul sună diferit: Ori sclavii, despre a căror existenţă în ierarhia societăţii etrusce nu poate fi nici o îndoială, ori oamenii liberi de diferite categorii — zilieri angajaţi de proprietarii pămînturilor, oameni liberi fără pămînt sau mici arendaşi care puteau căpăta pămîntul de la proprietari cu chirie temporară, în condiţiile unor înţelegeri ferme. Dar nici una dintre aceste interpretări nu ne poate satisface pe deplin.

E în afară de orice îndoială faptul că sclavii, în măsura în care erau ocupaţi cu munca manuală, lucrau în cea mai mare parte la ţară. Dar erau ei oare atîţia, încît să poată asigura singuri muncile pe nişte latifundii atît de întinse? De bună seamă nu. În perioada de avînt a puterii etrusce, sclavagismul nu era nicăieri în lumea antică, atît de dezvoltat încît sclavii să poată constitui elementul dominant în rîndurile lucrătorilor agricoli. În privinţa aceasta Etruria nu putea fi şi desigur nici nu era o excepţie. Munca sclavului constituia şi în ţinuturile etrusce doar o completare a muncii membrilor liberi ai societăţii.

O parte din cercetătorii care recunosc existenţa marilor proprietăţi agricole în Etruria, se ajută în susţinerea opiniei lor cu ipoteza că pămîntul aparţinînd marilor latifundiari era lucrat de mici plugari liberi, dependenţi într-un fel sau altul de proprietarul pămîntului.

Cu toate acestea se pare că pe vremea aceea proprietatea funciară în Etruria încă nu exista. Nu e totuşi exclus ca unele persoane să fi pus stăpînire pe întinderi mai mari de pămînt, dar cea mai mare parte a pămîntului se afla mai curînd în stăpînirea micilor proprietari, care-l munceau singuri cu membrii familiei lor, eventual cu cîţiva sclavi.

Despre poziţia sclavilor în societatea etruscă nu dispunem decît de nişte documente vagi. Unii cercetători presupun că anumite figuri înfăţişate pe picturile murale etrusce pot fi considerate ca fiind ale sclavilor. E vorba îndeosebi de cei ce servesc la festine, de muzicanţi, dansatori etc. Se pare că în Etruria condiţiile de viaţă ale sclavilor nu se deosebeau prea mult de cele ale populaţiei sărace libere. Sclavagismul nu a ajuns aici, în nici un caz, pe o treaptă atît de dezvoltată, ca de pildă în Grecia clasică sau la Roma, şi drept urmare n-a atins nici formele sale extreme.

Nici numărul de sclavi care au muncit pe teritoriul etrusc nu ne este cunoscut. Cei mai mulţi au fost, fără îndoială, prizonieri capturaţi de etrusci în războaie, pe care apoi îi vindeau particularilor. Un anumit număr de sclavi se pare că ar fi avut la dispoziţie diferitele administraţii orăşeneşti care-i foloseau la muncile de utilitate publică. Dar despre această formă de proprietate a sclavilor nu ştim nimic precis.

O parte din sclavi erau furnizaţi, se pare, de navigatorii etrusci care în mod curent atacau aşezările aflate aproape de ţărmul mării, şi după ce prădau tot ce găseau mai de preţ, mai luau cu ei şi prizonieri. Asemenea comportament nu era pe vremea aceea un lucru neobişnuit, noţiunea de neguţător pe mare şi cea de pirat erau la unele popoare antice strîns legate între ele şi de multe ori era cu neputinţă să le deosebeşti.

Unii sclavi erau desigur originari direct din Italia, îndeosebi din zona centrală pe care treptat, treptat, etruscii au subjugat-o din punct de vedere economic şi politic, astfel că un anumit număr de oameni a putut să cadă foarte uşor în sclavie.

Există opinii care susţin că în timpul construirii diferitelor lucrări de irigare sau de desecare în Etruria a trebuit să fie angajat un număr relativ mare de oameni, iar aceştia, după toate probabilitățile, erau sclavi. Prima parte a acestui raţionament este desigur exactă; dar presupunerea în legătură cu sclavii nu ni se pare convingătoare. În primul rînd pentru că nu erau atît de mulţi sclavi, ca să poată alcătui majoritatea braţelor de muncă pe aceste şantiere, şi în al doilea rînd pentru că e foarte posibil ca şi păturile numeroase ale populaţiei să fi fost obligate la un fel de îndatoriri de muncă în timpul construirii acestor lucrări. Avem la dispoziţie diverse documente din care reiese că în antichitate erau folosiţi şi oamenii liberi la executarea unor lucrări importante de interes public, dacă altfel nu putea fi asigurat numărul necesar de braţe de muncă. Cel mai cunoscut procedeu pare a fi acela prin care vechii egipteni îşi procurau muncitorii pentru construirea piramidelor. Herodot povesteşte că la aceste lucrări locuitorii Egiptului se schimbau la fiecare trei luni, în aşa fel încît arhitecţii să aibă la dispoziţie, în permanenţă, 100 000 de lucrători. E cît se poate de firesc ca aceştia să fi fost cu precădere locuitori din mediul rural. Mărturie faptului, că ideea îndatoririlor de muncă pentru membrii păturilor libere ale populației nu era străină lumii etrusce, poate fi informația legendară despre ultimul rege etrusc al Romei, Tarquinios Superbus; romanii i-au atribuit vina că poporul roman e înnămolit în șanțuri și canale, pe care sînt obligați să le sape, și că bărbații Romei triumfători asupra tuturor popoarelor înconjurătoare s-au transformat din războinici în tăietori de piatră și meșteșugari.

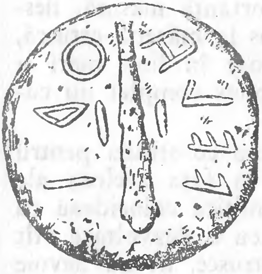

Fig. 10 MONEDA ETRUSCA DIN VOLTERA CU INSCRIPȚIA VELATHRI

Chiar dacă situația în agricultura etruscă, în special în ceea ce privește folosirea sclavilor ca brațe de muncă, rămîne în multe privințe pînă azi neclarificată, e sigur totuși că satul etrusc se deosebea substanțial de regiunile agricole ale multor țări din acele vremuri. Numai în felul acesta ne putem explica mențiunile laudative ce exprimă admirația autorilor antici față de agricultura etruscă.

Imaginea economiei etrusce, demonstrînd hărnicia, talentul și îndemînarea etruscilor și a altor locuitori ce trăiau pe teritoriul stăpînit de ei, imaginea orașelor prospere și al satului înfloritor, la fel ca și extinderea lumii etrusce în alte zone din afară, ne pune, totuși, pînă la urmă o întrebare obsedantă: Dacă etruscii au avut un asemenea avans față de lumea înconjurătoare, dacă au stat atît de sus față de celelalte ținuturi ale Italiei, de ce au trebuit pînă la urmă să cedeze? De ce pînă la urmă Roma și nu unul dintre orașele clasice etrusce — de pildă Tarquinia, Veje, Caere sau oricare alt oraş din Toscana — a fost aceea sub a cărei dominaţie s-a unit mai întîi Italia, iar mai tîrziu întreaga zonă a Mării Mediterane? N-au dispus etruscii de premisele unui viitor cu totul altul decît acela pe care i l-a rezervat pînă la urmă istoria?

Aşa cum am lăsat, în importantă măsură, deschisă problema cauzei ce a dus la măreţia etruscă, tot aşa trebuie să schiţăm doar în linii mari şi cauzele decăderii lor. Un răspuns complet nu cunoaştem.

Puterea economică în sine nu constituia pentru etrusci o garanţie suficientă în faţa acelora ale căror interese de dominaţie politică coincideau cu ale lor. Căci tocmai centrele cu o dezvoltare atît de înaltă cum erau oraşele etrusce, aveau nevoie în antichitate, spre a se dezvolta în continuare, de o armată bine organizată, care să le apere de inamic şi totodată să le şi permită expansiunea şi consolidarea neîncetată a puterii lor. Soldaţii etrusci erau, ce-i drept, bine înzestraţi — armele şi echipamentul lor au fost confecţionate la început sub puternica influenţă greacă — dar armata etruscă n-a reprezentat niciodată o forţă unită a tuturor oraşelor etrusce. Era vorba mai curînd de nişte detaşamente de mercenari angajaţi, îndeobşte din rîndurile populaţiei italice, aflate sub comanda unor căpetenii etrusce, în funcţie de influenţa pe care acestea o dobîndeau în diferitele oraşe. Istoria etruscilor cunoaşte cîteva figuri de acest gen, pe jumătate eroi, pe jumătate aventurieri, pe jumătate personalităţi eroice, pe jumătate legendare, devenite celebre prin acte războinice înfăptuite fie personal, fie în fruntea unor cete înarmate.

Aşa, cum n-au alcătuit niciodată o unitate durabilă politică şi militară, tot aşa şi pe tărîm economic eforturile fiecărui oraş erau aproape de sine stătătoare.

În felul acesta pînă şi cuvîntul cel mai mare al puterii etrusce a putut să ascundă în el germenele viitorului său declin.

Declinul nu a surprins toate oraşele etrusce simultan şi nici în aceeaşi măsură. Chiar dacă se spune că el începe, în general, în secolul a V-lea î.e.n., asta nu înseamnă că n-au fost şi excepţii. Alături de Populonia şi Volatrri, despre care am mai vorbit, se mai numără şi Caere, ca oraş în care în secolul al IV-lea î.e.n. se dezvoltă temporar producţia de ceramică. Ba chiar şi la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n., unele oraşe etrusce erau atît de puternice din punct de vedere economic, încît i-au oferit ajutor comandantului de oaste roman, Publius Cornelius Scipio, în timp ce acesta pregătea o expediţie războinică împotriva Cartaginei. Iată cum consemna Titus Livius acest eveniment:

„Oraşele etrusce au fost cele dintîi care s-au legat să-l sprijine pe Scipio după posibilităţile lor. Cei din Caere au făgăduit marinarilor grîne şi provizii de tot felul, cei din Populonia fier, cei din Tarquinia pînză pentru corăbii, cei din Volatrri lemn pentru construirea vaselor şi grîne, cei din Arretium trei mii de scuturi şi tot atîtea coifuri, apoi suliţe, lăncii grele galice şi lăncii lungi romane de aceeaşi categorie, pentru cincizeci de mii de ostaşi, securi, cazmale, cuţite, luntri, ancore de piatră, atîtea cîte trebuiau pentru patruzeci de nave de război, o sută douăzeci de mii de grîne şi sprijinirea bănească a decurionilor şi vîslaşilor. Cei din Perusia, din Clusium şi Rusele au oferit lemn de brad pentru corăbii şi mari cantităţi de grîne“.

Slăbirea poziţiei internaţionale a Etruriei a fost însoţită şi de complicaţii în viaţa internă a oraşelor etrusce. În unele din ele s-au produs tulburări în timpul cărora membrii cercurilor aristocratice au fost izgoniţi din oraş. Acest destin l-a avut, în jurul anului 300 î.e.n., cunoscuta familie a Cilinilor din Arretium, iar ceva mai tîrziu, aşa cum ne aducem aminte, şi aristocraţii din Volsinia. Caracteristic e faptul că aceşti aristocraţi s-au adresat cu cereri de ajutor romanilor care, de altfel, l-au şi oferit pentru a-şi consolida cu acest prilej poziţiile lor în Etruria. E limpede deci că orientarea aristocraţiei etrusce către romani a contribuit la extinderea influenţei romane.

Etruscii s-au trezit neuniţi faţă în faţă cu expansiunea romană care începuse să ameninţe însăşi existenţa lumii etrusce. Dar şi în aceste împrejurări oraşele atacate rămîn, de cele mai multe ori, izolate, celelalte rămînînd de obicei în afara conflictului, amăgindu-se cu speranţa deşartă că înfruntarea dintre Roma şi alte oraşe etrusce e o chestiune care nu le priveşte.

Cînd în secolul I î.e.n., istoricul grec Diodor încerca să surprindă cauzele totalei decăderi a etruscilor, el a atribuit-o, aşa cum bine ştim, vieţii de desfrîu şi risipă a acestora. Judecînd astfel, am comite însă o nedreptate. Căci, la drept vorbind, etruscii nu şi-au pierdut doar renumele, ci şi existenţa naţională numai datorită faptului că au ajuns sub dominaţia romană.

Romanii au transformat înfloritoarea Etrurie într-o provincie care sub stăpînirea lor nu s-a ridicat niciodată la starea ei economică de odinioară. Acest procedeu ar putea trezi mirarea, şi pe bună dreptate: de ce n-au profitat romanii de ceea ce creaseră etruscii într-o perioadă anterioară? De ce atelierele meşteşugăreşti şi cele de prelucrare a metalelor nu şi-au continuat activitatea sub firmă română şi pentru romani?

O anumită explicaţie putem găsi în politica generală a romanilor. Aceştia, de bună seamă, nu ţineau ca în apropierea capitalei lor să se dezvolte aşezările etrusce, eventuale concurente ale puterii romane. În acelaşi timp avuţiile pe care romanii le dobîndeau din posesiunile lor dinafara Italiei, din provincii, şi mărfurile pe care le aduceau din ţările mediteraneene independente, îi scuteau de interesul pentru o nouă dezvoltare a meşteşugăritului etrusc. Şi, în sfîrşit, aici a intervenit şi un oarecare avînt al oraşelor din alte zone ale Italiei: oraşele etrusce îşi pierduseră caracterul lor deosebit care le conferea o poziţie aparte nu numai în Toscana, ci şi în întreaga Italie. Încetul cu încetul ele au decăzut şi din punct de vedere economic, transformîndu-se de cele mai multe ori în simple centre agricole.

Şi astfel li se risipea puterea care cîndva le ridicase la rangul de mare putere şi, o dată cu ea. începea să piară şi acel element ce dusese la înflorirea atît de originală şi de bogată a civilizaţiei etrusce.

INCURSIUNI IN MISTERUL ETRUSC

...optsprezece orașe mari și frumoase... rînduite anume pentru o o viață minunată.

PLUTARH

Ziduri înalte închideau ciudatul microcosmos uman al orașului etrusc, despărțindu-l total de mediul agricol înconjurător. Fiecare oraș — o lume aparte, pentru sine. Atît cît permitea cadrul său îngust, încă din acele vremuri străvechi oamenii trăiau aici intens, o viață variată și plină de agitație. Acei cărora nu le fusese sortit să atingă aceeași maturitate își ațînteau privirea în primul rînd asupra învelișului său strălucitor și atrăgător. Ocrotiți de ziduri, trăiau acolo meșteșugarii, din ale căror mîini îndemînatice ieșeau, lucrate cu iscusință, obiecte minunate de metal, argilă sau din alte materiale. Trăiau acolo căpeteniile bogate ale orașului, omorîndu-și plictiseala cu ospețe, muzică și dans, sau privind cum se înfruntă luptătorii. Ieșeau de acolo răboinici înveșmîntați în armuri, care băgau spaima în oștile prost înarmate ale triburilor din Italia centrală. Au trăit acolo preoți și profeți, care știau să afle și să înrîurească voința zeilor.

A dispărut cu totul această lume? Ce-a mai rămas din ea?

Descoperirile arheologice și știrile trunchiate ale autorilor antici ne deschid perspective în viața de odinioară a orașelor etrusce, uneori chiar surprinzător de concrete, și totuși numai îngust încadrate și vagi. Și foarte unilaterale. Căci încă din antichitate ochiul străinului era captivat de viața păturilor bogate, care acoperea mult mai modest condițiile de viață „obișnuite“ ale locuitorilor mai puțin înstăriți. Chiar și din documentele conservate se conturează plastic cel mai mult standardul de viață al familiilor avute. În afară de aceasta — așa cum știm — orașele etrusce sînt în general puțin explorate din punct de vedere arheologic. Ce a rămas din ele zace în cea mai mare parte în locuri unde în epocile ulterioare s-au dezvoltat alte așezări omenești, sau sub terenuri fertile care astăzi ar trebui răscumpărate; ori pentru etruscologi ar fi o muncă mult mai ispititoare și mai plină de satisfacții să descopere alte obiective bogate și bine conservate, de pildă, morminte și cimitire, care — oricît de paradoxal ar părea — au fost și au rămas sursa cea mai consistentă a cunoștințelor noastre despre viața etruscilor.

Ce știm, deci, despre această viață? Din însemnările autorilor antici aflăm că întemeierea orașului în sine nu constituia pentru etrusci doar o chestiune de ordin tehnic. Gîndirea etruscă era străbătută de ideea că toată viața omului e determinată de voința zeilor atotputernici; și astfel, înainte de toate, trebuia aflată voința lor din zborul păsărilor. După aceea era determinat centrul sacru al orașului, denumit în latină *mundus*. Aici se întretăiau două axe principale, una mergînd de la răsărit spre apus, în latină *decumanus*, a doua de la nord spre sud, în latină *cardo*. Mai tîrziu etruscii au fost imitați în această privință și de romani, așa cum descrie, cu detalii interesante, lexicograful roman Festus, în secolul al II-lea e.n.

Întemeietorul orașului, avînd capul acoperit cu un colț din îmbrăcămintea sa, trăgea în jurul teritoriului, pe care avea să fie clădit viitorul oraș, o brazdă cu un plug cu cuțitul de bronz. Pămîntul întors trebuia să cadă în interior, pentru ca în noul oraș să curgă bogăția, iar plugul era tras de un taur și o juncă — taurul în partea din afară, pentru ca orașul să fie puternic în fața lumii exterioare, iar junca, în partea dinăuntru, reprezenta simbolic viitorul îmbelșugat al orașului. Brazda avea în închipuirea oamenilor din acele vremuri aceeași semnificație cu a zidurilor puternice. După credința lor, ea despărțea două lumi: lumea ocrotită de zei, și zona din afară, adică lumea care nu se afla sub protecția lor. Dar, în scurtă vreme de la întemeiere, orașele etrusce erau, în majoritatea lor, întărite nu numai simbolic, ci și de ziduri adevărate. Demn de remarcat este faptul că potrivit legendei acestor datini i-a corespuns și întemeierea Romei.

Cînd arheologii au început să acorde importanță orașelor etrusce din epoca mai veche, au fost surprinși de faptul că multe dintre ele prin proiecția orizontală n-au corespuns cîtuși de puțin principiilor ideale de construire a orașelor, principii pe care romanii le denumeau, în totalitatea lor, ritualul etrusc; dimpotrivă, au observat că planul acestor orașe prezintă serioase iregularități, și că toate loturile și întortocherile, descoperite adeseori atîtea cîte puteau fi în realitate, erau condiționate de caracterul terenului. Abia în orașele întemeiate mai tîrziu, în jurul secolelor VI—V, se aplică în arhitectura etruscă proiecția precisă ca o tablă de șah cu sistemul de străzi în unghi drept și cu blocuri ale clădirii compacte. În perioada respectivă însă, aceasta nu constituia o trăsătură tipică numai pentru orașele etrusce, ci și pentru orașele întregii zone înaintate a Mediteranei, și de aceea nimeni nu le poate atribui etruscilor primatul în această direcție. Numai romanii considerau acest procedeu modern de construire a orașelor o invenție etruscă.

Planul în forma tablei de șah a fost aplicat în secolul al VI-lea î.e.n., la întemeierea unui oraș al cărui nume etrusc nu este cunoscut cu certitudine și care a fost descoperit lîngă Marzabotta, nu departe de Bologna. Acest oraș, denumit, se pare, Misa, n-a avut parte de o viață lungă: în secolul al IV-lea î.e.n. el a devenit victima agresorilor celți. Destinul desigur crunt, al locuitorilor acestui oraș, le-a furnizat mai tîrziu o bucurie arheologilor. Au descoperit un oraș etrusc autentic, a cărui viață a fost curmată brusc, astfel că tot ceea ce s-a conservat în el a rămas în starea originală, neatins de prefacerile istorice ulterioare, nealterat de reconstrucții și de evoluția colonizării: un Pompei etrusc! În fața arheologilor au apărut resturile unei mici așezări aflată în drumul unui important trafic comercial.

Străzile principale ale acestui oraș erau surprinzător de largi — partea carosabilă și trotuarele măsurau circa 15 metri. Paralel cu acestea și perpendicular pe ele treceau alte străzi mai înguste, cîndva străjuite de case, din care nu s-au păstrat însă decît ici, colo, temeliile de piatră, întrucît celelalte materiale folosite la construirea lor — lemnul, cărămizile din pămînt nears — au fost supuse curînd distrugerii. Deasupra orașului se înălța o acropolă unde au fost descoperite rămășițele unui templu și ale unui altar pentru jertfe. Străzile erau probabil pavate, iar orașul avea o rețea proprie de canalizare. De la Marzobotta e cunoscut de asemenea și sistemul de aprovizionare a orașului cu apă potabilă. Pe acropolă, nu departe de sursă, era construit din tuf un mare rezervor acoperit. Din acest rezervor ieșeau patru canale, tot din tuf. Conducta principală prin care apa din rezervor trecea spre oraș a fost descoperită relativ recent, în anul 1954, în timp ce țevile sale fuseseră cunoscute cu mult înainte. Sînt făcute din teracotă, cu un capăt mai lat și celălalt mai strîmt, în așa fel încît să se lovească unul în altul și să se încheie perfect.

O anexă indispensabilă a orașului celor vii constituie necropola, cu morminte ce-i drept nu prea bogate, dar nici prea sărace.

Alături de Pompeiul etrusc, interesul specialiștilor și al profanilor a fost trezit de Veneția etruscă — orașul Spina.

Primele săpături din apropierea Spinei — în secolul al V-lea î.e.n. cel mai mare port etrusc din zona Mării Adriatice, — au fost întreprinse încă în anul 1922, dar ele n-au dus la nici un rezultat. Orașul n-a putut fi descoperit.

O nouă acțiune de prospecțiuni a început în anul 1953, dar, inițial, nici de data asta n-a apărut vreun indiciu din care să se întrevadă o schimbare. Cu un an mai tîrziu însă, arheologii italieni Nereo Alfieri şi P. E. Arias au descoperit nu număr mare de morminte, ceea ce le-a permis să presupună că Spina etruscă nu se află departe.

Dar determinarea exactă a locului unde s-a întins oraşul, într-o regiune înţesată de lagune, n-a fost de loc o muncă uşoară. E drept că geograful grec Strabo descrisese amănunţit poziţia oraşului, dar datele sale, s-au dovedit a fi absolut neîntemeiate.

Pe neaşteptate însă a apărut ştirea că biserica creştină a sfintei fecioare Maria de pe Vechiul Pad a fost construită în secolul al VI-lea e.n., pe locul unde odinioară s-a aflat un sanctuar păgîn. Acesta s-ar fi înălţat în apropierea unuia dintre braţele rîului Pad, denumit Vechiul Pad. Preţioasa comunicare verbală trebuia verificată înainte de a se începe cercetările. Arheologii au căutat un ajutor în arhive şi într-adevăr, în anul 1956, au izbutit să dea de un document menit să confirme informaţia de mai sus.

În afara acestui document, N. Alfieri şi P. E. Arias s-au mai înarmat şi cu o serie de fotografii ale regiunii respective, luate din avion. Şi într-adevăr, i-a aşteptat o surpriză. Fotografiile aeriene au dezvăluit existenţa unui canal din vremurile antice, lung de 3 kilometri şi lat de 30 de metri, care lega oraşul Spina de mare. Canalul era orientat întocmai potrivit principiilor etrusce de întemeiere a oraşelor, adică de la răsărit spre apus, iar zona lui alcătuia *decumanus*-ul Spinei. Alte canale, mai mici, străbăteau oraşul paralel cu canalul mare sau perpendicular pe el. În felul acesta arheologii au putut constata că Spina a fost un oraş al lagunelor; casele erau aici aşezate pe stîlpi de lemn, iar traficul se făcea pe apă.

Importanţa portuară a Spinei a crescut mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n., aşadar, exact după victoria grecilor din Siracusa asupra etruscilor în bătălia navală din Marea Tyrheneană, închizîndu-le, practic, învinşilor accesul la această mare. În Spina corăbiile aduceau produse ceramice din Atica şi luau de aici în special grîne provenite din cîmpia Padului, dar, firește, și alte mărfuri, îndeosebi chihlimbarul adus aici din nordul Europei. Portul era situat la încrucișarea drumurilor maritime ce uneau Grecia și Etruria, fiind totodată locul unde elementul etrusc se îmbina cu elementul inițial venet și cu elementul grec. Grecii ocupau aici o poziție importantă, egală, fără îndoială, cu cea a etruscilor înstăriți; aceasta reiese din bogăția mormintelor. Cimitirul Spinei oferă, în general, o imagine desăvîrșită a diferențierii sociale dintre păturile ce populau acest oraș: pot fi văzute aici mormintele săracilor și mormintele acelora despre al căror lux și huzur nu încape nici o îndoială. Se înțelege că Spina, la vremea sa oraș cu un caracter cosmopolit — așa cum se întîmplă de obicei cu orașele portuare — n-a spus încă nici pe departe totul despre ea. Unii etruscologi speră că tocmai aici, în această fostă ambianță etrusco-greacă, ar putea să fie descoperită o inscripție bilingvă etrusco-greacă — cheie pentru descifrarea limbii etrusce.

Cînd arheologii descoperă rămășițe ale orașelor etrusce, găsesc îndeobște orașe fără case, așa cum se exprimă atît de cuprinzător Henry Harrel-Courtès, autorul lucrării *Italia pe vremea etruscilor*. Ce-i drept e foarte greu să apreciezi din rămășițele unor fundații de case cum arăta cu aproximație o casă etruscă. Și, totuși, o anumită imagine despre casele etrusce avem. Un îndrumar în această privință îl constituie forma criptelor dintre care multe au fost clădite de etrusci conștient în așa fel încît să reprezinte o imagine fidelă a locuinței unui om viu. Ba, mai mult, le construiau mai solid și mai trainic decît o locuință pentru viață pe pămînt.

În cimitirele etrusce găsim pînă și urme în fornă de case sau colibe. Unele, mai vechi, au acoperișul în două pante, altele, mai tîrzii, ca de pildă cunoscuta urnă din Clusium, are acoperișul cu deschizătură. O deschizătură asemănătoare se constată și în construcțiile anumitor morminte. Aceasta nu-i nimic altceva decît o imitație a deschiderii din acoperișul locuinței omenești, pe unde pătrundea lumină în încăperea centrală a casei și apa de ploaie în piscina aflată aici. Construcția acoperișului și a deschiderii în el nu era simplă (după cum reiese și din imagine) și nici nu era soluționată concomitent. Etruscii, excelenți specialiști în economia apelor, au înfăptuit și pe acest tărîm o muncă importantă, iar romanii au preluat vasta lor experiență în această direcție.

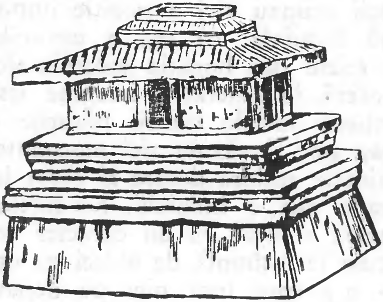

Fig. 11 URNĂ FUNERARĂ DIN CLUSIUM

Casa romană, pe cîte se pare, avea în construcția ei drept punct de plecare casa etruscă, de aceea, ea ajută deopotrivă fantezia noastră în reconstituirea locuinței etrusce.

Dacă alăturăm schița uneia dintre criptele etrusce de schița unei case romane, cel mai sugestiv ni se înfățișează asemănarea dintre ele. Această criptă a fost descoperită pe la mijlocul secolului trecut, nu departe de Perusia. E foarte vastă și se intră în ea pe niște trepte înguste și abrupte ce duc spre o ușă de piatră. În spatele ei se deschide încăperea cea mai spațioasă, care corespunde atrium-ului — încăperea centrală a unei case romane. În dreapta și în stînga camerei centrale se află alte încăperi mai mici, aidoma acelor din jurul atrium-ului roman. Atrium-ul criptei dă într-un tablinum. În casele romane și, fără îndoială, și în cele etrusce, tablinum-ul servea drept cameră de lucru a stăpînului casei. Și, într-adevăr, în tablinum era plasată urna lui Arnth Velimmo, căpetenia numeroasei familii a Velimnilor-Volumnilor. Lîngă rămășițele sale pămîntești se află urnele altor membri ai aceleiași familii. Cripta Volumnilor, datînd din secolul al III-lea î.e.n., reprezintă deci o înfățișare fidelă a unei case reale.

Datorită obiectelor găsite în criptele etrusce sîntem de asemenea bine familiarizați cu înzestrarea caselor etrusce. Din Clusium cunoaștem chiar o colecție de vase miniaturale folosite ca obiecte de uz casnic într-o gospodărie etruscă.

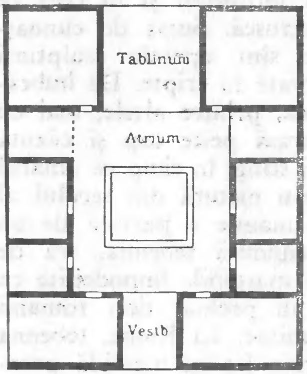

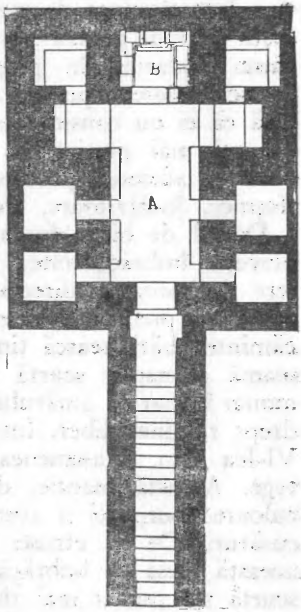

FIG. 12 PLAN SCHEMATIC AL UNEI CASE ROMANE
Fig. 13 PLANUL MORMÎNTULUI VOLUMNILOR.
A — ATRIUM, B — TABLINUM

Mobilierul etrusc, foarte simplu, era alcătuit în esență din cîteva piese. Pentru dormit etruscii se serveau de sofale. Acestea erau întrebuințate însă la fel de bine și în timpul meselor, cînd etruscii stăteau întinși pe o parte, sprijiniți în cot, și mîncau bucatele servite, pe o măsuță joasă, cu patru laturi și trei picioare. Dar, în afară de aceasta, etruscii mai aveau și mese înalte cu patru picioare. Se apreciază ca piese originale de mobilă etruscă jilțurile executate din bronz și teracotă și conservate în criptele cimitirului de lîngă Clusium. În ele stau așezate aici urne imitînd forma corpului omenesc. În cîteva cripte au fost găsite și jilțuri de piatră. În realitate însă, jilțul etrusc era confecționat probabil din nuiele, iar ulterior el a fost eliminat de moda scăunelelor ușoare grecești. Scrinul pentru păstrarea îmbrăcămintei l-am căuta zadarnic în gospodăria etruscă, deoarece etruscii foloseau pentru acest scop sipetul. Se pare însă că ei nu considerau mobilierul drept elementul cel mai prețios în amenajarea casei ci alte obiecte, adeseori produse artistice desăvîrșite — sfeșnice, încălzitoare, trepiede etc.

Destul de bine sîntem informați și în ceea ce privește îmbrăcămintea etruscă. Sursa de cunoaștere în această direcție sînt operele sculpturii etrusce și picturile conservate în cripte. De îmbrăcămintea bărbătească ținea, printre altele, mai cu seamă o mantie scurtă trasă peste cap și căzută numai în partea umărului stîng, în timp ce umărul drept rămînea liber. Într-o pictură din secolul al VI-lea î.e.n. o asemenea mantie e purtată de un rege. Această mantie, denumită tebenna, era de culoarea purpurei și avea marginile împodobite cu cusături. De la etrusci au preluat deci romanii această piesă de îmbrăcăminte. La Roma, tebenna scurtă s-a purtat mai tîrziu fie ca hlamidă preoțească, fie ca mantie militară.

Cu mult mai frecventă și tipic romană a devenit forma prelungită de tebenna, cunoscută la romani sub denumirea de tógá. O cupă sobră, clasică, a acestei tebenna alungite putem vedea pe statuia de bronz a Oratorului, datînd din secolul I î.e.n.

La femei, în decursul vremii, s-a statornicit moda tunicii largi, de lînă. Sus se compunea din două părți, încheiate pe umeri cu agrafe; mînecile nu erau obligatorii. Peste acest veșmînt, adeseori bogat în pliuri și prins în talie cu un cordon, era de obicei aruncată o mantie albă, împodobită cu un tiv de culoare roșie sau neagră.

Alături de croiala simplă existau și cupe mai complicate. Picturile etrusce înfățișează de pildă dansatori, dansatoare şi muzicanţi purtînd nişte veşminte deosebit de pitoreşti, cu linii şi forme de-a dreptul surprinzătoare. S-ar putea însă foarte bine ca aici să fie vorba de costume speciale pentru împrejurări festive sau ieşite din comun.

În materie de încălţăminte etruscii se bucurau de un sortiment destul de larg. Purtau, de pildă, ghete de piele cu vîrful ascuţit, legate orizontal cu nişte cureluşe, ori papuci ascuţiţi de piele — eventual de pînză, împodobiţi cu cusături — închişi în faţă cu şireturi de piele, apoi sandale joase, uneori cu talpa de lemn, strînse în cureluşe aurii, sau chiar tipul de încălţăminte ce se vede pe statuia Oratorului.

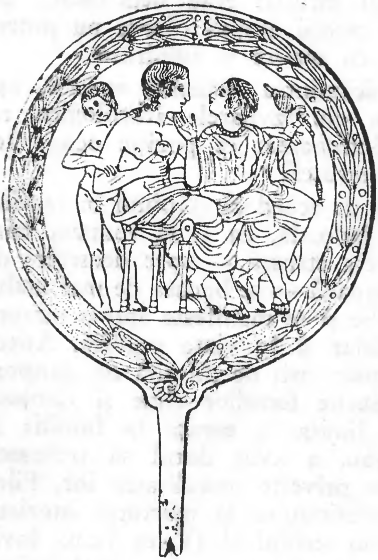

Fig. 14 OGLINDĂ ETRUSCĂ. SCENĂ DE DRAGOSTE (DUPĂ MODEL GRECESC). ÎN SPATE, EROS — FĂRĂ ÎNDOIALĂ DE TIPUL „CU ARIPI". REDAREA ARIPILOR AR FI DERANJAT ÎNSĂ COMPOZIŢIA PE OGLINDĂ

Femeile din cercurile bogate purtau de asemenea multe giuvaeruri şi bijuterii; în felul acesta ele se deosebeau de femeile aparţinînd păturilor mai puţin înstărite. Obiectele găsite stau mărturie unui gust ales, dar şi lipsei de sobrietate a unor femei bogate dornice să se fălească, gătindu-se pompos cu mari cantităţi de giuvaeruri; o dovadă în acest sens sînt podoabele de aur şi argint cu care era pur şi simplu năpădită Larthia, femeia înmormîntată la Caere, în cripta purtînd numele descoperitorilor ei, Regolini-Galassi, criptă menţionată de noi anterior. Printre aceste podoabe se remarcă, în special, o agrafă mare de aur precum şi brăţările şi inelele de aur. Cripta era de asemenea încărcată cu tot felul de giuvaeruri şi podoabe din aur şi argint. De aici ne putem da seama cît de avută trebuie să fi fost pătura privilegiată şi în ce lux a trăit ea. Într-o criptă din Marsiliana a fost găsită o fermecătoare agrafă de aur, împodobită cu meandre, cu răţuşte şi doi pui de lei. Vetulonia a oferit şi ea numeroase bijuterii, îndeosebi agrafe. În acest domeniu al artei meşteşugăreşti etruscii erau neîntrecuţi: au lăsat în urma lor creaţii asupra cărora nu putem sta decît aplecaţi cu uimire şi admiraţie.

Fastul în îmbrăcămintea femeilor etrusce, aşa cum îl cunoaştem din izvoarele arheologice, ne poate îndreptăţi întrebarea: ce poziţie ocupa femeia în societatea etruscă?

Etruscologii sînt de acord că stăpînul în familia etruscă era, fără îndoială, ca şi la romani, bărbatul. Totuşi, femeia etruscă — spre deosebire de femeia greacă şi romană — se bucura de mai multă autoritate în familie şi se manifesta într-o măsură mult mai mare chiar şi în viaţa publică. Atitudinea femeilor etrusce, atît de diferită de comportamentul şi obiceiurile femeilor eline şi romane, a căror lume se limita în esenţă la familia şi casa în care trăiau, a avut darul să trezească îndoieli în ceea ce priveşte moralitatea lor. Filozoful Aristotel, referindu-se la mărturia istoricului Theopompos din secolul al IV-lea î.e.n., învinuieşte femeile etrusce că benchetuiau stînd întinse sub aceeaşi mantie cu bărbaţii. Dramaturgul roman Plautus din secolul III—II î.e.n. afirmă că fetele etrusce îşi cîştigau zestrea prin aceea că se vindeau.

Care era în realitate idealul femeii etrusce, nu ştim precis; cunoaştem doar concepţia romană despre femeia desăvîrşită: aceasta trebuia să fie *pudică*, — cu alte cuvinte să fie onestă, să ştie să ţeasă şi să stea acasă. E clar că multe femei romane se împotriveau acestui șablon, chiar dacă nu întru totul nepedepsite.

Din biografia împăratului Augustus, scrisă de Suetonius, aflăm de pildă că cezarul purta veșminte confecționate de soția sa Livia împreună cu fiica lor Livia și cu o nepoată purtînd același nume. Se pare însă că cele două Iulii au învățat mai bine să toarcă și să țească decît să trăiască onest. Augustus, care ținea atît de mult la o viață de familie desăvîrșită și așezată, s-a văzut în cele din urmă nevoit să le trimită pe amîndouă în exil. Despre limitarea libertății femeilor romane ne vorbesc și unele măsuri. Același împărat Augustus le-a permis femeilor măritate să privească luptele scrimerilor numai de pe locurile de sus ale arenei. La întîlnirile dintre atleți n-aveau voie să asiste. Dar femeile eline? Cu excepția preotesei oficiante a zeiței Demeter, se știe că nici una nu putea să participe la Jocurile Olimpice. Dimpotrivă, femeia etruscă nu era împiedicată să participe la jocuri și dansuri. Gătită în veșminte superbe, ea putea să privească întrecerile luptătorilor, ba chiar să le și prezideze.

Deosebirea între moravurile femeilor romane și etrusce poate fi surprinsă și dintr-o povestire legendară a istoricului roman Titus Livius. Acesta zugrăvește un eveniment petrecut pe vremea domniei la Roma a regelui etrusc Tarquinius Superbus. Pe atunci, romanii sub conducerea lui Tarquinius și a fiilor cestuia, au cucerit orașul Ardea. Neputînd însă să pună stăpînire pe el prin asalt direct, au fost nevoiți să ducă un război de durată. Și astfel, în timpul asedierii orașului, povestește Livius, principii regali se adunau la chefuri și ospețe. O dată, pe cînd petreceau la Tarquinius Collatius, veni vorba despre soții, fiecare lăudîndu-și-o pe a lui. Tarquinius Collatius fu de părere că vorbele nu-și au rostul și le propuse tuturor să se convingă prin ce se distinge soția sa Lucreția de soțiile celorlalți. Tinerii nu șovăiră, și încălecînd la iuțeală ajunseseră în aceeași noapte la locul unde zăboveau femeile lor. O găsiră pe Lucreția acasă, torcînd lîna, în timp ce cumnatele ei își omorau plictisul la un festin somptuos, în societatea altor femei sau bărbaţi. Potrivit istorisirii lui Livius, întrecerea a fost cîştigată de Lucreţia, al cărei portret oglindeşte concepţia romană despre femeia şi soţia ideală. În realitate, aşa cum subliniază J. Hemgon, autorul lucrării *Viaţa Etruscilor*, Lucreţia era printre aceste femei singura romană, în timp ce soţiile celorlalţi Tarquini aveau în ele sînge etrusc. Acest amănunt important nu este însă menţionat de Livius în cronica sa.

Imaginea femeilor etrusce, vesele şi petrecăreţe, coincide cu scenele pictate pe pereţii criptelor, scene înfăţişînd femei etrusce benchetuind la festine împreună cu bărbaţii. În epoca mai veche, ele stau întinse pe sofale întocmai ca bărbaţii, şi abia mai tîrziu au învăţat, de bună seamă de la romane, să fie mai reţinute; locul lor e acum în spate şi se ospătează stînd aşezate în jilţuri.

Temperamentul femeilor etrusce n-a putut fi însă îngrădit de cei patru pereţi ai casei în care locuiau. Fenomenul public le ispitea pe membrele influente ale familiilor etrusce ca tocmai în această direcţie să-şi desfăşoare iniţiativa proprie şi să se ridice ele însele în fruntea evenimentelor. Pînă şi în legende s-au păstrat relatările cu privire la femeile etrusce a căror voinţă s-a impus şi în viaţa publică.

Una din aceste povestiri se referă la Tanaquil, soţia legendarului rege etrusc Tarquinius Priscus. În altă împrejurare am văzut că Tarquinius Priscus a devenit rege roman datorită soţiei sale. Dar Tanaquil nu era numai o femeie ambiţioasă: legendele îi atribuie şi alte calităţi. Ca mulţi oameni originari din Etruria, se pricepea să interpreteze semnele prevestitoare. Ea şi-a dovedit arta sa mai cu seamă într-o situaţie specială, cînd copilului lui Servius Tullius, fiul unei sclave din palatul Tarquinilor, i s-a aprins capul, în timp ce dormea. În clipa aceea s-au stîrnit strigăte disperate şi unii dintre sclavi se şi pregăteau să stingă flacăra, cînd, deodată Tanaquil, atrasă acolo de agitaţie, a poruncit să nu se atingă nimeni de băiat şi să fie lăsat să doarmă în linişte pînă cînd avea să se trezească singur. Şi, într-adevăr, de îndată ce Servius Tullius a deschis ochii, fenomenul supranatural a dispărut.

După această întîmplare, Tanaquil i-a transmis în taină soțului său, regelui Tarquinius, că urmașul lui va deveni tocmai acest fecior de sclav. Așa stînd lucrurile, au luat copilul să-l crească și cînd s-a făcut mare l-au logodit cu fiica lor, pentru a da astfel în vileag că-l socotesc moștenitor al tronului.

Profeția Tanaquilei s-a transformat apoi în realitate, ea însăși jucînd un rol activ în acest scop. Cînd Tarquinius Priscus a fost asasinat mișelește de dușmanii săi care voiau să pună mîna pe putere, Tanaquil l-a ajutat pe Servius Tullius să preia tronul.

Pe cercetători i-a captivat, în primul rînd, din aceste legende, faptul că la ocuparea tronului roman în perioada dinastiei etrusce, femeia era factorul care preda puterea bărbaților. Povestirile despre Tanaquil au fost analizate de un șir întreg de cercetători, din unghiuri de vedere diferite; ca de obicei însă, ei demonstrează că în relatările lui Liviu putem, dar totodată nu sîntem obligați, să vedem elemente istorice. Și tocmai în cazul redării legendei despre Mastorna-Servius Tullius, vedem cum adeseori relatările pur și simplu se contrazic.

În ambianța romană, femeile marcante de origine etruscă și-au păstrat energia și deprinderile proprii vechii lumi etrusce; sîngele etrusc încărcat de energie nu s-a dezmințit nici după secolele ce s-au scurs de la stingerea puterii etrusce. Cel puțin așa apreciază etruscologul francez Heurgon pe baza descrierii făcută de istoricul roman Tacitus. Heurgon a sesizat în Cronica lui Tacitus portretul interesant al unei femei, pe nume Urgulania, care se bucura de influență la curtea imperială. Prietenia cu împărăteasa Livia, soția lui Augustus, a ridicat-o, potrivit cuvintelor lui Tacitus „deasupra legilor ... Influența Urgulaniei în urbe era atît de excesivă încît odată ea n-a binevoit să se prezinte ca martoră într-un conflict ce se judeca în senat; și astfel a fost trimis un praetor s-o audieze acasă".

Energia acestei influente doamne s-a mai manifestat cu prilejul unei întîmplări deosebite. „Din motive necunoscute, scrie Tacitus, nepotul ei, praetorul Plautius Silvanus, a aruncat-o pe fereastră pe soţia sa Apronia, şi cînd a fost tîrît de socrul său, Lucius Apronius, în faţa împăratului, el a răspuns la întrebări halucinant, ca dintr-un somn adînc, lăsînd să se întrevadă că soţia lui şi-ar fi curmat singură viaţa". Împăratul Tiberius n-a dat crezare acestei născociri şi s-a convins personal de vinovăţia acuzatului. Pe Plautius Silvanus îl aştepta o pedeapsă aspră. Dîrza bunică i-a trimis însă numaidecît nepotului un pumnal ca să-şi pună capăt vieţii de bunăvoie şi să scape astfel de urmărirea judecătorească.

Atitudinea Urgulaniei a trezit interesul lui Heurgon pînă acolo încît acesta s-a străduit să-i descopere dedesubtul şi astfel a aflat că fiul Urgulaniei a fost căsătorit cu Lartia, al cărei nume indică desigur originea ei etruscă. Despre nepot se repetă acelaşi lucru. Amintitul M. Plautius Silvanus s-a căsătorit cu Apronia; numele ei este de asemenea etrusc; al doilea nepot, P. Plautius Silvanus, a luat-o de soţie pe Vibia, care, la rîndul ei, se trăgea tot din străbuni etrusci. Urgulania a mai avut încă un nepot şi o nepoată: Aulus Plautius Urgulanius, mort în fragedă tinereţe şi Urgulanilla, pe care Urgulania n-a măritat-o cu un etrusc, ci cu viitorul împărat Claudius, acel împărat atît de îndrăgostit de istoria etruscilor. N-ar fi exclus ca şi această atmosferă de familie, pe jumătate romană, pe jumătate etruscă, să fi susţinut interesul lui Claudius pentru istoria etruscă în cazul în care aceasta nu l-a incitat direct.

Neobişnuita tendinţă de a păstra în familie sîngele etrusc şi energicul comportament al Urgulaniei, ar dovedi, după opinia lui Heurgon, că şi Urgulania era de origine etruscă. El caută o confirmare a ipotezei sale într-o frîntură de inscripţie latină descoperită la Tarquinia, care, deşi datează abia din secolul I e. n., se referă totuşi la istoria etruscilor. Pe acest fragment de inscripţie s-a păstrat de asemenea numele eroului sărbătorit, de fapt numai literele *ORGOL*, pe care Heurgon le completează şi le identifică fie cu numele Urgulanus, fie cu Urgulanius, foarte apropiate de numele feminin Urgulania sau Urgulanilla.

Poziţia femeii etrusce în viaţa de familie şi în viaţa publică a dus la apariţia unor opinii cu privire la matriarhatul etrusc.

Afirmaţiile în legătură cu existenţa matriarhatului în Etruria sînt însă susţinute de oamenii de ştiinţă mai cu seamă pe baza studiului intitulat *Matriarhat* al cunoscutului specialist elveţian în istoria dreptului, dr. J. J. Bachofen, care vede urme şi ecouri ale matriarhatului îndeosebi în faptul că etruscii scoteau în evidenţă originea individului pe linie feminină. Tezele lui Bachofen au fost analizate de etruscologul german Friedrich Slotty, doctor în filologie clasică. El a cercetat inscripţiile etrusce, îndeosebi cele funerare, dar şi altele, pe care într-un fel sau altul era indicată originea, şi a ajuns la concluzia că numărul inscripţiilor ce indică originea individului după mamă este infim. În măsura în care, lîngă numele defunctului se află numele mamei — metronymikon — apare de regulă aşa cum constată Slotty, şi numele tatălui — patronymikon — şi întotdeauna înaintea metronymikonului. De aceea, potrivit opiniei lui Slotty, faptul că pe inscripţii figurează şi indicaţia originii după mamă a defunctului trebuie apreciat cu mai multă prudenţă — şi numai în sensul că numele mamei a fost la fel de important cu al tatălui. Slotty îndeamnă la circumspecţie chiar şi în acele puţine cazuri cînd originea persoanei e indicată într-adevăr numai după mamă. Căci, după părerea sa, această împrejurare nu înseamnă cîtuşi de puţin că tatăl ar fi trebuit să fie necunoscut, tot aşa cum nimeni nu socoteşte că acolo unde originea este indicată numai după tată, mama ar fi trebuit să fie necunoscută.

Demn de remarcat este şi modul în care metronimykonul este înregistrat pe inscripţii. O dată e menţionat atît numele propriu al mamei, cît şi numele ei de familie, ca de pildă pe această inscripţie din Clusium:

TIUZ TIUS: VETUSAL CLAN THANAS
TLESNAL AVI: < : > L < : > SXIII*
Tiuza, fiul lui Tius şi al Thanei Tlesnai, în vîrstă
de 13 ani

Iar altă dată apare numai numele ei de familie:
LARTH: VELV: ARNTHAL: TETINAL: CLAN
Larth Vele, fiul lui Arnth şi al uneia din Tetini.
În cazul din urmă mama e prezentată ca membră a unei familii şi nicidecum ca o persoană concretă.

Un fapt nu mai puţin important, dat la iveală de F. Slotty în timpul cercetărilor sale, este vîrsta inscripţiilor pe care alături de patronymikon, apare şi metronymikon. E vorba din inscripţii relativ tîrzii, cele mai vechi datînd din secolul al IV-lea î. e. n., dar cele mai multe abia din secolele III şi II î. e. n. Şi astfel, pe bună dreptate, Slotty se întreabă de ce marchează etruscii originea în felul acesta abia într-o perioadă atît de tîrzie, şi dacă faptul constituie în general un motiv de a se presupune că în perioadele anterioare ei îşi indicau originea pe linie maternă. Opinia potrivit căreia inscripţiile funerare, avînd ca indicaţie numai patronymikonul sau numele ambilor părinţi, ar oglindi declinul dreptului matern, este, după Slotty, neîntemeiată.

Cheia pentru interpretarea folosirii metronymikonului pe inscripţiile funerare, socoteşte Slotty, consta, în afară de altele, tocmai în faptul că apariţia lor se limitează în cea mai mare parte la secolele III şi II î. e. n., cu alte cuvinte la perioada cînd etruscii pierduseră şi continuau să piardă aproape tot ce aveau în favoarea romanilor. Întrucît însă pătura aristocratică voia să-şi menţină şi să-şi mai afişeze acel privilegiu ce-i mai rămăsese, se comporta probabil aşa cum se comportă multe dintre familiile nobiliare din zilele noastre, punînd accentul pe sîngele pur etrusc.

---

* Parantezele de tipul < > sînt introduse de editor atunci cînd o literă, un cuvînt, sau o parte de cuvînt nu ţine de text.

Așa se poate explica, după toate probabilitățile, obiceiul etrusc de a se indica pe inscripții și originea pe linie maternă, conchide Slotty.

Fără îndoială că această interpretare merită atenție și că după cele constatate de Slotty, caracteristicile matriarhale ale societății etrusce nu pot fi deduse din modul în care sînt prezentate pe inscripții numele străbunilor. În același timp, însuși Slotty nu contestă că existența acestor elemente la etrusci n-ar putea fi eventual dovedită. Căci el este perfect conștient tocmai de faptul că femeile etrusce aveau cu totul altă poziție în societatea lor decît femeile din Roma antică.

Deosebit de ispititoare a fost și continuă să fie însă teoria cu privire la ordinea de succesiune matrilineară la etrusci, îndeosebi pentru acei ce înclină spre opinia că poporul etrusc se trage din Orient. Căci în opera sa, Herodot se referă într-un loc la licii din Anatolia făcînd următoarea mențiune: „Poartă numele după mamă, și nicidecum după tată. Dacă-l veți întreba pe un bărbat cine e, el va răspunde numind-o pe mama sa și pe mama acesteia.“ Istoricul grec Theopompos afirmă ceva analogic despre etrusci arătînd că aveau soții comune, iar copiii lor nu-și cunoșteau tatăl. Dar complexul acestor probleme își așteaptă abia soluționarea.

O trăsătură caracteristică în viața orașelor etrusce erau jocurile publice. Pînă și în această preferință etruscii și-au găsit discipolii și urmașii fideli în rîndurile romanilor, care, dacă putem da crezare legendelor, au manifestat interes pentru jocuri încă de la începuturile Romei.

Livius povestește că Tarquinius Priscus organiza jocuri fastuoase și costisitoare pentru sărbătorirea victoriilor sale asupra triburilor latine învecinate: „În timpul jocurilor aveau loc întreceri de cai și își făceau apariția luptători cu pumnii, chemați, în cea mai mare parte, din Etruria“, menționează Livius textual.

Mult mai sugestiv decît referirile autorilor antici ne informează despre conținutul jocurilor etrusce picturile de pe pereții unei cripte din Tarquinia, numită în mod curent cripta Augurilor, întrucît în aceste picturi apar chipuri de oameni pe care cercetătorii îi consideră auguri, adică persoane care prevăd viitorul și citesc gîndurile zeilor după zborul păsărilor. Două asemenea figuri sînt înfățișate stînd fiecare în cîte o parte a unei uși deschise și făcînd din mîini niște mișcări ce pot fi interpretate drept gesturi-rituale. De asemenea din alte cîteva situații se poate trage concluzia că avem de-a face aici cu preoți-prezicători. Iar că aceștia sînt auguri, reiese din prezența păsărilor în cîteva locuri ale picturii murale.

Desenele din cripta Augurilor deschid în fața noastră lumea aproape înspăimîntătoare a obiceiurilor etrusce păstrate îndeosebi la înmormîntările persoanelor de seamă. Luptele în preajma mortului, la care erau siliți mai cu seamă prizonierii capturați în războaie, se numărau printre spectacolele obișnuite. Nu era vorba aici însă doar de un duel cu pumnii ci de un fel de lupte dinadins complicate, ducînd adeseori pînă la procedee sadice.

Picturile murale ale criptei ne pun în temă cu două forme de luptă. Doi bărbați, complet despuiați, sînt surprinși chiar în frîntura de secundă dinaintea înfruntării. Artistul a reușit să redea cu iscusință dorința ambilor adversari de a ieși din luptă triumfători. Trupurile musculoase trădează o forță sălbatică și necruțătoare, iar expresia aspră, dură, a feței, e o prevestire a unei lupte crîncene și nemiloase.

A doua scenă dezvăluie o cruzime infinit mai mare. Într-un costum fantastic și cu o mască grotescă pe față apare aici pe jumătate ridicol, pe jumătate demonic, un bărbat pe nume Fersu care urmărește lupta sîngeroasă dintre un alt bărbat și un cîine. Acest luptător, despuiat și el, are totuși capul înfășurat într-o bucată de pînză sau piele, fiind astfel silit să înfrunte animalul flămînd și întărîtat, ca în jocul de-a baba oarba; e înarmat ce-i drept cu un ciomag dar nici pe acesta nu-l poate folosi decît foarte limitat deoarece arma e înfăşurată cu o funie ce formează un laţ în jurul piciorului stîng al luptătorului. Un capăt al funiei e legat de braţul drept al mîinii sale, în care ţine ciomagul, iar celălalt capăt e ţinut cu străşnicie de Fersu. Sensul acestei măsuri e limpede. În ultima sa înfruntare, condamnatul are voie să folosească bîta numai în limitele date de lungimea funiei, pe care însă Fersu le poate restrînge şi mai mult, după bunul său plac. În anumite situaţii luptătorul se poate răsturna şi singur, împiedicîndu-se cu picioarele în funie. În cealaltă mînă, Fersu ţine altă funie ce duce spre gîtul cîinelui unde, după toate probabilităţile, e legată de un dispozitiv special menit să reînnoiască furia animalului în cazul în care i-ar slăbi eventual puterile sau violenţa. Fersu apare aici în rolul managerului sîngeros, cu misiunea de a apăra pe de o parte cîinele agresor în faţa unei apărări prea energice, iar pe de altă parte să le furnizeze spectatorilor un spectacol cît mai îndelungat, cît mai tulburător şi cît mai sîngeros, prin aţîţarea neîntreruptă a animalului.

S-ar putea să ni se pară de neînţeles că un popor atît de avansat, cum au fost etruscii, se complăcea desfătîndu-se cu asemenea spectacole. Descumpănirea noastră nu schimbă însă cu nimic starea lucrurilor care în realitate aşa s-au petrecut.

N-ar fi drept însă să vedem numai acest aspect întunecat pentru noi, greu de conceput al vieţii etruscilor. Să observăm şi altele exprimate de imaginile aflate într-o altă criptă din Tarquinia, denumită cripta Vînatului şi a pescuitului.

E vorba aici de nişte scene aproape duioase, înfăţişate cu un realism delicat, scene în care un artist anonim manifesta un mare simţ pentru redarea detaliului şi încadrarea lui în ansamblul compoziţional. Într-un tablou idilic din viaţa pescarilor şi într-o scenă de atmosferă prezentîndu-i pe vînători în momentul întoarcerii de la o vînătoare bogată, spectatorul descoperă împreună cu pictorul frumuseţea vieţii directe, nemijlocite. Voia bună a pescuitului e transpusă în tabloul întoarcerii pescarilor; tema, care — aşa cum s-ar părea — îl îndeamnă pe artist mult mai mult spre redarea cortegiului zgomotos și vesel al bărbaților bucuroși de rezultatul vînatului și mîndri de prada lor, e ilustrată aici în așa fel încît din scenă se degajă cu totul altă atmosferă, o atmosferă calmă, aproape înălțătoare, evocîndu-i spectatorului mai curînd sentimentul unei întîmplări ireale, deși fiecare amănunt în parte al tabloului este cît se poate de realist.

Locuitorii de odinioară ai orașelor etrusce erau și suferinzi. Și se pare că în arta vindecării bolilor etruscii au atins un nivel devenit proverbial, ea fiind amintită încă multă vreme după stingerea definitivă a civilizației etrusce.

Știm că etruscii cunoșteau efectele tămăduitoare ale izvoarelor și unele ierburi de leac. Scriitorul grec Theofrastos, din secolele IV—III î. e. n., scrie într-o lucrare a sa despre plante următoarele: „... Aischylos spune în elegiile sale: poporul etrusc — un popor cunoscător de leacuri“. Iar autorul roman Martianus Capella (secolele IV—V e. n.) confirmă asta spunînd: „Etruria a devenit celebră prin descoperirea leacurilor“.

În operele plastice ale etruscilor se poate vedea în ce măsură stăpîneau ei anatomia exterioară a corpului omenesc. Dispunem însă de documente mult mai concrete în ceea ce privește cunoașterea anatomiei interne atît a animalelor cît și a omului. În ruinele templelor sau în gropi speciale din apropierea acestora au fost găsite numeroase imitații de mîini, picioare, urechi și, nu în ultimă ordine, de organe interioare umane și de animale, confecționate din lut, marmură și bronz.

Aceste obiecte, denumite *exvota*, erau închinate de etrusci zeităților care ocroteau sănătatea oamenilor și a animalelor, însoțite fie de ruga fierbinte de a-i ajuta să se însănătoșească sau să le ferească vitele de pieire, fie de mulțumirea cuvenită pentru însănătoșire și lecuire. Exvota era bătută pe pereți în locuri sacre. Cînd pereții ajungeau să fie prea încărcați, exvota era adunată și depusă în gropi sacre, căci profanarea ei nu era îngăduită.

În primele decenii ale secolului nostru, oamenii de știință au acordat o mare greutate îndeosebi obiectelor reprezentînd organele interne ale omului sau ale animalelor, considerîndu-le drept exemplare antice unice care documentează starea cunoștințelor etrusce în domeniul anatomiei. Cu trecerea timpului însă, ei au descoperit că multe dintre aceste creații conțin erori grave în ilustrarea organelor respective. Și, astfel, actuala opinie privitoare la aceste *exvota* e mult mai reținută și mult mai moderată. Ele sînt considerate obiecte confecționate de meșteșugari etrusci la comandă, ca daruri închinate zeilor. Totul depindea aici de măiestria și cunoștințele cu care meșteșugarii abordau aceste lucrări. Precizia în redarea organului respectiv n-a stat desigur pe prim plan. De aceea, obiectele amintite nu reprezintă o sursă prea potrivită pentru aprecierea nivelului de cunoștințe ale etruscilor în domeniul anatomiei.

S-ar părea ca etruscii care se îndeletniceau cu arta prezicerii folosind măruntaiele animalelor, cunoșteau la perfecție anatomia animalelor. Dar nici această problemă n-a fost clarificată pînă acum. Nu încape îndoială că haruspicii, căutătorii voinței zeilor în măruntaiele animalelor, cunoșteau în linii mari poziția anumitor organe, forma și culoarea acestora. Dar încă o dată trebuie să ne reamintim că ei se interesau de organele animalelor din motive cu totul altele decît științifice, de unde putem desprinde concluzia că activitatea lor n-avea darul să îmbogățească prea mult cunoștințele practice despre corpul animalelor.

O atenție mult mai mare merită să li se acorde etruscilor ca specialiști în stomatologie. Cele două proteze dentare expuse azi în muzeul din Liverpool fac parte din seria protezelor descoperite în criptele etrusce. Prima reprezintă o lucrare de aur inelară încercuind patru dinți din care s-au conservat, la capete, doi dinți sănătoși, pilonii propriu-ziși ai punții, în timp ce dinții artificiali au căzut. Dimpotrivă, în a doua proteză au rezistat veacurilor cei doi dinți artificiali din mijlocul lucrării. Protezele au fost construite în așa fel încît fiecare dintre cei patru dinţi să fie închis într-un cerculeţ de aur, dinţii artificiali fiind asiguraţi şi cu cîte un nit. Unele proteze au fost atît de trainice încît au rezistat pînă după moartea posesorului lor. În împrejurimile Vechii Faleri, de unde

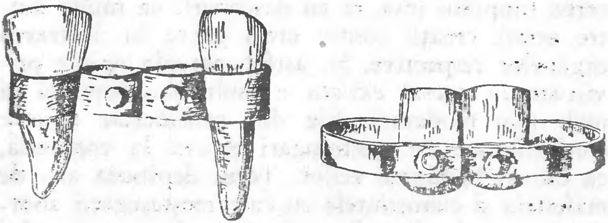

FIG. 15 PROTEZE DENTARE ETRUSCE

provine craniul cu puntea de aur conservată, a existat fără îndoială, la vremea respectivă, un specialist cu experienţă.

Alt tip de proteză avea menirea să consolideze dinţii care se clătinau. Specialiştii etrusci înlăturau acest neajuns cu o bentiţă îngustă şi subţire de aur, pe care o treceau în spirală printre dinţi.

În afară de proteze, etruscii mai făceau şi coroane dentare de aur, de teracotă sau din alte materiale.

Fireşte că şi în spatele performanţelor etrusce în domeniul stomatologic sta aceeaşi înaltă măiestrie dovedită de etrusci în elaborarea produselor meşteşugăreşti care i-au făcut atît de celebri. Aici ea a intervenit doar într-un sector la care nici nu ne-am fi gîndit.

Asta ar fi, în linii mari, tot ceea ce am putea spune despre viaţa oraşelor etrusce. S-ar mai putea adăuga aici multe particularităţi menite să completeze şi să coloreze imaginea, dar care, în esenţă, nu i-ar mai aduce vreo schimbare.

Ştim că ea e foarte vagă, căci lipseşte din ea tocmai ziua obişnuită a oraşului etrusc, viaţa oamenilor simpli cu grijile şi necazurile lor.

Cu greu vom dezvălui și ceea ce s-a petrecut mai mult decît la suprafață: cum au gîndit, ce au simțit și au trăit oamenii aceia de odinioară. Și, totuși, cîte puțin mai aflăm despre ei datorită felului în care practicau cultul religios și mai cu seamă datorită numeroaselor opere de artă ce au rămas de pe urma lor.

NĂSCĂTOAREA DE SUPERSTIŢII

Se dăruiau cu zel cunoaşterii zeilor.

DIODOROS

În antichitate, religia era o chestiune mult mai importantă decît treburile personale ale omului şi ea se infiltra pînă în sferele celor mai serioase probleme publice şi de stat. În privinţa aceasta nici etruscii nu constituiau o excepţie printre popoarele antice.

Prin intermediul religiei ele înţelegeau şi soluţionau multe probleme de viaţă, pentru care altminteri nici nu puteau să aibă o interpretare raţională. Ea îi ajută să-şi biruie sentimentul propriei neputinţe în desfăşurarea de fier şi imprevizibilă a vieţii încheiate cu moartea neîndurătoare, iar răspunderea pentru destinele individului, ale oraşelor sau ale unor ţări întregi era trecută pe seama zeilor, zămisliţi, ce-i drept, de fantezia omenească, dar socotiţi făuritorii legitimi ai fericirii sau ai nenorocirii tuturor generaţiilor umane.

Religia etruscă a avut şi ea o puternică influenţă asupra adepţilor ei. Mintea etruscilor era veşnic neliniştită de dorinţa de a afla intenţiile zeilor ce stăpîneau lumea de pe pămînt şi cea de dincolo de mormînt. Astfel, ei nu-şi precupeţeau nici timpul, nici oboseala pentru a cerceta voinţa zeilor, pentru a le satisface toate dorinţele sugerate prin semne, sau pentru a răscumpăra cu toată grija ceea ce n-a fost pe placul zeilor. Pînă şi intenţiile proprii voiau să le adapteze voinţei zeilor. Iar preoţii lor deveneau oficianţi vestiţi în prezicerea evenimentelor ce aveau să vină, fiind căutați cu încredere oarbă chiar și în afara patriei lor.

Istoricul roman Titus Livius i-a caracterizat pe etrusci și religia lor prin aceste cuvinte: „Un popor dăruit religiei, mai mult decît celelalte popoare prin aceea că se remarcă tocmai prin arta de a cultiva religia". Iar în secolul al IV-lea e.n. Arnobius, cunoscutul apărător al învățăturii creștine, denumește Etruria „născătoarea și mama superstițiilor".

Din lumea acestor închipuiri ciudate ale Etruscilor n-au mai rămas azi decît niște vestigii din care oamenii de știință reconstituie cu trudă tabloul religiei etrusce: dar acesta nu este un tablou ale cărui culori să mai poată atinge prospețimea și nuanțele originalului.

O mare parte a acestui tablou o recunoaștem din scenele surpinse de pictor sau de gravor pe obiectele ornamentale și pe oglinzi: datorită lor, în fața noastră se deschide lumea miturilor și a legendelor etrusce, a zeilor și eroilor etrusci. Alături de chipurile zeilor apar adeseori gravate și numele lor, de regulă în limba etruscă. Unele din ele se apropie vizibil de versiunea greacă sau romană; de pildă etrusca Artenis nu-i alta decît Artemis a grecilor, iar etrusca Uni se identifică desigur cu Junona romană. La alți zei și la alte figuri legendare întîlnim nu rareori cîte un nume fără analogie în mitologia greacă sau romană. Dar și aceste zeități pot fi identificate și anume după scena în care apar sau după semnele distinctive atribuite, prin tradiție, fiecărui zeu în parte. Astfel, se poate constata că zeița etruscă Turan coincide cu Afrodita greacă sau cu Venus a romanilor, iar etruscul Tinia cu Zeus al grecilor și cu Jupiter al romanilor. Picturile de pe pereții criptelor ne permit de asemenea o incursiune în lumea închipuirilor vieții de apoi.

Chiar și printre documentele scrise știm că existau unele cu caracter religios; din păcate însă, aceste izvoare sînt neinteligibile. Despre religia etruscă ne mai vorbese și însemnările scriitorilor romani. La lectura acestora trebuie să fim însă foarte circumspecţi. Căci ele provin dintr-o perioadă cînd alături de religia etruscă începuseră să se manifeste şi alte culte, mai trainice decît religia, închipuirile şi datinile etrusce, pe cale de a îmbătrîni. E uşor de presupus ca romanii, adepţi ai unei alte religii, să nu fi izbutit să pătrundă atît de adînc în tainele unui cult străin, şi să nu-l fi înţeles pînă acolo, încît să fi reprodus cu fidelitate alte reprezentări religioase — uneori chiar străine simţirii lor.

E vorba de aşa-numitele reprezentări politeiste; căci zeităţile etrusce erau mai mult decît multe. De unde şi greutatea mai mare de a pătrunde în panteonul etrusc, şi mai cu seamă de a-l înţelege. Ca să nu mai vorbim de faptul că iniţial asupra reprezentărilor religioase ale etruscilor au avut o puternică influenţă ideile greceşti şi italice, astfel că e cu neputinţă de stabilit unde anume încep şi unde se termină aceste influenţe.

Lumea zeilor etrusci o cunoaştem doar fragmentar, iar multe zeităţi, adeseori numai după nume. Acestea făureau un fel de ierarhie în vîrful căreia a stat la început o singură zeitate atotputernică, iar mai tîrziu cuplul Tin — sau Tinia — zeul fulgerelor şi Turan, cuplu atotstăpînitor peste toată suflarea. Acest cuplu a fost curînd indentificat de etrusci cu zeul suprem al grecilor Zeus şi cu zeiţa Afrodita sau — analog — cu perechea de zei romană Jupiter şi Venus. Aşa cum ne informează Seneca, celebrul scriitor şi filozof roman, din secolul I e. n., Tin avea sub puterea sa trei feluri de fulgere. Cu unul putea el însuşi, din propria sa voinţă, să-i avertizeze pe pămînteni. Al doilea fulger anunţa o primejdie mai mare: acesta era trimis de Tin după un consiliu cu alţi doisprezece zei. Al treilea şi cel mai înspăimîntător dintre fulgere era folosit de Tin pentru a-i pedepsi pe muritori la sfatul altor zeităţi anume consultate în acest scop. Torţa acestui fulger era uriaşă, nimicind fără milă tot ce-i venea în cale.

Numele zeului suprem al etruscilor, Tin sau Tinia, e gravat pe de-o parte pe oglinzile şi vasele din Cripte, iar pe de altă parte e cunoscut şi de pe modelul ficatului de berbec descoperit la Placentia, despre care vom avea prilejul să mai vorbim. Nu se ştie însă exact cum anume şi-l reprezentau etruscii pe acest zeu atotputernic. Există, ce-i drept, statuete de bronz — cele mai vechi datînd din secolul al V-lea înaintea erei noastre — care înfăţişează o figură ce coincide izbitor cu zeitatea supremă a grecilor, Zeus. Dar în afară de acestea s-au conservat şi statuete reprezentînd un zeu cu fulgerul, ce nu se aseamănă cîtuşi de puţin cu stăpînul fulgerului grecesc Zeus, sau cu tunătorul Joe al romanilor. Uimitor este de asemenea faptul că pe oglinzi, Tin e înfăţişat adeseori cînd în chip de Zeus, cînd ca un tînăr ce nu aduce de loc cu acesta, şi numai inscripţia ne împiedică în cele din urmă spre a nu-l confunda pe tînărul zeu cu Aplu (corespondentul etrusc al zeului grec Apollo), sau cu altă zeitate. Această nestatornicie în reprezentarea zeilor, atît de netipică la greci şi la romani, şi atît de frecventă la etrusci, constituie o problemă pe care etruscologii n-au izbutit încă s-o clarifice în mod satisfăcător.

Întrucît Etruria a fost o putere maritimă, din rîndurile zeilor ei nu putea să lipsească un puternic zeu al mărilor. Îi spunea Nethuns — pentru noi sună asemănător cu numele dat stăpînului mării de către romani: Neptunus. E înfăţişat cu tridentul în mînă întocmai ca Poseidon, omologul său grecesc. Zeul etrusc al războiului, Maris, îşi avea la romani analogul în juvenilul şi vigurosul Marte. Şi Dionisyos, zeul grec al vinului, personificarea veseliei şi a vieţii depline, era cinstit şi venerat în Etruria şi îndeosebi în oraşul Populonia, în etruscă Pupluna sau Fufluna, după care se spune că i s-ar fi dat chiar numele de Fufluns. De infern e legat numele zeului Turnes, care conducea sufletele răposaţilor în lumea subpămînteană, întocmai cu Hermes la greci şi Mercurius la romani. Turnes era venerat cu deosebire în Arretium. Şi alţi zei, mulţi la număr, erau mai strîns legaţi de anumite oraşe în care cultul lor era practicat mai intens. Se poate deduce şi de aici acea izolare a fiecărui oraş, despre care am mai amintit. Aşa, de pildă Perusia se număra printre zeloasele admiratoare ale zeului Sethlaus — zeul focului. Dar în afară de Sethlaus mai exista şi un alt zeu al focului, înfăţişat întocmai ca Héfaistos al grecilor şi Vulcanus al romanilor. Bogatul oraş Populonia bătea monedă cu efigia unui al treilea zeu al focului şi patron al fierarilor denumit Velehaus.

Unul dintre zeii etrusci — sau una dintre zeiţele etrusce? — care după opinia lui Varrona, scriitor roman din secolul I înaintea erei noastre, ar fi fost chiar zeitatea principală etruscă, a ajuns în panteonul roman sub numele de Vortumnus sau Vertumnus. Statuia lui a fost plasată în Strada Etruscilor, iar cunoscutul elegist roman Propertius scrie despre ea:

Despre divinul Vertumnus, despre a lui statuie
ascultă acum!

Din tribul tuscilor mă trag, eu Tusc, şi nu-mi
pare rău că-n toiul luptelor părăsit-am al Volsiniei
cămin.

Potrivit interpretării anumitor oameni de ştiinţă acest zeu ar fi unul şi acelaşi cu zeiţa etruscă Voltumnia, în al cărei sanctuar — probabil în Volsinia — s-ar fi desfăşurat, după informaţiile culese din izvoare antice, serbările religioase pe întreaga Etrurie. Romanii, de bună seamă, şi-au însuşit această zeitate, chiar dacă sub altă înfăţişare — masculină. Căci ei credeau că vor cuceri favorul zeilor furîndu-i pe aceştia de la duşmanii lor, şi-i vor înfrînge lesne pe adversari lipsindu-i de ocrotirea zeilor.

Cu toate acestea, cercetătorii nu împărtăşesc o părere unanimă cu privire la diferitele zeităţi ale panteonului etrusc. Unii, de pildă, socotesc că Vortumnus al lui Varrona şi Vertumnus al lui Propertio nu pot fi de loc identificaţi cu zeiţa etruscă Voltumnia. Nici Vertumnus (sau Vortumnus) şi nici Voltumna nu sînt nume cunoscute din inscripţiile etrusce, astfel că motivele de scepticism în cazul de faţă sînt, într-adevăr, întemeiate. Şi apoi, Voltumnia a fost zeiţă, în timp ce Voltumnus e nume de zeu. Dar şi împotriva acestei obiecţii unii cercetători prezintă cu operativitate contraargumentul că reprezentările religioase etrusce n-au fost în această privință, nici în alte cazuri, complet clarificate și că etruscii nu făceau o distincție consecventă între zeitățile bărbătești și femeiești. Pînă și Maris, zeul războiului, le creează etruscologilor dificultăți. Numele lui se asemănă cu al zeului roman Marte (în cazul nominativ Mars). Dar gravurile etrusce de pe oglinzile care adeseori înfățișează chipul lui Maris nu-l prezintă echipat. așa cum s-ar cuveni să fie un zeu al războiului. În schimb în diferitele alte scene de pe ornamentația oglinzilor apar trei zei înarmați, cu totul alții, și anume: Laran, Cuslan și Lethan, considerați, pe bună dreptate, că au fost deopotrivă zei ai războiului. Unii oameni de știință clatină însă din cap manifestîndu-și îndoiala asupra acestui număr, relativ mare, de miniștri de război în panteonul etrusc; acestora li se pare că atîția zei ai războiului ar fi totuși mult prea mulți pentru poporul etrusc.

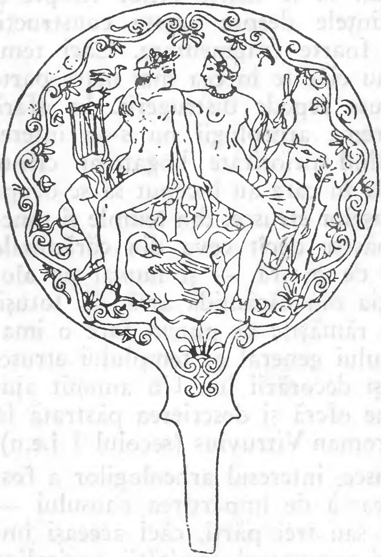

Fig. 16 OGLINDĂ ETRUSCĂ,
APOLLO ȘI ARTEMIS.
SEC. III Î.E.N.

Asemenea neclarități și litigii în legătură cu competența și semnificația fiecărui zeu în parte sînt mult mai multe şi ele apar în cele mai diferite corelaţii şi împrejurări, ceea ce dovedeşte încă o dată că pentru moment doar puţine lucruri se pot spune cu certitudine absolută sau parţială, despre religia etruscă.

Etruscii obişnuiau să le înalţe zeilor temple şi sanctuare. Cunoştinţele despre aceste construcţii sînt de asemenea foarte fragmentare. Căci templele la etrusci erau clădite în cea mai mare parte din materiale supuse repede distrugerii. În afară de asta, multă vreme arheologii nu s-au interesat de ele, acordînd prioritate bogatelor cripte etrusce. În perioada în care au început să se ocupe şi de cercetarea oraşelor etrusce, din temple şi sanctuare nu mai rămăsese decît ceva din cărămizile nearse şi temeliile de piatră — şi numai pe alocuri şi ornamentaţia din cărămidă arsă. Şi, totuşi, chiar şi din aceste rămăşiţe ne putem face o imagine asupra aspectului general al templului etrusc, asupra împărţirii şi decorării lui. Un anumit ajutor în acest sens ne oferă şi descrierea păstrată în opera scriitorului roman Vitruvius (secolul I î.e.n).

La templele etrusce, interesul arheologilor a fost captivat mai cu seamă de împărţirea naosului — de regulă în două sau trei părţi, căci aceeaşi împărţire a avut-o şi sanctuarul trinităţii capitoline din Roma — Joe, Junona şi Minerva — a cărui construcţie se spune că ar fi fost începută tocmai atunci cînd Roma se afla sub domnia dinastiei etrusce a Tarquinilor.

Chestiunea dacă în templul etrusc, cu naosul împărţit în două sau trei părţi, erau venerate cupluri, trinităţi ori mai multe zeităţi, e încă discutabilă şi litigioasă. Această problemă s-a complicat şi mai mult acum cînd s-a constatat că numărul trinităţilor la etrusci e foarte mic, reducîndu-se de fapt la una singură, cunoscută la Roma: Ţin (Jupiter), Uni (Junona), Menrva (Minerva).

Mai de mult s-a crezut de asemenea că trinitatea zeilor cereşti corespundea trinităţii zeilor infernului, dar mai tîrziu s-a dovedit că lucrurile nu stau de loc aşa. Dimpotrivă, în locul trinităţilor întîlnim mai din belşug — de pildă în picturile şi gravurile pe oglinzi — cupluri de zei cum ar fi Aplu—Aritimi (Apollo—Artemis), Aita—Phersipuci (Hades—Perseponé) etc.

Pe oglinzile etrusce — descoperite cu miile — sau pe picturile murale din cripte, o temă frecventă constituie şi figurile eroilor (semizeilor). Creatorii lor, artişti şi meşteşugari, s-au inspirat în redarea lor atît din miturile autohtone, cît şi din cele străine, dar mai cu seamă din miturile greceşti despre viaţa zeilor şi a eroilor semizei.

Unele scene mitologice erau preferate altora. Pe un număr mare de oglinzi apare popularul erou Hercle, grecul Herakles, cunoscut la romani sub numele de Hercules. Acest semizeu, în legenda greacă fiul lui Zeus şi al femeii muritoare Alkmena, era silit s-o slujească pe Hera, geloasa soţie a lui Zeus, care-l obliga să treacă prin multe încercări primejdioase pentru a îndeplini tot felul de misiuni supraomeneşti. Din aceste încercări Hérakles ieşea întotdeauna acoperit de gloria triumfului, devenind pînă la urmă, datorită Herei, un erou celebru şi îndrăgit.

Pe o oglindă etruscă, datînd din secolul al V-lea î.e.n. şi descoperită la Vulci, vedem una lîngă alta figurile legendarilor eroi Heracles şi Atlas. Scena e luată dintr-o legendă despre Heracles care, din dispoziţia Herei, a trebuit să-l slujească pe Euryste, regele Tinyntului. Eurysthe i-a poruncit lui Heracles să aducă trei mere de aur din grădina Hesperidelor. Cînd regele i-a dat această misiune greu de împlinit, Heracles nu ştia încotro s-o pornească şi unde să caute merele cu pricina. A rătăcit aşadar prin lume pînă cînd a ajuns în dreptul lui Atlas, gigantul ce ţinea pe umeri bolta cerească. L-a convins pe gigant să-l ajute să obţină merele de aur, făgăduindu-i ca în lipsa acestuia să ţină el imensa povară. Atlas i-a adus într-adevăr merele de aur, aflate pînă atunci în paza nimfelor Hesperide dar, în loc să i le dea, a vrut să le ducă singur lui Eurysthe şi să lase pentru totdeauna uriaşa sa povară pe umerii lui Heracles. Isteţul Heracles a ştiut însă să-l păcălească. S-a arătat împăcat cu soarta sa, rugîndu-l însă pe Atlas să țină numai cîteva clipe bolta cerească, prefăcîndu-se că ar vrea să-și pună ceva pe umeri, ca bolta să nu-l apese atît de mult. Nebănuind șiretlicul, Atlas a căzut la învoială. Eliberat din capcană, Heracles a făcut numaidecît cale întoarsă. Artistul l-a surprins tocmai în clipa în care se pregătește de drum: stă cu picioarele desfăcute, în mîna stîngă ține o bîtă, în dreapta merele de aur, iar pe fața lui se citește gîndul de a nu zăbovi prea mult cu privirea în ochii lui Atlas.

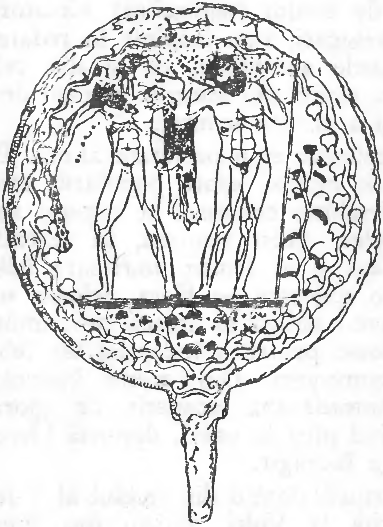

FIG. 17 OGLINDA ETRUSCĂ,
ATLAS ȘI HERACLES.
SEC. V. Î.E.N.

Alt motiv mitologic ce se repetă adeseori pe gravurile de pe oglinzi e judecata lui Paris. Din antica Tarquinie provine o oglindă deteriorată — datînd din secolul al III-lea î.e.n., pe care se pot distinge cele trei zeițe a căror frumusețe trebuia s-o judece păstorul Paris, fiul regelui troian Priam. În dreptul fiecărei figuri artistul a scris numele respectiv: Menrva (pe oglindă a rămas doar partea de cuvînt -nrva), Uni, Turan și Elachsutre, adică Alexandros, aceasta fiind altă denumire dată lui Paris din Troia. Una din oglinzile cu aceeași temă se află în colecția Muzeului de artă industrială din Brno.

Pe o oglindă din Praeneste, datînd din secolul al III-lea î.e.n, poate fi văzut Jupiter stînd în chip de judecător între Venus și Proserpina.

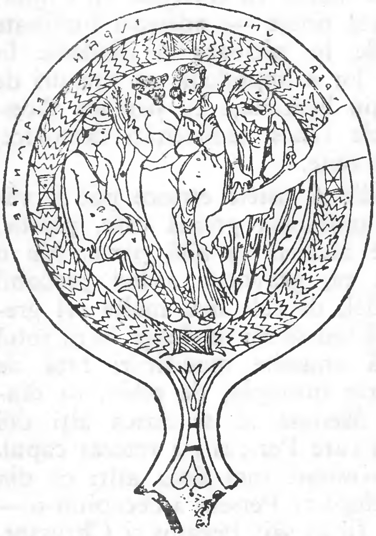

FIG. 18. OGLINDA ETRUSCĂ, JUDECATA LUI PARIS. SEC. III Î.E.N

Obiectul gîlcevei, frumosul Adonis, bineînțeles nu-l vedem, deoarece se află ascuns în scrin. Proserpina, foarte energică, revendică scrinul, iar Jupiter, ținînd în mîna stîngă cele trei fulgere o avertizează dojenitor. Potrivit legendei grecești, Venus ar fi încredințat creșterea fiului ei, Adonis, zeiței infernului, Proserpina, care însă l-a îndrăgit, refuzînd să-l mai elibereze din împărăția sa. Înțeleptul Jupiter a judecat cearta hotărînd în așa fel încît Adonis să trăiască o treime din an la Proserpina, o treime la Venus, iar restul anului după propria sa dorință. Se înțelege că Adonis s-a decis să-și petreacă două treimi ale anului cu Venus, zeița frumuseții, dar asta oglinda nu mai spune. Numele zeițelor — *Venos, Prosepna* — și numele lui Jupiter în chip de Zeus sînt scrise în latina arhaică, limbă ce începuse deja să pătrundă în Etruria; interesant e faptul că fiecare nume e pus la alt caz.

Pe nişte scrinuri speciale, aşa-numitele ţiste, şi pe oglinzile datînd mai cu seamă din epoca elenistică (sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n), e înfăţişată frecvent zeiţa Turan cu cortegiul ei, chipuri fermecătoare de fete tinere — adeseori înaripate avînd doar sandale în picioare şi diademe în jurul frunţii. Gîtul lor e împodobit cu şiraguri de mărgele. În mînă ţin borcănaşe cu parfum. Acestea sînt aşa-numitele Lases, semizeităţi demonice, care însoţesc şi alte zeiţe.

Uneori pe oglinzile şi ţistele etrusce pot fi văzute episoade din mitologia greacă care, plastic, n-au fost surprinse nicăieri în altă parte. Nu o dată s-a întîmplat ca, gravorul, avînd probabil înaintea sa un model, de cele mai multe ori grecesc, să nu cunoască sau să nu înţeleagă întru totul legenda şi să facă anumite modificări faţă de model. Aşa s-a putut întîmpla, de pildă, ca dintr-o gravură, din Medusa să se nască alţi doi monştri, în clipa în care Perseus i-a retezat capul. Legenda greacă povesteşte însă doar atît: că din sîngele Medusei — după ce Perseus a decapitat-o — s-au născut cei doi fii ai săi: Pegasos şi Chrysaor. Unele reprezentări de subiecte mitice, pe oglinzile etrusce, demonstrează categoric că făuritorii lor au săvîrşit erori; şi oricît de mare ar fi bunăvoinţa noastră, nu putem totuşi să le interpretăm ca fiind o altă versiune a unei legende pe care o cunoaştem din altă parte. Cu toate acestea, scenele ce apar gravate pe oglinzile şi ţistele etrusce constituie pentru noi un preţios izvor de cunoştinţe pentru reprezentările mitologice ale etruscilor. În acelaşi timp, nu ne putem imagina la modul simplist că motivele ornamentale de pe obiectele etrusce corespund întru totul cu reprezentările lor religioase. Căci folosirea motivelor din mitologia altui popor nu înseamnă nici pe departe şi practicarea aceleiaşi religiuni.

De fapt etruscii nici nu-şi cinsteau atît zeii, preluaţi de multe ori din sfera mitologiei greceşti şi italice — pe cît îşi cinsteau preoţii, prevestitori ai viitorului, şi învăţătura religioasă, denumită de romani *Disciplina Etrusca,* a cărei parte esenţială consta în arta prezicerii viitorului citit din măruntaiele animalelor şi în interpretarea semnificaţiei fulgerelor transmise de zei.

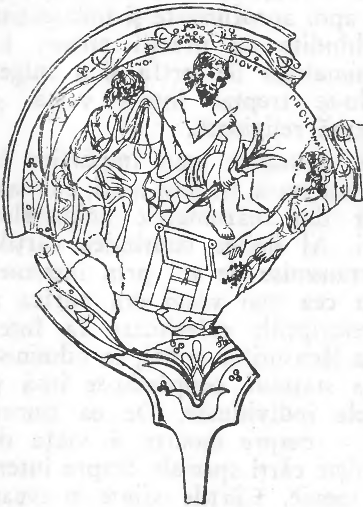

FIG. 19. OGLINDĂ ETRUSCĂ, JUPITER JUDECÎNDU-LE PE VENUS ŞI PROSERPINA. SEC. III Î.E.N.

Se spune că această învăţătură era preluată de etrusci de la înşişi zeii atotputernici. Potrivit unei legende, păstrată de Cicero, un ţăran etrusc, arîndu-şi ogorul, ar fi întors odată o brazdă mai adîncă decît de obicei; din această brazdă a ieşit Tages, un spiriduş cu înfăţişare de copil, dar înţelept ca un moşneag, care a început să-i vorbească. Uluit, plugarul s-a apucat să strige. La chemarea lui au venit în fugă mulţi oameni din toată Etruria; aceştia au ascultat învăţătura spiriduşului Tages, al cărui component principal era arta prezicerii viitorului din măruntaiele animalelor. Căpeteniile etrusce au înscris spusele lui Tages în cărţile sfinte.

Altă artă a practicii religioase le-a fost transmisă etruscilor de o nimfă, purtînd numele latinesc Begoe, Vegoe sau Vegoia, iar în etruscă Vecui. Aceasta i-a învățat complicata interpretare a fulgerelor, considerate semne trimise de zei, dar tot ea le-a dat și cunoștințe practice, învățîndu-l, se spune, pe un oarecare Arruns Veltymnus să hotărnicească pămînturile. Principiile dezvăluite de Begoe au fost de asemenea consemnate în cărțile sfinte, iar cele două învățături — a lui Tages și a Begoei — au fost apoi aprofundate și îmbogățite cu cunoștințele dobîndite de preoții etrusci în timpul cercetării animalelor de jertfă și a fulgerelor, transformîndu-se treptat într-o vastă și cuprinzătoare literatură religioasă.

Cărțile sfinte ale etruscilor erau împărțite în trei ansambluri. Primul trata, în linii mari, cunoașterea voinței zeilor din măruntaiele animalelor destinate sacrificării. Al doilea cuprindea cărțile privind poruncile transmise de zei prin intermediul fulgerelor. Dar cea mai vastă era partea a treia conținînd prescripțiile referitoare la întemeierea orașelor și a lăcașurilor sfinte, la administrarea și conducerea statului, ocupîndu-se însă și de viața și destinele individuale. De ea țineau și cărțile morților — despre moarte și viața de apoi — precum și niște cărți speciale despre interpretarea anumitor semne. Cărțile sfinte n-aveau doar un caracter practic; din referirile autorilor antici reiese limpede că în ele erau interpretate opiniile privind nașterea lumii, destinele oamenilor și alte probleme asemănătoare, care au interesat omenirea din vremurile cele mai îndepărtate.

Cărțile religioase etrusce s-au bucurat de atenția romanilor care au și tradus multe din ele în latină. Se crede că traducerea lor — din păcate nepăstrată — ar fi fost făcută la jumătatea secolului I î.e.n. de M. Tarquinius Priscus, contemporanul lui Varro; la rîndul său, Varro a contribuit și el la răspîndirea cunoștințelor despre învățătura religioasă a etruscilor. De altfel, și alți romani de seamă s-au ocupat cu studierea religiei etrusce. Aceștia au început însă să se intereseze de ea mult prea tîrziu, în perioada în care n-aveau o imagine cu nimic mai precisă și mai clară decît aveau romanii despre propria lor religie arhaică. Şi chiar dacă romanii au fost mai aproape de religia etruscă decît sîntem noi, au fost totuşi atît de îndepărtaţi de ea, încît multe din învăţăturile ei nu le-au înţeles integral şi exact.

Dintre „noţiunile" şi practicile religioase etrusce, pe romani i-a atras îndeosebi *haruspicina*, arta prezicerii din măruntaiele animalelor sacrificate. Însăşi interpretarea denumirii, haruspicina, e discutabilă şi litigioasă. Partea a doua a acestui cuvînt lingviştii o leagă de latinescul — *spicio*, cunoscut numai din cuvinte compuse (=privesc, cercetez). Prima parte a cuvîntului haruspicina pricinuieşte lingviştilor mari dificultăţi, ea fiind interpretată diferit. Unii o prezintă în corelaţia cu nişte cuvinte aparţinînd unor limbi europene, şi care înseamnă organe, măruntaie etc. Alţii explică partea de cuvînt *haru* cu expresia asiriană *har*= ficat. Această ipoteză, relativ veche, a avut multă vreme adepţii săi, dar cu timpul ea a fost trecută pe planul al doilea. În momentul de faţă oamenii de ştiinţă se gîndesc că totuşi această concepţie ar putea fi îndreptăţită întrucît s-a constatat că între haruspicina etruscă şi cea babiloniană există o analogie. Această interpretare a cuvîntului haruspicina deosebit de ispititoare mai cu seamă pentru acei cercetători care apără opinia cu privire la originea orientală a etruscilor. Sîntem însă nevoiţi să menţionăm că interpretarea *har*=ficat, nu este împărtăşită unanim.

Ficatul animalelor sacrificate constituia într-adevăr obiectul celei mai mari atenţii din partea haruspicilor. Printre documentele materiale etrusce există un exemplar curios — un ficat de oaie, cu numele unor zei gravate în el — găsit în anul 1877, în împrejurimile Placentiei (Piacenza de azi). Îndată după descoperirea lui s-a spulberat şi orice îndoială că ficatul n-ar fi servit ca mijloc de orientare pentru haruspici sau pentru acei care abia învăţau arta lor. Forma literelor de pe inscripţie dovedeşte că obiectul (imitaţia ficatului) nu datează dintr-o perioadă mai veche, anterioară secolului al III-lea î. e. n.; dimpotrivă, e posibil ca el să fie chiar de o dată mai recentă. Suprafaţa acestui ficat e împărţită cu mare grijă în secţiuni în care sînt gravate numele zeilor, atît a celor buni, cît şi a celor răi. Unele dintre aceste nume ne sînt cunoscute de pe inscripţii, altele sînt absolut tainice iar altele au fost descifrate cu toată certitudinea.

Merită atenţie faptul că imitaţii de ficat, asemănătoare, executate din argilă, au fost descoperite în centrul de odinioară al Imperiului hitit şi în alte locuri din Orient. E drept că între descoperirea de la Placentia şi cele din Orient se întinde un şir întreg de veacuri şi că ar trebui găsite poate încă multe alte exemplare pentru a se stabili o corelaţie indiscutabilă între acest model de ficat etrusc şi obiectele analoage găsite în Orient. Şi totuşi, există unii cercetători dispuşi să afirme că ficatul de la Placentia demonstrează strînsa legătură a etruscilor cu Orientul. N-ar fi exclus însă ca tehnici religioase asemănătoare să fi apărut şi de sine stătător fără nici o legătură între ele.

Despre oficiile haruspicului ne putem face o imagine generală după o gravură de pe una din oglinzile etrusce, descoperite în oraşul Vulci. Un artist din secolul al IV-lea î. e. n. înfăţişează aici un preot etrusc în momentul cînd acesta stă aplecat asupra unei măsuţe cu nişte resturi de măruntaie, din care pot fi deosebite cu claritate plămînii şi traheele. În mîna stîngă, haruspicul ţine ficatul pe care-l cercetează cu mare atenţie.

Preotul care citea din măruntaiele animalelor destinul statului sau al individului cunoştea la perfecţie forma şi culoarea ficatului, căci orice modificare, cît de mică, trebuia să-i comunice, şi-i comunica, viitorul şi poruncile zeilor. Haruspicii se concentrau în mod special asupra observării aşa-numitului *caput iocineris*, ieşitura piramidală ce poate fi văzută şi la modelul ficatului din Placentia.

Dacă această ieşitură era deosebit de mare, ea vestea aceluia ce s-a adresat haruspicului fericire, dacă nu era destul de dezvoltat, sau dacă lipsea cu desăvîrşire, omul care a cerut să fie investigată voinţa zeilor, era ameninţat de o nenorocire sau chiar de moarte. Dacă haruspicul vedea la acest important *caput iocineris* un început de descompunere, obştea era ameninţată de pericolul sciziunii şi al războaielor. Dacă însă în vîrful ieşiturii se forma un fel de coroniţă, aceasta constituia semnul neînşelător al biruinţei în război. Faptul că tocmai *Caput iocineris* era considerat de haruspici drept partea importantă a ficatului, îşi avea şi cauzele lui; căci el apare într-o multitudine de forme inepuizabilă oferind fanteziei haruspicilor un cîmp larg de activitate.

Dar haruspicii nu prevesteau viitorul numai din această proeminenţă ţuguiată. Ei mai urmăreau detaliat partea superioară — nefavorabilă — şi partea inferioară — favorabilă a ficatului. Semnul bun pe partea superioară era norocos pentru cel ce se interesa de destinul său; acelaşi semn pe partea opusă era, dimpotrivă, considerat favorabil duşmanului său.

De regulă haruspicii cercetau ficatul şi fierea animalului jertfit, şi mai puţin inima şi plămînii. De asemenea, nu era indiferent din ce animal proveneau aceste măruntaie. Prescripţiile etrusce în această privinţă erau foarte stricte, animalul destinat sacrificării — ales îndeobşte dintre vitele cornute — trebuia să fie absolut sănătos şi să nu opună rezistenţă în timp ce era dus spre jertfelnic.

De domeniul activităţii ţinea însă şi interpretarea semnelor trimise de zei prin intermediul fulgerelor. Era o ştiinţă complicată, purtînd adeseori şi ea numele de haruspicină. Interpretul fulgerelor trebuia să studieze bolta cerească. Martianus Capella, scriitor roman din secolul al V-lea e. n., menţionează în scrierile sale că pentru a folosi scopului amintit, era împărţit în şaisprezece secţiuni, în care se afla reşedinţa diferiţilor zei; secţiunile răsăritene erau considerate favorabile, cele apusene, prevestitoare de rele. Între numele scrise pe modelul ficatului de bronz de la Placentia și numele zeilor enumerați de Martianus Capella, există o analogie incontestabilă, chiar dacă nu deplină. Nu încape îndoială că Martianus Capella e un martor mai puțin desăvîrșit decît documentul etrusc în sine. Și totuși, în ciuda acestor deosebiri, e limpede că atît prevestirea destinului din măruntaiele animalelor, cît și interpretarea fulgerelor, se întemeiau în esență pe aceleași principii.

În timpul observării fulgerelor, preotul sta cu fruntea îndreptată spre miazăzi, urmărind cu precizie direcția de unde venea și încotro se îndrepta fulgerul. El stabilea nu numai care dintre zei l-a trimis, ci și de ce l-a trimis, și cum anume trebuia împlinită voința sau porunca lui. Căci din punctul de vedere al haruspicilor fulgerele erau de mai multe feluri: unul recomanda sau respingea realizarea intențiilor de a căror utilitate inițiatorul lor nu era sigur; altul era trimis de zei abia după săvîrșirea faptei de către muritor, indicîndu-i dacă fapta sa a fost în favoarea sau în defavoarea lui; alt fulger era destinat acelora care în momentul respectiv nu întreprinseră nimic, ba, mai mult, nici nu intenționaseră să facă ceva; pentru aceștia fulgerul avea semnificația promisiunii, a avertizării sau a amenințării directe.

Cele mai rele erau considerate fulgerele ce veneau din direcția nord-vest, iar cele mai favorabile cele apărute dinspre nord-est. Mai interveneau însă aici și alți factori care jucau un rol important: culoarea și forma fulgerului, ziua în care fulgerul a luminat cerul și locul atins de el.

Dacă atingea un spațiu public sau o clădire publică, obștea era amenințată de lupte interne sau chiar de o lovitură de stat. Dacă fulgerul lovea în zidurile cetății, haruspicii prevesteau o invazie, dușmanul urmînd să pătrundă în oraș din partea atinsă de fulger. Adeseori se întîmpla ca fulgerul să cadă pe sanctuarul unui zeu. În asemenea cazuri semnificația lui era determinată mai cu seamă în funcție de zeul căruia îi era închinat sanctuarul.

Iată cum descrie Livius ceremoniile oficiate de romani, atunci cînd se produce un asemenea eveniment:

„...A fost atins de fulger templul zeiței Junona de pe Aventin. Haruspicii solicitați cu sfatul au răspuns că semnul se referă la stăpînii Romei, iar aceștia trebuie s-o împace pe zeiță cu un dar. Edilii Curuli au convocat prin chemare pe Capitoliu femeile din Roma și pe o rază de zece mile (circa 15 km) din afara Urbei; acestea au ales din mijlocul lor 25 de femei care au trebuit să aducă daruri din zestrea proprie. Din acestea a fost confecționată și adusă pe Aventin o vază de aur pe care femeile au jertfit-o zeiței potrivit prescriptelor religioase. Îndată după aceea un sfat de zece bărbați a stabilit o altă zi pentru înălțarea unei noi jertfe Junonei-Zeița.

Programul acestei zile a fost următorul: Din templul lui Apollo au fost aduse la Roma, prin poarta Carmentină, două vaci albe; în urma lor erau purtate cele două statui cipriote ale Junonei-Zeița, însoțite de un grup de 27 de fete îmbrăcate în veșminte lungi; acestea cîntau un imn închinat zeiței, imn care, pe vremurile acelea nu prea iluminate, plăcea dar care, dacă l-am prezenta acum, ar părea vulgar și neșlefuit. În spatele șirului de fete pășea un sobor de zece bărbați încununați cu lauri și îmbrăcați în togi tivite cu purpură. De la poarta Carmentină cortegiul s-a îndreptat spre forum și, ajuns acolo, s-a oprit. Fetele au pus apoi mîna pe o funie și au pornit din nou la drum, cu pas tropăitor, dînd astfel tact cîntului lor. Din forum, trecînd prin strada Etruscilor și străbătînd Volabrum și Tîrgul vitelor, procesiunea s-a îndreptat spre Via Publius și de aici spre templul Junonei-Zeița, unde soborul celor zece bărbați a înălțat cele două jertfe și au introdus în templu statuile cipriote."

Dar, potrivit credinței etrusce și romane, haruspicii aveau și puterea de a preveni amenințarea zeului trimițător al fulgerului sau cel puțin de a o îndulci. În acest scop se foloseau de un șir întreg de practici şi tehnici magice, cu care îi îmbunau şi-i împăcau pe zei.

Locul atins era curăţat cu toată grija, orice urmă lăsată de fulger era înlăturată şi toate stricăciunile pricinuite de el erau îngropate. După aceea spaţiul respectiv era împrejmuit şi închinat zeului, căruia i se mai înălţa şi o jertfă, de împăcare. Acolo unde fulgerul era „îngropat“ se punea întotdeauna o inscripţie care anunţa evenimentul. La Roma, aceste jertfe de purificare erau oficiate, de regulă, de haruspici anume învestiţi în acest scop de către senat. Uneori însă, senatul încredinţa aceste oficii preoţilor romani, autohtoni, care procedau oarecum diferit.

În închipuirea etruscilor şi a romanilor superstiţioşi, haruspicii aveau şi calitatea de a-i influenţa pe zei, prin rugăciuni şi jertfe, să nu trimită fulgerele sau, dimpotrivă, să le trimită.

Chiar şi din puţinele exemple menţionate reiese limpede faptul că învăţătura etruscă privind semnificaţia fulgerului, ca şi arta prevestirii din măruntaiele animalelor erau elaborate şi prelucrate în Etruria pînă la amănunte de necrezut. Preoţii etrusci erau socotiţi experţi indispensabili în acest domeniu. De aceea nu trebuie să ne mire faptul că serviciile lor erau adeseori solicitate de romani. Datorită acestei împrejurări sîntem, de altfel, destul de bine informaţi cu privire la activitatea haruspicilor etrusci.

E drept că la început romanii s-au adresat haruspicilor etrusci numai în cazurile extreme, întrucît ei considerau învăţătura acestora un element străin religiei lor. Abia mai tîrziu, după ce au supus Etruria, haruspicina a început să devină, treptat, un component aproape organic al religiei de stat romane.

Unul din cazurile timpurii la care au fost chemaţi haruspicii din Etruria e consemnat de Titus Livius.

„. . . minţile oamenilor erau înspăimîntate de ştirea că la Frusin (oraş în Latium) s-a născut un copil ce arăta ca de patru ani. La multă mirare a dat loc mărimea lui, dar şi mai multă nelinişte a stîrnit faptul că nu se putea stabili — întocmai ca în urmă cu doi ani la Simesse — dacă noul născut e băiat sau fată.

Haruspicii convocaţi din Etruria au declarat că întîmplarea e un semn nefericit şi prevestitor de rele şi au cerut înlăturarea pruncului de pe pămîntul Romei pe care nici să-l atingă nu trebuia, şi înecarea lui în largul mării. Şi astfel copilul a fost pus într-o ladă şi aruncat de viu în apa mării.“

În timpul republicii romane şi la începutul imperiului (cam pînă în secolul I e. n.), haruspicina era practicată cu precădere de preoţi de origine etruscă. Dacă aceştia nu erau în număr suficient, romanii mergeau pînă acolo încît îi sileau pe fii nobililor etrusci să îmbrăţişeze profesiunea de profet. Căci pătura conducătoare romană ţinea foarte mult ca învăţătura haruspicilor să-şi păstreze caracterul ei aristocratic. Şi, într-adevăr, în perioada republicii (pînă în anul 31 î. e. n.) răspunsurile haruspicilor i-au favorizat pe aristocraţii romani. Căci ele erau îndreptate pe de-o parte împotriva mişcării democratice, iar pe de alta împotriva tendinţelor individualităţilor influente de a acapara puterea pentru ele. Haruspicii etrusci s-au străduit de pildă să-l împiedice pe Caius Gracchus, tribunul poporului în anii 123—121 î. e. n., să-i aşeze pe cei fără de pămînt în Africa şi să le împartă pămîntul pe locurile unde odinioară se aflase Cartagina. Au folosit cu iscusinţă ştirea că la întemeierea acestei colonii, brazda pentru trasarea hotarelor ei ar fi fost scurmată de lupi. Ei au considerat această împrejurare un semn nefast şi o manifestare de dezacord a zeilor cu proiectul lui Gracchus. Cel mai mult s-au prevalat însă de faptul că, după înfrîngerea Cartaginei, în anul 146 î. e. n. romanii i-au blestemat teritoriul şi au interzis cu desăvîrşire întemeierea unei aşezări omeneşti pe pămîntul ei.

La fel de zeloşi au fost însă haruspicii şi atunci cînd a fost să împiedice instaurarea dictaturii lui Sulla, a lui Caesar şi a altora.

Cu trecerea timpului, haruspicii etrusci au devenit la romani un factor indispensabil. În epoca imperiului — dar e posibil ca încă pe la sfîrşitul republicii — ei alcătuiau un colegiu, al cărui centru era Tarquinia. Romanii îi solicitau pe haruspici pentru sfaturi atît în chestiunile particulare, cît şi în întreprinderea unor acte importante de stat. De pildă, în anul 70 e. n. cînd a început renovarea sanctuarului de pe Capitoliu, haruspicii au hotărît pînă şi materialul de construcţie şi procedeul ce urma să fie folosit. Persoanele particulare se duceau foarte des să le solicite ajutorul şi se pare că se şi abuza de el, întrucît împăratul Tiberius (14—37 e. n.) decisese că haruspicii pot prevesti persoanelor particulare numai în prezenţa altor martori.

Împăratul Claudius, un înflăcărat iubitor al istoriei etrusce, a favorizat bineînţeles şi religia etruscă. Din iniţiativa sa, învăţătura haruspicilor a fost revizuită, devenind, mai mult sau mai puţin, un component al doctrinei religioase romane. Despre proiectul împăratului Claudius ne informează istoricul roman Tacitus.

„. . . Claudius a înaintat senatului o dare de seamă despre consiliul haruspicilor, cerînd ca arta cea mai veche de pe pămîntul Italiei să nu se stingă din pricina nepăsării. Căci, continuă el, adeseori în vremuri grele pentru ţară au fost chemaţi oameni după ale căror îndrumări ritualurile sacre au fost reînnoite iar în viitor înfăptuite mai corespunzător; fruntaşii etrusci au păstrat pe seama lor sau din îndemnul senatului roman, acea învăţătură şi au menţinut-o în familiile lor; acum însă acest lucru se face cu şovăială, din pricina indiferenţei generale faţă de o ştiinţă folositoare, şi a superstiţiilor străine care prind tot mai mult cheag. Starea generală a obştei e, deocamdată, îmbucurătoare, dar trebuie arătată recunoştinţă zeilor milostivi prin aceea că ritualurile serviciilor divine, păstrate în vremuri de primejdie, nu sînt lăsate, din fericire, pradă uitării. Să decidă de aceea senatul ca pontifii să cerceteze ce anume din arta haruspicilor se poate reţine şi confirma.“

Credulitatea oamenilor a început însă curînd să fie exploatată de indivizi întreprinzători pentru care meseria de haruspic a devenit o brăţară de aur. Aceştia mişunau îndeosebi printre soldaţi şi în mediul rural, unde îşi ofereau serviciile, fireşte în schimbul unei recompense pecuniare. „... Haruspicii, prezicătoarele — şi unii şi ceilalţi — îi îndeamnă şi-i silesc pe oamenii simpli şi neinstruiţi să cheltuiască pentru o superstiţie deşartă şi mincinoasă" scrie Columella, autor din secolul I e. n. Împotriva haruspicilor clandestini atrage atenţia şi Cato(secolul al II-lea î. e. n.) autorul unei scrieri literare de proporţii reduse intitulată *„Despre Agricultură"*, şi administrator de moşie: „Să nu ceară sfatul haruspicilor, al augurilor, al prezicătorilor şi al cititorilor din stele."

Deosebit de interesantă este părerea lui Cicero despre arta haruspicilor. Iată ce menţionează el, în cartea sa despre profeţie, referindu-se la arta haruspicilor într-o discuţie purtată cu fratele său: „Din punctul de vedere al statului şi al religiei publice de stat, socotesc că trebuie s-o respectăm şi s-o cinstim. Aici însă ne aflăm singuri şi putem deci analiza lucrurile fără supărare, îndeosebi eu, care mă îndoiesc de cele mai multe lucruri. Să luăm, dacă doreşti, mai întîi măruntaiele; poate convinge cineva pe altcineva că haruspicii ştiu dintr-o îndelungată experienţă ce anume indică aceste măruntaie? Dar cît de îndelungată sau de cînd putea fi cultivată şi păstrată această experienţă? Sau cum şi cît s-au înţeles laolaltă care e partea nefavorabilă şi care e cea favorabilă, care fisură indică o primejdie mai mare, şi care anunţă reuşita şi profitul? Să se fi înţeles între ei asupra acestor treburi haruspici etrusci, elisieni*, egipteni şi puni? Nu. Pentru că pe de-o parte ar fi fost cu neputinţă, iar pe de alta de neînchipuit.

După cum ştim, fiecare dintre aceştia preveşteşte din măruntaie în felul său, întrucît ei nu folosesc o învăţătură comună, unică pentru toţi.

---

* Elis — oraş în Peloponez.

Şi dacă, totuşi, măruntaiele au puterea de a prevesti viitorul, acesta trebuia să depindă fie de esenţa firească a lucrurilor, fie de puterea, într-un fel dirijată, a zeilor. Ce poate avea comun cu atît de puternica şi atît de faimoasa esenţă a lucrurilor — nici nu-mi vine să spun — fierea cocoşului? Unii, ce-i drept, pretind că această parte a măruntaielor ar fi cea mai importantă — dar cum stăm atunci cu ficatul vigurosului taur, cu inima sau plămînii acestuia? Ce au atît de deosebit în ele aceste măruntaie, pentru a ne putea oferi prezicerea viitorului?"

La povestea lui Tages, spiriduşul ieşit din pămînt cu brazda răsurnată de un oarecare plugar din Tarquinia, Cicero a adăugat acest comentariu polemic, plin de ironie:

„E cineva chiar atît de prost încît să creadă că a fost întors cu brazda — cum să spun zeul sau omul? Dacă zeul, atunci de ce s-a ascuns, împotriva firescului, în pămînt, pentru a veni pe lume cu brazda întoarsă?

Adică, acelaşi zeu nu putea să împărtăşească oamenilor învăţătura sa dintr-un loc mai înalt? Dacă însă acel Tages a fost om, cum de-a putut să trăiască sub pămînt? Şi unde, mă rog, ar fi putut să înveţe el, ceea ce i-a învăţat pe alţii? Şi, zău, credeţi-mă, eu însumi sînt mai prost decît acei ce cred în asemenea baliverne, de vreme ce pot vorbi atîta timp despre ele."

Într-adevăr, Cicero nu are încredere în haruspici. Iată ce scrie el:

„Ne sînt prea bine cunoscute cuvintele rostite cîndva de Cato, prin care acesta se minuna de ce un haruspic nu rîde niciodată cînd se întîlneşte cu un alt haruspic. Cîte din prevestirile lor s-au împlinit? Şi dacă vreuna dintre ele s-a împlinit, unde-i mărturia că n-a fost o întîmplare? Cînd Hannibal, care trăia în exil la curtea regelui Prusius, i-a recomandat acestuia să lupte pînă la decizia finală, regele i-a spus că nu se încumetă, întrucît semnele citite din măruntaie se opun. La care Hannibal i-a răspuns cutezător: — Ia te uită! Nu cumva eşti dispus să dai crezare mai curînd unei hălci de carne de viţel decît unui conducător de oşti cu experienţă?"

Dar, în ciuda faptului că Cicero şi alţi bărbaţi iluştri ca el, priveau cu scepticism arta haruspicilor, asta n-a împiedicat totuşi ca această credinţă în profeţia lor să prindă rădăcini adînci în rîndurile păturilor relativ largi ale populaţiei, şi chiar pe o durată de timp considerabilă.

Se ştie doar că încă în secolul al IV-lea e. n., împăratul Constantin, sub a cărui domnie a fost îngăduit cultul liber al creştinismului, a dat o decizie strictă prin care li se interzicea haruspicilor să aducă jertfe în faţa altarelor publice şi în temple, şi, în cele din urmă, sub pedeapsa cu moartea, le-a interzis chiar orice fel de activitate. Strădania lui Constantin de a lichida profesiunea de haruspic nu şi-a atins însă ţelul. Sub domnia urmaşilor săi, în perioada apusului puterii romane, haruspicii au continuat să practice profeţia lor. Norocul însă le-a surîs alternativ; uneori le era îngăduit să se dedice învăţăturii lor, alteori cărţile lor erau arse.

Era însă o învăţătură cu rădăcini aproape de neînlăturat şi pînă şi creştinii au fost nevoiţi să lupte cu ea vreme îndelungată. Există chiar consemnări din care reiese că încă în secolul al VII-lea e. n. — mai apăreau dispoziţii prin care haruspicii erau avertizaţi să renunţe la profesia lor.

Etruscii, ca de altfel şi celelalte popoare antice din zona Mării Mediterane, credeau în viaţa de apoi. De aceea ei îşi îngropau morţii în aşa fel, încît să-şi poată continua în mormînt aceeaşi viaţă pe care au dus-o pe pămînt. Numai închipuindu-ne acest lucru ne putem explica tendinţa etruscilor de a-şi clădi criptele în formă de case, de a le înzestra cu obiecte de uz cotidian, de a le împodobi cu bogate picturi murale şi de a-şi înmormînta morţii cu veşmintele şi cu giuvaerele lor. Acesta nu era doar un act de pietate, ci pur şi simplu o datorie a celor vii faţă de mort. De întotdeauna era însă cunoscută şi incinerarea; se poate deci presupune că în Etruria era răspîndită şi credinţa că între suflet şi trup nu există o legătură materială directă și că arderea trupului nu poate decît să elibereze sufletul. De remarcat e însă faptul că cenușa defuncților era depusă în urne funerare ce imitau locuința omului sau formele corpului omenesc, ca de pildă cunoscutele canope antropomorfe de la Clusium, despre care vom mai avea prilejul să vorbim în alte împrejurări.

În ansamblu însă, părerile etruscilor despre viața de apoi, așa cum reiese din ritualul funerar, sînt atît de încurcate, încît va mai trebui să treacă multă vreme pînă să se mai aducă un pic de lumină în acest domeniu. Din picturile conservate pe pereții criptelor și din compararea reprezentărilor religioase etrusce cu cele grecești se poate desprinde ideea că la etrusci au putut coexista, una lîngă alta, două concepții, absolut diferite despre viața de dincolo de mormînt. Așa, de pildă, pentru etrusci nu era întru totul limpede dacă defunctul trăiește după moarte chiar în criptă sau dacă pornește de acolo, pe calea infernului. Ambele opinii au dăinuit în armonie una lîngă alta; a doua s-a răspîndit mai cu seamă datorită influenței reprezentărilor grecești privind viața de apoi.

Despre concepția etruscă asupra vieții de dincolo de mormînt extragem informații din belșug, de pe frescele murale ale bogatelor morminte etrusce din Tarquinia, Caere, Populania și altele.

Un motiv foarte frecvent întîlnit aici este drumul spre infern, unde răposatul se duce fie pe jos, fie călare, fie cu căruța, sau e dus pe brațe de un demon înaripat. Dar cum arată viața de apoi? După unele picturi e o viață plină de bucurii, veselă și armonioasă. În aceste picturi răposatul participă la festine și ospețe îmbelșugate, organizate în cinstea lui, unde toți se bucură și petrec cu muzică și dans. În alte fresce îi surprindem însă pe zeii infernului din mitologia greacă — Hades, denumit în etruscă Aita sau Eita, purtînd pe cap o blană de lup, și Persefona, în etruscă Phersipuai. Tema principală din scenele înfățișate în aceste picturi este tot festinul. Dar atmosfera e cu totul alta. Demonii, ajutoarele zeilor în infern, nu reflectă expresia liniştii şi a păcii care de-a dreptul strălucesc în alte picturi de pe pereţii mormintelor etrusce. Aceste fiinţe demonice, creaţia proprie a mediului etrusc, au dimpotrivă darul de a stîrni spaima şi groaza. Se numără printre ele, de pildă Charun, denumire împrumutată desigur de la Charon, legendarul luntraş al grecilor, care trecea sufletele peste rîul Styx, graniţa dintre lume şi infern, dar care în afară de nume nu are nimic comun cu opusul său grec. Nasul coroiat, faţa rînjită şi corpul învineţit sugerînd ideea putreziciunii, fac din el o fiinţă respingătoare, pe jumătate omenească, pe jumătate animalică. Alt demon, de data aceasta tipic etrusc, pe nume Tuchulucha, nu se lasă mai prejos în ceea ce priveşte urîţenia şi hidoşenia. Urechile de cal şi ciocul de vultur îi sluţesc chipul; aripile de liliac şi şerpii ce i se înalţă pe cap şi i se încolăcesc în jurul braţelor şi picioarelor îi întregesc înfăţişarea înspăimîntătoare.

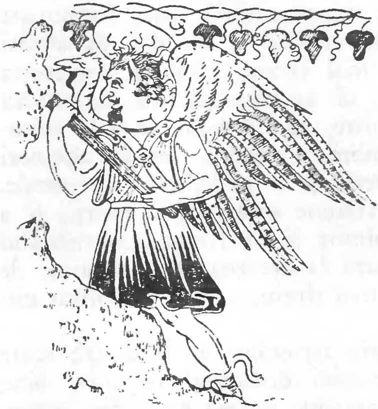

FIG. 20. CHARON DIN MORMÎNTUL CAPCAUNULUI — TARQUINIA. SEC. III. Î.E.N.

Importantă e constatarea că picturile în care ospeţele, festinele şi festivităţile se desfăşoară în linişte şi voie bună sînt de dată mai veche, adică din secolele VI şi V î. e. n., în timp ce imaginile sumbre şi înspăimîntătoare sînt de dată mai tîrzie, ele începînd să apară abia prin secolul al IV-lea î. e. n. Această cotitură produsă în concepţia despre viaţa de apoi este interpretată de majoritatea cercetătorilor ca o reflectare a declinului puterii etrusce, care începuse să se manifeste în secolul amintit. Nu se poate spune însă că reprezentările sumbre au apărut abia în această perioadă; dimpotrivă, se admite ideea că ele au putut să apară înainte, alături de reprezentările mai luminoase şi mai vesele, cărora etruscii le acordau pe atunci prioritate, şi abia mai tîrziu, cînd în societatea etruscă au început să se răspîndească atmosfera şi dispoziţiile pesimiste, au predominat şi în mitologie imaginea sumbră a morţii, legată adeseori de închipuirea durerii şi a pedepselor corporale. Şi tocmai această viziune mohorîtă a morţii şi a infernului s-a răspîndit şi la Roma, contribuind în importantă măsură la crearea acelei spaime de moarte — cu care, mai tîrziu, a avut de luptat din greu filozofia.

Se spune că religia etruscilor ar fi dintre toate disciplinele etruscologiei domeniul cel mai bine cercetat. Cu toate acestea, vedem că şi aici oamenii de ştiinţă sînt adeseori frămîntaţi de incertitudini. Izvoare pentru cunoaşterea religiei etrusce sînt, ce-i drept, destule, şi totuşi se simte încă tăcerea textelor şi inscripţiilor cu caracter religios. Nu putem însă exclude ideea că vom afla multe lucruri fundamentale după ce aceste izvoare vor vorbi, întrucît partea cea mai importantă a literaturii religioase etrusce din antichitate nu s-a păstrat pînă în zilele noastre.

ARTA ETRUSCĂ

„Ceea ce dovedesc oamenii cultivînd pămîntul se duce pe apă şi se opreşte; totul ţine de capacitatea şi vigoarea lor spirituală".

SALLUSTIUS

Creaţia artistică e considerată de obicei unul din criteriile cele mai expresive în aprecierea caracterului şi maturităţii unei culturi naţionale. Şi tocmai sub acest aspect multe dintre popoarele antice s-au ridicat pe o treaptă foarte înaltă, arta lor devenind apoi un component fără de care nici nu poate fi concepută moştenirea culturală a omenirii.

Etruscii au făurit de asemenea un şir întreg de opere preţioase ce stau mărturie nu numai înaltei maturităţi tehnice şi artistice a artiştilor etrusci. Creaţiile lor oglindesc, într-o formă specifică şi originală, lumea spirituală din care se trag. Nu e uşor să dezvălui această lume de sub chipurile mute ale statuilor etrusce, din gesturile stîngace ale personajelor ilustrate în picturile etrusce, sau din obiectele de argilă şi metal de uz cotidian. Căci pentru înţelegerea artei, şi îndeosebi a artei plastice, la alte popoare antice, adeseori ajută foarte mult cunoaşterea fragmentelor conservate a creaţiei lor literare, a filozofiei, eticii, religiei etc. Practic însă, la etrusci nu s-a dezvoltat o activitate literar-artistică, astfel că înţelegerea lumii lor spirituale este, cel puţin, serios îngreunată.

S-ar putea ca tocmai această împrejurare să fi pricinuit atîta vreme neînţelegerea exactă a artei etruscilor. Cercetătorii care s-au ocupat cu studierea civilizaţiei lor au recunoscut, ce-i drept, că în Etruria au trăit meşteşugari străluciţi, în stare să insufle linii şi forme unice obiectelor din lut, din piatră şi metal, aceştia au admirat arta arhitectonică a etruscilor şi au recunoscut că sculptorii şi pictorii care şi-au exercitat profesiunea în oraşele etrusce au făurit opere de o valoare excepţională; şi totuşi ei au contestat existenţa unei arte etrusce proprii.

În această apreciere s-a manifestat analiza formală a creaţiilor artei etrusce. Criteriul suprem în considerarea operelor de artă a fost, precum se ştie, multă vreme arta greacă, cu care, pur şi simplu, erau comparate creaţiile altor popoare. Cînd procedeul acesta s-a aplicat şi la arta etruscă, ea a fost trecută pe planul al doilea: între obiectele de artă greceşti şi etrusce au fost descoperite paralelisme şi coincidenţe surprinzătoare, interpretate mecanic în aşa fel, încît creaţiile etrusce au fost socotite nişte imitaţii ale neîntrecutelor modele greceşti. În felul acesta s-a statornicit opinia că arta etruscă nu-i decît un reflex şi o umbră a artei greceşti.

Distinşii savanţi care le-au contestat etruscilor dreptul de a fi creatori artistici de sine stătători n-au izbutit totuşi să diminueze valoarea reală şi măreţia artei etrusce. Dimpotrivă, ei şi-au dovedit propria lipsă de înţelegere în ceea ce priveşte esenţa creaţiei artistice a etruscilor. Printre cei dispuşi să conteste şi să nege pînă şi existenţa puternicei originalităţi a artei etrusce, s-au numărat chiar şi oameni de ştiinţă consideraţi la vremea respectivă drept cunoscători remarcabili ai culturii etrusce. Judecînd lucrările lor în ansamblu, aceşti cercetători au îmbogăţit cunoştinţele despre etrusci cu o serie întreagă de elemente preţioase; dar, în clipa în care a fost vorba de arta etruscă, ei s-au situat pe nişte poziţii de natură să le compromită lor înşişi înţelegerea mai profundă a creaţiei artistice a etruscilor; de multe ori respingeau cu anticipaţie posibilitatea unei păreri diferite de aceea pe care în momentul respectiv ei o considerau valabilă.

Alături de această opinie, predominantă în secolul al XIX-lea, cînd s-a manifestat un interes larg şi multilateral faţă de civilizaţia etruscă, au mai răsunat încă dintr-o perioadă anterioară şi alte glasuri care socoteau că arta etruscă propriuzisă este o realitate neîndoielnică. Unul din cercetătorii ce s-au străduit să cunoască funcţia operelor de artă în ambianţa etruscă şi care au încadrat sau cel puţin au încercat să încadreze creaţiile artistice în universul spiritual al poporului etrusc, a fost specialistul german în istoria artei dr. J. J. Winckelmann.

Născut în anul 1717, Winckelmann a avut prilejul să se familiarizeze teoretic şi practic cu monumentele de seamă ale artei romane şi italiene. Acest învăţat, socotit întemeietorul istoriei moderne a artelor, s-a apropiat de operele artistice cu o receptivitate graduală, intensificată de multe ori pînă la aprecierea estetică subiectivă a fiecărui obiect în parte sau al unui anumit complex. Opiniile despre arta antică au fost publicate de Winckelmann mai pe larg şi mai multilateral, în anul 1764, în celebra sa lucrare *Istoria artei antice*. Nu ne vom referi aici la calităţile şi la numeroasele pagini discutabile ale acestei opere; vrem doar să subliniem faptul că savantul Winckelmann nu şi-a pus întrebarea dacă se poate sau nu vorbi despre o artă etruscă. Arta etruscă a constituit pentru el o realitate incontestabilă întocmai ca arta greacă, romană sau egipteană. Constatarea că arta etruscă n-a atins nivelul artei greceşti nu l-a determinat să dea din mînă cu dispreţ la vederea creaţiilor etrusce. Dimpotrivă, l-a îndemnat spre strădania de a surprinde ce anume este etrusc în arta etruscă şi ni se pare simptomatic şi întemeiat faptul că el a căutat cheia spre această cunoaştere în evoluţia istorică a etruscilor.

Opiniile spontane ale savantului Winckelmann cu privire la arta etruscă au fost apoi contestate şi negate în secolul al XIX-lea de opinia generală despre care am vorbit anterior şi totuşi actuala apreciere, în ansamblu, a artei etrusce, se apropie mai curînd de aceea făcută de Winckelmann decît de adversarii săi. E drept că şi în zilele noastre mai sînt unii care îşi exprimă îndoiala întrebîndu-se dacă şi în ce măsură se poate vorbi despre o artă etruscă. Şi totuşi răspunsul e întotdeauna afirmativ, chiar dacă fiecare cercetător în parte se prezintă cu o argumentaţie diferită.

În acelaşi timp, nimeni nu ascunde faptul că în arta etruscă se manifestă, într-adevăr, o puternică influenţă greacă, atît de puternică, încît, pe bună dreptate, pînă şi experţii în arta etruscă socotesc că autorii multor lucrări n-au fost etruscii, ci artişti care au profesat arta plastică în oraşele etrusce. În afară de aceasta — aşa cum ştim — în creaţiile artistice etrusce putem deosebi elemente tipice pentru arta popoarelor răsăritene. Acei ce înclină spre credinţa că etruscii au venit în Italia din Orient văd în ele una din mărturiile cu privire la justeţea teoriei lor; la rîndul lor, scepticii se folosesc în explicarea acestor trăsături orientale de procedee diferite: unii afirmînd că în Etruria ar fi profesat artişti de origine orientală, alţii formulînd presupunerea cu privire la acea largă influenţă orientală care s-ar fi manifestat, se pare, în secolele VII şi VI î.e.n., în lumea din zona Mării Mediterane — deci nu numai în Etruria, ci şi în glorioasa Eladă.

Specificul artei plastice etrusce apare cel mai proeminent în operele ieşite din atelierele artiştilor prelucrători ai metalelor sau ai argilei maleabile, şi în picturile murale, care împodobesc ultimul loc de odihnă al aristocraţilor etrusci. E vorba de simţul realităţii ce se manifesta în sensibilitatea pentru elaborarea detaliilor caracteristice; acesta împrumută artei etrusce o asprime caracteristică a expresiei, element propriu mediului italic ce deosebeşte arta etruscă de arta greacă.

Adevărata frumuseţe ascunsă în operele artistice ale etruscilor nu poate fi descoperită, în majoritatea cazurilor, la prima vedere. Acel ce s-ar mulţumi cu impresia sumară, formată dintr-o primă privire aruncată asupra mormintelor etrusce conservate, ar putea reţine în mintea sa o trăsătură care, deşi apare la ele cu expresivitate în prim plan, nu constituie totuşi nici pe departe unicul semn caracteristic: o cruditate neobişnuită, în unele cazuri chiar o duritate ce răzbate dintr-un şir întreg de sculpturi şi picturi etrusce. Abia după o analiză mai îndelungată a monumentelor etrusce, după o cunoaştere mai intimă a conţinutului şi formei lor, poate spectatorul iniţiat să înţeleagă de ce sînt atît de sugestive şi de impresionante.

În afara simţului realităţii, mai trebuie subliniată în arta etruscă strînsa ei legătură cu sfera mitică a reprezentărilor religioase. Acestea erau binecunoscute de toţi locuitorii oraşelor şi ele îi însoţeau pe etrusci în tot drumul vieţii; nu e de mirare, deci, că ele au avut efect asupra creaţiei artistice şi i-au influenţat evoluţia. Zeii, demonii şi eroii legendari n-au fost pentru etrusci o umbră proiectată de nişte trupuri inextistente; dimpotrivă, aceştia au fost la fel de reali ca însăşi viaţa lor. Alături de scenele de voioşie ale ospeţelor şi ale celor din viaţa cotidiană, ei au constituit cele mai frecvente surse de inspiraţie pentru arta etruscă.

În interpretarea artei etrusce mai rămîn încă multe lucruri neclarificate sau discutabile; dificultăţi întîmpină de multe ori cercetătorii în legătură cu datarea mai precisă a fiecărui obiect în parte şi cu periodizarea evoluţiei artei etrusce.

Pentru determinarea diferitelor epoci, cercetătorii pornesc îndeobeşte de la comparaţia creaţiilor etrusce cu monumentele artistice ale altor popoare antice, în special cu ale grecilor, şi de la influenţa acestora în arta etruscă. Vom prezenta una dintre periodizările care încearcă să surprindă, în linii mari, tendinţele cele mai largi în evoluţia artei etrusce.

Secolul al VIII-lea î.e.n. este considerat începutul erei etrusce. La monumentele artistice din această perioadă se simte valorificarea influenţei culturilor mai vechi, ale epocii de fier italiene şi mediteraneene. Ornamentaţia geometrică, simplă, apare nu numai pe obiectele cele mai vechi ale ceramicii greceşti, ci şi pe obiectele de artă ale celor mai vechi culturi din Italia, şi ea pătrunde şi în operele atribuite etruscilor.

A doua perioadă — orientalizantă — datează din secolul al VII-lea şi se termină la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Atunci se manifestă în arta etruscă unele elemente tipice pentru creaţiile artistice din ţările Orientului. Relaţiile întreţinute de etrusci cu Răsăritul au influenţat în acea vreme şi sectorul artistic. În Etruria se află obiecte ce stau mărturie legăturilor ei îndeosebi cu Egiptul şi Fenicia. Mijlocitorul legăturilor dintre Etruria şi Orient era Ciprul, care pe atunci ocupa un loc important în lumea zonei mediteraneene. Modelele orientale au avut darul să influenţeze şi creaţia artistică proprie a etruscilor. Predilecţia pentru zugrăvirea fiinţelor demonice, confecţionarea obiectelor din metal sau din fildeş, precum şi arhitectura criptelor demonstrează puternica influenţă pe care arta orientală a avut-o asupra artei etrusce.

În a treia perioadă, care include, în linii mari, secolul al VI-lea şi prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n., pot fi surprinse în arta etruscă influenţele pornite din centrele greceşti aflate în Ionia, Asia Mică şi Atica. Creaţiile artistice greceşti, mai cu seamă vasele, şi artişti greci vin în această perioadă în Etruria şi devin un model pentru artiştii etrusci. La început, aceştia imită operele greceşti atît din punct de vedere tematic, cît şi tehnic, devenind însă, totodată, în anumite ramuri, ei înşişi creatori desăvîrşiţi.

Toate aceste faze — începînd cu cele mai vechi şi terminînd cu cea atică — sînt considerate uneori drept perioada arhaică în evoluţia artei etrusce. Sfîrşitul arhaismului datează din a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n., cînd se produce declinul puterii etrusce şi cînd se poate observa şi în artă o anumită decădere: formele vechi se descompun, fără a fi înlocuite, nemijlocit, de ceva nou şi de egală valoare. O epocă nouă e reprezentată de secolul al IV-lea î.e.n.: arta etruscă renaşte datorită influenţei puternice a motivelor clasice greceşti. În următoarele secole, III şi II î.e.n., ea este influenţată de arta ce se dezvoltă intensiv în cetăţile eleniste greceşti. Dar creaţiile elenistice, orientate adeseori din punct de vedere tehnic spre efectul exterior, n-au mai stîrnit în rîndurile etruscilor acel ecou nemijlocit, aşa cum s-a întîmplat cu modelele greceşti în perioada ionică şi atică. Universul salonard al sculpturilor eleniste şi al altor obiecte de artă nu s-a mai bucurat de înţelegerea deplină a artiştilor etrusci, chiar dacă, într-o anumită măsură, el a continuat să le fie o sursă de inspiraţie. Mai tîrziu însă, cînd puterea economică şi politică a Etruriei începe să decadă, şi etruscii se pierd printre grupările tot mai numeroase ale imigranţilor romani, începe şi faza finală a artei etrusce propriu-zise şi se produce şi decăderea ei definitivă.

Şi, totuşi, numai din influenţele străine n-am izbuti să înţelegem mai profund arta etruscă. Căci, în afara acelor trăsături cu totul originale, despre care am mai vorbit, măreţia creaţiilor artistice etrusce este conferită de asemenea de perfecţiunea lor tehnică şi de funcţia specială pe care ele au avut-o în viaţa etruscilor. Din acest unghi de vedere trebuie deci să judecăm şi să apreciem diferitele creaţii ale artiştilor etrusci, ca şi propria lor iscusinţă. Etruscii erau înzestraţi cu un simţ practic aplicat în tot ceea ce făureau, astfel că din mîinile lor ieşeau nu numai opere arătoase ci, într-un fel, şi utile. Acest lucru se vede limpede în arhitectură, ca şi la obiectele de uz cotidian sau la giuvaeruri, iar în condiţii specifice şi în ramuri aparente pur artistice, cum ar fi de pildă pictura şi sculptura.

Spiritul creator al etruscilor s-a manifestat, printre altele, într-un domeniu atît de practic cum este arhitectura. Construirea oraşelor şi clădirilor importante, îndeosebi a templelor, a necesitat, fireşte, arhitecţi şi ingineri cu experienţă; zidurile cetăţilor etrusce, conservate în unele locuri cu porţi cu tot, stau mărturie faptului că etruscii au stăpînit, fără dificultăţi speciale, pînă şi tehnica unor construcţii din cele mai exigente. Printre creaţiile arhitectonice tipice ale etruscilor se numără însă, în primul rînd, criptele; ele captivează de la bun început atenția prin însuși aspectul lor exterior, Mormintele etrusce se remarcau adeseori prin monumentalitate. Faptul e dovedit de vasta necropolă de lîngă Caere și din preajma altor orașe etrusce. Cunoscutul enciclopedist roman din secolul I e.n., Plinius Senior, păstrează în opera sa o descriere a criptei lui Porsena, stăpînitorul cetății Clusius, descriere făcută în secolul I î.e.n. de Varro;

„Porsena e înmormîntat nu departe de Clusius, unde a lăsat un mausoleu tetragonal din blocuri de piatră paralelipipedice; lungimea laturilor este de 300 de picioare (88,80 m), înălțimea de 50 de picioare (14,80 m). În acest soclu dreptunghiular se află un labirint impenetrabil; și dacă cineva pătrunde în ele fără un ghem de lînă, nu mai poate găsi ieșirea. Pe această temelie tetragonală se înalță cinci piramide, patru la colțuri și una la mijloc. La bază au o lățime de 75 de picioare (22,20 m) iar înălțimea lor este de 150 de picioare (44,40 m). Se îngustează în sus astfel încît în vîrf au fiecare cîte un cerc de metal, iar toate un acoperiș din care atîrnă niște clopote prinse în lanțuri. Acestea sînt puse în mișcare de vînt și sunetul lor se aude în depărtări, așa cum se întîmpla și la Dodona. Deasupra acestui cerc stau alte patru piramide înalte fiecare de 100 de picioare (29,60 m). Peste ele, pe un postament comun, se ridică alte cinci piramide a căror înălțime Varro se codește s-o pomenească. Legendele etrusce menționează însă că înălțimea lor era egală cu aceea a întregii construcții pînă la baza lor."

Interpretarea acestui fragment se izbește de o serie de dificultăți, ca și strădania de a se reconstitui, după descrierea amintită, mormîntul lui Porsena, sau chiar descoperirea acestuia printre mormintele și criptele etrusce.

Dar indiferent care ar fi valoarea istorică a relatărilor lui Varro și Plinius Senior, un lucru e cert, și anume că ele nu exagerează cîtuși de puțin în ceea ce privește dimensiunile mormintelor etrusce care, în anumite cazuri, erau într-adevăr considerabile.

Locurile ultimului popas al răposaților etrusci avea forme diferite. Din perioada cea mai veche datează mormintele de dimensiuni reduse avînd aspectul tablei de șah, pe al căror fund era depusă urna funerară biconică, conținînd cenușa defunctului. Acest fel de a înmormînta era cunoscut și practicat mai cu seamă în nordul Italiei în perioada preetruscă. Urnele de argilă erau acoperite de un capac, adeseori în formă de coif. În afara înmormîntării prin incinerare, etruscii mai cunoșteau înhumarea în morminte de forma șanțului alungit.

Începînd din secolul al VII-lea î.e.n., apare în Etruria un nou tip de mormînt, construit în forma unei încăperi circulare, în care era depus sarcofagul cu corpul defunctului. Această cameră mortuară era fie cioplită în stîncă, fie clădită din blocuri de piatră paralelipipedice. Plafonul era alcătuit de așa-numita boltă falsă pe care o putem vedea cel mai bine în imaginea criptei descoperită la Casal Marittimo, nu departe de Volatrri.

Pereții circulari ai acestei cripte se îngustează ascendent, căpătînd la nivelul plafonului o formă conică. Peste stratul lespezilor de piatră, așezate strîns una lîngă alta și alcătuind un cerc, a fost pus un alt strat, în așa fel încît acesta să-l depășească spre interior pe cel dinainte și să formeze un cerc cu un diametru mai mic; prin repetarea acestui procedeu a luat naștere acea boltă falsă, firește cu o capacitate de suport și cu o stabilitate mult mai mică decît a unei bolți autentice. Pentru preîntîmpinarea unei eventuale prăbușiri a plafonului, culmea bolții a fost sprijinită cu un puternic pilon de susținere. Bolta falsă a fost cunoscută înaintea etruscilor de greci, care au folosit-o în construirea vestitelor cripte de la Mycena. Dar nici grecii n-au fost de fapt adevărații ei creatori. De la greci trece, pe aici, linia dreaptă de comunicare cu lumea orientală. Se pare că folosirea bolții artificiale constituie mărturia dependenței arhitecturii timpurii grecești și etrusce de formele arhitectonice ale Orientului, a cărui influență este vizibilă deopotrivă în cultura timpurie greacă și etruscă.

Spațiul interior al criptei era legat de lumea exterioară printr-un coridor închis cu o ușă; acest coridor reprezenta, textual și simbolic, legătura dintre lumea morților și lumea celor vii. În unele cazuri, coridorul ce ducea spre interiorul mormîntului servea el însuși drept cameră funerară, așa cum se întîmplă de pildă și în cunoscuta criptă Regolini — Galassi.

Această formă de mormînt etrusc, purtînd denumirea grecească *tholos*, era foarte răspîndită.

O formă tipică de cimitir etrusc sînt criptele uriașe numite *tumulus*, descoperite într-un șir întreg de orașe etrusce. Cele mai cunoscute sînt însă, fără îndoială, tumulusurile din împrejurimile orașului Caere (Etruria meridională). Tumulusul a luat ființă prin construirea unui zid de temelie circular în jurul unui mormînt mai mare sau al unui complex de morminte mai mici, subzidire deasupra căreia era ridicat un uriaș acoperămînt de pămînt, în formă conică. Tumulusurile sînt impunătoare prin naturalețea, simplitatea și dimensiunile lor: cel mai mare tumulus etrusc din Caere are la bază un diametru de 48 m, cam cît al unui bloc de locuințe orășenesc!

Firește, construcția unor asemenea morminte era costisitoare. Amenajarea lor interioară dovedește că acest gen de înmormîntare era rezervat membrilor celor mai avuți ai societății etrusce.

Tumulusul, ca formă specifică și originală de criptă etruscă, s-a menținut pînă în secolul al VI-lea î.e.n. Din această perioadă apare alături de el o altă formă, mai simplă, așa-numita criptă camerală, cu uși, fără amintita movilă conică, de argilă; adeseori această criptă era săpată în povîrnișuri stîncoase. Mormintele în stîncă elimină tot mai mult întinsele cripte boltite, dar ele nu devin unica formă de înmormîntare. În ultimele secole dinaintea erei noastre ritualul funerar etrusc se simplifică simțitor. Crește numărul incinerărilor, mai puțin costisitoare decît fastuoasele înmormîntări în cripte.

Orașele morților erau clădite de constructorii etrusci cu aceeași desăvîrșire, sau poate chiar mai bine decît orașele celor vii. În orașele etrusce, casele de locuit aveau de fapt o construcție ușoară; în schimb vastele necropole, care constituie una din cele mai mărețe creații ale inginerilor și arhitecților etrusci, sînt construite masiv și trainic, deoarece în ele urma să se oprească timpul, iar ele trebuiau să dăinuie peste veacuri și să asigure o protecție fără de cusur acelora ce se odihneau în interiorul lor; criptele etrusce din zonele orașelor Caere, Tarquinia, Vetulonia și Populonia se numără printre creațiile unice de acest gen.

Necropola se întinde în apropierea orașului formînd un ansamblu închis, un fel de lume pentru sine; orașul morților era o dublură și un însoțitor real al lumii celor vii, așa cum moartea îl însoțește discret, dar în permanență, pe oricare, în drumul său prin viață. Criptele de lîngă Caere n-au fost înghesuite una lîngă alta, haotic și fără chibzuință; în rînduiala de ansamblu a necropolei se vede aceeași clarviziune manifestată de etrusci și cu prilejul întemeierii și construirii orașelor, în care aveau să-și trăiască viața. Datinele etruscilor nu îngăduiau înmormîntarea morților în interiorul cetății, în schimb, ca o recompensă, rămășițele lor pămîntești, îndeosebi ale celor avuți, puteau să se odihnească într-o ambianță evocînd viața lor pămîntească.

Cimitirele etrusce nu constituie doar un ilustru monument al arhitecturii etrusce. Înzestrarea interioară, inventarul lor, ne permit azi să ne familiarizăm mai bine cu viața etruscilor, cu conținutul ei spiritual. E cu neputință să descrii toate mormintele și criptele etrusce mai importante, și să te îndeletnicești cu cercetarea amănunțită a fiecărui detaliu ce poate fi revelant pentru cunoașterea civilizației etrusce. Să ne oprim măcar la cîteva dintre ele, fără însă a le considera drept cele mai semnificative. Căci, altminteri, ar însemna să diminuăm, pe nedrept, importanța acelor morminte, care, din motive de spațiu, nu și-au mai găsit locul în acest capitol.

Una dintre cele mai cunoscute cripte etrusce, care se numără în același timp și printre cele mai mari monumente etrusce cunoscute pînă azi, a fost descoperită, spre mirarea generală, abia în decursul secolului trecut. Meritul acestei descoperiri îl au, aşa cum am mai amintit, doi bărbaţi de profesiuni foarte diferite — preotul Alessandro Regolini şi generalul Vincenzo Galassi, care în anii 1835—1837 au întreprins cercetări în zona oraşului Caere.

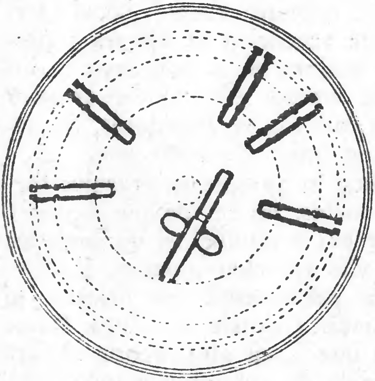

Fig. 21. PLANUL MORMÎNTULUI REGOLINI-GALASSI

Analiza mai atentă a acestui monument a aruncat o lumină mai clară asupra istoriei criptei ca operă arhitectonică. A ieşit astfel la iveală că ea n-a luat fiinţă chiar de la început, în forma cunoscută azi. Iniţial a fost o criptă de dimensiuni mai reduse; spre interiorul ei ducea o galerie de piatră de care erau legate, lateral, două încăperi circulare. Astăzi, acest ansamblu constituie doar partea centrală a unui vast tumulus şi este denumită, curent, cripta Regolini-Galassi. Într-o perioadă mai tîrzie, în imediata apropiere a acestei cripte au fost depuse rămăşiţele altor defuncţi ţinînd se pare de alte familii, iar cu timpul perimetrul criptei iniţiale a fost extins în aşa fel, încît a cuprins toate mormintele. Se apreciază că aceste morminte ulterioare datează cu aproximaţie din secolul al V-lea î.e.n.

Zidul înconjurător al întregului tumulus, galeria criptei Regolini-Galassi și încăperile laterale cu care aceasta a fost extinsă sînt clădite din blocuri de tuf paralelipipedice. Pereții galeriei centrale se împreunează în partea superioară, formînd un triunghi; avem din nou de a face cu acea boltă falsă, rezultat al suprapunerii blocurilor de tuf care, în partea îndreptată spre galerie au fost ajustate oblic, prin cioplire; impresia că ar fi vorba aici de o construcție specială nu-i decît o iluzie.

Această galerie alcătuia inițial spațiul propriu-zis al criptei. O ușă separa galeria în două părți care serveau drept camere mortuare. În partea din spate a fost descoperit cadavrul femeii întinse pe pat, îmbrăcată în veșminte scumpe cusute în fir de aur și bogat împodobite cu giuvaeruri, despre care am mai vorbit în altă împrejurare. Pe vazele găsite în preajma acestei femei era înscris numele de Larthia — de bună seamă numele defunctei.

În camera din față se afla cadavrul unui bărbat întins pe un pat de bronz. Numele lui nu ne este cunoscut, la fel ca și numele altui bărbat, depus într-una din încăperile laterale. Nu-i exclus să fi fost vorba de un client sau de un sclav al Larthiei, ars cu prilejul înmormîntării stăpînei sale.

Spre deosebire de mormintele periferice care fuseseră prădate mai de mult, cripta centrală a rămas intactă, păstrînd toate bogățiile depuse în ea. Numeroasele obiecte de metal și argilă de origine indigenă și străină, obiectele de uz cotidian, bijuteriile prețioase, scuturile și săbiile, patul mortuar, carul cu patru roți, tronul, căruțul cu două roți, și celelalte lucruri a căror listă lărgește considerabil conținutul publicațiilor de specialitate consacrate acestei cripte, demonstrează sugestiv înaltul nivel de viață al aristocrației etrusce în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., de cînd poate fi datată amintita criptă.

Obiectele din cripta Regolini-Galassi au avut și ele destinul lor: cercetătorii, dornici să prezinte cît mai repede omenirii senzaționalele descoperiri, au publicat materialul în pripă săvîrşind astfel un şir întreg de erori mai mari sau mai mici. Obiectele scoase din interiorul criptei au fost depuse iniţial în locuinţa lui Regolini, şi abia mai tîrziu transportate la muzeul Vaticanului, unde constituie şi azi mîndria sălii consacrate etruscilor şi civilizaţiei acestora. Clasificarea exactă a obiectelor a necesitat o muncă istovitoare din partea arheologilor italieni întrucît de multe ori nu se ştia din care compartiment al criptei provenea de fapt fiecare obiect. Această misiune dificilă a fost asumată de cercetătorul G. Pinza şi în ultima vreme de L. Pareti. Mulţumită lor s-a ajuns, cel puţin, la o foarte probabilă localizare a diferitelor obiecte, astfel că azi ştim cum a arătat, cu aproximaţie, cripta Regolini-Galassi în perioada apariţiei sale.

În afara acestei cripte-gigant, în împrejurimile oraşului Caere au mai fost descoperite alte numeroase monumente, mai puţin semnificative. Cu toate acestea, din punctul de vedere cultural istoric, neobişnuit de interesante sînt aici şi mormintele camerale de dimensiuni mai reduse. Şi chiar dacă sub aspectul construcţiei acestea sînt în general simple, totuşi fiecare din ele îşi păstrează o trăsătură caracteristică proprie.

Criptele camerale imitau din punct de vedere arhitectonic locurile în care au trăit etruscii. Criptele descoperite au, de regulă, trei compartimente menite să substituie defuncţilor încăperile locuinţei din care i-a smuls moartea. Amenajarea fiecărei camere ne aminteşte însă că nu ne aflăm aici în lumea celor vii, ci în lumea morţilor, într-o lume în care noţiunea de timp şi transformare s-a stins. Toate obiectele aflate în aceste cripte — paturile, jilţurile, pernele etc. — sînt din piatră, după cum din piatră sînt şi plafoanele şi pereţii fiecărei încăperi.

Criptele importante au căpătat denumirea după obiectele tipice descoperite în interiorul lor. Printre cele mai cunoscute cripte de acest gen, aflate în prejurimile oraşului Caere, se numără „Cripta cu picturi în relief“, datînd, probabil, din secolul al V-lea î.e.n. Pereţii şi cele două coloane de susţinere a plafonului erau ornamentate cu stucaturi, inspirate cu precădere de motivele obiectelor folosite în viaţa de toate zilele. Astfel, sînt zugrăvite aici scuturi, săbii, coifuri, securi, diverse unelte de uz casnic, şi altele asemănătoare. În firidele săpate în stîncă erau depuse rămăşiţele pămînteşti ale răposaţilor. Numărul morţilor îngropaţi aici a fost relativ mare. Locul cel mai de cinste din cripte, firida centrală, era rezervată de bună seamă, capului de familie şi soţiei acestuia; firida centrală se deosebeşte de celelalte printr-o ornamentaţie mai bogată a peretelui din faţă. O parte componentă a acestei ornamentaţii este şi scena care-i surprinde pe Tyfon şi Cerber, vestitul cîine cu trei capete, care, potrivit închipuirilor mitologice răspîndite în acea vreme, păzea intrarea în infern. Duşumeaua firidei arată din faţă ca un pat neted cu pernă: moartea nu apare nici aici în înfăţişarea ei înspăimîntătoare şi nici dispariţia vieţii nu se manifestă, în această criptă, cu toate consecinţele ei tragice. Membrii bogatei familii etrusce care au ctitorit această criptă îşi petrec, laolaltă, viaţa lor de apoi.

Impresia că moartea îl conduce pe defunct spre o altă viaţă, într-o lume care nu-i decît o altă formă a vieţii pămînteşti este evocată de încă două cripte cunoscute din Caere, şi anume: *Cripta cu firidă* şi *Cripta cu scuturi*. În prima ne atrage atenţia o firidă deschisă şi oarecum mai înaltă, zidită chiar în mijlocul încăperii centrale a criptei. În ea se află instalat un pat nupţial, simbolizînd, se pare, trăinicia legăturii matrimoniale, pe care nici moartea n-o desfăcea.

Al doilea mormînt impresionează prin naturaleţea unei ornamentaţii simple, alcătuită din nişte scuturi rotunde, cioplite în pereţii criptei şi prin sobrietatea impunătoare a unui jilţ de piatră, avînd probabil menirea de a sugera înalta poziţie socială a defunctului. Jilţul părăsit în tăcerea mormînală a criptei parcă ar aştepta sosirea stăpînului său; şi nici pustietatea încăperii nu spulberă iluzia că răposatul n-ar fi aşteptat aici de umbrele prietenilor săi, dornici să schimbe cu el cîteva cuvinte amicale.

Valoarea culturală a mormintelor etrusce nu se epuizează cu originalitatea și temeinicia lor tehnică și nici cu unicitatea obiectelor descoperite în

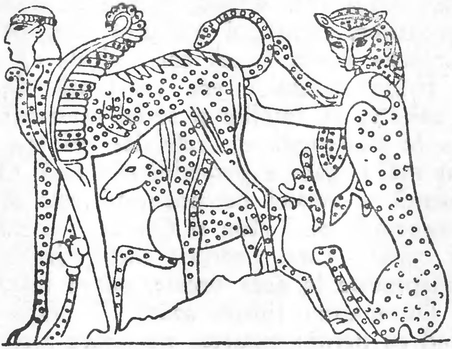

Fig. 22 DESEN DINTR-UN MORMÎNT DE LA VEII — CAMPANIA: SFINXUL ȘI DOUĂ ANIMALE MITOLOGICE

ele. Numeroase monumente etrusce au constituit un bogat izvor de cunoaștere a picturii etrusce, unul din componentele cele mai intersante ale artei plastice etrusce.

Una din cele mai vechi cripte etrusce, decorate cu picturi murale și purtînd denumirea de *Cripta Campaniei* — se află în zona orașului Veje, datează de la începutul secolului al VI-lea î.e.n. Descoperită în anul 1842, ea a continuat să fie explorată și în anul următor. Picturile găsite aici se numără printre documentele importante ce ilustrează începuturile picturii murale monumentale a etruscilor. Ele demonstrează că pictorul mai întîmpină încă serioase dificultăți în sugerarea mișcării, în dispunerea egală și ritmică a subiectului pe suprafața avută la dispoziție, în redarea corespunzătoare a scenelor din punct de vedere proporțional. Picturile amintite sugerează ideea unei încremeniri inflexibile. N-ar fi exclus ca aici să fi contribuit și influența artei orientale, din a cărei sferă spirituală sînt inspirate subiectele picturilor incriminate: monştrii din legende, sfincşii şi fiarele sălbatice apar aici alături de scenele de vînătoare, care au constituit sursa de inspiraţie şi pentru pictorul unei alte cripte etrusce; de bună seamă, vînătoarea era una din îndeletnicirile importante în viaţa aristocraţiei etrusce. La o analiză mai amănunţită, experţii surprind, în picturile murale ale acestei cripte, nu numai influenţa orientală, ci şi o puternică influenţă cretană. Însuşi acest monument timpuriu al picturii murale etrusce produce impresie prin coloritul viu, care constituie o trăsătură comună caracteristică a operelor picturale etrusce.

Printre criptele într-adevăr unice în ceea ce priveşte ornamentaţia picturală se numără cele din împrejurimile oraşului Tarquinia.

Primele descoperiri mai importante în această zonă au fost făcute în secolul al XV-lea şi de atunci interesul pentru investigarea Tarquiniei a crescut mereu. Mormintele dezvăluite aici au stîrnit uimire şi entuziasm deopotrivă. În faţa acelora ce au avut prilejul să pătrundă în interiorul lor şi să cunoască picturile lor murale, lumea etruscă s-a înfăţişat în multitudinea formelor şi în toată bogăţia ei de culori. Complexul de obiecte găsite provine dintr-o perioadă de timp îndelungată. Cele mai vechi morminte pot fi datate din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., iar cele mai recente din secolul al II-lea î.e.n., astfel că ele reprezintă mărturii aproape ale întregii istorii atît de zbuciumate a poporului etrusc.

Din bogăţia aflată în criptele etrusce din zona oraşului Tarquinia cu greu s-ar putea desprinde partea ei cea mai interesantă şi mai caracteristică, întrucît fiecare mormînt reprezintă un document unic al epocii în care a luat fiinţă, fiecare cuprinde cîte o părticică din lumea materială şi spirituală a etruscilor şi fiecare constituie o materializare irepetabilă a unei anumite secţiuni din viaţa sau din reprezentările religioase ale populaţiei oraşelor etrusce. Iar în măsura în care vom aminti aici cîte ceva despre picturile funerare, nu vom face altceva decît să aruncăm o privire fugară asupra mediului pitoresc surprins de ele în toată complexitatea lui, dar și așa vor ieși la iveală însușirile excepționale ale creatorilor acestor opere, care pe omul zilelor noastre îl impresionează, poate, diferit, dar cu aceeași nemijlocită forță de sugestie cu care i-a impresionat pe oamenii acelor generații demult dispărute și pentru care au fost făurite.

La fel ca și rînduiala și ornamentația interioară a mormintelor din alte zone ale Etruriei, picturile murale de la Tarquinia aveau și ele menirea de a trezi iluzia că ultimul loc de odihnă al magnaților etrusci este de fapt o casă plină de viață, un cămin familial al unor oameni pe care moartea nu i-a rupt de legăturile cu lumea pămînteană.

Printre criptele cele mai vechi decorate cu picturi murale se numără „Cripta cu tauri“ (datînd din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.), denumită astfel după taurii ce apar în două locuri ale ornamentației sale interioare. Taurii înfățișați aici sînt compuși (stilizați) din linii foarte simple, aspre, aproape rudimentar. Și, totuși, această simplificare nu deranjează, în ciuda faptului că pictorul n-a respectat nici măcar proporțiile corespunzătoare ale animalului, sporindu-i lungimea în dauna lățimii. Semnificația reprezentării taurilor n-a fost pînă acum clarificată. N-ar fi exclus ca artistul etrusc, decis să folosească taurul ca motiv de inspirație plastică, să fi fost sub influența ideii, puternic răspîndite în zona mediteraneană, potrivit căreia taurul era simbolul fecundității. Dacă acest raționament este veridic, înseamnă că pictorul a opus vieții trecătoare, spre care se îndreaptă gîndurile în încăperile mortuare, imaginea unei lumi ce renaște în permanență.

Dintre picturile conservate în „Cripta cu tauri“, deosebit de interesantă ni se pare o scenă înfățișînd ultimele clipe înainte de moarte ale eroului troian Troilus, fiul regelui Priam. În imagine apare Troilus mergînd călare spre un havuz unde vrea să-și adape calul. Din fîntînă însă îl pîndeşte Achile, faimosul erou grec; în momentul următor Achile ţîşneşte din apă şi Troilus cade răpus la pămînt. Din întregul tablou răzbate acea atmosferă ce aminteşte stăruitor inevitabilitatea destinului şi acele schimbări ce survin năprasnic în viaţa fiecărui individ în parte: în cazul de faţă moartea apare într-un moment cînd e cel mai puţin aşteptată. Eroii însă nu pier; cad în luptă cucerindu-şi astfel gloria care le garantează că vor trăi şi după moarte, cel puţin în mintea generaţiilor ulterioare. Sursa de inspiraţie a acestui tablou au fost binecunoscutele legende despre războiul Troiei. Motivul folosirii acestei teme pentru picturile din „Cripta cu tauri", a rămas însă pînă azi neclarificat.

Desenul mai are şi aici forme neelaborate şi simple. Gigantica statură a calului contrastează puternic cu siluetele celor doi eroi, Troilus şi Achile; strădania de a umple spaţiile goale l-a împins pe pictor spre încărcarea tabloului cu motive secundare.

Un motiv întîlnit foarte frecvent în picturile murale din criptele tarquine, este cultul cinstirii mortului. Iar forma obişnuită prin care cei vii îşi manifestă respectul faţă de cel dispărut este dansul orgiac însoţit de muzică şi de ospeţe bogate. Ospeţele pentru cinstirea morţilor nu se deosebeau, se pare, cu nimic de petrecerile vesele, în care aristocraţia etruscă îşi omora plictisul în timpul vieţii. Din desenele reprezentînd asemenea scene radiază cel mai mult bucuria de viaţă, care înăbuşă în foarte mare măsură teama de moarte. Muzica, dansul şi ospăţul fac să se uite tot ce-a fost şi nu permit să se reflecteze la ceea ce va fi. Participanţii la festin, printre care se află, de regulă, şi defunctul, trăiesc momentul prezent.

Această tematică o putem întîlni de pildă în „Cripta cu leoaice", datînd de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., şi în alte cripte celebre din împrejurimile Tarquiniei cum ar fi „Cripta cu leoparzi", datînd din prima jumătate a secolului al

V-lea, şi „Cripta cu tricliniu“*, din a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

Picturile descoperite în aceste ultime două cripte evocă atmosfera unor ospeţe autentice, în care se manifestă proeminent dorinţa aristocraţiei etrusce de a-şi trăi huzurind fără griji timpul liber — şi atmosfera nu e cu nimic schimbată de faptul că aceste scene constituie decorarea unei ambianţe în care domneşte tăcerea morţii. În comparaţie cu cruditatea rudimentară a scenelor din „Cripta cu tauri“, picturile din „Cripta cu leoparzi“ şi din „Cripta cu tricliniu“ beneficiază de execuţie mai fină şi mai temeinic elaborată. Mai păstrează însă şi ele o anumită simplitate care le conferă deopotrivă viaţă şi rafinament. Influenţa picturii contemporane greceşti se face simţită aici, fără îndoială, avînd contribuţia ei la efectul artistic al tablourilor.

Motivele surprinse în picturile conservate în criptele de la Tarquinia, nu se limitează însă numai la ospeţele funerare. În alte împrejurări ne-am referit la „Cripta augurilor“ şi la „Cripta vînatului şi a pescuitului“, a căror decoraţie picturală oglindeşte două aspecte diferite din viaţa etruscilor. Deasupra tabloului idilic al pescuitului, artistul a plasat o scenă de ospăţ pentru cinstirea morţilor. O pereche de căsătoriţi e înconjurată de servitori; muzicanţii îi înveselesc pe meseni, în timp ce un sclav trage vin pentru ei dintr-o amforă mare. Frescele delicate din „Cripta vînatului şi pescuitului“ sînt luminate de un soare stins care a încetat sau încetează să mai dea căldură.

Alături de aceste motive mai apar în picturile murale şi imagini redînd dispoziţii diferite. Viziunea idilică a vieţii de dincolo de mormînt dispare şi e înlocuită — îndeosebi în perioada de declin a puterii etrusce — cu reprezentări sumbre şi mohorîte despre forţele demonice, stăpînitoare ale soartei omului care, după moarte, devine o jucărioară neputincioasă în mîinile lor. Chiar şi motivul tradițional al ospățului funerar își schimbă caracterul dinainte: tabloul melancolic al celor ce se ospătează se închide în el și își pierde din vioiciunea care înainte îi unea pe cei morți de cei vii. Picturile murale din criptă reflectă partea esențială a filozofiei etrusce despre viață, influențată puternic de întreaga evoluție a poziției de stat a etruscilor. Convingerea inițială că moartea nu curmă firul vieții fericite este înlocuită de împăcarea cu realitatea dură că adevărul e tocmai contrariul.

---

* Sală de mese în casele romanilor, folosită la ocazii importante.

Resemnarea în fața destinului constituie conținutul ascuns al uneia dintre frescele murale tîrzii, conservată la Vulci în Cripta lui François (numele descoperitorului ei), criptă despre a cărei semnificații din punct de vedere istoric am mai vorbit. Motivul morții este legat aici, ca și în „Cripta cu tauri“ de lîngă Tarquinia, de sfera legendelor troiene. Achile înfățișat în mijlocul tabloului, ucide un prizonier drept jertfă pentru sufletul prietenului său Patrocles, răpus de troieni. Comportarea lui Achile e urmărită de Charon, înarmat aici cu un ciocan, și de înaripatul demon Lasa. Deși se pare că pînă și expresia lui Charon trădează un sentiment de compasiune mută față de nefericitul osîndit la moarte, nimeni nu-l împiedică pe Achile să-și săvîrșească fapta căci soarta nemiloasă nu poate fi schimbată: trăiește acel căruia îi este sortit să trăiască, și trebuie să moară acel căruia i-a fost sortit să-și încheie drumul vieții. Împăcarea cu destinul, dată la iveală de personajele ce urmăresc în acest tablou atitudinea lui Achile — atitudine lipsită în esență de un simț real — constituie o întregire logică, bine gîndită, a acestei scene.

Pictura reprezintă una dintre cele mai caracteristice discipline în creația artistică a etruscilor. Pictorii decoratori ai criptelor au știut să exprime motivele pe care le-au ilustrat cu o simplitate deosebită, și într-un mod direct, neobișnuit. Operele lor impresionează și prin contrastele de culoare, manifestate în toate tablourile, iar admirația noastră față de acești artiști este cu atît mai mare, cu cît ştim că au fost siliţi să creeze la slaba lumină artificială ce li s-a oferit în întunecimea criptelor.

Pentru cea mai mare parte a picturilor etrusce este tipică arta de a surprinde personajele în mişcare sau în frîntura de secundă ce precedează mişcarea. Dansatorii zugrăviţi în toiul unui vijelios vîrtej al dansului stîrnesc iluzia că mişcarea lor va înceta în clipa în care i-a încremenit prin vrajă penelul artistului; luptătorii din „Cripta Augurilor“ trezesc impresia că din moment în moment se vor încleşta într-o bătălie crîncenă, neînduplecată. Imaginile dau naştere pînă şi iluziei sunetului; privindu-le avem senzaţia că auzim foşnetul aripilor de pasăre (într-o scenă a picturii murale din „Cripta vînatului şi pescuitului), sau intonaţia instrumentelor muzicale ce acompaniază vîrtejul unui dans ameţitor. În schimb personajele păstrează o tăcere desăvîrşită: nici una din scenele ilustrate nu sugerează impresia unei convorbiri. Tăcerea plină de mîndrie a personajelor zugrăvite în frescele murale ale criptelor nu fac decît să sporească şi să întărească impresia monumentalităţii.

Tendinţa de a exprima plastic dinamismul acţiunii i-a condus pe artiştii etrusci spre efortul de a surprinde nu numai anumite scene izolate, ci şi a ansamblului de fapte mari. În acest scop ei au ales soluţia defalcării şi întinderii acţiunii în mai multe tablouri, legate între ele prin conţinut. Aşa a luat naştere stilul scenelor consecutive, care se numără printre cele mai remarcabile creaţii etrusce în domeniul artelor.

Ar însemna să minimalizăm importanţa picturii etrusce dacă ar fi s-o apreciem doar ca pe o imitaţie a picturii greceşti, dacă ar fi s-o considerăm doar un mijloc spre cunoaşterea picturii greceşti neconservate, ori dacă ar fi să atribuim apariţia ei integral sau cu precădere artiştilor greci care au profesat în Etruria. Căci adevărul este că picturile etrusce au fost, în cea mai mare parte, opera pictorilor etrusci, ele decurg din sfera spirituală a lumii etrusce şi reprezintă pentru noi una din cheile importante spre cunoaşterea ei.

Simțul pentru redarea realistă a realității și-a găsit expresia nu numai în pictura etruscă, ci și într-o serie întreagă de creații sculpturale. Printre operele caracteristice se remarcă în acest sens statuetele etrusce înfățișînd chipuri de bărbați și femei. Și aici, arta etruscă era strîns legată de ceremonialul funerar, sculpturile amintite fiind adeseori un component al urnelor funerare sau al sarcofagelor.

Strădania etruscilor de a surprinde trăsăturile individuale e de dată mai veche. Opere demne de remarcat, din acest punct de vedere, sînt așa-numitele canope antropomorfe, descoperite în mari cantități în zona orașului antic Clusium și care, în unele cazuri, datează încă din secolul al VII-lea înaintea erei noastre. E vorba de niște urne rotunjite simbolizînd forma trupului omenesc, toartele urnei fiind lucrate și aplicate în așa fel încît să sugereze niște mîini stilizate. Deschizătura din vîrful urnei era acoperită cu un capac de care era prinsă o imitație înfățișînd chipul defunctului.

Chiar în prelucrarea acestor capace se făcea remarcat efortul etruscilor de a surprinde trăsăturile individuale ale defuncților. Chipurile persoanelor se deosebesc unele de altele, ca în timpul vieții și, totuși, expresia feței lor ne atrage atenția că ele nu ne privesc din lumea celor vii. Aceste portrete sculpturale aduc pe undeva cu măștile mortuare, făcute îndeosebi membrilor păturii aristocratice.

Urna cu capac era depusă pe un soclu în formă de tron sau de jilț cu marginea lată, amintind prin forma sa de jilțul descoperit în „Cripta cu scuturi“ din Caere. În privința semnificației acestui obicei nu poate exista nici un dubiu: bărbații cu o poziție importantă în ierarhia socială, doreau să-și păstreze și după moarte situația lor excepțională, așa fel încît ea să fie binecunoscută de urmași.

Și în perioadele mai tîrzii, portretele sculpturale ale defuncților erau plasate pe sarcofagele în care erau depuse trupurile neînsuflețite, sau pe urnele funerare cu cenușa defuncților. Pe placa de piatră ce acoperea sarcofagul sau pe capacul urnei funerare erau așezate, în poziție orizontală, statui de bărbați, femei și după caz de perechi conjugale.

Aceste creații sînt adeseori considerate drept o culme a artei portretistice a etruscilor. Pe seama făuritorilor de sarcofage a fost pus realismul aproape naturalist cu care erau surprinse trăsăturile individuale ale persoanelor portretizate. Și, într-adevăr, nu li se poate contesta strădania de a reda realitatea, oricare ar fi fost ea. Trăsăturile individuale ale bărbaților și femeilor, îndeosebi în ceea ce privește expresia feței, sînt, în unele cazuri, subliniate și de dimensiunile capului, mai mari decît ar fi presupus o redare proporțională cu mărimea trupului. În execuția artiștilor etrusci nu dispar de pe chipul bătrînilor cutele ce le brăzdează obrajii, iar persoanele corpolente nu devin niște siluete a căror linie să se armonizeze ideal cu statura lor; dimpotrivă, se pare că făuritorii acestor lucrări unice întăresc, cu o anumită doză de neîndemînare, deformările supărătoare de pe chipurile persoanelor portretizate de ei. Și poate că tocmai aici putem găsi o explicație a caracterului aparte întîlnit la statuile bărbaților și femeilor etrusce de pe sarcofage, și a felului în care ele ne impresionează. Aceste creații constituie fără îndoială un important component al artei etrusce, ai căror făuritori erau animați de tendința sănătoasă de a vedea realitatea așa cum e; elementul pe care-l putem înțelege azi, în operele acestor artiști, ca pe o manifestare extremă a realismului, se apropie însă, în felul său, de manifestarea plastică populară, nematurizată încă pentru stăpînirea portretului realist, așa cum s-a întîmplat cu portretele clasice în arta greacă și romană.

Abia sub influența artei heleniste, s-a îndulcit și în operele etrusce modalitatea de exprimare a trăsăturilor individuale; cu toate acestea chipul statuilor etrusce și-a păstrat în continuare caracterul său particular.

Din dalta sculptorilor etrusci au luat naștere cîteva opere remarcabile al căror înalt nivel tehnic și perfecțiunea artistică stîrnesc admirația și în zilele noastre. Printre cele mai cunoscute se numără celebra statuie a lui Apollo din Veje, descoperită în acelaşi timp cu nişte fragmente din statuia zeului Mercur.

Apollo şi Mercurius din Veje sînt creaţii marcante ale sculpturii etrusce din perioada anilor 500 î.e.n. Ele se datoresc unui maestru strălucit al cărui nume s-a păstrat întîmplător: numele lui este Vulca şi celebritatea sa e legată de crearea unui şir întreg de statui de teracotă, destinate atît oraşului Veje, cît şi Romei cîrmuite de regii etrusci.

Monumentele amintite au fost descoperite amîndouă de arheologul italian Quirino Giglioli în timpul săpăturilor din anul 1916. Ele ţineau de ornamentaţia templului apollonian şi constituiau o parte componentă a scenei în care Apollo se luptă cu Hercules pentru cerboaică. Din scenă s-au conservat doar cioburi şi ruine, dar cercetătorii au izbutit să le alcătuiască în aşa fel încît, măcar cu aproximaţie, să corespundă stării originale. Statuia lui Apollo s-a păstrat, din fericire, aproape în întregime; putem distinge la ea trăsăturile semnificative ale sculpturii etrusce de la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. Expresia caracteristică a feţei, redarea realistă a proporţiilor fiecărei părţi a trupului, uşurinţa artistului în toate aceste elemente fac din statuie un document unic al artei etrusce.

Statuia lui Apollo n-a fost însă singura descoperire importantă. Ceva mai adînc a fost găsită statuia unei femei purtînd în braţe un copil, statuie a cărei execuţie tehnică se apropie, în ceea ce priveşte anumite detalii, de statuia lui Apollo. Se pare că este vorba aici de lucrarea unui artist din şcoala lui Vulce, lucrare datînd din perioada amintită a anilor 500 î.e.n.

Şi nu mai puţină admiraţie merită statuia de bronz a luptătorului din Todi, cunoscută sub numele de Marte din Todi. Această lucrare excepţională, descoperită în anul 1835, datează din secolul al IV-lea î.e.n., cînd arta etruscă era încă puternic influenţată de sculptura clasică greacă. Expresia fină, delicată şi visătoare, contrastează flagrant cu accesoriile ce dovedesc fără echivoc că tînărul este de fapt un războinic; platoşa grea şi lancia pe care o ţinea în mînă arată că avem de-a face cu portretul unui luptător. Coiful cu egretă (panaş) uriaşă, cu care îl putem vedea în unele fotografii de dată mai recentă, constituie însă un accesoriu modern. În zilele noastre, coiful a fost scos de pe capul statuii. Marte din Todi, podoabă a colecţiei etrusce din Muzeul Vaticanului stă azi cu capul descoperit, demn, semeţ şi nepăsător, indiferent la reflecţiile admiratorilor săi, dintre care unii au suportat greu şi cu nemulţumire faptul că un mare luptător a fost descoperit fără coif, iar alţii nu s-au împăcat cu ideea că acest coif i-a fost pus pe cap ulterior.

De la începutul secolului I î.e.n. cînd gloria etruscă începea să încline spre amurg, datează statuia de bronz a oratorului descoperită la Sanguineto, în apropierea lacului Trasimena. Din inscripţia gravată pe soclu aflăm că este vorba de statuia etruscului Aulus Metellus, creată în perioada în care în Etruria se consolida tot mai mult influenţa culturii romane. Etruscul romanizat, ce poate fi deosebit numai cu mare greutate de un roman, cucereşte, cu un gest calm al mîinii drepte, atenţia auditorilor, cărora avea să le ţină o cuvîntare. Cu statuia Oratorului, lumea etruscă parcă şi-ar lua rămas bun de la ea însăşi, căci istoria nemiloasă şi necruţătoare dă la iveală faptul că arta şi cultura etruscă a fost condamnată la pieire. Statuia lui Aulus Metellus, etruscul romanizat, constituie ca semnificaţie, un document mult mai important decît o mărturie a maturităţii sculpturii tîrzii a etruscilor. Este o aluzie sugestivă, melancolică şi tragică a evoluţiei istorice a acestui popor în perioada de consolidare a puterii romane. Tematica sculpturii etrusce nu se epuizează însă cu înfăţişarea portretelor omeneşti. Ca şi în pictură, se manifestă şi aici predilecţia etruscilor pentru ilustrarea chipurilor de animale. Arta sculpturală etruscă nu s-a speriat nici măcar în faţa unei sarcini atît de dificile cum a fost aceea de a făuri statuia monstrului legendar — Himera. Printre creațiile la fel de celebre se numără și Lupoaica de pe Capitoliu, datînd de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea î.e.n. Se apreciază că această lucrare ar fi opera unui artist care a lucrat sau a fost instruit în numitul atelier de sculputră din Veje, de unde, așa cum am văzut, a ieșit și statuia lui Apollo din Veje. Și totuși nu putem lega cu toată certitudinea Lupoaica de pe Capitoliu de școala din Veje, și iată astfel încă un punct nesigur care își așteaptă clarificarea.

Statuia Lupoaicei întrunește semnele tipice ale epocii în care a luat ființă, cînd în arta etruscă se mai manifestau influențele așa-numitei arte lineare, răspîndită anterior în lumea greacă. Picioarele din față, drepte, ale animalului și gîtul țîșnind rectiliniu din trupul acestuia sugerează ideea unei încremeniri neobișnuite. Și totuși impresia generală nu este împovărată de lipsa de flexibilitate. Capul animalului, în execuție realistă, are darul să învioreze schema trupului și a picioarelor, captivînd, pe bună dreptate, întreaga atenție a spectatorului. Aci trebuie să se concentreze privirea lui, detașîndu-se astfel de detaliile secundare, ale trupului.

Tematic, Lupoaica Capitolină ține de sfera basmelor despre legendarii întemeietori ai Romei, Romulus și Remus, pe care unchiul lor a poruncit să fie înecați în apele Tibrului, dar care printr-un concurs de împrejurări au izbutit totuși să scape de înec și să-și salveze viața. Copiilor ce plîngeau pe malul rîului le-a sărit în ajutor o lupoaică ce-și pierduse puii; aceasta i-a alăptat, ferindu-i astfel de moarte prin înfometare.

Așa se explică de ce în epoca Renașterii statuia lupoaicei a fost completată cu statuetele lui Romulus și Remus, presupunîndu-se că în felul acesta se redă monumentului înfățișarea sa originală. Reproducerile moderne prezintă însă pe lupoaică așa cum a arătat inițial, fascinîndu-l pe spectator cu privirea ei ațintită sfidător în afara lui, în lumea ființelor legendare din rîndurile cărora a făcut parte singură, fără Romulus și Remus, ce stau ghemuiți în umbra ei.

Statuia animalului legendar, Himera, datînd din secolul al V-lea î.e.n., a fost mai demult obiectul unor îndelungate reflecții, punîndu-se întrebarea dacă este într-adevăr creația unui artist etrusc. Cercetătorii, nu prea încrezători în talentul artistic al etruscilor, puneau statuia fie pe seama importului din zona greacă, fie pe seama unui maestru grec, care a profesat în Etruria.

Astăzi însă nu mai există nici un dubiu cu privire la originea etruscă a Himerei, considerată unanim drept una din operele culminante ale creației etrusce. Și, într-adevăr, puține sînt monumentele artei etrusce care-i pot documenta, atît de sugestiv și de convingător, rafinamentul și naturalețea așa cum o face Himera. În ansamblu, această statuie impresionează prin aspectul ei ireal, ca din basme; e de ajuns însă să-i defalcăm trupul în porțiunile sale componente ca această impresie să se risipească la vederea tratării realiste a fiecărei porțiuni în parte, care, luate în sine, nici nu mai lasă acea impresie atît de înspăimîntătoare, atît de nefirească. În acest caz însă pe spectator trebuie să-l captiveze ansamblul statuii și nicidecum numai detaliile ei.

Admirația nu este trezită doar de concepția monstrului legendar ci și de execuția tehnică a statuii, ale cărei porțiuni — la prima vedere incompatibile una cu alta — formează la un loc o unitate de un efect surprinzător, stăpînită cu o precizie și o perfecțiune de-a dreptul matematică.

Lucrările din piatră create de artiștii etrusci se fac remarcate prin aceeași perfecțiune a execuției, pe care am apreciat-o la lucrările din metal sau argilă arsă. Sculptorii etrusci foloseau în genere materialul indigen, îndeosebi calcarul sau tuful aflat în cantități suficiente în Etruria, iar în unele cazuri prelucrau și alabastrul. În cea mai mare parte însă dădeau preferință materialului maleabil, care acceptă cu ușurință forma dinainte zămislită de mintea sculptorului sau a pietrarului. Nu e lipsit de interes faptul că zăcămintele de marmură de excelentă calitate din preajma orașului Luva, Etruria septentrională, care și-au cucerit faima în epoca romană n-au fost cunoscute de etrusci.

Piatra servea ca material pentru confecționarea stelelor funerare pe care era plasat portretul sculptural al defunctului. Aceste stele provin din perioadele mai vechi (secolul al VII-lea î.e.n.). Tot din piatră erau executate sarcofagele, reliefurile ornamentale ale urnelor funerare, statuile de bărbați și femei, statuile animalelor și ale personajelor mitologice.

Artiștii etrusci nu-și investeau însă excelentele lor însușiri doar în creațiile monumentale, acest lucru fiind demonstrat cu prisosință de obiectele mărunte ieșite din mîinile lor iscusite. Adeseori nici măcar nu este vorba de produse cu destinație ornamentală, căci pînă și obiectele de uz cotidian sînt executate de ei cu un gust și cu o ingeniozitate ce dovedesc simțul etruscilor pentru alcătuirea estetică a lucrurilor chiar și în viața de zi cu zi.

Mînerele felinarelor, lustrele, trepiedele, afumătoarele, cele mai variate vaze și vase de metal și argilă, oglinzile și alte obiecte își merită toată admirația și în zilele noastre. Predilecția pentru ornamentația figurativă își găsește și aici valorificarea deplină.

Ar fi inutil să încercăm aici o caracterizare a bogatului și variatului domeniu al artei etrusce miniaturale. Practic nici nu poate fi exprimată succint. O privire asupra cîtorva creații de acest gen este mai concludentă decît o expunere vastă.

Despre producția avansată a vazelor și vaselor de argilă în Etruria am mai vorbit în alte capitole. Bucchero și celelalte produse din argilă descoperite în diverse orașe, își au locul lor nu numai în istoria economiei etrusce, ci și în evoluția artei etrusce.

Argila era în mîinile artiștilor și a meșteșugarilor de rînd un material cu multiple posibilități, care stătea chiar și alături de metalul magistral prelucrat. Fantasticele Meduze-Gorgone, plămădite din argilă, alcătuiau obişnuitul motiv al antefixului* de pe acoperişurile templelor etrusce.

Printre obiectele de metal, oglinzile alcătuiesc una din grupările cele mai numeroase. La fel ca şi la diferitele scrinuri sau vaze metalice, apar şi pe partea opusă a oglinzilor motive inspirate cu precădere din mitologie. Frecvente sînt însă şi micile scene din viaţa casnică de zi cu zi care, prin desenul detaliat şi concret, îmbogăţesc imaginea noastră de ansamblu despre etrusci. Pe multe oglinzi întîlnim adeseori şi inscripţii, căci în dreptul persoanelor portretizate sînt trecute de obicei numele acestora.

Interesantă este şi execuţia plastică a fiecărei scene în parte. Suprafaţa limitată a oglinzii, forma ei circulară, stereotipă, şi procedeul de lucru — gravatul în materialul metalic — determinau dinainte caracterul obiectelor şi diferenţierea lor evidentă de picturile monumentale de pe pereţii criptelor etrusce. Dar şi aici se manifestă unele trăsături comune ambelor forme de exprimare artistică. Elaborarea şi desenarea parţială a anumitor detalii sînt însoţite de schiţarea stilizată a altor porţiuni. Suprafaţa rotundă a oglinzii îl obligă pe artist la folosirea adecvată şi mai economicoasă a spaţiului, determinîndu-l să prezinte o parte din personaje fie înclinate, fie aşezate, iar celor în picioare să le rezerve mijlocul oglinzii ori să le redea la proporţii mai reduse. Marginile sînt ornate de cele mai multe ori cu flori, ramuri sau alte motive asemănătoare, toate stilizate.

Scenele gravate constituiau de asemenea ornamentaţia obişnuită a vazelor de metal, aşa-numitelor ciste. Suprafaţa cistei îi oferea bineînţeles artistului posibilităţi mai mari de desfăşurare decît spaţiul redus al oglinzii.

Forme culminante au atins etruscii şi în arta bijuteriei. Tehnica fină, simţul pentru aspectul estetic și alegerea cu gust a motivelor ilustrate caracterizează aceste opere unice ale artizanilor etrusci. La un nivel excepțional a ajuns mai cu seamă producția bijuteriilor de aur pentru care meșterii etrusci găseau o sursă permanentă de inspirație în creațiile analoge străine, venite îndeosebi din Orient. Dar în ciuda faptului că produsele etrusce din acest gen nu rămîn cu nimic în urma modelelor străine, în mormintele celor bogați mai continuă să fie găsite destule obiecte prețioase aduse din alte părți, care demonstrează convingător luxul practicat de aristocrația etruscă. Printr-o finețe neobișnuită se distingeau produsele etrusce din fire extrem de subțiri, așa-numitele lucrări filigranate, și bijuteriile granulate care stîrnesc admirație nu numai prin tematica lor variată și bizară, ci și printr-o execuție artistică fără cusur.

---

* Ornamentaţii din argilă acoperind capetele grinzilor sau legăturile olanelor la marginea acoperişului.

Granulația, care constă în fixarea unor bobițe minuscule de aur pe o montură de aramă, era procedeul preferat în producția etruscă de bijuterii. Aceste bobițe de aur foarte mici, de dimensiuni aproape microscopice, aveau la bijuteriile etrusce un diametru de aproximativ 0,14 mm. E limpede că ele trebuiau confecționate în cantități foarte mari, la lucrările mai pretențioase numărul lor ridicîndu-se la cîteva mii.

Așadar, arta granulației era foarte avansată în antichitate. Și totuși, în jurul anului 1000 e.n., tehnica ei a fost uitată. Abia în secolul al XIX-lea s-au făcut încercări de a se descoperi cum anume au luat naștere bijuteriile granulate. Aceste încercări au rămas însă fără rezultat. Cu mult mai tîrziu — abia în anul 1933 — s-a izbutit clarificarea acestui mister. Pînă atunci nimeni n-a fost în stare să explice cum anume sudau aurarii antici bilele minuscule de aur pe montura de aramă, fără ca acestea să se topească. Cercetările au dezvăluit că procedeul era destul de complicat. Mai întîi, bobițele de aur erau lipite, printr-o metodă specială, pe o bucată de papirus și acesta era prins apoi pe montura de aramă. După aceea toată lucrarea era încălzită treptat, pînă cînd, la o temperatură de 890 de grade, bobițele de aur aderau la aramă. Căci atunci cînd arama e încălzită, în contact cu aurul, punctul de topire al ambelor metale e mai scăzut decît atunci cînd sînt încălzite fiecare separat; acesta era, în esență, principiul amintitului procedeu de sudare.

Cu toate acestea, granulația n-a fost lămurită nici pînă azi în toate amănuntele ei. Un secret rămîne de pildă procedeul obținerii acestor bile de aur în antichitate.

Inelele ornamentale din piatră gravată erau cunoscute de etrusci încă din perioadele relativ îndepărtate. Inițial a fost vorba de importuri din ținuturi străine, mai cu seamă din Grecia. Curînd însă, aceste obiecte au început să fie executate în Etruria și numeroasele descoperiri dovedesc că ele erau foarte apreciate și îndrăgite de etrusci.

Azi nu se mai poate pune în discuție dacă există sau nu o artă etruscă. Un șir întreg de publicații consacrate, cu deosebire în ultima vreme, creațiilor artistice etrusce, stă mărturie unei adevărate admirații a lumii moderne față de poporul etrusc, care tocmai în artă a știut să-și manifeste o însușire ce duce spre perfecțiune capacitatea de a învăța de la alte popoare în ceea ce au ele demn de urmat și de a dezvolta în același timp talentul creator și tehnic propriu în folosirea impulsurilor și subiectelor izvorîte din pămîntul și tradițiile autohtone.

În arta romană, care încă de la începuturile ei s-a aflat sub puternica influență etruscă, au supraviețuit multă vreme elementele etrusce.

SENSUL CERCETĂRILOR ȘI SENSUL LUCRURILOR

La problemele de care ne-am ocupat în capitolele precedente, puține lucruri se mai pot adăuga în încheiere.

Desigur ne-am mai putea opri la un șir de alte probleme sau să aprofundăm și să extindem ceea ce am enunțat în artă însă, în situația dată a lucrurilor, privirea de ansamblu asupra culturii etrusce, așa cum ne-am străduit s-o schițăm, nu s-ar schimba în esența ei.

Am încercat să arătăm cîte probleme și neclarități învăluie civilizația etruscă, cîte eforturi au fost investite pînă acum pentru dezvăluirea acestui mister, cîte idei ingenioase s-au dovedit a fi un simplu rod al fanteziei și care din ele și-au păstrat valoarea științifică.

Se va găsi poate un sceptic care să întrebe ce sens mai are ca atîția oameni să depună atîta energie, adeseori numai pentru a se izbi încă o dată și încă o dată de aceleași probleme vechi sau pentru a descoperi altele.

Poate că pe alocuri ar fi trebuit să alegem și un ton mai optimist. Căci, comparînd actualele cunoștințe despre etrusci cu ceea ce s-a știut despre ei, să zicem numai cu o sută de ani în urmă, vedem că rezultatele nu sînt chiar atît de mici și că drumul spre altele este deschis.

Dar întrebarea: ce sens mai are strădania etruscologilor este totuși îndreptățită, și ea nu poate fi evitată. Răspunsul la această întrebare e simplu:

Știința nu-și poate permite să treacă peste probleme nesoluționate și este absolut firesc ca ea să încerce să descopere lucrurile necunoscute. Sensul acestei cunoașteri este în unele cazuri mai clar decît în altele, uneori e cu totul ascuns, fără însă ca prin aceasta să se diminueze însemnătatea problemei de soluționat.

Nu-i important nici felul în care judecă utilitatea cercetărilor etruscologice istoricul, naturalistul sau omul fără contingențe directe cu știința. Oricît de divergente ar fi opiniile în legătură cu sensul și semnificația acestor studii, cercetările etruscologilor vor continua fără încetare, atîta timp cît problemele acestei discipline științifice vor rămîne deschise.

Sensul studiilor etruscologice nu are, de altfel, nevoie de apărători vehemenți. Sînt aici cîțiva factori incontestabili care justifică dreptul etruscologiei la o existență permanentă.

Înainte de toate constatarea că importanța etruscilor în evoluția istoriei europene n-a fost și de multe ori nu este încă pe deplin apreciată. Ea a fost umbrită de greci și mai cu seamă de romani, care, așa cum am văzut, au contribuit foarte mult ca amintirea etruscilor să cadă pradă uitării. Și totuși civilizația etruscă a înflorit înainte ca Grecia să fi atins punctele culminante ale avîntului ei pe plan intern și extern; etruscii au fost acei care împreună cu grecii au adus Europa pînă în pragul unei istorii adevărate; și ce anume le datorează etruscilor romanii — și prin intermediul lor și noi — asta ne-am străduit, cel puțin, să sugerăm în această carte. Însuși faptul că etruscii au stat la obîrșia viitorului centru al unuia din cele mai mari și mai de seamă imperii ale lumii, îndreptățește interesul susținut al științei pentru cunoașterea acestui popor.

Se înțelege că însemnătatea istorică a etruscilor privește mai mult istoria anumitor popoare decît a altora. De legătura lor nemijlocită cu civilizația etruscă sînt conștiente îndeosebi acele țări în care s-au conservat monumentele create de etrusci. Dovadă, interesul viu ce s-a acordat și se acordă etruscilor în Italia. Dar, aşa cum am văzut, semnificaţia civilizaţiei etrusce este mult mai largă, astfel că ea captivează pe bună dreptate şi atenţia oamenilor de ştiinţă aparţinînd altor popoare.

Reflectînd asupra destinelor civilizaţiei etrusce ne dăm seama încă o dată, cît de complicate au fost căile de dezvoltare a culturii umane, cît de numeroase au fost rădăcinile din care şi-a tras seva, cîtă muncă propriu-zisă şi eforturi creatoare au investit în ea multe popoare demult dispărute şi uitate. Adeseori contribuţia lor nici n-o desluşim în toată amploarea şi abia acum sîntem obligaţi s-o descoperim pas cu pas.

Însemnătatea etruscilor constă tocmai în faptul că ei n-au stat deoparte în procesul de dezvoltare a culturii mondiale, făurind o civilizaţie ce ocupa un loc de cinste în întreaga antichitate, civilizaţie care, prin maturitatea ei, se impune şi în atenţia lumii de azi.

În această contribuţie a etruscilor adusă la dezvoltarea culturii umane, mai adîncă este semnificaţia monumentelor etrusce, iar cunoaşterea lor constituie sarcina şi sensul cel mai comun al cercetărilor etruscologice.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI GENERALE

Pericle Ducati, Etruria antica, I, II, Torino, Milano, 1927.

David Randall-McIver, The Etruscans, Oxford, 1927.

Edmund Bulanda, Etrurja i Etruskowie, Lvov, 1934.

* O. W. von Vacano, Die Etrusker, Werden und Geistige Welt, Stuttgart, 1955.

Raymond Bloch, Le mystère étrusque, Paris, 1956, traducere din engleză, The Etruscans, Londra, 1963 (ed. a II-a).

*Luisa Banti, Il mondo degli Etruschi, Roma, 1960.

*Axel Boëthius, Carl Fries, Einer Gjerstad a další, Etruscan Culture; Land and People, New York, — Malmö, 1962.

*Massimo Pallotino, Etruscologia, Milano, 1963 (ed. a 5-a).

CUM AU FOST UITAȚI ȘI REDESCOPERIȚI

Raymond Bloch, The History of etruscology, R. Bloch, The Etruscans, Londra, p. 19—47.

Massimo Pallotino, Breve storia dell'etruscologia, M. Pallotino, Etruscologia, Milano, 1963, pp. 1—21.

Eva Fiesel, Etruskisch, Berlin. 1931.

*C. M. Lerici, Alla scoperta delle civiltá sepolte. I nuovi metodi di prospezione archeologica, Milano, 1961.

ETRURIA, MARE PUTERE A ANTICHITĂȚII

Giacomo Devoto, *Altitalien.* Historia Mundi III, Berna, 1954. pp. 357—399.

Giacomo Devoto, Gli Etrusci nel quadro dei popoli italici antichi, Historia 6/1957, pp. 23—33.

N. N. Zaleskij, Etruski v severnoj Italii, Leningrad, 1959.

S. P. Cortsen, *Die etruskischen Standes- und Beamteltitel, durch die Inschriften beleuchtet,* Kobenhaven, 1925.

Jacques Heurgon, L'Etat étrusque, Historia 6/1957, pp. 63—97.

Santo Mazzarino, Sociologia del mondo etrusco e problemi della *tarda etruscitá,* Historia 6/1957. pp. 98—122.

A. Alföldi, *Early Rome and the Latins,* Ann Arbor, 1963.

MISTERUL ORIGINII

Luigi Pareti, *Le origini etrusche,* I.: Le leggende e i dati della scienza, Firenze, 1926.

Fritz Schachermeyr, *Etruskische Frühgeschichte,* Berlin-Leipzig, 1929.

Farnz Altheim, *Der Ursprung der Etrusker,* Baden-Baden, 1953.

Gösta Säflund, *Über den Uresprung der Etrusker,* Historia 6/1957. pp. 10—22.

MISTERUL LIMBII

F. Skutsch, *Etruskische Sprache;* Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classische Alttertums-Wissenschaft XI., Stuttgart. 1909, 707—806.

Karel Janáček, *Co vine o etrušíiné,* 62/1935, pp. 1—13; 76/1953, pp. 199—209.

Karel Olzscha, *Interpretation der Agramer Mumienbinde,* Klio — Beiheft 40, Leipzig. 1939.

Karel Olzscha. *Schrift und Sprache der Etrusker,* Historia 6/1957, pp. 34—52.

Ambros Josef Pfilfig, *Studien zu den Agramer Mumienbunden,* Viena. 1963.,

Maximus Pallottino, *Testimonia linguae Etruscae,* Firenze. 1954.

Helmut Rix, *Etruskisch,* Kratylos 8/1963, pp. 113—158.

*Giovanni Colonna, Massimo Pallottino aj., *Scavi nel santuario di Pyrgi,* Relazione preliminare della settima campagna, 1964 e scoperta di tre lamine d'oro inscritte in etrusco e in punico, Archeologia Classica, 16/1964, pp. 49—117.

BAZELE PUTERII, CAUZELE DECLINULUI

Henry-Harrel Courtés, *L'Italie des Etrusques,* Paris, 1960.

L. A. Jel'nickij, Voznikzovènije i razvitije rabstva v Rima v VIII—III vv. do n. e., Moscova 1964.

J. Gy. Szilágyi, *Zur Frage des etruskischen Handels nach dem Norden,* Acta Antiqua Academiae Scientaieum Hungaricae, 1/1951/52, pp. 419—457.

*J. Filip, *Keltové ve stredni Evropé,* Praga, 1956.

INCURSIUNI ÎN MISTERUL ETRUSC

Arturo Solari, *Vita pubblica e privata degli Etruschi,* Firenze, 1931.

*Jacques Heurgon, *La vie cotidienne chez les Etrusques,* Paris, 1961.

Mario Tabanelli, *La medicina nel mondo degli Etruschi,* Firenze, 1963.

NĂSCĂTOARE DE SUPERSTIȚII

Carl Olof Thulin, *Die etruskische Disziplin,* Göteborg, 1905/9.

A. Grénier, *Les réligions étrusques et romaines,* Paris, 1948.

Reinhard Herbig, *Zur Religion und Religiosität der Etrusker,* Historia, 6/1957, pp. 123—132.

ARTA ETRUSCĂ

*Pericle Ducati, *Storia dell'arte etrusca,* I, II, Firenze, 1927.

Giulio Quirino Gigliol, *L'arte etrusca,* Milano, 1935.

Luigi Pareti, *La tomba Regolini-Galassi,* Vatican, 1947.

Gabriel Hejlzar, *Nové práce o etruském umeni,* Sbornik praci filosoficke fáculty Brnénské university, 6/1957, pp. 190—193.

Raymond Bloch, *L'art etrusque et son arrière plan historique,* Historia, 6/1957, pp. 53—62.

Raymond Bloch, *Arte etrusca,* Milano, 1958.

*Pierro Bargelini, *L'arte etrusca,* Firenze, 1958; traducerea germană *Die Kunst der Etrusker,* Hamburg-Viena, 1960.

*Guido A. Mansuelli, *Etruria,* Milano, 1963

A. Salač, *Nové objevená dila antickebo socharstvi,* III., Praga, 1930.

Ilustrațiile au fost preluate din publicațiile notate cu *.

CUPRINS

Prefață 5

CUM AU FOST UITAȚI ȘI REDESCOPERIȚI 19
ETRURIA, MARE PUTERE A ANTICHITĂȚII 50
MISTERUL ORIGINII 84
MISTERUL LIMBII 105
BAZELE PUTERII, CAUZELE DECĂDERII 143
INCURSIUNI ÎN MISTERUL ETRUSC . 166
NĂSCĂTOAREA DE SUPERSTIȚII . . 190
ARTA ETRUSCĂ 217
SENSUL CERCETĂRILOR ȘI SENSUL LUCRURILOR 249

Bibliografie 252

REDACTOR: ALEXANDRA DOBROTĂ
TEHNOREDACTOR: NICOLAE M. MIHĂILESCU

APĂRUT 1973; COLI DE TIPAR 10,5;
PLANȘE TIP. ÎNALT 24;
C. Z. PENTRU BIBLIOTECILE MARI 7 (37);
C. Z. PENTRU BIBLIOTECILE MICI 7.
TIRAJ 10.400+20+140 EX.

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ SIBIU
ȘOSEAUA ALBA IULIA nr. 40
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

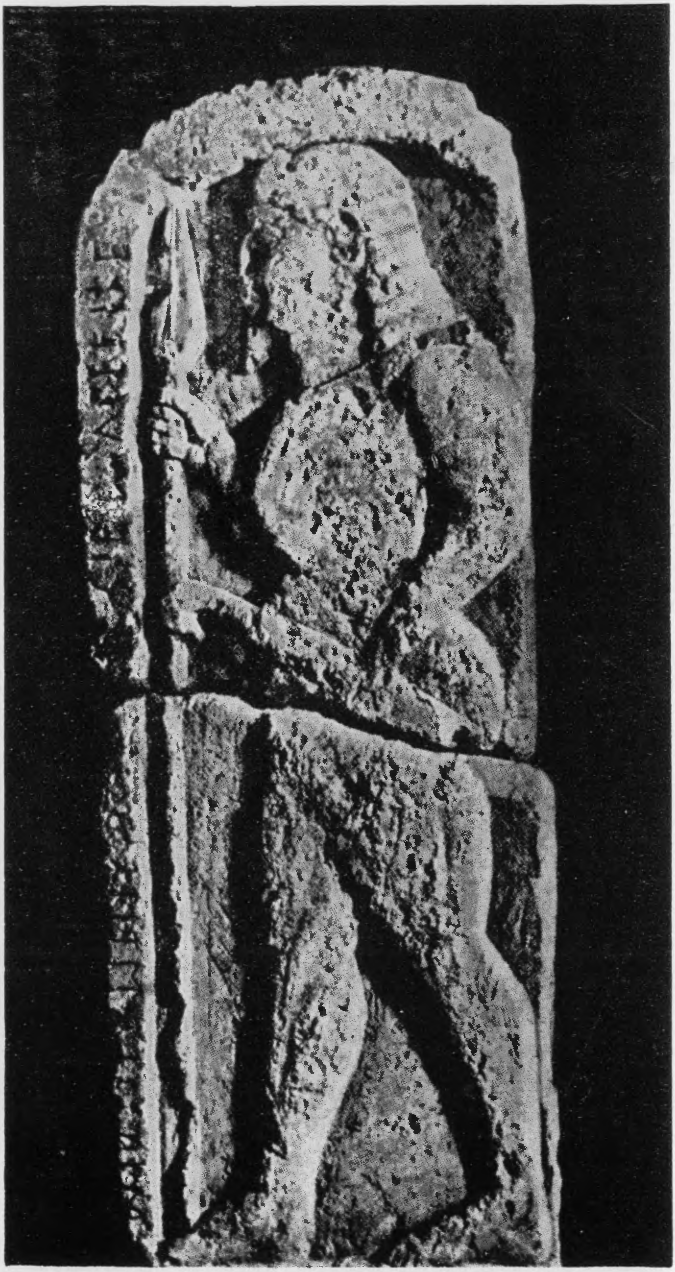

VEDERE PANORAMICĂ A INTERIORULUI UNUI MORMÎNT LUATĂ CU SONDA FOTOGRAFICĂ. UNELE VASE S-AU DESCOMPUS DUPĂ DESCHIDEREA MORMÎNTULUI DATORITĂ ACŢIUNII FACTORILOR EXTERNI.

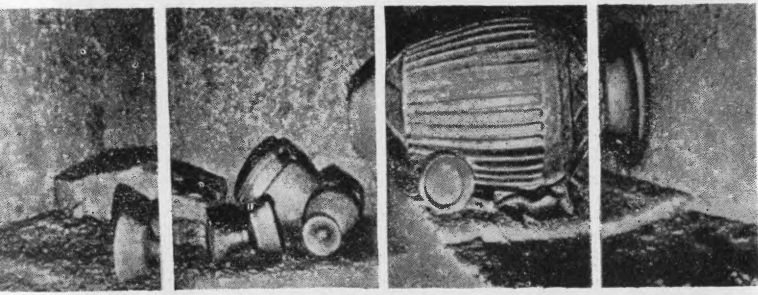

DESCOPERIREA STATUII LUI APOLO DIN VEII, ÎN ANUL 1916.

DETALIU DIN MORMÎNTUL CU INSCRIPŢII DE LA VULCI REDESCOPERIT ÎN ANUL 1957 CU PRILEJUL CERCETĂRILOR ÎNTREPRINSE DE TEHNICIENII FUNDAŢIEI LERICI.

FOTOGRAFIA AERIANĂ A NECROPOLEI DIN CAERE, PARTEA CENTRALĂ ÎNCERCUITĂ CU LINII NEGRE A FOST DEJA EXPLORATĂ. PETELE ALBE DIN ZONELE PERIFERICE INDICĂ TUMULI ÎNCĂ NEEXPLORAŢI.

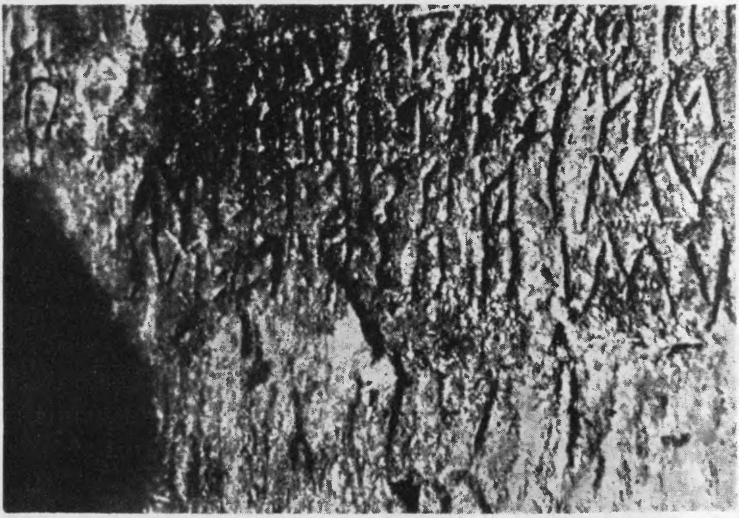

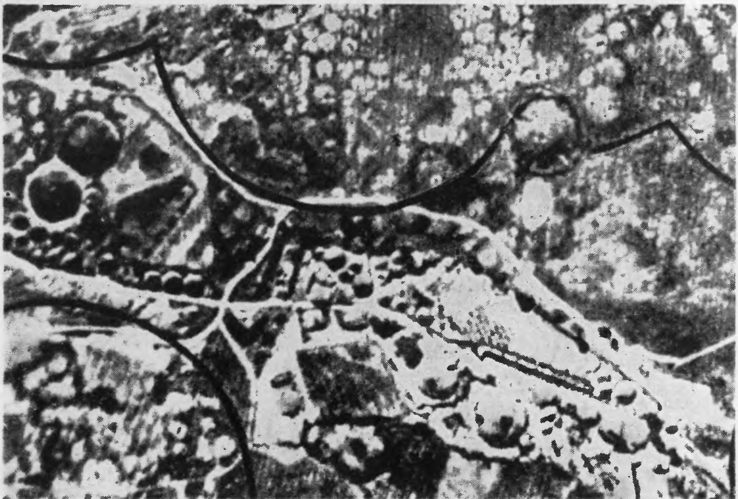

——→

AENEAS SCOATE PE TATĂL SĂU ANCHISE DIN TROIA ÎN FLĂCARI. STATUIE DE TERACOTĂ DESCOPERITĂ LA VEII, DATÎND DE LA SFÎRŞITUL SEC. VI ŞI ÎNCEPUTUL SEC. V î.e.n.

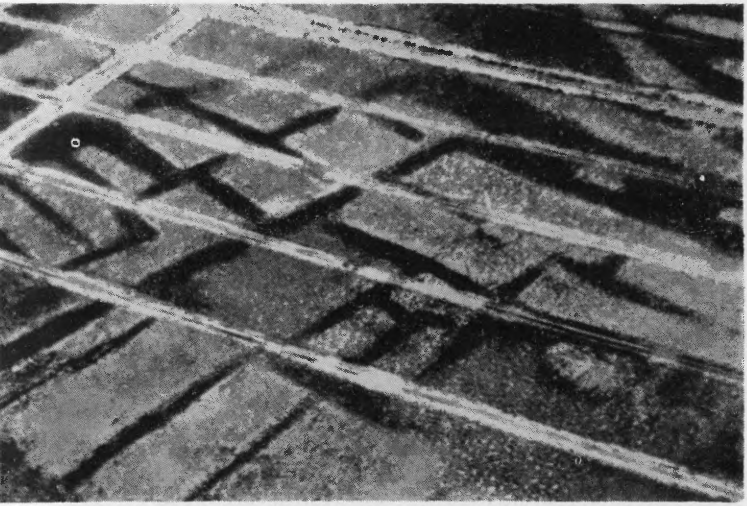

SPINA. FOTOGRAFIE LUATĂ ÎN ANUL 1956 DE LA O ÎNĂLŢIME DE 1400 m.
PETELE ÎNTUNECATE (CU VEGETAŢIE MAI LUXURIANTĂ) MARCHEAZĂ TRASEELE STRĂVECHILOR CANALE.

ZIDURILE CETĂŢII VOLSINII. DIN CERCETĂRILE EXPEDIŢIEI FRANCEZE — 1957.

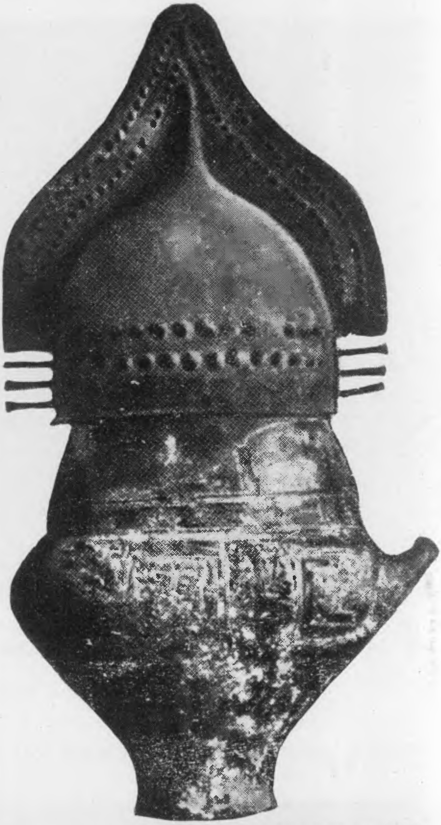

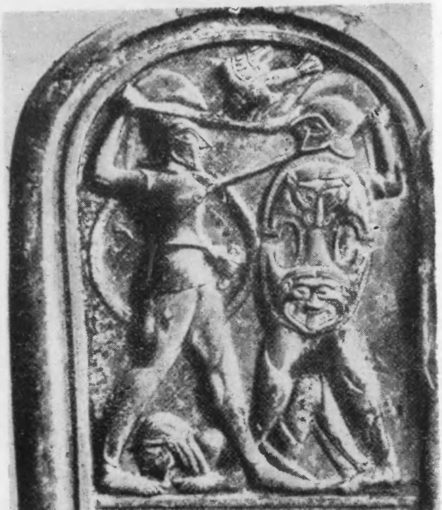

URNĂ FUNERARĂ ACOPERITĂ CU O CASCĂ DE BRONZ DIN TARQUINIA. SEC. VIII î.e.n.

SCENĂ DE LUPTĂ DE PE APĂRĂTOAREA LATERALĂ A UNUI CAR ETRUSC. JUMĂTATEA SEC. VI î.e.n.

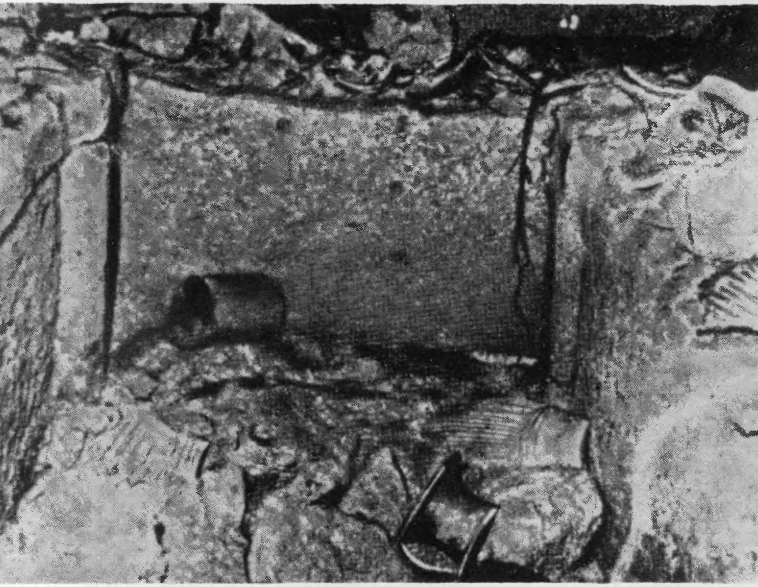

MORMÎNT ETRUSC ÎN TIMPUL DESCOPERIRII. DIN CERCETĂRILE EXPEDIȚIEI SUEDEZE DE LA SAN GIOVENALE.

ZIDURILE CETĂȚII FALERII VETERES CU POARTA ȘI RESTURILE UNUI TURN.

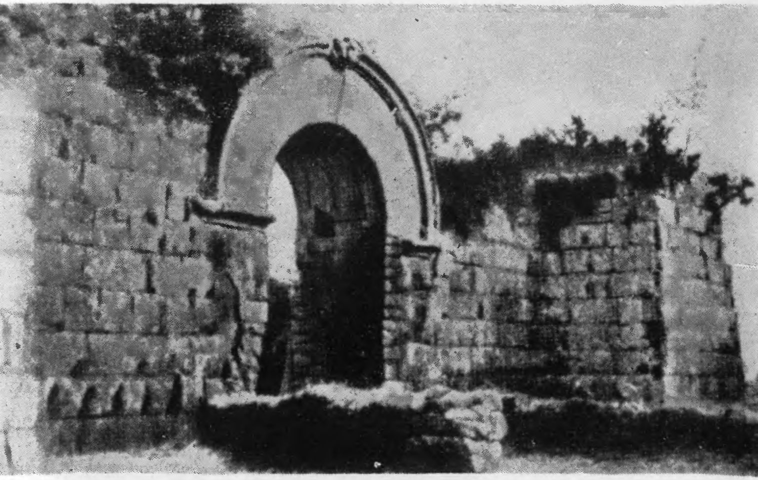

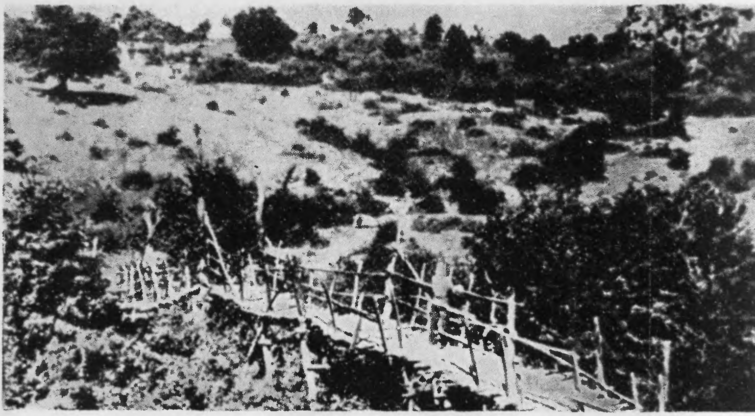

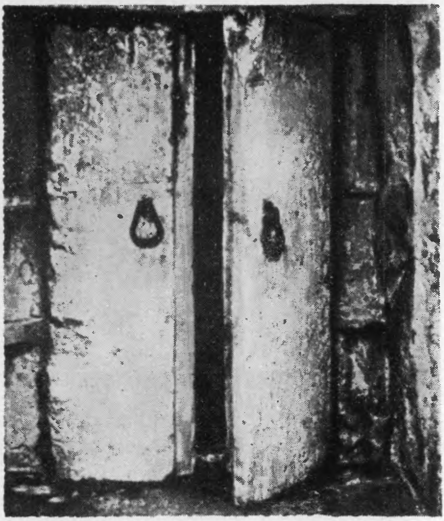

POD ETRUSCO-ROMAN DIN ÎMPREJURIMILE CETĂŢII VULCI.

POD DE LEMN ÎNTR-UN SAT ETRUSC. AŞA ARĂTA PROBABIL PODUL CE UNEA MALURILE TIBRULUI ÎN ROMA ARHAICĂ

INTRARE ÎN MORMÎNTUL CASUCCINI DE LA CLUSIUM.

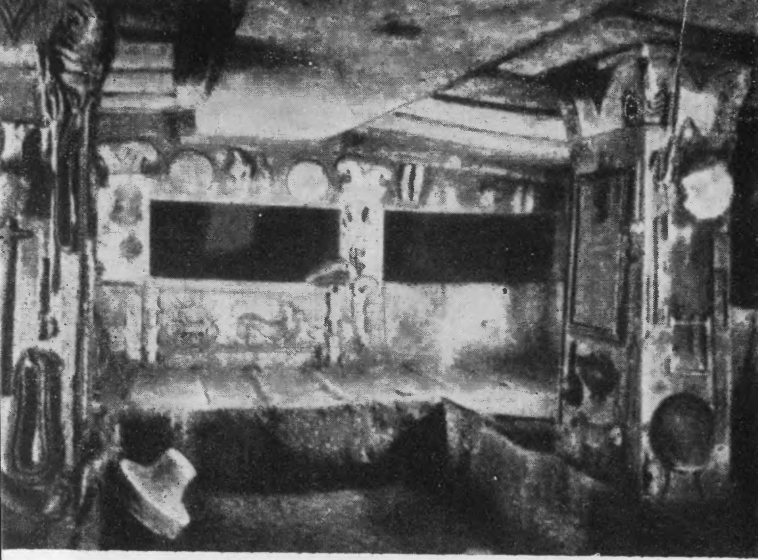

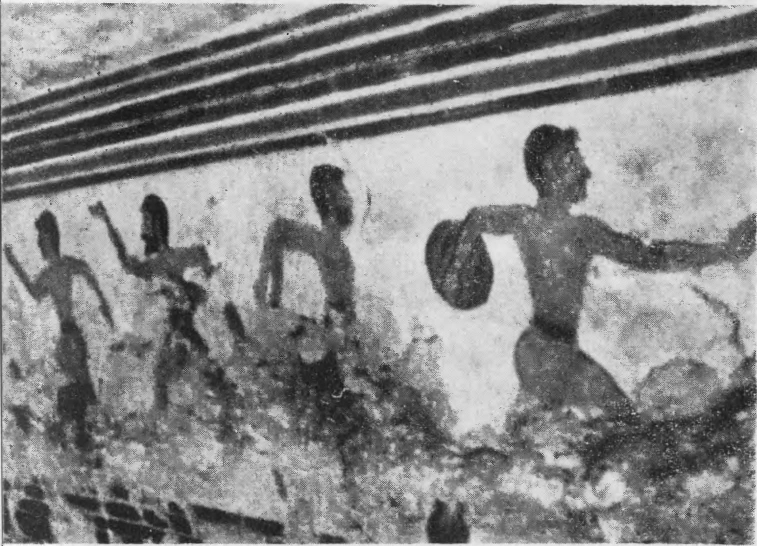

INTERIORUL CRIPTEI CU RELIEFURI PICTATE DIN CAERE. SEC. III î.e.n.

FRESCĂ MURALĂ DIN MORMÎNTUL JOCURILOR OLIMPICE DE LA TARQUINIA. A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL VI-LEA î.e.n.

VELIA VELCHA. DETALIU DE PICTURĂ MURALĂ DESCOPERITĂ ÎN MORMÎNTUL CĂPCĂUNULUI DE LA TARQUINIA, DATÎND DIN JURUL ANULUI 300 î.e.n.

SCENĂ DE DANS. FRESCĂ DIN MORMÎNTUL LEOAICELOR DE LA TARQUINIA, DATÎND DIN JURUL ANULUI 520 î.e.n.

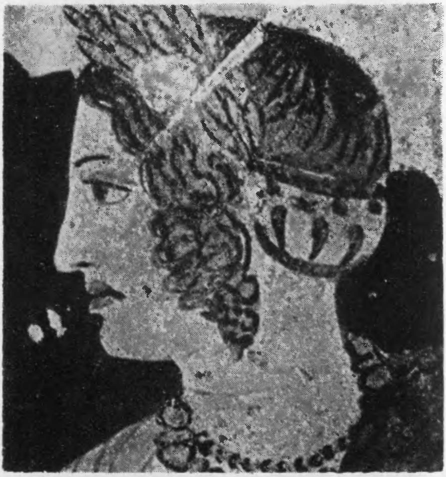

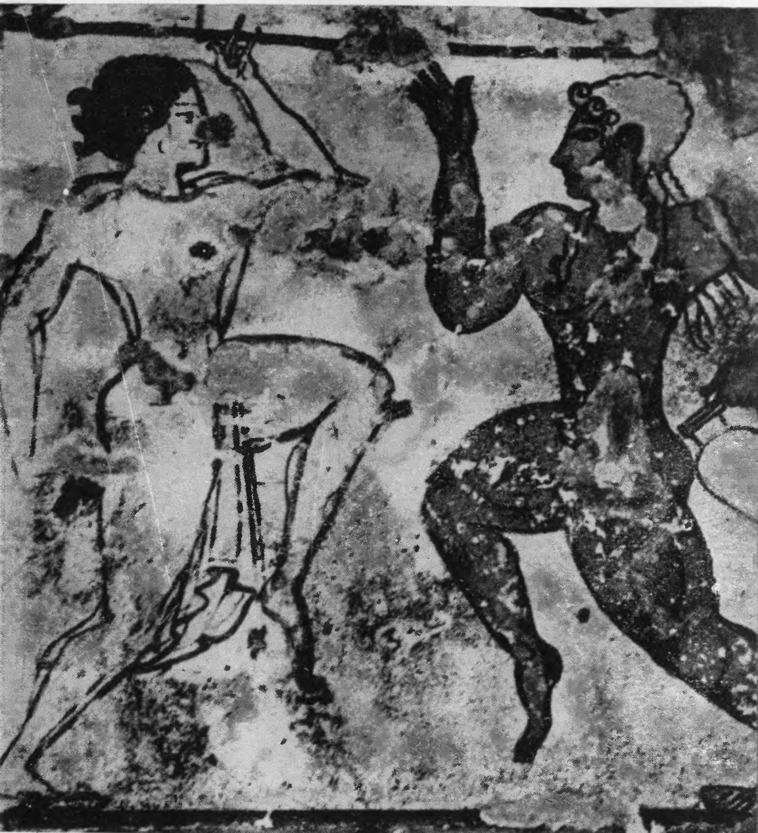

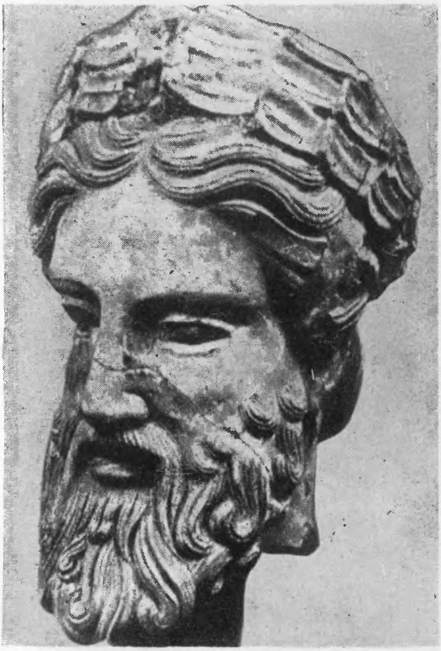

TINIA (??) DIN VOLSINII. MIJLOCUL SEC. V. î.e.n.; ÎNĂLŢIME 27 m.

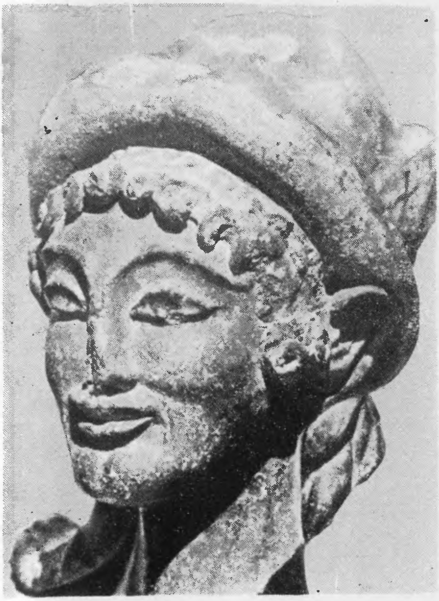

HERMES. CAP DE TERACOTĂ DIN GRUPUL DE STATUIETE DESCOPERITE ÎN TEMPLUL DIN VEII. SFÎRŞITUL SEC. VI î.e.n

AMFORĂ. A DOUA JUMĂTATE A SEC. VI î.e.n.

HIMERA DIN AREZZO. SEC. IV î.e.n.

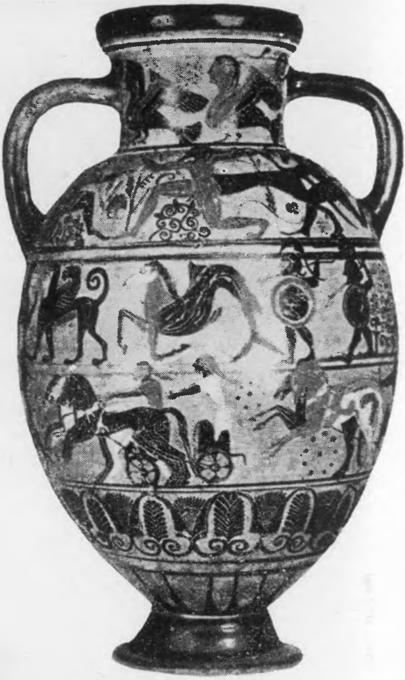

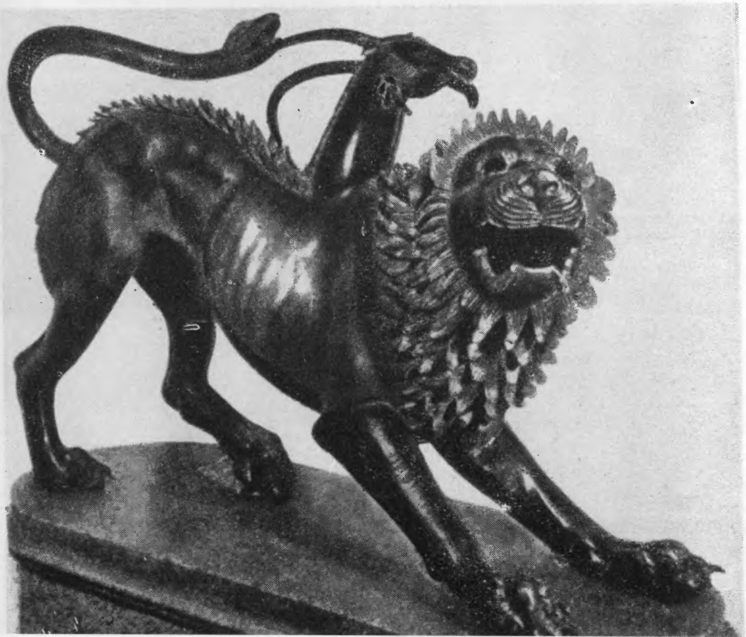

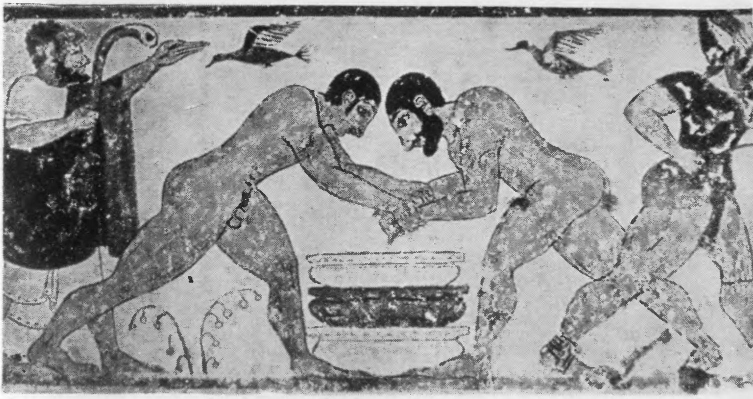

LUPTĂ. PICTURĂ MURALĂ DIN MORMÎNTUL AUGURILOR DE LA TARQUINIA, ANUL **520 î.e.n.**

CENTAUR DE LA VULCI, DATÎND DIN JURUL ANULUI 600 î.e.n.; ÎNĂLŢIME 77 cm.

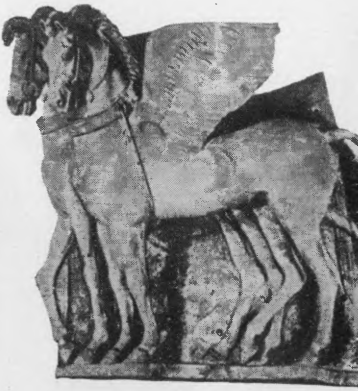

CAI ÎNARIPAŢI DE LA TARQUINIA. TERACOTĂ PICTATĂ DATÎND DIN JURUL ANULUI 300 î.e.n.; î.e.n.; ÎNĂLŢIMEA 1,14 m LUNGIMEA 1,24 m.

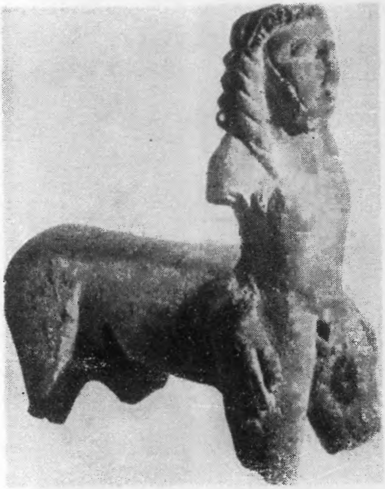

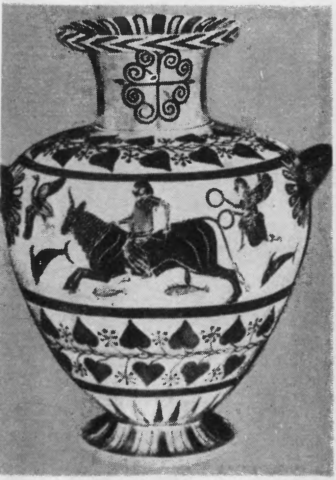

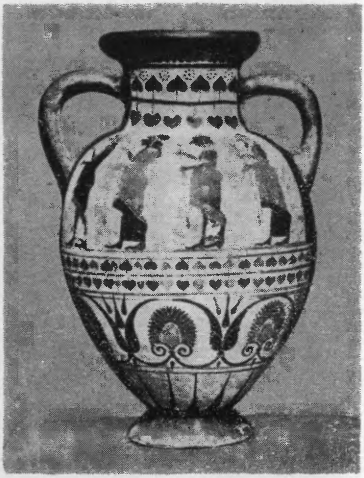

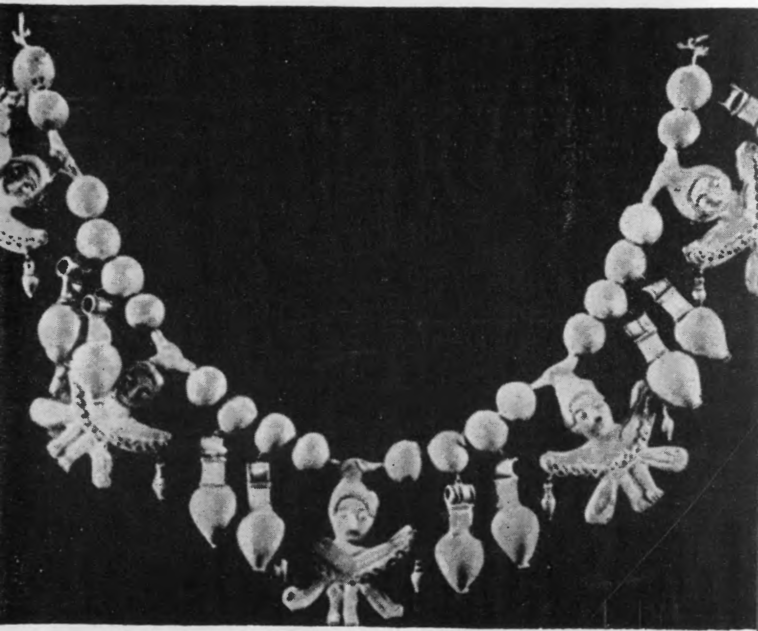

AMFORĂ PONTICĂ. MIJLOCUL SEC. VI î.e.n.
HIDRIE DIN CAERE. A DOUA JUMĂTATE A SEC. VI î.e.n.
COLIER DE ARGINT, CIRCA SEC. VI î.e.n.

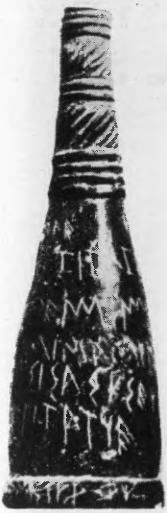

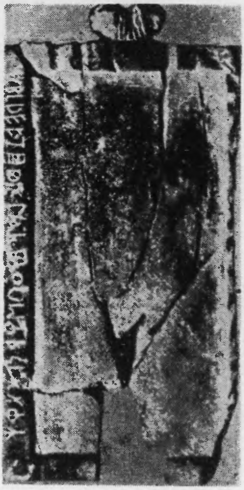

VAS DE BUCCHERO CU ALFABET PE MARGINEA DE JOS ŞI CU SILABAR PE CORPUL VASULUI DESCOPERIT ÎN MORMÎNTUL REGOLINI-GALASSI, SFÎRŞITUL SEC. VIII — ÎNCEPUTUL SEC. VII î.e.n.

ALFABET PE TĂBLIŢĂ DE LEMN DESCOPERIT LA MARSILIANA D'ALBEGU, DATÎND DIN SEC. VIII î.e.n.

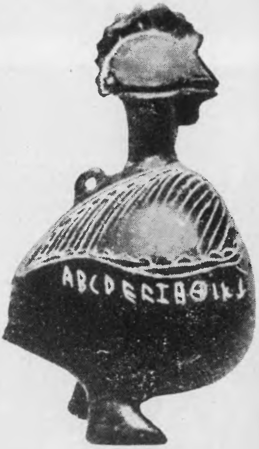

VAS ZOOMORF DIN BUCCHERO CU ALFABET. VITERBO, SECOLELE VII—VI î.e.n.

MUMIA DIN ZAGREB.

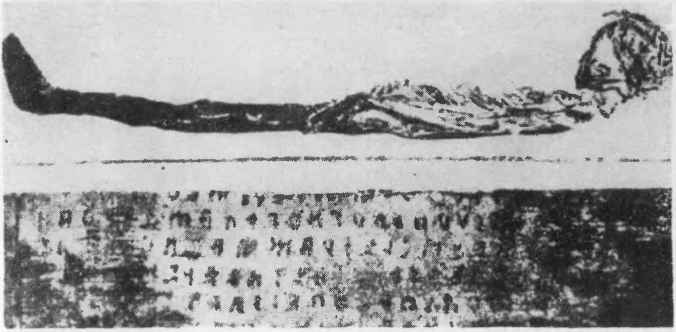

PYRGI. LOCUL DESCOPERIRII PLĂCUȚELOR DE AUR CU INSCRIPȚII.

PYRGI. PLĂCUȚA DE AUR CU INSCRIPȚIE PUNICĂ. STAREA ÎN TIMPUL DESCOPERIRII. DIMENSIUNILE DUPĂ DERULARE; LATURA STÎNGĂ 18,7 cm, LATURA DREAPTĂ 19,3 cm, LĂȚIMEA 9,2 cm.

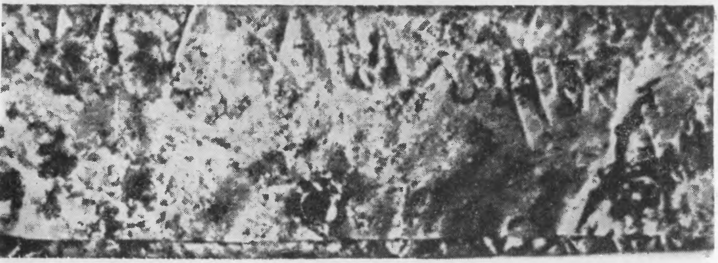

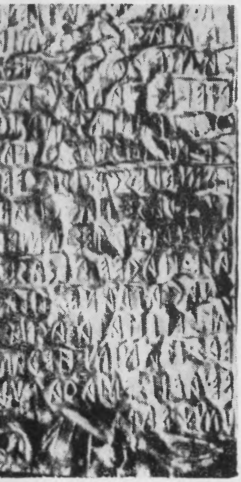

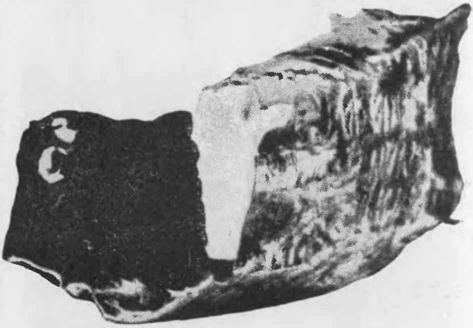

PYRGI, PLĂCUȚA DE AUR CU INSCRIPȚIE ETRUSCĂ DE DIMENSIUNI MAI MARI; ITA, TMIA, ICAC ETC. DIMENSIUNILE: LATURA STÎNGĂ 18,5 cm, latura dreaptă 16,5 cm, cm*DY STÎNGĂ 18,5 cm, LATURA DREAPTĂ 16,5 cm, LĂȚIMEA SUS 8,1 cm, LĂȚIMEA JOS 7 cm.

PYRGI. PLĂCUȚA DE AUR CU INSCRIPȚIE ETRUSCĂ ÎN TIMPUL DERULĂRII.

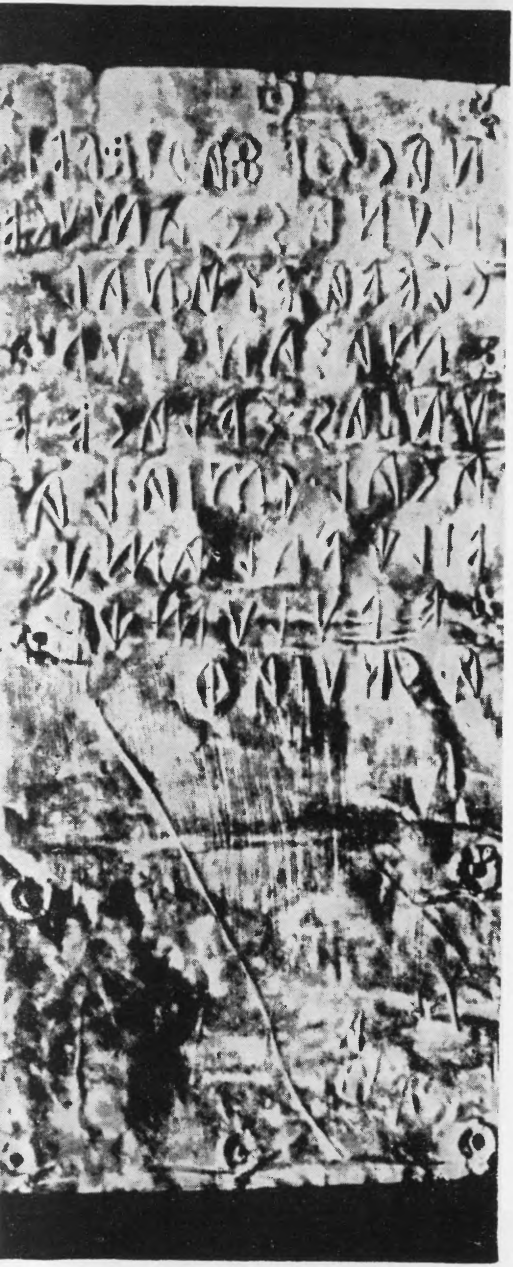

PYRGI. PLĂCUȚA DE AUR CU INSCRIPȚIE ETRUSCĂ MAI SCURTĂ. DE LA DREAPTA LA STÎNGA CITIM: NAC“ THERARIE^{2} VELIIUNAS“ ETC. DIMESIUNILE; LATURA STÎNGĂ 19,2 cm, LATURA DREAPTĂ 18,6 cm, LĂȚIMEA SUS 9,5 cm, LĂȚIMEA JOS 9.3 cm

→

CIPUL DIN PERURGIA.

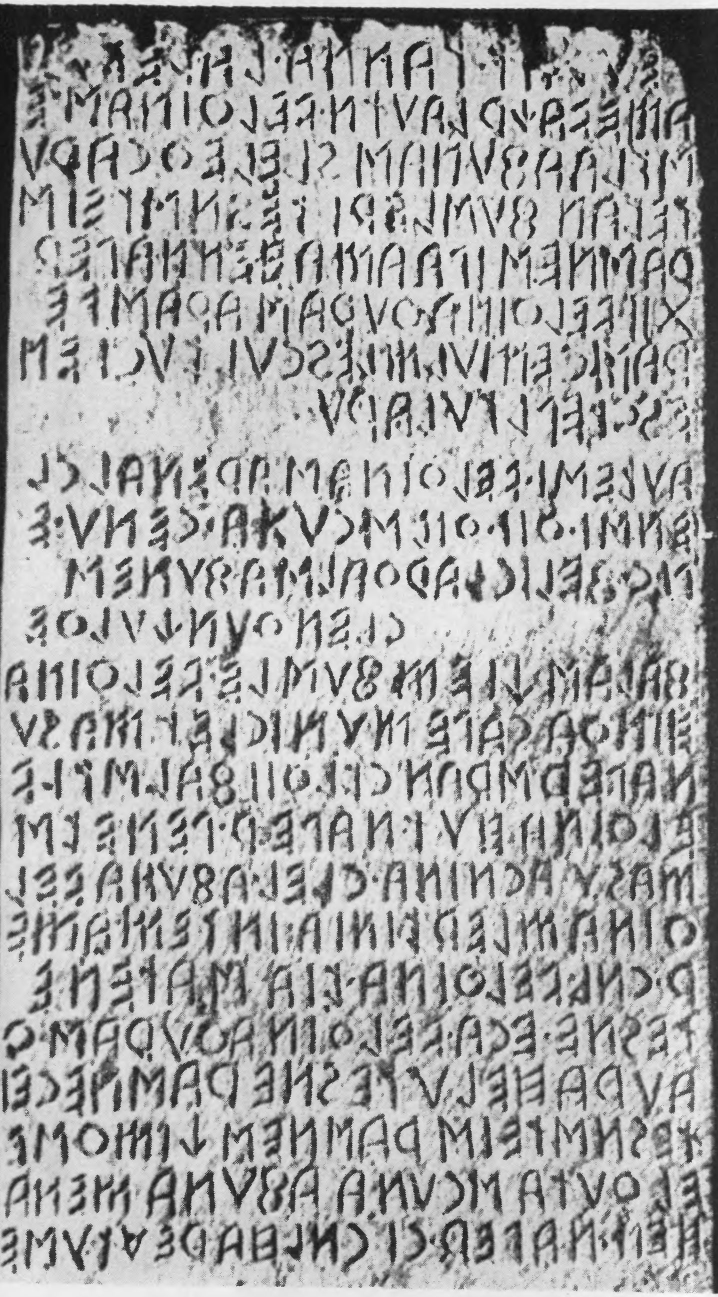

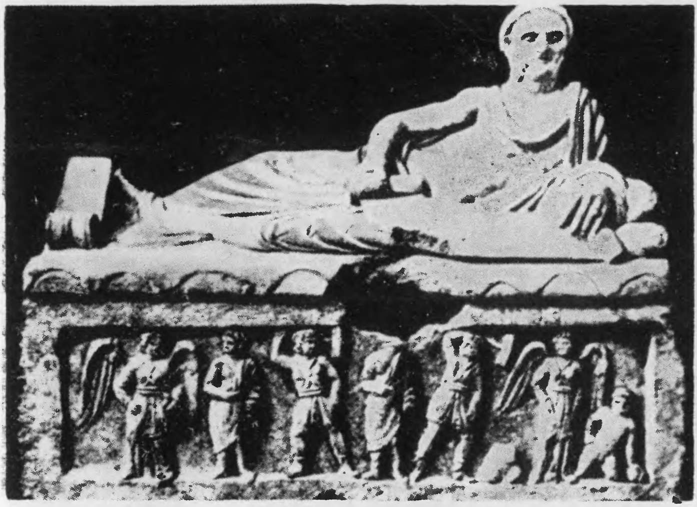

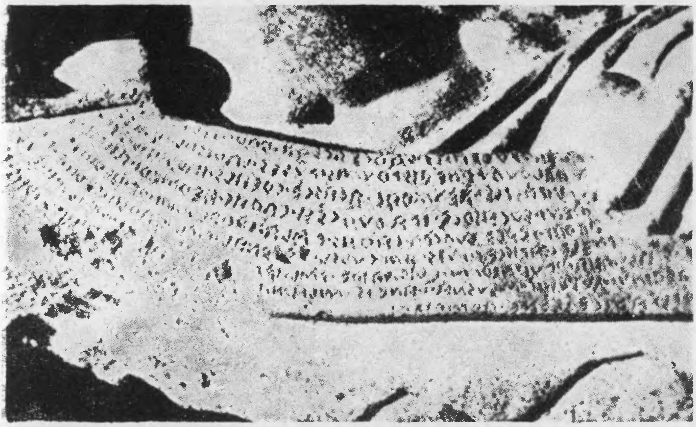

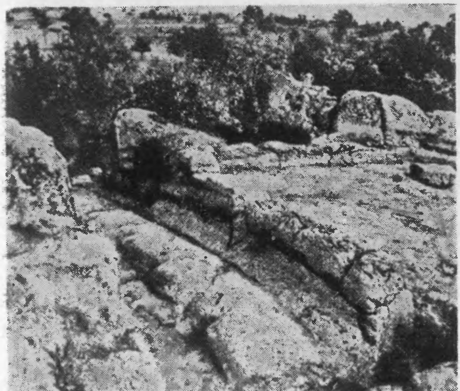

SARCOFAGUL LUI LARIS PULENA DIN TARQUINIA. SEC. III Î.E.N.

INSCRIPŢIE DE PE SARCOFAGUL LUI LARIS PULENA.

DRUM ETRUSC SĂPAT ÎN STÎNCĂ CU URMELE ROŢILOR CARELOR.

PLUG ETRUSC. (RECONSTITUIRE)

PLUGAR. SEC. IV Î.E.N.

PLUGAR DIN TOSCANA, ASTĂZI.

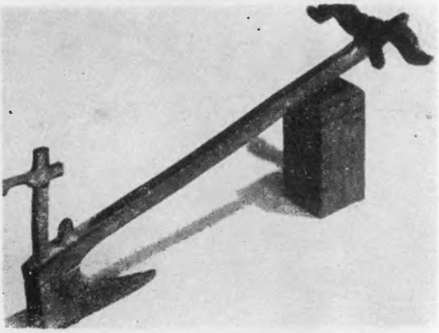

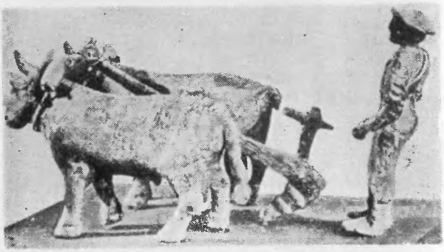

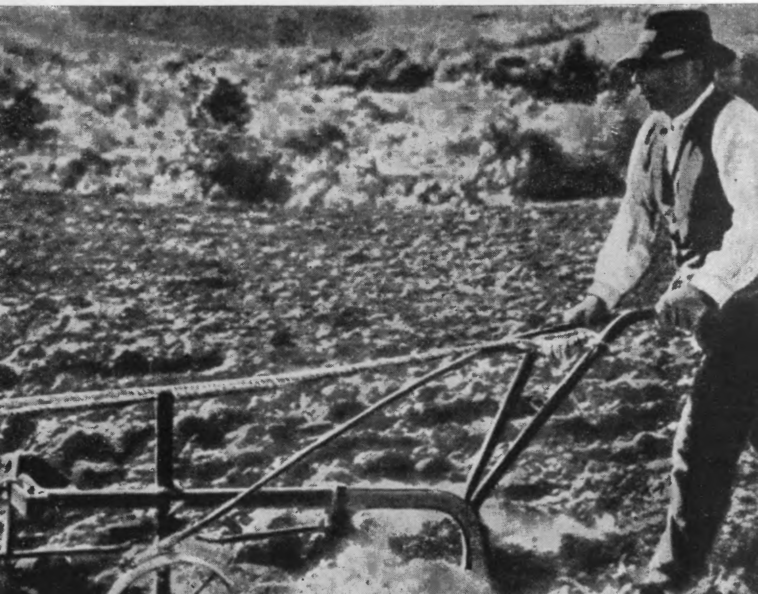

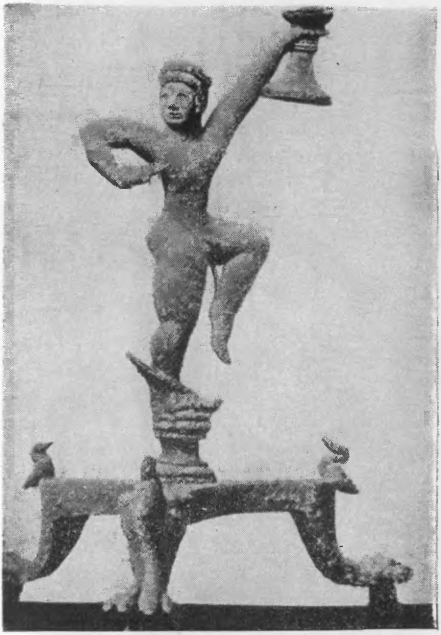

CANDELABRU DE BRONZ.

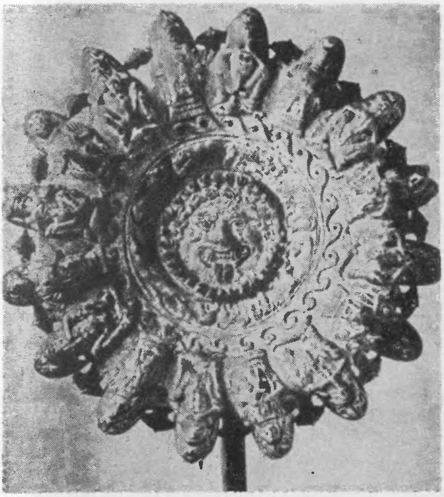

LAMPĂ DE BRONZ DIN CORTONA. A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL V-LEA Î.E.N. FOTOGRAFIE LUATĂ DE JOS ÎN SUS.

CAP DE LEOAICĂ. PIESĂ DE COLIER. ÎNCHEIETOARE DE BRĂŢARĂ. SEC. VI—V Î.E.N.

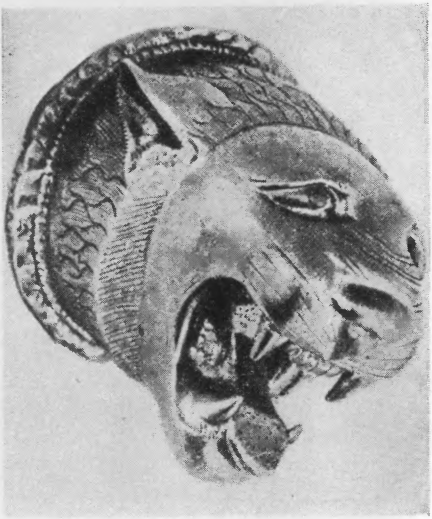

VAS DE BUCCHERO. SEC. VI Î.E.N.

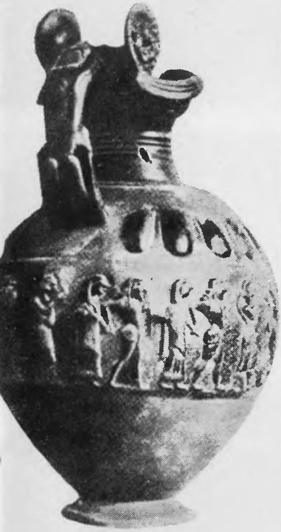

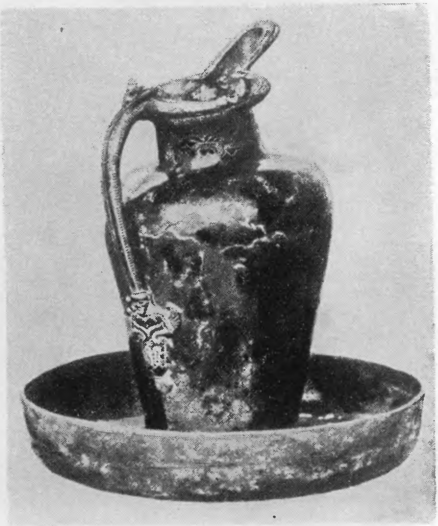

VAS ETRUSC DE BRONZ CU CIOC, DESCOPERIT LA HRADIŞTE, LÎNGĂ PISEK.

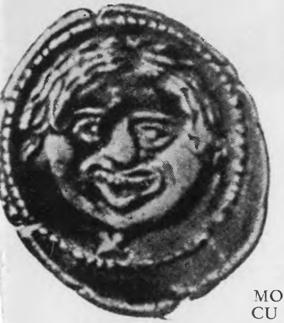

MONEDĂ ETRUSCĂ DE ARGINT, DIN POPULONIA, CU CAPUL GORGONEI. SEC. IV Î.E.N.

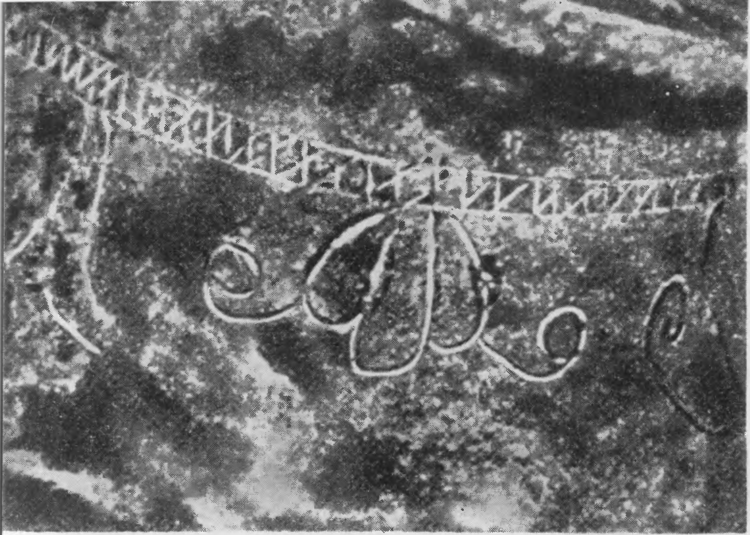

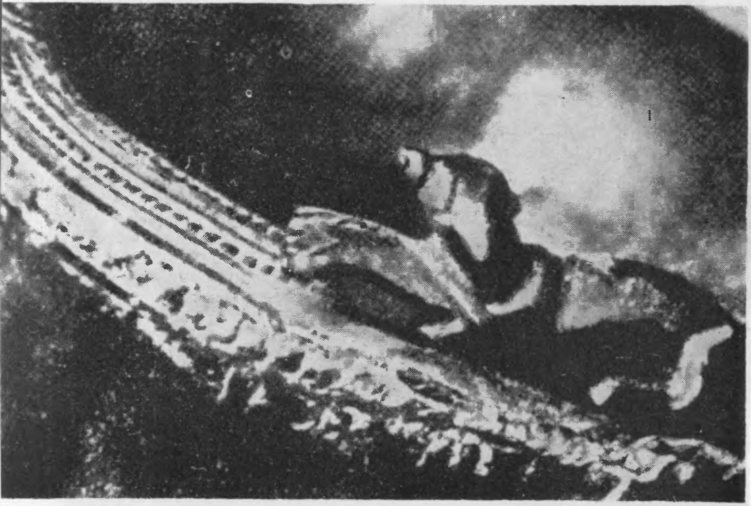

DECOR GRAVAT PE GÎTUL VASULUI CU CIOC DE LA HRADIŠTE, LÎNGĂ PISEK.

DETALIU AL VASULUI CU CIOC DE LA HRADIŠTE, LÎNGĂ PISEK.

VAS CERAMIC ETRUSC. SFÎRŞITUL SEC. VI Î.E.N.

CRATER ETRUSC DE CERAMICĂ; SEC. IV Î.E.N.

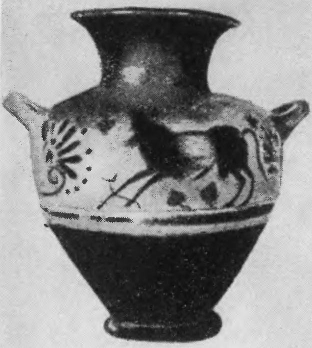

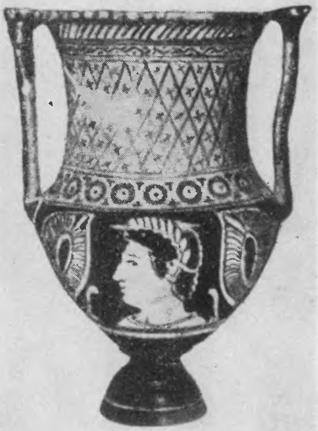

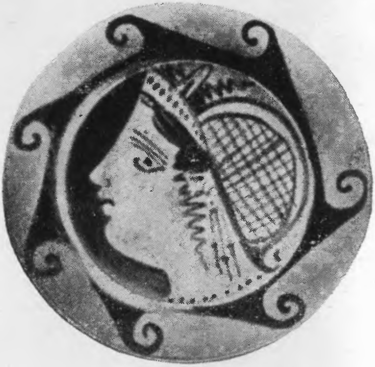

PLATOURI DE CERAMICĂ ETRUSCE.

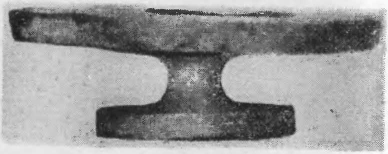

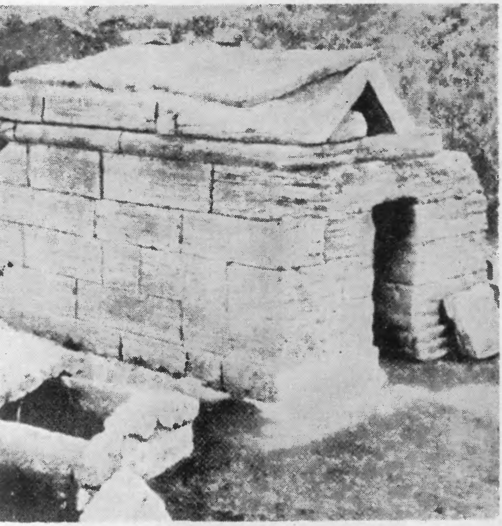

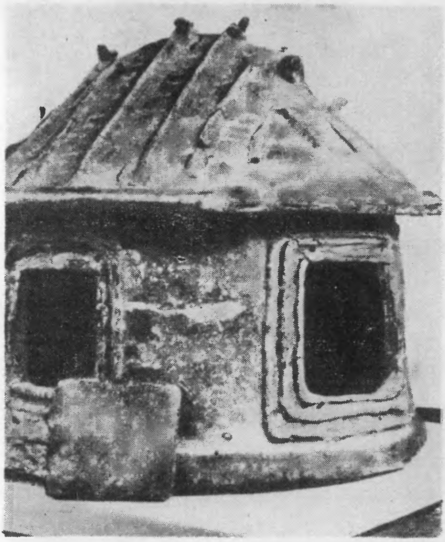

MORMÎNT DIN POPULONIA, ÎN FORMĂ DE CASĂ, DESCOPERIT ÎN ANUL 1957. DATEAZĂ DIN SEC. VI Î.E.N. DIMENSIUNILE: ÎNĂLŢIMEA 2,85 m, LUNGIMEA 3,85 m, LĂŢIMEA 3,20.

URNĂ FUNERARĂ ÎN FORMĂ DE COLIBĂ, ETRURIA MERIDIONALĂ.

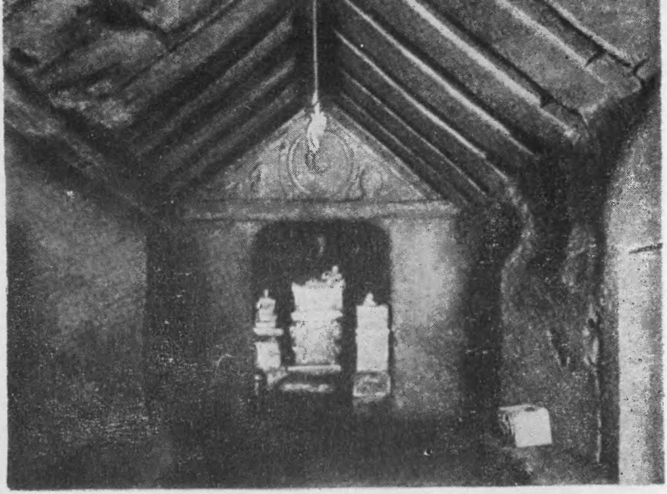

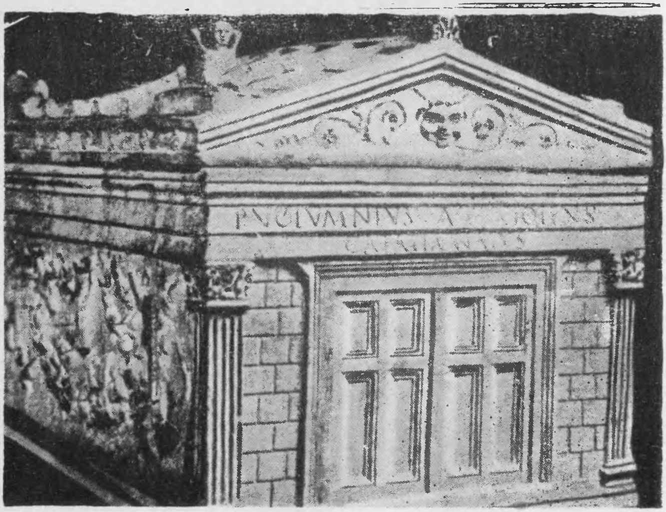

INTERIORUL MORMÎNTULUI VOLUMNIILOR.

URNĂ FUNERARĂ DIN MORMÎNTUL VOLUMNIILOR.

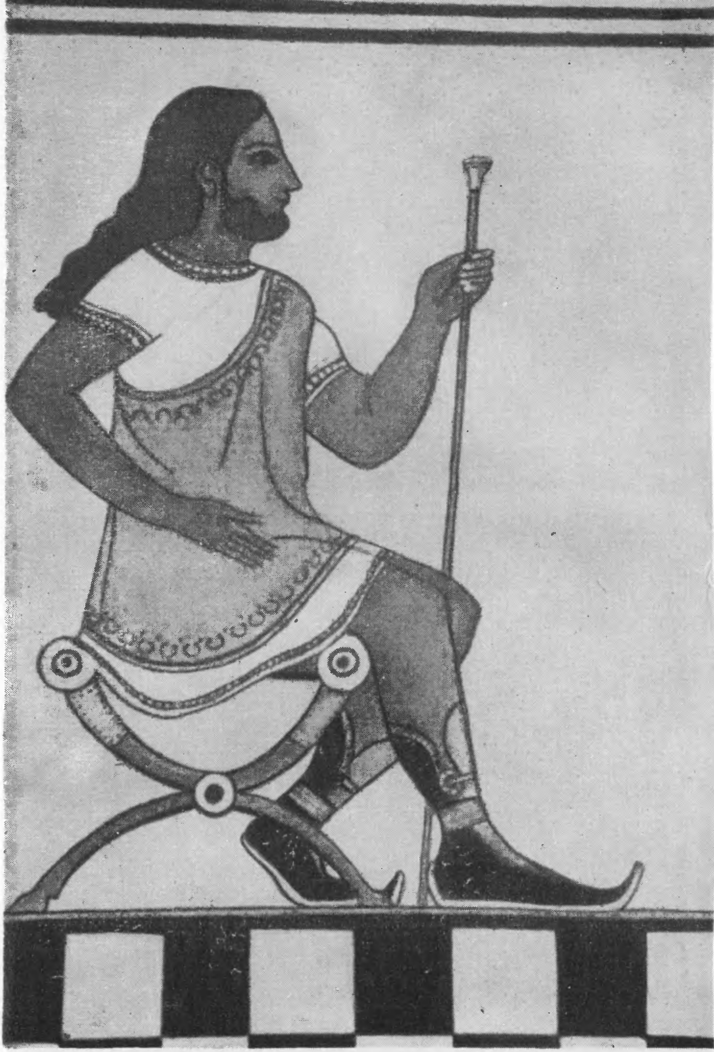

PICTURĂ MURALĂ DIN CAERE. MIJLOCUL SEC. VI Î.E.N. REGELE CU SCEPTRUL, AŞEZAT PE O *SELLA CURRULIS*, POARTĂ PESTE TUNICA ALBĂ TIVITĂ CU CUSĂTURI O MANTIE SCURTĂ DE CULOAREA PURPUREI, DE ASEMENEA ÎMPODOBITĂ CU CUSĂTURI.

DANSATOARE DE TERACOTĂ. SFÎRȘITUL SEC. VI Î.E.N.; ÎNĂLȚIMEA APROXIMATIV 13 CM.

VASE ETRUSCE MINIATURALE DIN CLUSIUM: CRATIȚĂ DE ARAMĂ, STRECURĂTOARE, OALĂ DE ARAMĂ ȘI ALTELE

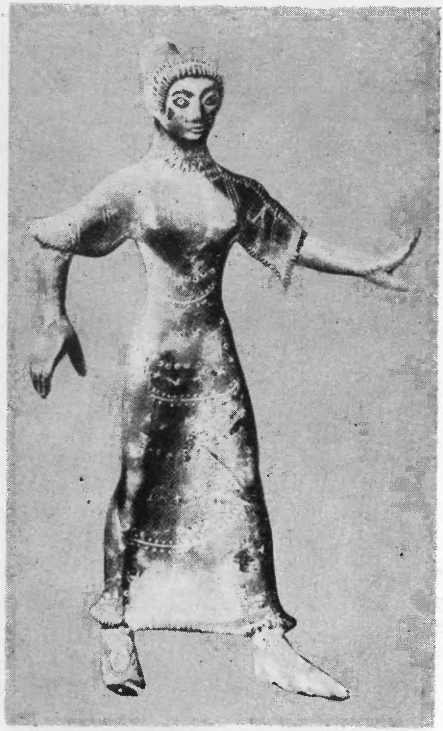

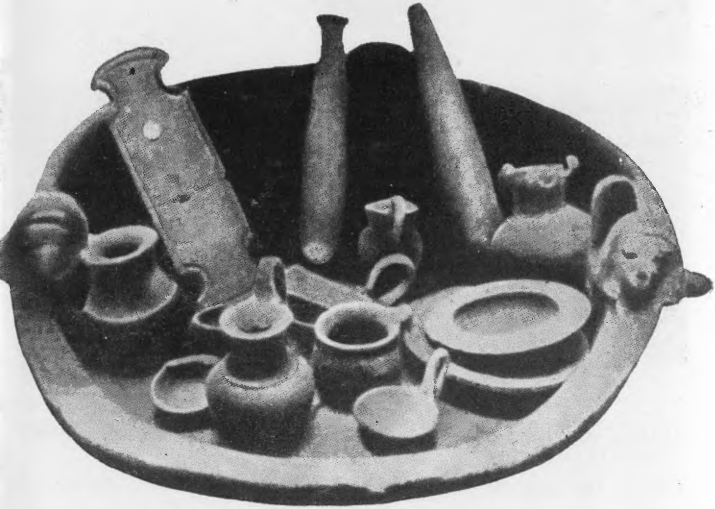

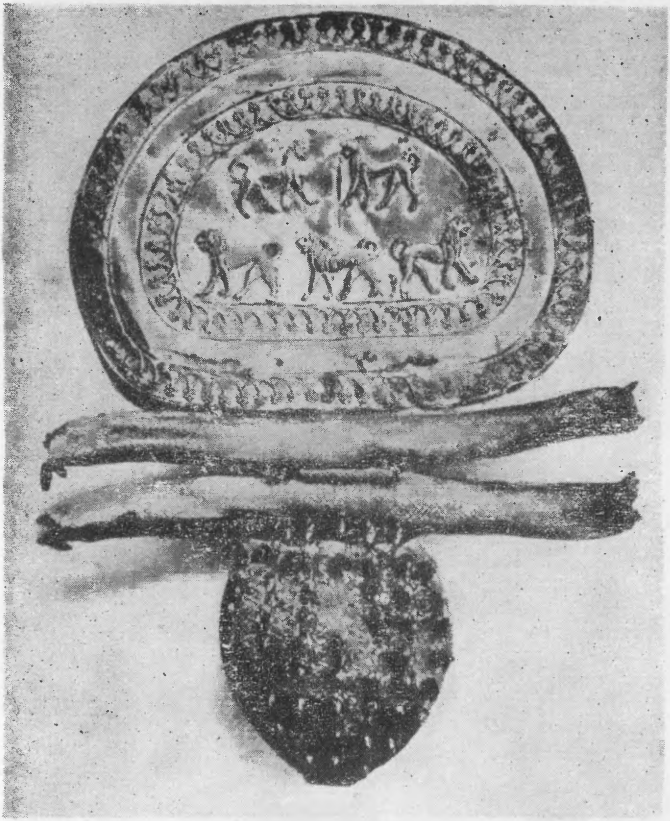

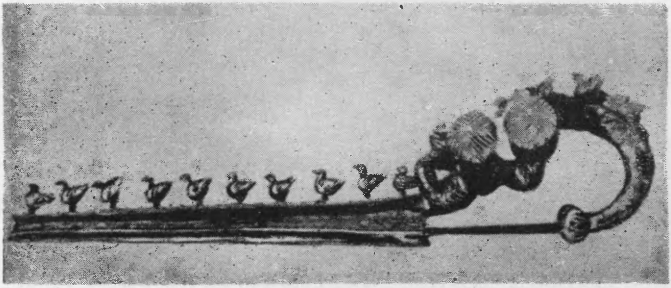

AGRAFĂ DE AUR DIN MORMÎNTUL REGOLINI-GALASSI. PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI VII Î.E.N.

FIBULĂ DE AUR DE LA MARSILIANA D'ALBEGUE; SEC. VII Î.E.N.

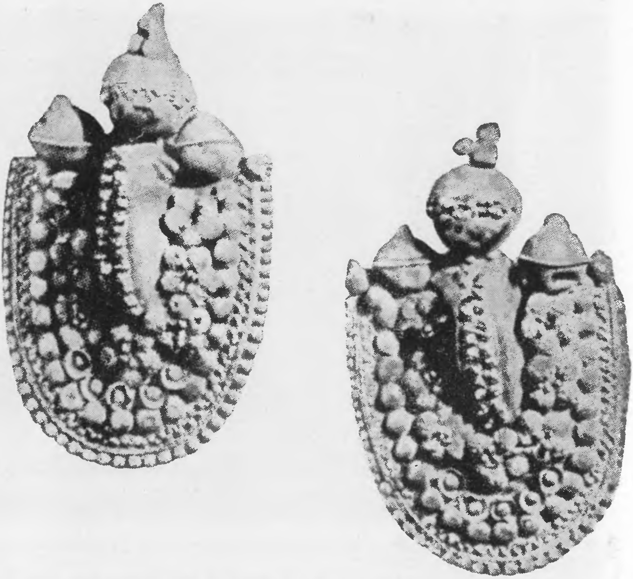

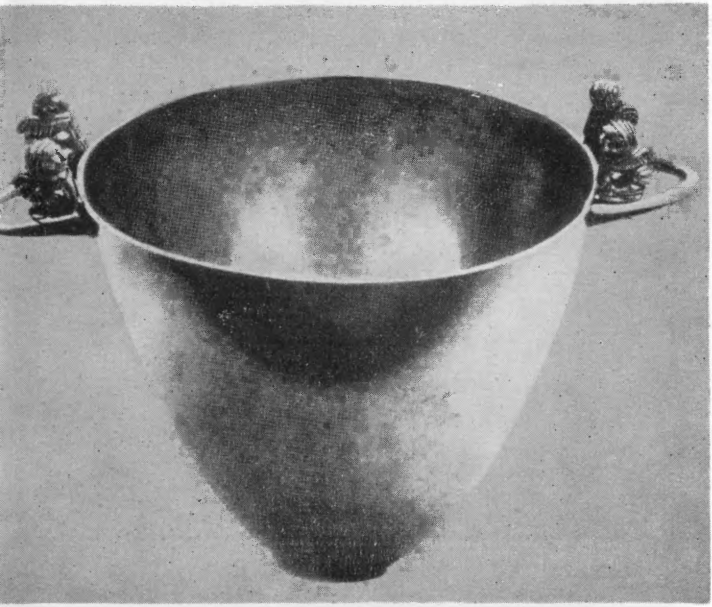

CERCEI DE AUR DIN POPULONIA; SEC. IV Î.E.N.

CUPĂ DE AUR DIN PRAENESTE; SEC. VII Î.E.N.

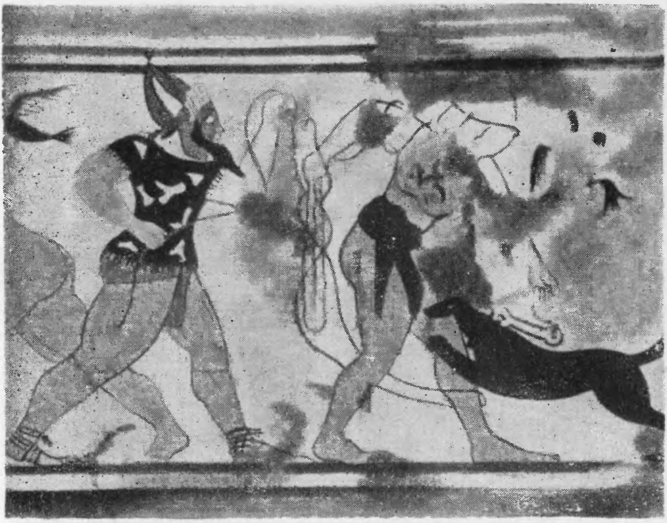

FERSU, RECONSTITUIREA PICTURII MURALE DIN MORMÎNTUL AUGURILOR DE LA TARQUINIA.

INTERIORUL CRIPTEI AUGURILOR DIN TARQUINIA.

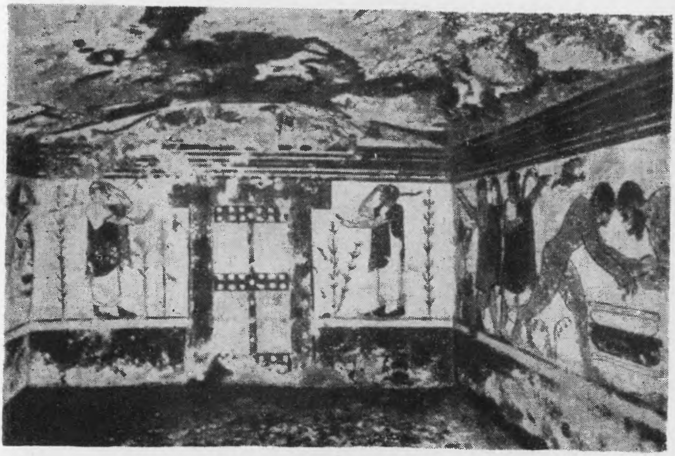

TEMPLU ETRUSC. (RECONSTITUIRE) →

SCENE DIN MORMÎNTUL VÎNĂTORII ŞI PESCUITULUI DE LA TARQUINIA.

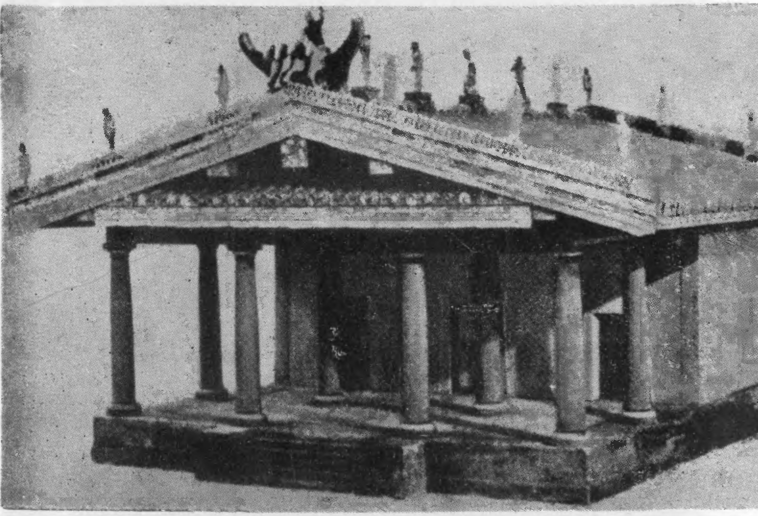

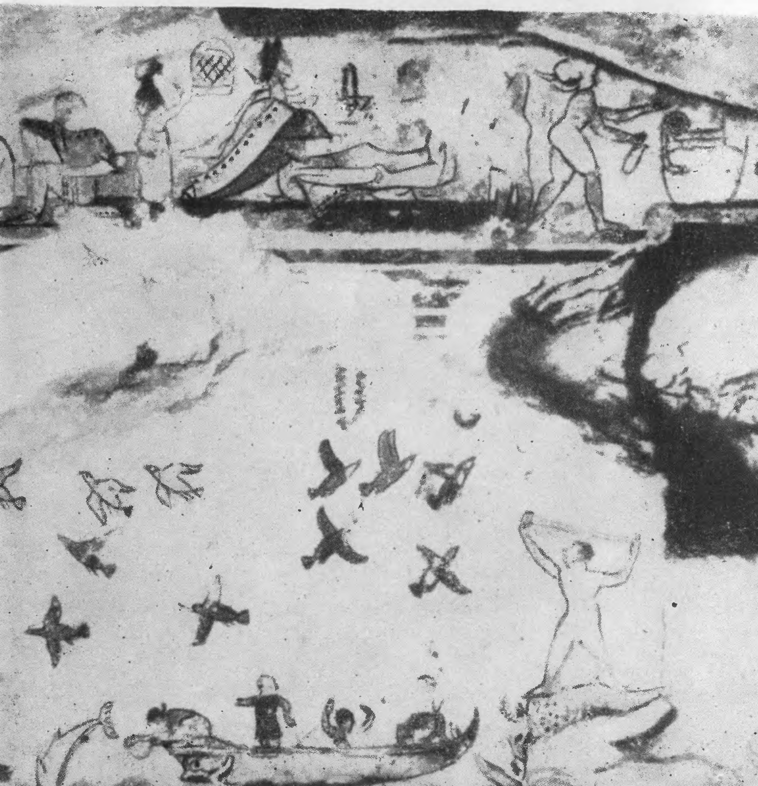

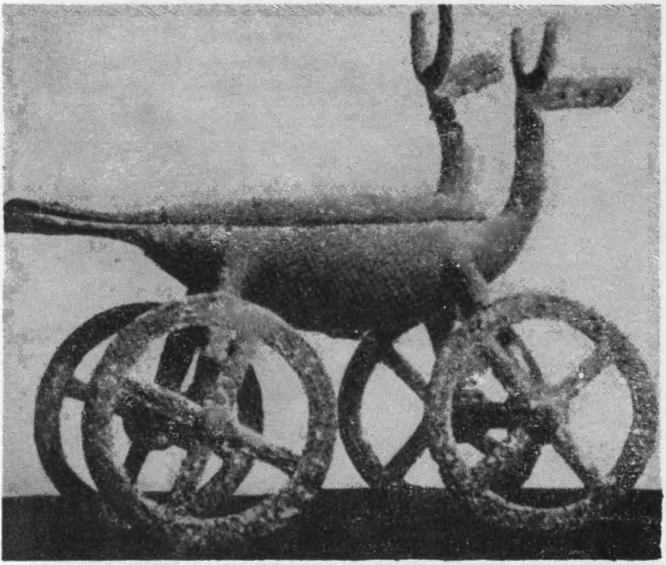

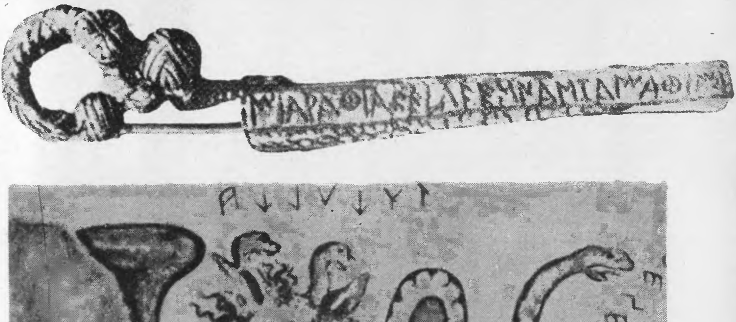

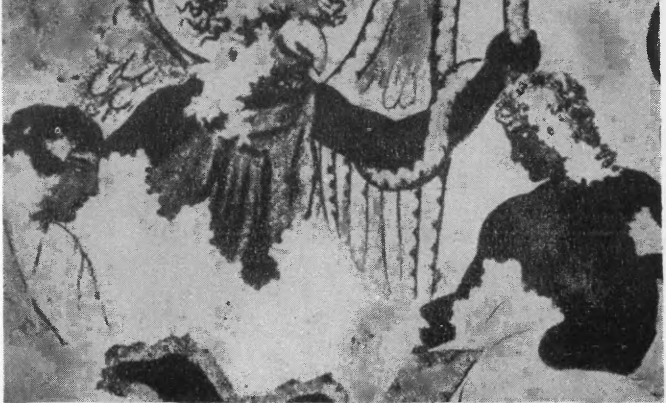

← AFUMĂTOARE DE BRONZ DECOPERITĂ ÎN NECROPOLA ORAȘULUI TARQUINIA.

FIBULĂ CU GRANULAȚII. PE ACUL DE ÎNCHIDERE A AGRAFEI O INSCRIPȚIE GRANULATĂ; SEC. VII Î.E.N.

DEMONUL TUCHULCHA. PICTURĂ MURALĂ DIN MORMÎNTUL CĂPCĂUNULUI DE LA TARQUINIA. INSRIPTIILE: TUCHULCHA, THESE.

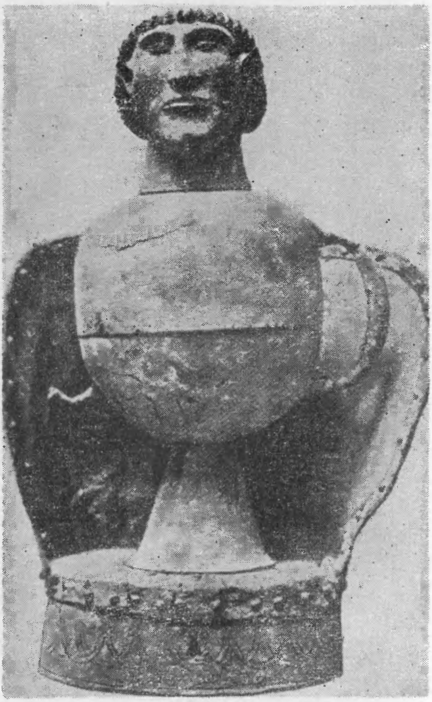

CANOPĂ ANTROPOMORFĂ DIN CLUSIUM.

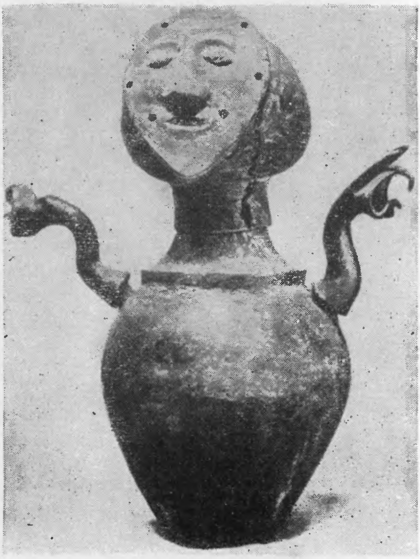

CANOPĂ ANTROPOMORFĂ DIN CLUSIUM — SEC. VII Î.E.N.

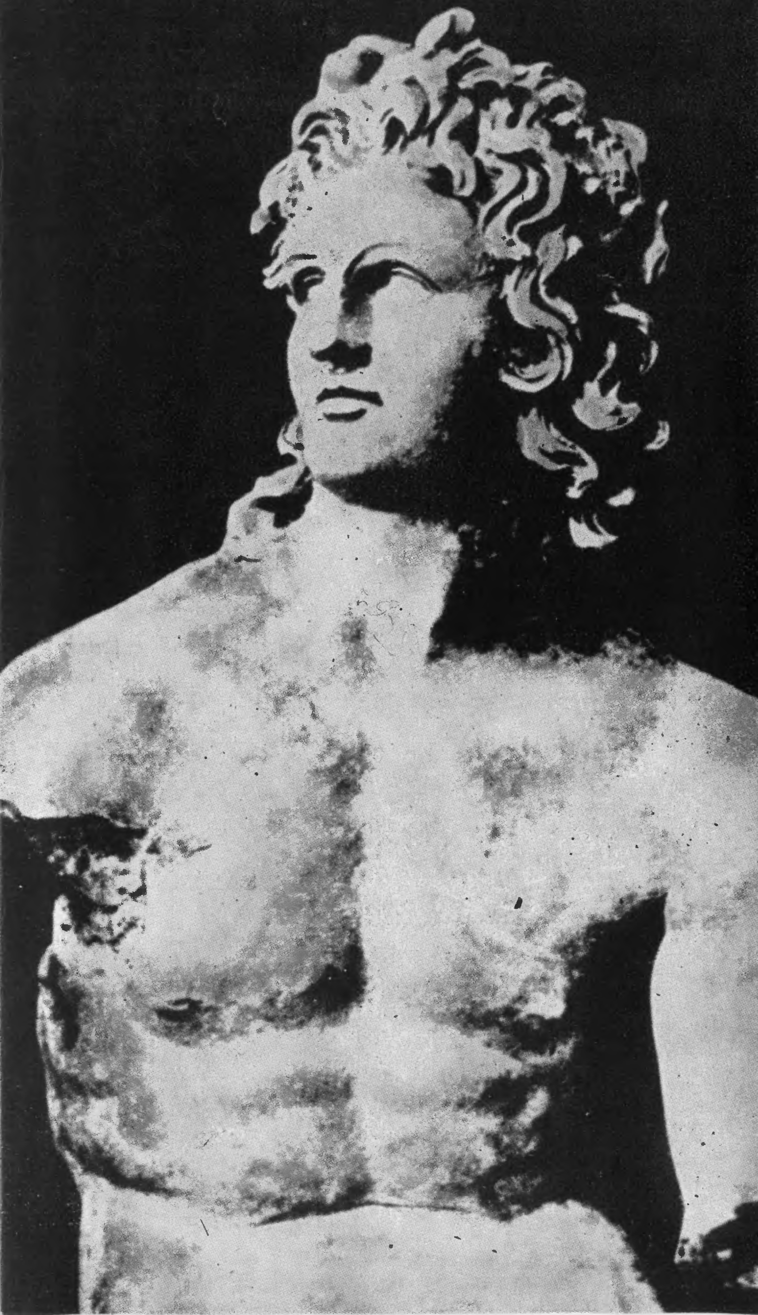

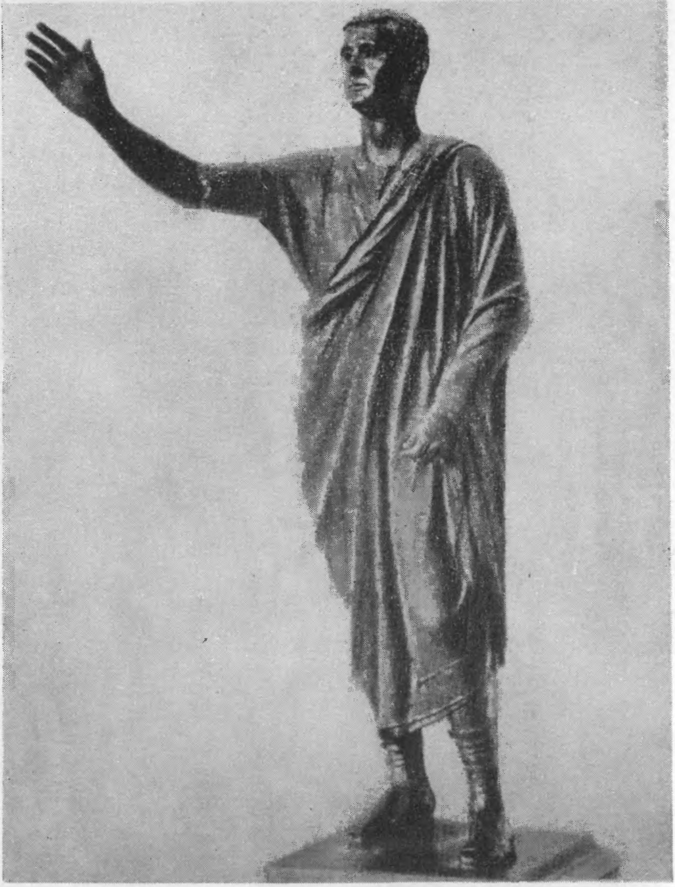

APOLLO (??), BUST DE TERACOTĂ DESCOPERIT ÎN TEMPLUL DIN FALERIA ŞI DATÎND DE LA ÎNCEPUTUL SEC. II Î.E.N

STATUIA ORATORULUI.

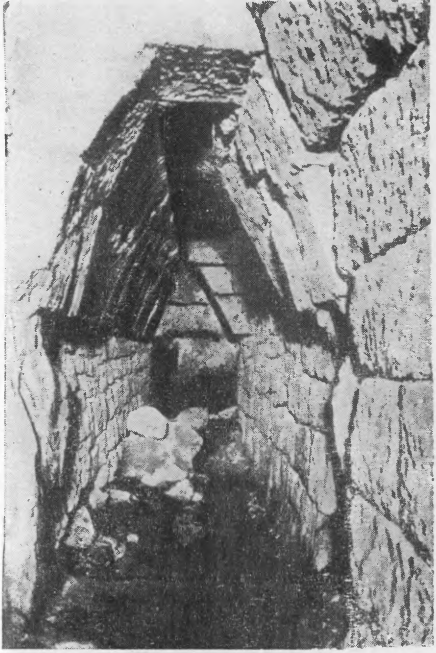

CORIDORUL MORMÎNTULUI REGOLINI-GALASSI DE LA CAERE.

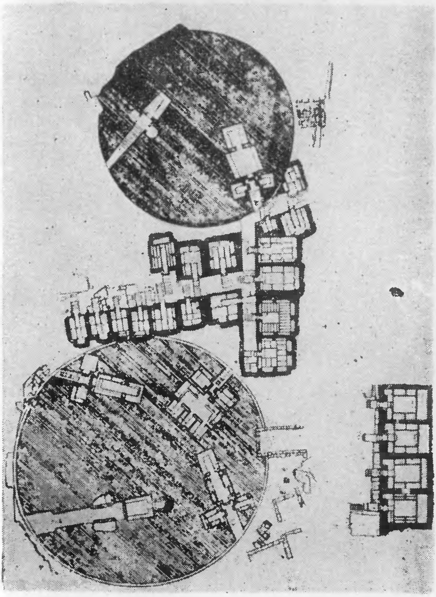

PLANUL UNEI PĂRȚI A NECROPOLEI DIN CAERE.

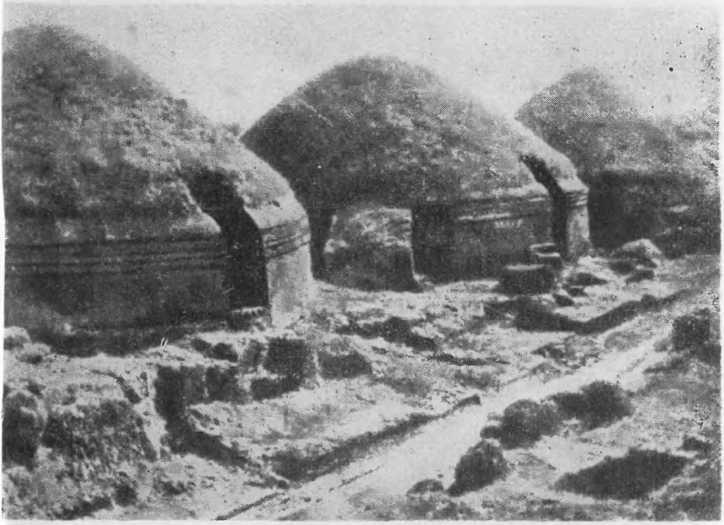

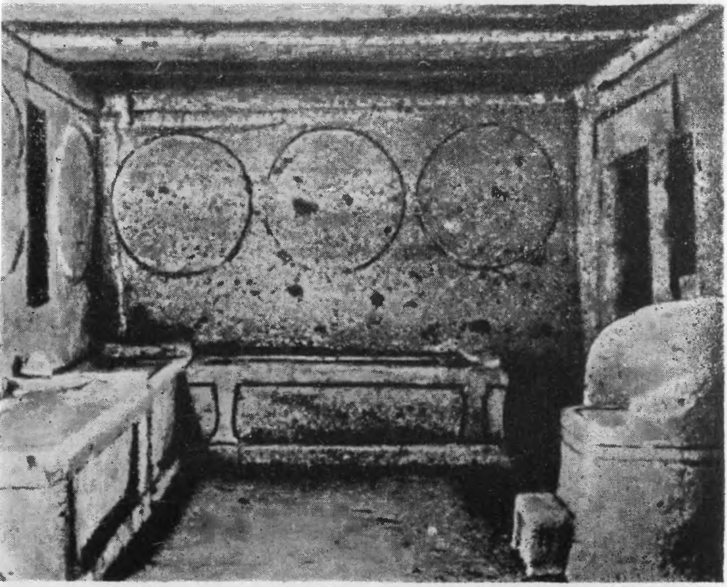

NECROPOLA ORAȘULUI CAERE.

HIPOGEU CU JILȚ DE LA CAERE.

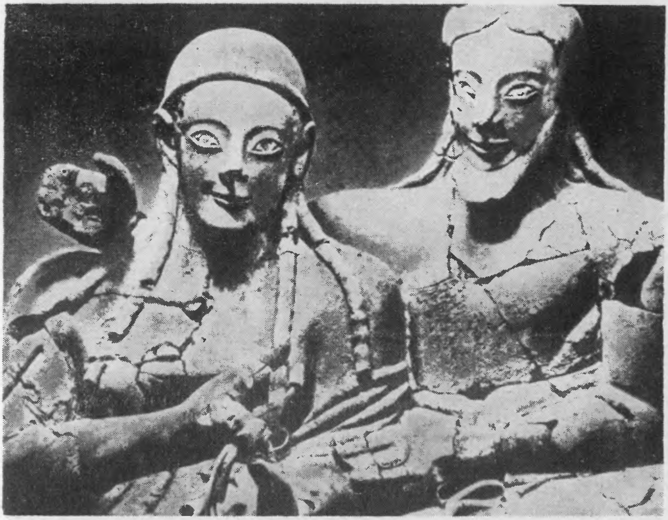

SARCOFAG DE TERACOTĂ DIN CAERE. A DOUA JUMĂTATE A SEC. VI Î.E.N.

INTERIORUL MORMÎNTULUI TAURILOR DE LA TARQUINIA — PE LA MIJLOCUL SEC. VI Î.E.N.

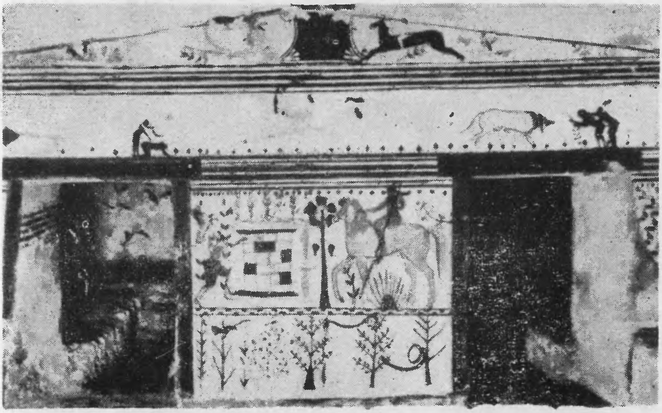

→

TROILOS ŞI ACHILLEUS, DETALIU DE FRESCĂ DIN MORMÎNTUL TAURILOR — TARQUINIA.

OSPĂŢ ÎN MORMINTUL LEOPARZILOR — TARQUINIA.

FLAUTIST DIN MORMÎNTUL LEOPARZILOR — TARQUINIA.

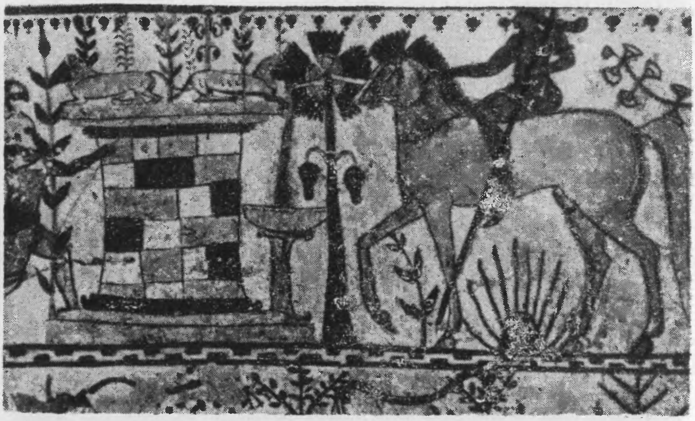

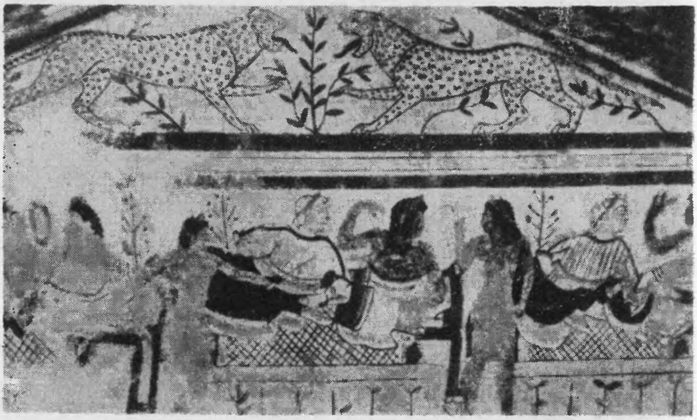

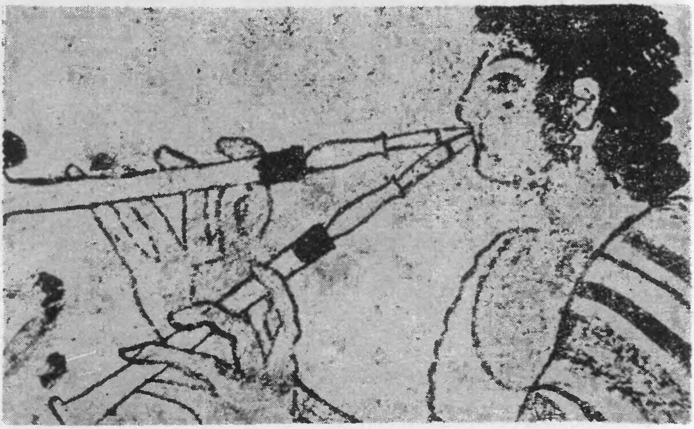

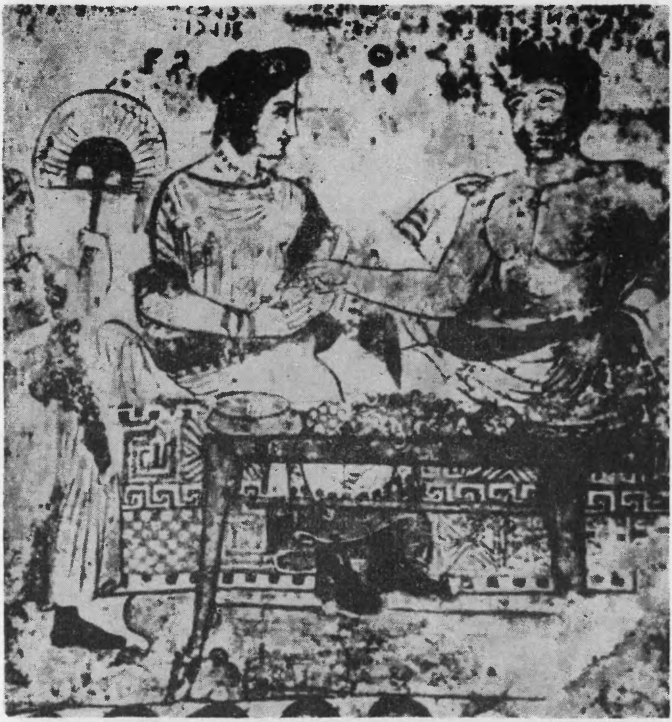

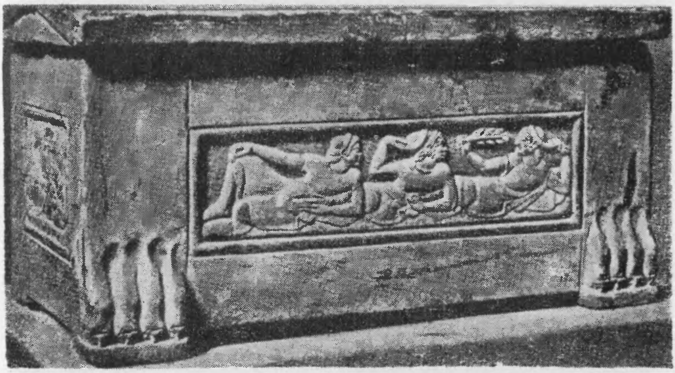

OSPĂŢ. PICTURĂ MURALĂ DINTR-O CRIPTĂ ETRUSCĂ TÎRZIE.

URNĂ FUNERARĂ DE LA SFÎRŞITUL SEC. VI Î.E.N.

CAP DE HERON DIN MORMÎNTUL LUI FRANÇOIS — VULCI.

INTERIOR AL MORMÎNTULUI DE LA CASAL MARITTIMO, DATÎND APROXIMATIV DIN ANUL 600 Î.E.N.

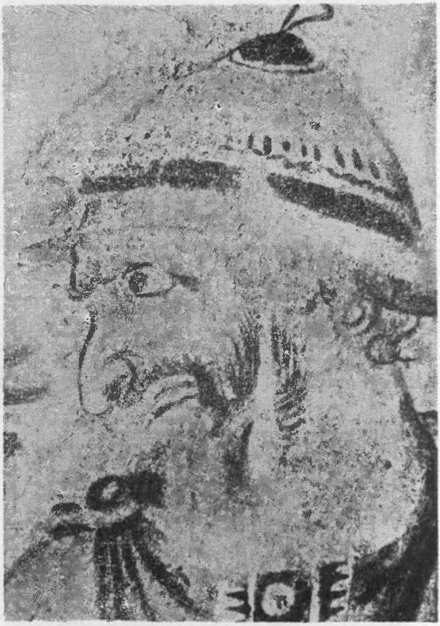

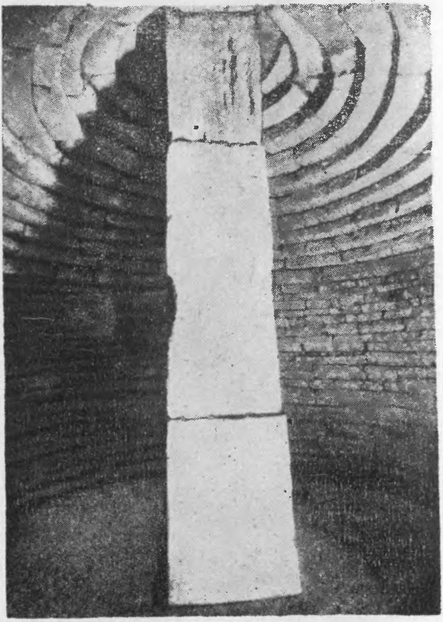

MARTE DE LA TODI.
←
APOLLO DE LA VEII.

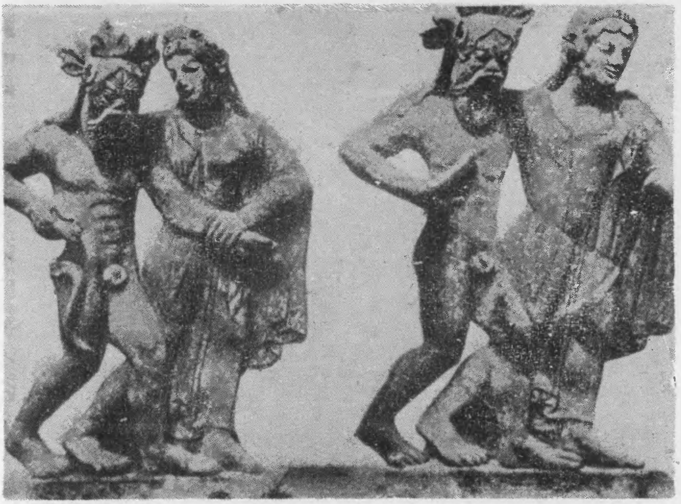

MENADĂ ŞI SATIR SECOLELE VI—V Î.E.N. ANTEFIX DE LA SATRICUM.

LUPOAICA CAPITOLINĂ.

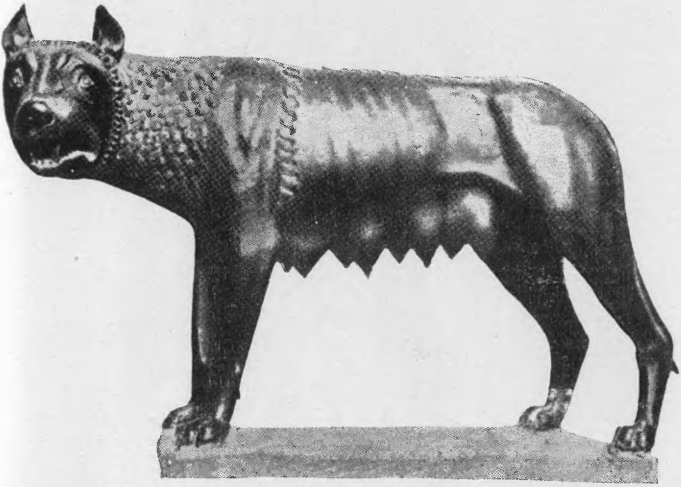

VAS CU FIGURINE DESCOPERIT ÎN ÎMPREJURIMILE CETĂŢII CLUSIUM; MIJLOCUL SEC. VII Î.E.N.

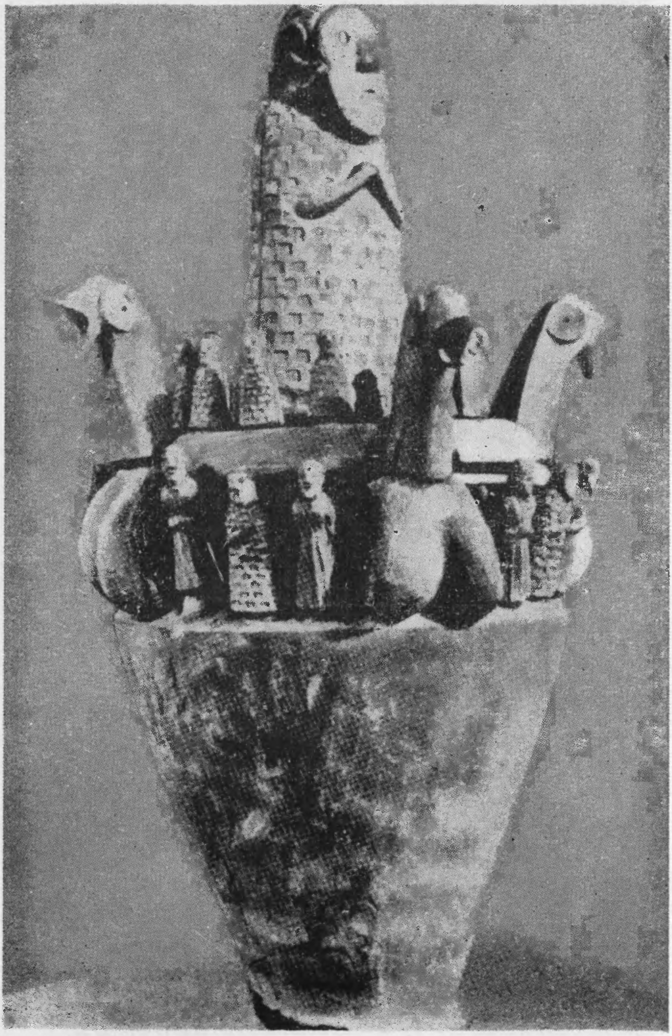

PUI DE LEU DIN BRONZ. DESCOPERIT ÎN ÎMPREJURIMILE PERUSIEI ŞI DATÎND DIN A DOUA JUMĂTATE A SEC. VI Î.E.N.

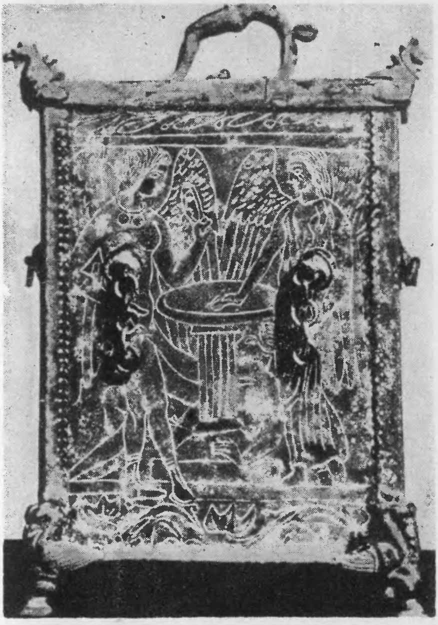

CISTA DE LA PRAENESTE. DATÎND DIN SEC. III Î.E.N.: DOUĂ FEMEI ÎNARIPATE SILEN.

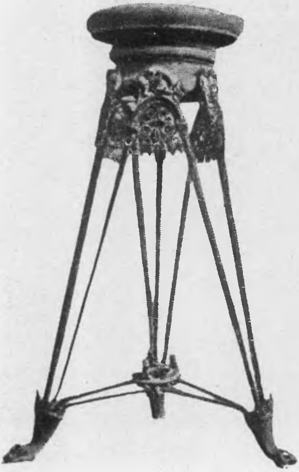

TREPIED DIN VULCI, DE LA MIJLOCUL SEC. VI Î.E.N.

TOARTĂ DE BRONZ
A UNUI VAS ETRUSC, →
DATÎND DIN JURUL
ANULUI 500 Î.E.N.

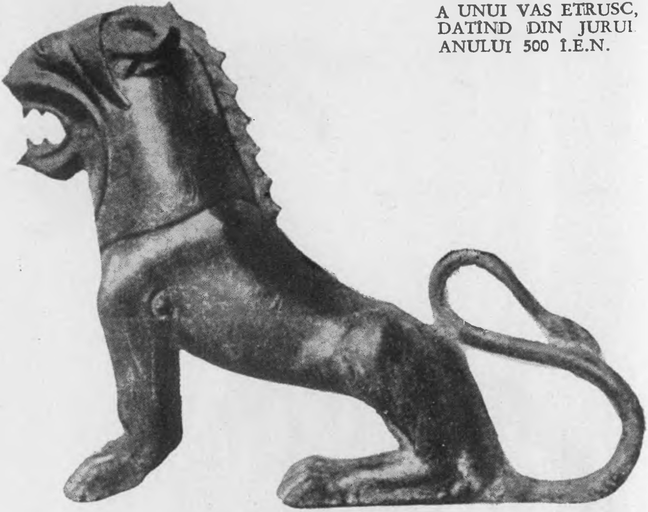

CAPUL GORGONEI PE ANTEFIX.

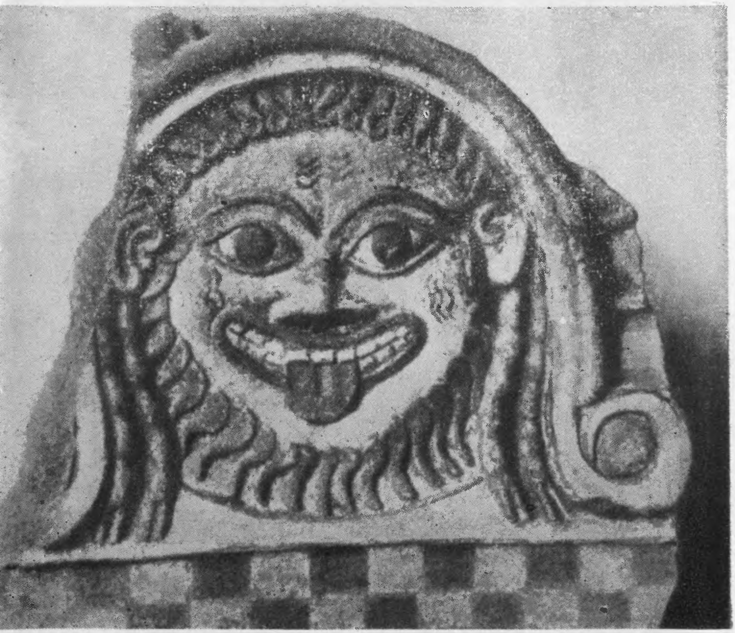

Biblioteca de artă

102

Arte şi civilizaţii

misterioşii etrusci

Rezultat al colaborării dintre o istorică a antichităţii şi un binecunoscut scriitor de ştiinţă istorică popularizată, într-un stil viu, adesea captivant, Misterioşii Etrusci reuşeşte să transmită un volum important de cunoştinţe privind poporul etrusc şi cultura lui, să redea mentalitatea acestei străvechi civilizaţii italice, şi chiar să retraseze, adesea deosebit de atractiv şi pasionant, evoluţia acelei patetice aventuri spirituale a culturii noastre, care a fost şi este redescoperirea etruscilor.

Lei 12,50